

„Betonba álmodni a holnapot”

Hartmann Gergely

Egy vidéki
tervezővállalat
anatómiája:
Győrterv 1948–1995

Doktori értekezés

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Doktori Iskola
Művészettudomány PhD
Budapest, 2024

Témavezető:
Ferkai András DSc
professor emeritus, az MTA levelező tagja

	Bevezetés
1.	Intézménytörténet
2.	Építészek portréi
2.1.	Winkler Oszkár
2.2.	Lakatos Kálmán
2.3.	Cserhalmy József
2.4.	Horváth Andor
2.5.	Lang János
2.6.	Lőrincz József
3.	Esettanulmányok
3.1.	A mindennapok feladata: A Rába MVG gyárai
3.2.	A főmű: A Győri Nemzeti Színház
3.3.	A vízió: győri magasházálmok 1957–1975
	„Betonba álmodni a holnapot”? – Konklúzió
	Források
	Függelék

	Absztrakt	6
	Abstract	7
1.	Bevezetés	8
	A kutatás tárgya és lehatárolása	10
	A kutatás forrásai	12
	A kutatás tudományos előzményei	14
	Feltett kérdések, hipotézisek	16
	A kutatás és feldolgozás módszertana	17
	A dolgozat felépítése	19
1.	Intézménytörténet	20
	1950–1962: a formálódás időszaka	22
	1962–1972: az új igazgató érkezésétől az innovatív főmérnök távozásáig	25
	1972–1979: a tervgyártás stabil időszaka	29
	1979–1985: változó körülmények, kísérletek az alkalmazkodásra	32
	1985–1995: végjáték	34
2.	Építészek portréi	38
2.1.	Winkler Oszkár	40
	Munkássága a háború alatt és közvetlenül utána	42
	Az első vidéki állami tervezővállalat megszervezése	44
	A határsáv béklyója és az épületasztalosáru gyár	45
	A szocreál helyzet: munkák kényszerpályán	46
	Az élet visszatér Sopronba 1956 után	48
2.2.	Lakatos Kálmán	52
	Bevezetés	54
	1933–1945: Győr modern építésze	55
	A várostervező és a főmérnök	56
	Viták kiváltója, a „hatemeletes” lakóház	59
	A Rába Mozi	63
	Az „örökhagyó búcsúszó” nélkül távozó csendes mester	65
2.3.	Cserhalmy József	68
	A Győriterv egyik első pályakezdő építésze	70
	Az ötvenes évek ipari és lakóépületei	71
	Az angliai út és hatása	74
	Meg nem valósult elképzelések a hatvanas években	76
	A városközpont irodaépülete, avagy a „Vízügyi Palota”	77
	A kreatív elme érzékeny nyughatatlansága	80
2.4.	Horváth Andor	82
	Fejesugrás az ipari épületek tervezésébe	84
	Rátalálás a saját útra a pályázatokon keresztül	85
	A Kioszk esete	86
	Ipari épületekkel az Ybl-díjig	88
	Technológia és raszter: kenyérgyárak és autószerelvek	90
	Egyedi alkotások a nyolcvanas években: a posztmodern fuvallata?	93
2.5.	Lang János	96
	Intenzív indulás a hatvanas években	98
	„Közép-Európa legszebb sporttelepe”	100
	Lakótelepi középületek és a Győrváz oktatási intézmények	102
	Ez tényleg panel?	106
	A földön járó alkotó	108

2.6.	Lőrincz József	110
	Felívelő karrier a Lakótervben, majd sikeres kezdés a Győritervben	112
	Lőrincz mint a Rába MVG „házi építésze”	115
	Két városi középület, avagy a Rába MVG mint Győr mecénása	117
	Két étterem mesevilága	119
	Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központ a győri Káptalan-dombon	120
	A konok felszín és a hamiskás mosoly	124
3.	Esettanulmányok	128
3.1.	A mindennapok feladata: a Rába MVG gyárai	130
	Az előzmények	132
	Zöldmezős gyáregyüttes az egykori győri reptérre	134
	A fővárosi kaland: a Vörös Csillag Traktorgyár rekonstrukciója	137
	Vas megye iparosítása: a sárvári, a szombathelyi és a szentgotthárdi Rába-gyárak	138
	A csarnokok utóélete	140
3.2.	A főmű: A Győri Nemzeti Színház	142
	Győr színházat épít: a forma evolúciója	144
	A fogadtatás	148
	Utóélet	151
3.3.	A vízió: győri magasházalmok 1957–1975	154
	Bevezetés	156
	Toronyház a Baross utca fölél?	157
	Adyváros magasházai: „állandóan pezsgő és lüktető élet lesz itt”	159
	A győri víztoronyház ötlete	160
	Új várossziluet?	161
	Mindenhová magasházat! Lőrincz József koncepcióterveiből	162
	„Győr világvárosi külsejű keleti kapuja”	164
	A megvalósult győri magasház – a fővárosban	167
	„Csak egy holt modell”?	168
	„Betonba álmodni a holnapot”? – lezárás	170
	Konklúziók	172
	A kutatás további lehetséges irányai	177
	A kutatási eredmények mai relevanciája	178
	Tézisek	180
	Theses	186
	Források	192
	Irodalomjegyzék	194
	A kutatás során készített interjúk	204
	A kutatás során feldolgozott hagyatékok és vizsgált archívumok	205
	Képjegyzék	206
	Függelék	208
	A Győriterv kronológiája	210
	Életrajzok és műjegyzékek	220
	A Győriterv-Rába MVG csarnokai és gyártelepei	239
	Rövidítések	242
	Szakmai önéletrajz	244
	Válogatott publikációk, előadások, kurátori munkák	248
	Köszönetnyilvánítás	254
	Eredetiségi nyilatkozat	256

Absztrakt

Az értekezés egy hazai vidéki szocialista állami tervezővállalat történetének feldolgozására tett első kísérlet. Témája a Győri Tervező Vállalat (Győriterv). 1948–1990 között ezek az irodák jelentették szinte kizárólag az építészeti szakmagyakorlás terepét. Miközben országrégiók legfontosabb építészeti beruházásaiért feleltek, egyúttal építészeti „szellemi centrumokként” is működtek. Az intézményesített szakmai környezetben való tervezés története azonban mindezidáig alig feltárt még nemzetközi szinten is.

Dolgozatom alapvetően az intézménytörténet és szakmatörténet felől közelít. Fókuszában a vidékiség problémája mellett az alkalmazotti lét vizsgálata áll. Különös tekintettel arra, hogy a hierarchikus és az idők során elbürokratizálódó rendszerben az individuális alkotói létet milyen stratégiák tették lehetővé.

Munkám kiemelten épít hagyatékok kutatására, valamint az oral history módszerére az adattári forrásokra, valamint a korabeli (szak)sajtóra való támaszkodás mellett. Az intézménytörténet felvázolása után hat építész portréján és három esettanulmányon keresztül rajzolódik ki a korszak szakmai lehetőségei és korlátai, amelyeket legalább annyira befolyásoltak az intézményi környezet adottságai, mint az emberi dinamikák. A Győriterv esetében külön hangsúlyt kap a régió relatíve fejlett gépiparának az építészeti tervezésben is érezhető hatása, a mérnöki szemlélet végletessé váló térnyerése, valamint kiemelten a generációs kérdés konfliktusai, amelyek közvetlenül vezettek a vállalat összeomlásához. Az intézménytörténet a belső strukturális változások, a helyi és globális gazdasági, politikai és társadalomtörténeti mozzanatok, valamint az (építés)iparosítás és a modernizáció kulcsmomentumai, töréspontjai és változásai mentén bontakozik ki.

Az épületek nem önmagukban állnak, hanem bizonyos szakmai helyzeteket reprezentálnak. Hangsúlyossá válik tervezéstörténetük és utóéletük is. A kanonizált főművek mellett fontos szerepet kap a mindennapok építészete, és a meg nem valósult víziók vizsgálata.

Épített környezetünk túlnyomó részét máig a tárgyalt időszakban épült házak adják, ugyanakkor a hazai szakmai és nem egyszer a politikával átitatott hétköznapi közbeszédnek is ezek a leginkább vitatott alkotásai. Az építészettörténet új fejezeteinek feltárásán és bemutatásán túl kutatásom fontos célja egy szakmai szempontú diskurzus megindítása, amelynek része a korszak helyi örökségvédelmének hozzáértő szempontokkal való alátámasztása a fenntarthatóság globálisan érvényes elvárásaival kiegészülve.

Kulcsszavak:

modern építészet, építészettörténet, örökségvédelem, építészek, állami tervezővállalat, Győr

Abstract

This dissertation represents the first attempt to explore the history of a Hungarian provincial socialist state planning company, the Győri Tervező Vállalat (Győr Designing and Planning Company, Győriterv). Between 1948 and 1990, these offices were the exclusive venues for practicing the architectural profession. While being responsible for the most important architectural achievements in the regions, they also functioned as architectural "intellectual centres". However, the history of architectural design work in the institutionalized professional environment has remained largely unexplored even on an international level.

The research primarily approaches the subject from the perspective of institutional history and professional history. It focuses on examining the problems of regional areas alongside the investigation of employee existence. Special attention is paid to understanding the personal coping strategies for individual creative existence within the hierarchical and increasingly bureaucratized system over time.

My work focuses primarily on the study of architectural legacies, utilizing the oral history method alongside archival sources and contemporary (professional) press. Following an outline of institutional history, the professional opportunities and limitations of the era emerge through the portrayal of six architects and three case studies. These are influenced as much by institutional circumstances as by human dynamics. Emphasizing the Győriterv case, attention is drawn to the palpable impact of the region's relatively advanced engineering industry on architectural design, the increasing dominance of an engineering perspective, and notably, conflicts arising from generational issues that directly contributed to the collapse of the company.

The institutional history unfolds along the lines of internal structural changes, local and global economic, political, and sociohistorical factors, as well as key moments, turning points, and changes in industrialization and modernization.

Buildings do not exist in isolation but represent specific professional contexts. Their design history and afterlife become prominent. In addition to canonical masterpieces, everyday architecture and the examination of unrealized visions play an important role. To this day, most of our built environment consists of houses built during the period under discussion, yet these are also the most controversial works in our professional and often politicized discourse. In addition to uncovering and presenting new chapters in architectural history, the important goal of my research is to initiate a professional discourse, which includes supporting the local heritage conservation of the era with expert perspectives complemented by the globally applicable expectations of sustainability.

Keywords:

modern architecture, architectural history, heritage conservation, architects, state planning company, Győr

Bevezetés ■

„Beszélhettem volna részletesebben az útról, felsorolni sem tudom, hány épület elkészítésében volt részem. De minek is tennem, a tervező az utcára dolgozik, ki-ki nyomon követheti munkáját” – nyilatkozta 1972-ben a Győri Tervező Vállalat egyik vezető építésze, Cserhalmy József (Ferenczi 1972, 3). Bő húsz évvel később, gyermekként Győr utcáin én valóban rácsodálkoztam ezekre a modern épületekre. Sőt a Győri Nemzeti Színház „sílesiklósánc” alakú épületében legalább annyira érdekelt a bent is látható kábelszerkezet, mint maga az előadás, és lenyűgözött a hatalmas színpad előtti rézborítású vasfüggöny monumentális szerkezetének hangtalan mozgása.

A kutatás tárgya és lehatárolása

Doktori értekezésem témája a Győri Tervező Vállalat (Győriterv)¹ története. A pécsi, szegedi, debreceni és miskolci mellett egyike volt az öt regionális állami tervezővállalatnak, amelyek a szocializmus időszakában nem csak a hatókörükbe tartozó országrészek legfontosabb építészeti és mérnöki létesítményeinek tervezéséért voltak felelősek, de egyúttal a szakmagyakorlás szinte kizárólagos keretét is jelentették.

Az 1945–1990 közötti építészeti tervezés, azon belül is a hazai tervezővállalatok történetének kutatása máig erősen hiányos, az eddigi számottevő munkák pedig a fővárosi nagy irodákra fókuszáltak (Ferkai 2015b; Haba 2019.). Értekezésem az első kísérlet arra, hogy egy vidéki szocialista állami tervezővállalat történetét dolgozza fel az adott keretek között. Jelen munkában nem törekedhettem a teljességre, hiszen a Győritervben több ezer megvalósult épület, mérnöki létesítmény és városrész terve készült el, és talán még nagyobb a papíron maradt elképzelések mennyisége. Szintén ezres nagyságrendre tehető az alkalmazottak száma, és hasonlóan beláthatatlan volumenű a kutatáshoz rendelkezésre álló nyersanyag.

Éppen ezért azt a módját választottam a feldolgozásnak, hogy egy áttekintő intézménytörténeti fejezet után kilenc „mélyfúrás” végzek, kilenc történetet dolgozok fel: hat építész portréját mutatom be, majd három esettanulmányban konkrét, a korszakra jellemző tervezési feladatokat ismertetek, amelyek szintén bizonyos szakmatörténeti helyzeteket reprezentálnak. A teljességre persze még ezekben sem törekedhettem, hiszen akár egy-egy építész életútja vagy egy-egy ház tervezéstörténete is külön monográfia témája lehetne. Mindezt a függelékben további adatok: kronológia, életrajzok és műjegyzékek egészítik ki.

¹ Disszertációmban a leginkább bevett „Győriterv” rövidített elnevezést használom, mert bár a vállalat hivatalos neve többször változott, e rövid név használata máig bevett maradt. A dolgozatban használt korabeli rövidítések feloldását ld. a függelékben.

Érdemes lehet előjáróban tisztázni, hogy melyek lehettek általánosságban a (vidéki) szocialista államosított tervezővállalatok sajátosságai. Mindenekelőtt nem magánkezdeményezésként, hanem jórészt az 1948 utáni diktatórikus államosítások nyomán jöttek létre, és a későbbiekben is az államapparátus minisztériumának vagy egy helyi megyei tanács, esetleg egyéb állami szerv felügyelete alatt, a szocialista tervgazdaság keretei között működtek. Megbí-

zásaik jórészt központi megrendelések voltak. Általánosságban kimondható, hogy az egyes irodák területileg vagy tematikusan lehatároltan dolgoztak.

A vidéki irodák általában majdnem minden típusú épületet és mérnöki létesítményt terveztek, működésük ugyanakkor leginkább régiójukra korlátozódott. Kiemelhető, hogy főként a nagy regionális vállalatoknál nem csupán építészeti tervezés, de jelentős egyéb mérnöki, szakági tervezői munka is folyt. Jellemző volt rájuk tehát egyfajta mérnöki interdiszciplinaritás. A fővárosi, kezdetben jórészt „tematikus” irodák, mint a Közti, az Iparterv vagy a Lakóterv területi korlátok nélkül, de bizonyos épülettípusokra, tervezési feladatokra szakosodva jöttek létre, ami viszont az idők során sok esetben változott (Schéry és Jeney 2001).

A tervezői munka egészen a nyolcvanas évek alternatív, „maszek” világáig szinte kizárólag ebben a keretrendszerben, alkalmazottként volt elképzelhető. A korlátok mellett ez ugyanakkor fix, kiszámítható egzisztenciát jelentett a beosztottak számára, és a vállalat nem csak a fizetést, de elvileg a szükséges munkakörülményeket is biztosította. Az intézményrendszer változó mértékben ugyan, de centralizált és hierarchikus volt. A tervezői munka egyúttal erősen függött a mindenkori kivitelezői háttértől, a központilag előírt normáktól, a típusstervek alkalmazásának kényszerétől és egyéb előírásoktól, valamint a vállalati struktúra egyre bürokratikusabb belső működésétől.

Ezzel együtt viszont saját, egyéni utak is elképzelhetőek voltak az érvényesülés felé: felnőhettek építész egyéniségek, egy-egy esetben még akár kivételesen kreatív energiák is érvényesülhettek, és egyedi jellegzetességekkel bíró műhelyek alakulhattak ki. Mindez azonban leginkább egyéni megküzdési stratégiákon, kapcsolatrendszeren, személyiségtípuson vagy egyszerűen a szerencsén múlt.

A kutatás forrásai

A kutatást egyszerre határozta meg a rendelkezésre álló anyag beláthatatlan mennyisége és bizonyos típusainak teljes hiánya. A Győri tervtára szerencsés módon 2012-ben bekerült az Építésügyi

Dokumentációs és Információs Központba. A többi vállalat tervgyűjteményéhez képest példásan rendezett és katalogizált állomány fontos forrásanyagnak bizonyult, ugyanakkor – néhány kivételtől eltekintve – elsősorban kiviteli tervekben áll. Az ilyen típusú dokumentumok egy-egy épület műszaki kialakításának, szerzőségének, datálásának vizsgálatát lehetővé teszik ugyan, de nem beszélnek a koncepciókról, a tervezéstörténetről, legfeljebb akkor, ha valamely nem megépült elképzelés eljutott a kidolgozásnak ebbe a végső fázisába. Tervezői víziókat, tervváltozatokat, beruházási programokat inkább hagyatékokban és egyéb publikációkban találhatunk.

A Győriterv iratanyaga lappang vagy elpusztult. A soproni fiókirodára vonatkozó dokumentumok rendelkezésre állnak ugyan, de ennek kutatásáról lemondtam. Egyrészt az anyag még így is beláthatatlan mennyisége okán, másrészt mivel a soproni fiókiroda olyan fokú önállóságot élvezett, hogy önmagában egy külön kutatás témája lehetne.

A győri Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Helyismereti Gyűjteményébe ugyanakkor bekerült a Győriterv számos belső használatra szánt, saját szerkesztésű kiadványa. Ilyen a *Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója* című, 1971 és 1986 között évi 1-2 alkalommal megjelent füzet sorozat, amelynek cikkeit bizonyos belső témákról, tervezési vagy vállalati problémákról jórészt a munkatársak írták. Itt érhetőek el az iroda 1965–1975 között megjelent reprezentatív kiadványai is, amelyek bevezetőiből számos információt kapunk az intézménytörténetre vonatkozóan, valamint gazdag képanyaguk is rendkívül értékes forrásnak bizonyult.

Kiemelt szerepe volt a kutatásban a korabeli szaksajtónak, mindenképp a *Magyar Építőművészet*, a *Magyar Építőipar*, a *Műszaki Tervezés*, valamint a *Városépítészet* című folyóiratoknak. Egy-egy témában jelentek meg hiánypótló tanulmányok a helyi periodikákban, a *Soproni*, valamint a *Győri Szemlében*.

Fontosnak bizonyult a napisajtó, különösen a *Kisalföld* című helyi napilap feldolgozásának szerepe az Arcanum adatbázis segítségével. Számos esetben „látogattak el” újságírók a tervezőkhöz, készítettek rövid interjút egy-egy alkotóval, adtak hírt épületek átadásáról, vagy követték nyomon egy-egy beruházás sorsát akár kritikus szemmel. Előszeretettel mutattak be elképzeléseket, tervpályázatokat, közöltek makettfotókat, amelyek hasonló archív anyagok híján nélkülözhetetlen forrást jelentettek. A cikkekből nyert információk a kronológia összeállításban is nélkülözhetetlenek bizonyultak.

Hiánypótló mű *A magyar tervezővállalatok története* című kötet, amelyben összesen 47 iroda történetét írták meg jellemzően (egykori) alkalmazottak viszonylag rövid terjedelemben, változó minőségben és szempontrendszer alapján. Mivel más vidéki tervezővállalatok történetéhez szinte kizárólag ezek

az írások szolgáltak információforrásként, a kötetnek fontos szerepe volt abban, hogy a Győritervet kontextusba helyezzem, más irodák történetének legalább főbb vonalaival összevessem (Schéry és Jeney 2001). A Győriterről szóló írás szerencsés módon a következőkben megírtak közül való, ráadásul elsősorban az intézménytörténetre fókuszál, így számos ponton tudtam belőle meríteni, még ha bizonyos állításai ellent is mondanak a kutatás más forrásainak (Magyar J. és Palla 2001).

Alapvető kiindulás volt számomra három korabeli építész, a soproni Kubinszky Mihály, valamint a győri Fátay Tamás és Winkler Gábor publikációs tevékenysége. Közben több hiánypótló tanulmányt, visszatekintő írást közöltek, Kubinszky és Winkler a korszak számos helyi építészeinek rövid életrajzát is ránk hagyta nekrológok és lexikonszócikkek formájában (Kubinszky 1978; Grábics és Horváth 1999). Fátay és Winkler ráadásul egy-egy, a korszakot építészeti szempontból tárgyaló kötetet is készített. Mindazonáltal ők a korszak szemtanúi voltak: visszaemlékezésük bár első kézből való, óhatatlanul szubjektív, és saját, olykor egymással is vitázó olvasatukban mesélik el a történeteket (Winkler G. és Kurcsics 1999; Fátay 2011).

Ezen túlmenően mindkettőjük hagyatéka számos adattal és nélkülözhetetlen fotóanyaggal szolgált a kutatásom során. Winkler Gábor anyagát a Széchenyi István Egyetem Építészettörténelmi és Városépítési Tanszéke őrzi, míg Fátay Tamás hagyatéka a Győr Város Levéltára Műszaki Levéltárában található. Sajnos mindkettő katalogizálatlan állapotban van. Egyedül Winkler Gábor édesapja, Winkler Oszkár esetében beszélhetünk rendezett és számottevő mennyiségű hagyaték-ról, amelyet ő maga állított össze és helyezett el a (mai nevén) Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központban (MÉM MDK).

A többi bemutatott alkotó, Cserhalmy József, Horváth Andor, Lang János és Lőrincz József esetében, családi magántulajdonban lévő kisebb mennyiségű anyag áll rendelkezésre: fényképek, néhány kézirat, önéletrajz, esetleg műjegyzék, amelyek leginkább a családi emlékezet megőrzését szolgálják. Ezek ugyanakkor nélkülözhetetlenek voltak nem csak az egyes életutak felvázolásához, de általánosságban az intézménytörténet összeállításához is. Számomra a kutatás egyik legnagyobb élménye a családok nyitottsága volt, és az a bizalom, amellyel a féltve őrzött anyagokat a feldolgozás erejéig nekem átadták. Lakatos Kálmán hagyatéka ugyanakkor egyelőre nem került elő, így az ő életútjának rekonstruálásában ilyen jellegű forrásokra nem támaszkodhattam.

Kutatásom kiemelten épít az oral history módszerére. 2011 óta kerekén egy tucat hosszabb beszélgetést rögzítettem összesen majd 30 óra terjedelemben, amelyeket számos rövidebb személyes vagy telefonos beszélgetés és levélváltás egészített ki. Az interjúk részben még élő alkotókkal, részben egykori győriterves alkalmazottak családtagjaival készültek. Előbbiek közül mindenképp kiemelkedik két egykori építésszel, Harmati Jánossal 2011-ben, valamint Winkler Gáborral 2014-ben rögzített hosszú anyag. Winkler ezen kívül – úgy is mint a korszak kutatója és mint a témában 2011-ben írt TDK dolgozatom opponense – számos beszélgetés és levélváltás során volt segítségemre 2015-ben bekövetkezett haláláig.

A kutatás tudományos előzményei

Kutatásom legkorábbi előzményei a már említett Modern Győr honlapra épülnek. Ezt később számos további olyan publikációm követte, amelyben ennek a korszaknak a vidéki építészetét dolgoztam fel. Gurdon Balázssal 2018-tól írtuk a Retropolisz blogot, amelyen a szocialista időszak új városait mutatjuk be online „séták” formájában. 2022-ben Salgótarján 1945–1990 közötti építészetéről egy külön kötetem is napvilágot látott, és jelenleg egy hasonló, Dunaújvárosra fókuszáló könyvön dolgozom (Gurdon és Hartmann 2023; Hartmann 2022).

A háború utáni építészeti korszak talán legelső összefoglalása Ferkai Andráséhoz köthető. 1985-ben, tehát még „kortársként”-ként írta az időközben alapvetővé vált tanulmányt, amelynek záró harmadában az 1970 után kialakult „szellemi góccok”-at veszi sorra. Ilyenek mind a fővárosi műtermekben, mind egyes vidéki tervezőirodákban kialakultak, ráadásul úgy tűnik, mintha a vidéki műhelyek karakteressége néhány esetben meg is haladta volna a budapestiekét. Mindez azért tűnt fontosnak számomra, mivel mint problémafelvetés a regionális koncepció, a generációk egymáshoz való viszonyának kérdése, valamint a folyamatok intézménytörténetre is épülő megközelítése már a korszak vizsgálatának legelején jelen volt (Ferkai 1985, 26).

Később szintén Ferkai András tett első kísérletet arra, hogy a hazai építészettörténet egy bizonyos korszakát kifejezetten szakmatörténeti egyközökkel rekonstruálja (Ferkai 2003a). A téma szempontjából egy még fontosabb tanulmányában pedig az állami tervezőintézetek szétesésének és a magántervezés megjelenésének átmeneti korszakát, a nyolcvanas és kilencvenes éveket vizsgálja szintén elsőként. A szakmatörténeti szempontból is közelítő tanulmány a hivatalos intézményi keretrendszer alternatíváiként megjelenő jelentősebb irányzatokat veszi sorra, és elemzi azokat röviden. A felvázolt viszonyrendszer számos támpontot, összehasonlítási alapot adott számomra a Győritervnek az ebben az időszakban zajló folyamataihoz (Ferkai 2003b).

Simon Mariann több publikációja dolgozta fel az építészszakma egy-egy kiemelt fejezetét a korszakban, például a hatvanas évek elején az egyéves angliai munkavállalás lehetőségét, vagy legutóbb a magyar építésznők helyzetét az államszocializmus éveiben (Simon 2005; 2022). Lantos Editet többek között az építészek tudásmegszerzésének, tájékozódásának szocializmus alatti lehetőségei érdekelték (Lantos 2021). Keller Márkus a Rákosi-korszak szakmagyakorlásának ellentmondásait vizsgálta: egy időszak, amikor a politika megfélemlítette és a formaalkotás szempontjából kényszerpályára terelte az építészeket, ugyanakkor a kultúra kiemelten meghatározó részévé is tette őket és szakmájukat (Keller 2009; 2021). Tanulmányai főként fővárosi „nagy” építészekre és műhelyekre fókuszálnak, de a kép úgy lesz teljes, ha azt kiegészítjük a vidéki és a „mindennapos” szakmai lét aspektusaival.

A közelmúltból két doktori kutatáson alapuló kötet dolgozta fel rendkívüli alapossággal a hazai legújabb kori építészettörténet egy-egy fejezetét. Haba Péter mélyrehatóan mutatta be az 1945–1970 közötti hazai ipari építészettörténetet. Egyes épületeket helyezett középpontba, de ezek mentén megállapításokat tett mind az őket létrehozó szakmai közösség történetére, mind a Rákosi- és Kádár-korszak építészeti-, technika- és gazdaságtörténeti folyamataira.

A tematikus fókusz, valamint a rendelkezésre álló források miatt is kirajzolódik a háttérben az Iparterv története, így a kutatás a Győriterv feldolgozásához is alapvető mintát jelentett (Haba 2019). Wettstein Domonkos doktori kutatása, valamint az abból megjelenő kötet példaként szolgált arra, hogy miként közelíthetünk egy jól körülhatárolható régió építészettörténete felé. A feldolgozott korszak átfedésben van sajátommal, így sok módszertani hasonlóság is kimutatható, például az életútinterjúk, valamint a magán- vagy intézményi hagyatékok fontos szerepe, és azok feldolgozásának metodikája terén (Wettstein 2022).

Közvetlen előképnek a Ferkai András szerkesztésében megjelent, a Közti történetét bemutató publikációt tekintem (Ferkai 2015b). A kiadvány az első és eddig egyedüli munka, amely átfogó módon rekonstruálja egy állami szocialista tervezővállalat eseményeit elsősorban az intézménytörténet és a szakmatörténet felől közelítve. A kötet² tematikus módon veszi sorra a Közti főbb működési területeit. Ez a fajta megközelítés a Győriterv esetében aránytalanságokat szült volna, illetve a két munka eltérő terjedelme is eltérő bemutatási módot kívánt meg. Ezzel együtt számos eleme, például az intézménytörténeti fejezet módszertana és megközelítése közvetlen mintaként szolgált számomra.

A fenti mű és a mostani kutatásom aktualitását mutathatja, hogy a terület még nemzetközi viszonylatban is meglehetősen feltáratlan, pedig az intézményszerűen működő tervezés és az abban való szakmagyakorlás a vasfüggöny nyugati oldalán is létező gyakorlat volt. Ilyen témát dolgozott fel Hilde Strobl kurátori munkája nyomán a Münchener Műegyetem Építészeti Múzeuma (Architekturmuseum der TUM) 2019-ben: kiállítás készült és katalógus jelent meg a Die Neue Heimat nevű, szak szervezeti tulajdonban lévő nyugatnémet lakásépítő és -tervező vállalatról. Ebben a munkában a fókusz a nagyívű politikai vízió és a végül korrupciós botrányba fulladt valóság közti feszültségre épül, amellyel az intézménytörténet számos aspektusára is fény derül (Lepik és Strobl 2019).

Közvetlenül a német újraegyesítés után a nyugati fél felsőbbrendűségével tette fel a kérdést az egykor NSZK-s folyóirat, az Arch+: beszélhetünk-e egyáltalán az NDK esetében valóban individuális építészeti produktumokról a keletnémet építészek anonimitása miatt, a szerzőségek ismeretének hiányában? Németországban az utóbbi években lett kurrens téma annak vizsgálata, hogy az NDK-ban, a kollektív munka keretei között volt-e lehetőség egyedi építészettörténet létrehozni,

² A kétkötetes munka első kötete dolgozza fel a Közti történetének 1990-ig tartó részét. Hogy ez a vaskos könyv csapatmunkában készült el, annak is igazolása, hogy egy tervezővállalat majd fél évszázados történetének bemutatása nem egyszemélyes feladat.

vagy pedig az egyes alkotók csupán a társadalmi tervtermelés névtelen fogaskerekei, az állam építészetéről és építésről alkotott elképzeléseinek mechanikus kivitelezői voltak (Brünenberg és Engler 2021). Inspiratív volt számomra Tobias Zervosen könyvben is kiadott doktori kutatása, amely éppen ezt a közhelyes képet igyekszik eloszlatni. Munkáját Zervosen egyfelől az NDK országos építész-szervezeteinek fennmaradt irattári anyagára, másfelől egyes

alkotók és alkotások esettanulmányaira építi, ugyanakkor a köztes intézményi struktúra, amely az építészek szakmagyakorlásának mindennapi keretét adta, kimaradt a vizsgálatából (Zervosen 2016). A téma legújabb és legátfogóbb feldolgozása a Bambergi Egyetem és a Leibniz-Institut für Raumbezogene Sozialforschung (IRS) 2019–2021-ben lefolyt Architektur- und Planungskollektive der DDR (Építész- és tervezőkollektívák az NDK-ban) című kutatássorozata, illetve annak összefoglaló publikációja. Az előzőekhez hasonlóan az NDK állami építész-kollektíváinak belső szakmai dinamikáját vizsgálja, és a kreatív, önálló személyiséget állítja szembe a társadalmi tervtermelés központi elvárásaival (Engler és mtsai. 2022).³

Feltett kérdések, hipotézisek

Amennyiben a Győriterv sajátos karakterét keressük, joggal feltételezhetjük, hogy az elsősorban a „vidékiség”-ből, illetve a regionális szerepkörből fakadhat. A fővárosból nézve tűnhet úgy, miszerint az ottani „elit” irodákhoz képest egyfajta perifériális szerep jutott a nem budapesti intézményeknek. Feltételezhetjük azonban, hogy egy olyan szervezet elemzése, amely az egész Észak-Dunántúl legfontosabb építészeti és mérnöki centruma volt, legalábbis árnyalni fogja ezt a képet.

Minden bizonnyal éppen a helyhez kötődő egyedi jellemzőkben kell keresnünk azokat a karakterjegyeket, amelyek a Győritervet országosan is egyedülálló műhellyé tették. A vállalat tevékenységi körének legelső áttekintése után is nyilvánvaló az ipari megbízások nagy száma. Erősen gyanítható tehát, hogy az iroda működését meghatározta a régió fejlett (gép)ipari szereplőivel való kölcsönhatás. A vizsgálat során igyekszünk választ kapni arra, hogy ez a szerep mennyire volt egyedülálló a regionális tervezővállalatok között, és mindez hogyan hatott a működésére, a tervezők feladataira, adott esetben a személyi és vezetői összetételre.

Az intézménytörténeti összefoglaló rávilágíthat arra, hogy melyek voltak azok az események, változások, törések a Győriterv történetében, amelyek döntően befolyásolták, mérföldkövekként határozták meg a vállalat és építészeinek működését.

³ Az IRS egy tematikus honlapon is bemutatja a kutatás eredményeként az „NDK-tervezéstörténet” bizonyos aspektusát az egyes alkotók munkásságától kezdve tervek és a megvalósult alkotások közti viszony vizsgálatáig (www.ddr-planungsgeschichte.de, utolsó elérés: 2024.04.18.).

Konkréten vizsgálható az a korszakban általánosnak látszó folyamat, amelyben a kezdeti kreatív légkörű műhelyek egyre inkább „tervgyárrá” váltak. Mely időszakban mekkora terep jutott az egyedi feladatoknak, kik és hogyan juthattak ilyen megbízásokhoz? Mi volt a tömegtermelés és a kreatív feladatok aránya, valamint előbbieik szerepe az egyes alkotók életútjában?

Egy több száz főt foglalkoztató tervezőintézetben különböző nemzedékek dolgoztak egymás mellett alkalmazottként. Vajon ez inkább konfliktusokat szült, vagy kialakultak egy-egy idősebb mentor köré csoportosuló műhelyek? Esetleg mindkét dinamika működött egymással párhuzamosan? Felsejlenek-e mester-tanítványi viszonyok, és mindez hogyan változott az idők során? Beszédesebb, hogy mindeddig nem látjuk nyomát a Győritervnél egy olyan fajta építészeti „szellemi gócnak”, amely a hetvenes évektől más vidéki tervezővállalatnál kialakult, mint például a Pécsiterv Ifjúsági Irodája vagy az Északtervnel a Miskolci Kollektív Ház. E hiány okának feltárása különösen érdekes kérdés.

Az építészeti tervek minden korszakban számos szempont összehangolásával, az ideális elképzelések és a realitások egyeztetése során alakultak és alakulnak ki ma is. A választott vizsgálati módszerek lehetővé teszik, hogy közelebb kerüljünk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy mit jelentett a szocializmus mint eszmei környezet, mint gazdasági, ipari és intézményszervezési keretrendszer egy építésziroda, annak tervezői és épületeik vonatkozásában. Mindez a mából nézve különösen izgalmas kérdés, amikor a korszak legjobb alkotásaira is rányomja az egykori politikai meghatározottság a bélyegét.

A tervezéstörténetekre és a meg nem valósult víziókra tekintve pedig végezetül megvizsgálhatjuk, hogy azok mennyiben különböznek a megépült alkotásoktól, illetve kirajzolódik-e általuk egy alternatív, kötöttségektől mentes „szebb világ”. Amennyiben igen, milyen is lett volna ez, és melyek voltak azok a körülmények, amelyek létrejöttét megakadályozták.

A kutatás és feldolgozás módszertana

Egy állami tervezővállalat történetének átfogó feldolgozása bőven meghaladja egy doktori értekezés kereteit, ezért kulcsfontosságú döntés volt a feldolgozás műfajának, módszertanának meghatározása. A Győriterv közel harminc éve lezárult eseményeihez már történeti módszerekkel közelíthetünk. Elsősorban a kritikai szempontú építész-történetírás hagyományaiból merítünk (Frampton 2009; Tafuri 1980; Tournikiotis 1999). A „nagy” narratíva felvázolása helyett az életutak és az esettanulmányok értelmezése az elemző, kontextualizáló tárgyalásmódot teszi lehetővé, miközben alternatív utak, megközelítések is feltárulnak. A tervező mint egyén pedig ebben az esetben az állami intézménnyel való viszonyban értelmezhető. Értekezésemben

éppen ezért hangsúlyosak lesznek az intézménytörténet és szakmatörténet szempontjai, még ha a rendelkezésre álló előzmények egy 1945 utáni tervezővállalat feldolgozásához csak áttételesen adnak is mintát (erről ld.: Ferkai 2015a, 9–10).

A részterületek feltárása által az egészre, azaz mind a Győriterv történetére, mind általában az államosított építészeti tervezésre vonatkozóan is számos tanulság kirajzolódik. Közvetlenül

dolgozom tehát a mikrotörténelem eszközével, a „nagy kérdésekre kis helyen keresem a választ” (Joyner 1999, 11). Az egyén saját életművén, cselekedetein és döntésein keresztül körvonalazódik az a társadalmi, politikai, gazdasági és szakmai háló, amelyben élt, amely munkáját meghatározta. Céлом a Győritervet mint alkotóműhelyt is rekonstruálni: a hangulat, a személyes viszonyok, a munkakörülmények is érdekeltek. A „nagy” események elmesélése mellett a mindennapok történelme felől közelítve, a hétköznapiak irányából haladok egy átfogóbb kép felé (Lüdtke 1989).

Közvetetten kapcsolódom az Alf Lüdtke által bevezetett „Eigen-Sinn” („saját akarat”, „ön-fejűség”) fogalmához, amely az egyéni viselkedések és cselekvések megértésére törekszik egy bizonyos hatalmi rendszeren belül: a behódolás és lázadás, az ellenállás és a rendszertől való kihullás között. Lüdtke mindent a munkások szemszögéből vizsgálta a császári, majd a hitleri Németország idején, de megközelítését a korszak német kutatói az NDK építészettörténetének feldolgozására is adaptálták (Lüdtke 2015; Zervosen 2016, 21). Hozzájuk hasonlóan az én „alulnézetből” való megközelítésem sem a fizikai, hanem a szellemi munkások perspektívája. A végső soron a központi hatalom által működtetett intézményi struktúráján belüli navigálásuk, akaratérvényesítési vagy éppen megalkuvási stratégiáik, motivációik mintázatai bontakozhatnak ki a vizsgálat során, számos újdonsággal egészítve ki eddigi tudásunkat. A hétköznapi élet visszamenőleges vizsgálata meríthet a társadalomtörténet megközelítéseiből és módszereiből is (Lüdtke 2003, 149–151).

A témaválasztással vizsgálhatóvá válik a periféria és központ relációja, elsősorban Vidék és Budapest viszonylatban. Meríthettem a posztkolonialista történetírás azon tapasztalataiból, amely igyekszik túllépni az egyközpontú (Budapest-központú) gondolkodáson, és egymást feltételező kölcsönös kapcsolatrendszer valószínűsít. A vidék is az aktív cselekvés és a saját sors alakításának helyszíne volt, sokszor talán közvetlenebbül is, mint a főváros. A módszer elvileg a szovjet függés és hatásának vizsgálatára is alkalmas lehet, ugyanakkor erre az értekezés keretei között csak érintőlegesen volt módom.

Elsősorban az életutak, de a tervezés- és intézménytörténet bizonyos elemeinek rekonstruálásánál is meghatározó volt az oral history módszere. Az interjúk közel tíz év során készültek különböző időpontokban, különböző szerepeket betöltő emberekkel, így egységes kérdéssort nem állítottam össze.

Visszatérően rákérdeztem ugyanakkor bizonyos konkrét témákra, fókuszpontokra, így ezekre érdemi, több szempontból közelítő válaszokat kaptam. Ezzel együtt elengedhetetlen volt a forráskritika módszerének alkalmazása, az információk egymással vagy adattári adatokkal való összevetése, hitelességük ellenőrzése. Az interjúkészítés során kiderült, hogy – mivel számos esetben a meghatározó döntések is informális keretek között születtek – paradox módon

nem egyszer a személyes visszaemlékezések vihetnek közelebb a valós eseményekhez. Azzal együtt, sőt leginkább azáltal, hogy szubjektívek, adott esetben egymásnak ellent is mondanak, hiszen így több irányból világítják meg a történéseket.

A dolgozat felépítése

Az első fejezetben felvázolt intézménytörténet a további bemutatás alapjául szolgál. A második nagy egység hat építész portróját mutatja be. Szakmai munkásságuk – néhány személyes aspektus mellett – alapvetően kronologikusan, a legfontosabb tervezési feladataik mentén bontakozik ki. Mindannyian meghatározó, Ybl-díjas alkotók, bár ez utóbbi önmagában nem volt kiválasztásuk szempontja. Sokkal inkább számított viszont, hogy életművük lezárt legyen, valamint, hogy a vállalat egy-egy jellemző korszakát képviseljék. Életútjukon keresztül így feltárulnak az adott időszak legfőbb kihívásai és lehetőségei, egyúttal bemutatathatóvá válnak az alkalmazotti lét különböző aspektusai. Winkler Oszkár és Lakatos Kálmán az alapító generáció két legmeghatározóbb tagjaként jelenik meg. Őket követi Cserhalmy József, Horváth Andor és Lang János, akik bár mindannyian az ötvenes évek során kerültek a vállalathoz, de a megérkezésük között eltelt 4-5 év miatt életútjuk jelentős különbségeket is mutat. Végezetül az utolsó portré Lőrincz Józsefnek, a Győriterv „sztár-építésének” a vállalatnál töltött éveiről szól.

Mindezek után három esettanulmány következik. A Győriterv és a Rába MVG acélszerkezetű csarnokainak és gyártelepeinek története a „tömeges” és „átlagos” feladatot reprezentálja, míg a Győri Nemzeti Színház a vállalat talán legjelentősebb „főműve”-ként jelenik meg. Zárásként egy valódi utópia vizsgálatára kerül sor: milyen magasházakat álmodtak Győrbe a korszak építészei és építtetői? A három feladat(típus) feldolgozása kiegészíti és alátámasztja a megelőző fejezeteket, amennyiben olyan szakmai helyzeteket is reprezentálnak, amelyek azokban nem kerültek elő.

■ 1. Intézménytörténet ■

1950–1962: a formálódás időszaka

„Az államosításokkal gyökerében változott meg az építésügy eddigi korhadat, avult, a társadalomra káros szerkezete. Az állami-közületi tervépítkezéseket végző tervezés és kivitelezés közvetlenül, áttekinthetően és ellenőrizhetően az állam felügyelete alá került, az állam közvetlenül irányíthatja a termelést” (Major 1949, 3).

1948-ban valóban alapvetően változott meg az építészeti tervezés és az építés keretrendszere. A magántervezők működését ellehetetlenítették, és az építésszek csak az újonnan alapított állami tervezőirodák alkalmazottjaiként folytathatták munkájukat. Az átszervezésre nem szakmai megfontolások miatt volt szükség. A szovjet mintájú intézményi struktúra a centralizált irányítást tette lehetővé, amely a központi tervgazdaság kialakításának is alapfeltétele volt.

Mind a későbbi fővárosi, mind a vidéki tervezővállalatok a Perényi Imre által vezetett Építéstudományi Intézetből (ÉTI) alakultak ki.⁴ 1948. augusztus 27-én rendelkezett Perényi a soproni, pécsi és debreceni ÉTI körzeti képviselők létrehozásáról. Ezek közül elsőként a soproni indult el Winkler Oszkár építész vezetésével.⁵ A saját maga által tervezett Frankenburg utca 6. szám alatti házban, egykori magánpraxisának helyszínén rendezte be az új irodát. Bár kezdetben alig néhányan voltak, a gyorsan növekvő létszám miatt már 1949 februárjában az egykori törvényszéki épületbe, a Lackner Kristóf utca 7. szám alá költöztek, amely végleges helyük lett egészen a rendszerváltás körüli évekig. Az eredetileg a soproniak alá tartozó győri fiilálé Lakatos Kálmán vezetésével 1949. július 8-án önállósult. A két cég külön működött egészen 1950. szeptember 1-jéig, amikor összevonták őket, és megalakult a Győri Tervező Iroda Nemzeti Vállalat (Amberg 1979, 321–323; Magyar J. és Palla 2001, 125).⁶

Az egyesített iroda igazgatójának a Budapestről érkező, fiatal Hegedüs Ernő építészmérnököt nevezték ki, akinek az volt a feladata, hogy a vállalatot a régió központi tervezőirodájává, mérnöki centrumává formálja. A két korábbi vezető, Lakatos Kálmán a vállalat győri főmérnöke, Winkler Oszkár pedig a soproni csoport vezetője lett. Hegedüs személyében jó emberi és szervezői minőségű vezetőt kaptak, akit kedveltek és becsülték beosztottjai. Winkler és Hegedüs viszonya kifejezetten jó volt, ami elősegítette azt, hogy a soproni iroda továbbra is megőrizze szellemi függetlenségét és kiemelt helyi jelentőségét.

4 Az átalakulás országos folyamatainak ezekről az éveiről ld. bővebben többek között: Amberg 1979, 321–322; Major 1969, 52–53; Ferkai 1998, 308–309; Schéry 2001, 3.

5 Perényi Imre megbízólevele Winkler Oszkár hagyatékának „I. dobozá”-ban található a MÉM MDK gyűjteményében.

6 Mindez összefüggésben lehet azzal, hogy Sopron a közigazgatás 1950-ben végbement átszervezése során elvesztette megyeszékhely státuszát, és Győr lett az egyesített Győr-Sopron megye közigazgatási központja.

A győri telephely alkalmazottai a kezdetekben még nem klasszikus irodai körülmények között, bár kétségkívül lakályos helyen, a belvárosi Hungária kávéház egy szeparéjában dolgoztak 1950-ig. Ekkoriban az alkalmazotti létszám 58 fő volt, amelyből csupán hatan voltak végzett mérnökök. 1951-ben került sor az első jelentősebb szervezetépítő lépésre, amikor különálló ún. „szakági” egységek jöttek létre: építészet, gépészet, statika és árelemzés (Vincze 1970, A Vállalat megalakulása). A létszám rohamosan nőtt, és az immár mintegy 100 fős iroda ekkor költözött a volt Tárnok-házba, a Baross út 45. szám alatti villába, míg a cég adminisztratív részlege néhány házzal arrébb, a Wesselényi utca és a Baross út sarkán kapott helyet 1954-ig.

A teljes létszámban az ötvenes évek elején is csupán mintegy tucatnyi egyetemre végzett mérnök volt. A kritikus szakemberhiányon úgy igyekeztek enyhíteni, hogy a tehetségesebb fiatal műszaki szerkesztőket egyetemre küldték – általában az akkoriban induló levelező képzésre –, vagy egyéb módon, például ösztöndíjjal segítették a diplomás építésszé vagy mérnökké válásukat (Vincze 1970, A Vállalat tevékenységi köre és átalakulása).

A dinamikus bővülés és a munkaszervezés miatt már egy év után újabb szervezeti változásra volt szükség. A Győriterv 1952-től három irodára (avagy műteremre), két győrire és az egy sopronira tagolódott. Ezekben az épülettervezéshez szükséges minden szakág képviseltette magát, azaz ún. „komplex” irodák voltak. A két győri egység a feladatok típusa alapján szerveződött: az I. iroda elsősorban a lakótelepek, lakó- és középületek, valamint a városrendezési tervek készítéséért felelt, míg a II. számú jellemzően ipari munkákon dolgozott. Felfigyelhetünk rá, hogy a struktúra már ekkor arra a két munkaterületre épült, amelyek a vállalat története során mindvégig a legmeghatározóbban maradtak (Cseresznyák 1961, 1).

A következő években Győrből és Sopronból szervezték meg a régió megyei tervezőirodáit: ekkor a zalaegerszegi, szombathelyi, veszprémi, komáromi és a székesfehérvári irodát. Winkler és Lakatos korábban kialakított kapcsolati rendszere és helyismerete nélkülözhetetlen volt a helyi szervezetek létrehozásában. A kirendeltségek alapításához vagy helyben találtak erre alkalmas építész, vagy Győrből és Sopronból helyeztek át szakembereket (Erdős 1975, 174; 194).

Tipikus példa a zalaegerszegi iroda megszervezése. A későbbi Zala Megyei Tervező Vállalat (Zalaterv) első vezetője Hárs György, Winkler soproni helyettese volt. Hárs a két világháború közti soproni modern építészet meghatározó alakja volt, és ekkoriban az Esterházy család udvari építészeként is működött. Winkler Oszkár az elsők között hívta, hogy legyen segítségére a formálódó soproni állami tervezés indulásánál. Hárs 1951–1952-ben vezette a zalaegerszegi csoportot, 1952–1957 között pedig annak főmérnöke volt nyugdíjazásáig (Szerdahelyi 2001, 433).

A rengeteg munkával felállított fiókirodákat 1953 második felében egy állami döntéssel a helyi kivitelező vállalatok alá sorolták be. A Győritervnél csak a Soproni Tervező Iroda maradt. A regionális szervezet szétesésének évében Hegedüs Ernő távozott Győrből, és az akkoriban átalakuló Lakóterv igazgatója lett. Utódaul Sándor Lászlót nevezték ki.

1954-ben a győri iroda ismét költözött, mégpedig a Szent István (egykor Sztálin) út 3.-ba, a mai Városi Bíróság harmadik és negyedik emeletére. Az igazi fordulópontot azonban a forradalom hozta el mind a győri, mind a soproni iroda életében. 1956 végén, 1957 elején szinte a teljes vezetés, a főmérnök, Lakatos Kálmán, az új igazgató, Sándor László, valamint a soproni iroda vezetője, Winkler Oszkár is nyugatra távozott. Közülük egyedül Winkler tért vissza és folytathatta munkáját, miután néhány hónapig szerencsét próbált Svájcban. Győrben Pesti Tibor lett a főmérnök, az igazgatói székbe pedig visszatért Hegedüs Ernő, akinek a zilált állapotok rendezése lett a feladata.

1957-ben a megyei tervezőirodákat az Építésügyi Minisztérium átmenetileg ismét a regionális tervezővállalatokhoz csatolta azzal a céllal, hogy azokat újfent a függetlenedés útjára állítsák.⁷ Ez a szervezetfejlesztés három év alatt végbe is ment, és 1960. július 1-jén a kis vállalatok önállósulva a megyei tanácsok fennhatósága alá kerültek. Feladatuk bizonyos tervezési értéktartár és méret alatt a „megye területén felmerülő tervezési feladatok elvégzése” volt (Erdős 1975, 177). Győrben ekkor alakult meg a Győr-Sopron Megyei Tanács Tervező Vállalat (GYSMTTV), amely a Győritervvel együtt a város másik meghatározó állami tervezőirodája lett 1960–1990 között (Varga 2001, 121).

Ezzel párhuzamosan, 1958-ban lezajlott Győrben egy újabb költözés az immár végleges székházba, a Bajcsy-Zsilinszky út 44. szám alá, a Magyar Nemzeti Bank egykori épületébe. 1960-ban a teljes létszám a soproniakkal együtt mintegy 210 körüli volt (*Kisalföld* 1960a, 1). Továbbra is két komplex iroda működött Győrben a korábbi tematikus felosztásnak (lakóteleptervezési, illetve ipari feladatok) megfelelően. Az első vezetője 1957–1965 között Fátay Tamás volt (Fátay 2011, 173), míg a másikat ekkoriban Cserhalmy József irányította. 1960-ban, a tizenöt éves országos lakásépítési program,⁸ valamint a győri középblokkos előregyártó üzem elindulásának évében önálló városrendezési szakosztály is szerveződött, amelyet minden bizonnyal szintén Fátay Tamás koordinálhatott.⁹

Időközben ismét igazgatóváltásra került sor. Hegedüs Ernőt 1962-ben kinevezték a Tervezésfejlesztési és Típustervező Intézet (TTI) élére, utódja 1962-től a szintén a fővárosból érkező Vincze Kálmán lett, aki 23 éven át, egészen 1985-ig igazgatta a vállalatot.

7 Az 1039/1958 (X.11) és 2084/1958 (X.11) kormányhatározat, valamint a 9/1959 (IX.1) É.M. sz. rendelete nyomán.

8 Ld.: 1002/1960 (I. 10) kormányhatározat

9 Fátay 2011-ben megjelent könyvében említi ugyan a szakosztály létrejöttét, de azt nem emeli ki, hogy ő lett volna annak vezetője, és ez rövid önéletrajzában sem olvasható (Fátay 1974b, 22). Mivel azonban ennek a területnek ő volt a szinte kizárólagos összefogója a Győriterven belül, majd a Városházán is, nem valószínű, hogy más vezette volna a szervezeti egységet. Ezt a feltételezést az egykori kollégák szóbeli beszámolóí is megerősítették.

1962–1972: az új igazgató érkezésétől az innovatív főmérnök távozásáig

Vincze vezetése alatt nőtt a Győriterv a régió legmeghatározóbb építészeti és műszaki szellemi központjává. Az igazgató introvertált, zárkózott ember volt, aki az operatív vezetésben kevésbé vállalt

szerepet. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az első időkben teret engedett számos újító kezdeményezésnek. A folyamatos szervezeti fejlődésre szüksége is volt, mivel a hatvanas évek elején a korábbiakhoz képest jóval nagyobb beruházások sora indult el. A lakásépítési program nyomán egyre nagyobb lakótelepek létesültek, 1964-től kezdődtek a Rába MVG hatalmas ipari beruházásai, és a korszak jelentős középületeinek – mint például a városközponti irodaháznak, a színháznak, a stadionnak és a sportcsarnoknak – a tervezése is az évtized derekán indult el.

1964-ben Pesti Tibor főmérnököt a fiatal és innovatív Gedeon Miklós váltotta. A végzettségét tekintve tartószerkezettervező mérnök gyors és célratörő munkavégzése, folyamatos szervezői ambíciója a kezdetekben jól kiegészítette Vincze Kálmán visszahúzódnóbb, inkább a háttérből irányító személyiségét. „Európai szintű ember volt, aki embertelen mennyiségű munkát végzett. Ott volt minden tervbírálaton, rendszeresen járta végig az irodákat, és minden tervet a fejében tartott, amik ott készültek” – emlékezett vissza Bodrossy Attila, aki 1968 és 1986 között volt a Győriterv építésze (Bodrossy 2021). Szakács Jenő – szintén egykori győriterves építész – még hozzátette: „Ez volt tulajdonképpen a nagy baja is, hogy állandóan szervezkedett” (Szakács 2021).

Már kinevezésének évében átalakította a teljes cégstruktúrát. A korábbi két iroda megszűnt, és kialakult az „osztályrendszer”, azaz külön építész, statikus, gépész, villamos és mérnöki egység jött létre. Szintén 1964-ben a vállalat hivatali vezetése is kimondottan előremutató lépésre szánta el magát: Láncki Iván, a Győriterv tervosztályának vezetője érte el a minisztériumnál, hogy a cég kísérletképpen teljesítményalapú bérezést vezethessen be. Szakmai részről Gedeon Miklós állt a kezdeményezés élére. Mindez a tervezőknek nagyobb egyéni felelősséget adott, egyúttal anyagilag jobban érdekelttette őket a megfelelő munka határidőre való elkészítésében. Jobb teljesítményért jobban, sőt a korabeli lehetőségekhez képest kifejezetten jól lehetett keresni (Magyar J. és Palla 2001, 127–128; Láncki 1966, 97). A kísérlet jól vizsgázott Győrött: Vincze Kálmánhoz jöttek „tapasztalatokért az Alutertvől, a Mélyéptertvől, Pécsről, Debrecenből”, igaz – az egykori alkalmazottak szóbeli beszámolóí szerint – a prémiumok elosztása a vállalaton belül nem egyszer konfliktusokat is szült (Keserű 1966, 7; Szakács 2021).

A bérfelállítás ellenére továbbra is a szakemberhiány jelentette a legnagyobb problémát. A fővárosból vidékre szinte lehetetlen volt mérnököket hívni. Ezen az az ösztöndíjrendszer sem sokat segített, amelyet olyan egyetemistáknak adtak, akik vállalták, hogy diplomázásuk után Győrbe jönnek dolgozni.

Sokszor előfordult, hogy egy szintén szakemberhiánnyal küzdő fővárosi iroda elcsábította végzésekor a fiatal mérnököt és egyszerűen visszatérítette a győrieknek a már kifizetett ösztöndíjat (Vincze K. 1975, Jóléti ellátottság, kulturális- és sporttevékenység fej.). Nem csupán mérnökökből, de műszaki rajzolókból és technikusokból is hiány volt. Ennek enyhítésére a hatvanas évek második felétől fél-éves műszaki rajzoló tanfolyamot hirdettek. 1970-ben például 60 jelentkező volt, akik közül 45-en vizsgáztak, majd 18-ukat szerződtette a vállalat (*Kisalföld* 1970b, 8).

Egy versenyelőnye volt a vidéki irodának: többen azért jöttek Győrbe, mert a Győriterv lakást tudott biztosítani számukra. Fennállásának első húsz évében mintegy 125 lakás épített, vagy szolgáltatott például a városi tanáccsal együttműködve vagy hitelfelvétel lehetőségével a dolgozóinak (Vincze K. 1970, A Vállalat tevékenységi köre és szervezeti kialakulása fej.).

Mindeközben, 1965-ben felavatták a győri székház bővítését. A régi zeneiskola bontásával felszabadult szomszédos telekre Bircher László tervezett négyemeletes irodaházat (Bircher László 1966, 21). Bodrossy Attilát idézve kaphatunk egy vázlatos képet arról, hogy hogyan lakták be a tereket: „Az új épületben egy szint egy műterem volt az elején, aztán – ahogyan bővült a létszám – lettek külső helyszínek is. Egy nagyterű irodában ültek az építészek, statikusok és gépészek. Egy csapat így volt vagy ötven fő is a szerkesztőkkel, rajzolóikkal együtt. [...] A műteremvezetőnek volt egy kis irodája titkársággal. A titkár-nő egyébként nagy hatalom volt: ha szükséged volt rá, ő adott anyagot, például ceruzát, pauszt. A villamostervezők a régi épületben ültek. Az igazgató, Vincze Kálmán is a régi épületben, az első emeleten ült a sarokban, mellette volt a titkársága, a másik oldalán pedig főmérnök irodája” (Bodrossy 2021).

A korszerű, egyterű rajztermeket magába foglaló épület mintegy 160-180 főnek kínált munkahelyet, így – a régi épület férőhelyeivel együtt – lehetővé vált az ekkoriban már mintegy 400 fős alkalmazotti létszám együttes elhelyezése. Az új iroda átadása azonban nem minden esetben maradt meg örömteli pillanatként: a személyes beszámolókból kiderül, hogy sokan éppen ehhez kötik a vállalat elbürokratizálódásának kezdetét.

Pedig ekkoriban még mintha egyre szabadabb szelek fújtak volna a tervezőintézeteknél is. 1968-ban, az új gazdasági mechanizmus részeként megszűnt a regionális tervezőirodák területi korlátozódása, és immár munkákat sem csak központi elosztással szerezhettek. A beruházók pályázatokat, versenytárgyalásokat írhattak ki, amelyben az árnak és a határidőnek is fontos szerepe volt. Egyfajta korlátozott piaci verseny alakult tehát ki a vállalatok között. Ekkorra már a kisebb, tanácsi tervezőirodák is megerősödtek annyira, hogy eredményesen vegyék fel a versenyt a nagy állami cégekkel.

A Győriterv vállalatvezetése a változó körülményekre azonnali módon reagálva az új „versenyszellemhez” jobban adaptálható céges struktúrát alakított ki. Gedeon Miklós főmérnök szervezésében alakult ki az ún. „team-rendszer”. A „team”-ek egyrészt megbízókra szerveződtek, másrészt kis méretük miatt rugalmasabban tudtak vállalni új feladatokat, adott esetben részt venni pályázatokon. „Például az egyik csoportunk csak a győri Magyar Vagon- és Gépgyárnak dolgozik. Akad csoportunk, amely a házigyári termékekből készülő lakóházakat tervezi,

függetlenül attól, hogy a házak Ajkán, Tatán vagy Győrött fognak épülni. Van kenyérgyári teamünk, amely az ország új kenyérgyárainak többségét tervezi” – nyilatkozta a főmérnök 1968-ban. Még hozzátette, hogy bár az egyes irodák hosszan vannak együtt, de ha szükséges, „feloszlanak, s esetleg más felállásban újjá alakulnak” (Magyar J. és Palla 2001, 128; Cserhalmi 1968, 6).¹⁰

Mindazonáltal – ahogyan a fenti idézetből is kitűnik – a mérvadó megbízások és megbízók köre nem változott meg alapvetően. Hamarosan az is világossá vált, hogy az országos reformlendület alábbhagyott. Mindennek folyományaként a rugalmas munkaszervezésre kialakított adaptív cégstruktúra nyújtotta lehe-

tőségeket nem tudták kihasználni, ezért azt 1971-ben ismét a hagyományosabb, kiszámíthatóbb, de egyúttal merevebb műteremrendszer váltotta fel (Magyar J. 1978, 13). A létrehozott négy „komplex” irodán belül az építészek mellett dolgoztak a statikusok és a gépészek, ugyanakkor az elektromos tervezés és a talajmechanika önálló egységként működött tovább, ahogyan a városrendezési osztály is. Az I. és II. irodába jellemzően ipari tervezési feladatok kerültek, a III. iroda szinte kizárólag lakótelepi épületek tervezéssel foglalkozott, míg a IV. műteremben folyt „minden más”, többek között egy időben a Győri Nemzeti Színház tervezésének munkája.

Az irodák feladatok és megbízók alapján szerveződtek, önálló elszámolással rendelkeztek, és viszonylag szabad kezett kaptak a beruházókkal való kapcsolattartásban. Ennek kétségtelen előnye volt, hogy bizalmi kapcsolat tudott kialakulni a beruházó és tervezője között. Bizonyos szempontból ez – legalábbis kezdetben – hozott egyfajta decentralizáltságot, hiszen a munkaszervezés, valamint egy-egy korábbi megbízótól érkező újabb felkérés így nem is elsősorban a vállalatvezetésen múlt, hanem az építészekhez személyesen kötődhetett. Ugyanakkor a jóváhagyás, a szerződéskötés megvalósulása természetesen már a vállalatvezetésen múlt. Az önálló elszámolás lehetővé tette azt is, hogy bizonyos jól fizető munkákkal kompenzálják a munkaigényesebb, de építészetileg érdekesebb feladatok csekélyebb bevételeit (Pintér J. 1977, 5).

10

A hét teamből hatnak a vezetőjét és főbb feladatát rekonstruálhatjuk egykori munkatársak visszaemlékezései alapján: főleg a dízelprogram nyomán jelentkező gépipari megbízásokkal foglalkozott Bircher László, illetve Lőrincz József (mindketten építészek) csapata. Horváth Andor (építész), valamint Pék Gyula (gépész) teamjei szintén ipari épületeket terveztek – előbbi zömmel autószerelveket, utóbbi kenyérgyárakat – míg Mátyóczy János (szerkezettervező) csoportja lakótelepeket. Feltehetően volt egy team, amely középületeken, például az ekkor már terítéken lévő színház tervezésén dolgozott. Végül a Stark György (személyzeti osztályvezető) vezette társaság volt az ún. „massza”, ahol mindenféle szakember ült, akik igény szerint kapcsolódtak be feladatokba.

Győr és a régió kiemelkedő dinamikával fejlődött, ami folyamatosan az országos átlag feletti mennyiségű feladattal látta el a Győritervet. A felívelés záloga az volt, hogy mind a Rába MVG, mind a GYÁÉV a házgyárával nyereséges, és így fizetőképese partner volt, ami a körülmények között koránt sem volt magától értetődő. 1970 körül a cég kapacitásának mintegy 90%-át (!) foglalták le az ipari beruházások, valamint a lakás- és lakótelep-építés tervezési feladatai (Vincze K. 1970, A Vállalat tevékenységi köre és szervezeti kialakulása fej.).

Ekkorra már számos egyéb szolgáltatás segítette az alkalmazottak munkáját. Győrben működött a Dunántúl legnagyobb

műszaki könyvtára, amelyben a szakkönyvek mellett hazai és kiemelkedő számban külföldi folyóiratok is helyet kaptak (Lantos 2021, 173). Fontos szervezeti egység volt a makettező-műhely, a dokumentációkat készítő nyomda üzem, valamint a fotóműhely. 1971-ben (a vidéki tervezővállalatok közül elsőként) a Győriterv vásárolt egy TPA-1001 számítógépet, amelynek üzemeltetése, valamint a programok írása önálló szakembereket igényelt: ez volt a számítástechnikai és ügyvitelszervezési csoport.¹¹

Amennyire stabilan alakultak a gazdasági mutatók és biztatón a munkakörülmények, annyira vált az irodai hierarchia és döntéshozatal egyre merevebbé és bürokratikusabbá. A kibontakozó szakmai és emberi válságot legszemléletesebben az ifjúsági műterem létrehozásának kudarca mutatta meg. Ebben a korszakban általában jellemző volt egyfajta generációs alapon szerveződő reformvágy a hazai tervezőintézetekben, amely például a Pécsi Ifjúsági Iroda, vagy a miskolci Kollektív Ház társaságának kialakulásához vezetett (Ferkai 1985, 26).¹² Egy hasonló győri szervezeti egység létrehozásának ötlete Gedeon Miklóshoz kötődött 1971-ben, talán éppen az akkori átszervezésekhez kapcsolódóan. Alapozhatott arra, hogy a fiatal építészek úgy érezték, hogy az idősebb kollégák túl kevés szabadságot adnak nekik, és az egyre több típustervezéses munka mellett nem jut terük saját tehetségük kibontakozására.

A csoport vezetését a fiatal és ambiciózus Winkler Gáborra, Winkler Oszkár fiára bízta volna.¹³ Visszaemlékezése szerint Vincze Kálmán igazgató hajlott is volna az ötletre, de párttitkári és szakszervezeti ráhatásra végül csak azzal a feltétellel engedélyezte volna a csoport létrejöttét, ha annak vezetője nem Winkler, hanem a vállalat személyzeti vezetője, Stark

¹¹ A számítástechnika azon kevés terület közé tartozott, amelyben a vidéki tervezővállalatok megpróbálkoztak valamiféle együttműködéssel. Kölcsönösen cseréltek például helyben fejlesztett programokat, amit azonban nehezítette a dokumentálás és hardverek különbözősége (Bálványos 1982, 399).

¹² A tervezőintézetekben dolgozó fiatalabb generáció problémáiról a Fiatal Építészek Körében (FÉK) készült egy kutatás 1972-ben, amely a kérdéskör számos izgalmas aspektusára rávilágított (Vukovich 1972, 56).

¹³ A győri elképzelés az volt, hogy a fiatalok műtermébe kisebb, friss gondolkodást igénylő feladatok kerültek volna, illetve maguk is önállóan pályázhattak volna, szerezhetek volna munkákat. Winkler Gábor Pongrácz István statikussal konkrét szabályzatot, javaslatot dolgozott ki az iroda működésére, amely a névsortól kezdve a munkaszervezés módszertanán át a kávéfőzés és a rádióhallgatás rendjéig mindent részletesen tartalmazott (Winkler Gábor hagyatékából, leltári szám és dátum nélkül).

György lesz. Ezt a kitételezt az érintettek értelemszerűen nem fogadták el, így a kezdeményezés kudarcba fulladt. Winkler még ebben az évben távozott is a cégtől (Winkler G. 2014).

A fiatalok kudarcában minden bizonnyal közrejátszott az is, hogy a Győritervben nem találtak olyan mesterre, akinek az alkata lehetővé tette volna, hogy a szerveződés élére álljon. Talán ha akadt volna a tapasztaltabb építészek közül valaki, aki felkarolja az ügyet, másképpen alakul a győri ifjúsági műterem sorsa.

1971-re tehát kialakult egy olajozottan működő szervezeti struktúra, kialakultak a vállalat fő feladatai és állandó megbízói köre. A vezetés szeme előtt ennek a stabilitásnak a megtartása le-

begett elsődleges szempontként. A munkák java a már tapasztalt, egyúttal még erejük teljében lévő idősebbeknek jutott, míg a fiatalabb nemzedéknek be kellett érnie a másodhegedű szerepével. A megújuláspárti Gedeon Miklós körül is elfogyott a levegő, és 1972-ben a vállalatvezetéssel való egyre nyitabb el-lentétek miatt leváltották főmérnöki posztjáról.

1972–1979: a tervgyártás stabil időszaka

Gedeon Miklós után a GYÁÉV-ból a Győritervhez visszatérő Dr. Magyar József lett a főmérnök, valamint 1973. január 1-jétől Lőrincz József műszaki igazgatóhelyettesi posztot kapott. A szakmai vezetés súlya azonban lecsökkent, és az egybehangzó szóbeli visszaemlékezések szerint az igazgató utáni két legfontosabb személy ekkortól Tóth Imre főkönyvelő, gazdasági vezető, valamint Stark György, a személyzeti osztály vezetője lett.

A szakmai vezetésnek a stratégiai döntéshozatalokból való kiszorítását jelzi, hogy a főmérnöki poszt mellé felállítottak egy szakfőmérnöki testületet, amely névleg ugyan a vállalat „műszaki irányító és ellenőrző apparátusa” lett, de kizárólag tervbírálatokon, szakmai döntésekben nyilvánulhatott meg (Magyar J. 1978, 13). Ráadásul hét tagja között minden szakág képviseltette magát, tehát csupán egyikük volt építész.¹⁴ Ezzel a személyesebb visszajelzések kora is véget ért, hiszen minden tervet ennek a testületnek kellett többször is bemutatni, akik – ahogyan a fiatalok később érezték – egyfajta „öreg tanácsként” működtek: „Ezek semmi mást nem csináltak, csak kritizáltak” – fogalmazta meg sommásan egykori benyomásait Bodrossy Attila (Bodrossy 2021).

¹⁴ A szakfőmérnöki testület tagjai voltak: Cserhalmy József (építészmérnök), Filippovits Ferenc (szerkezettervező mérnök), Baksai Iván (gépészmérnök), Mányoki János (szerkezettervező mérnök), Máté János (szerkezettervező mérnök), Grábics Henrik (gépészmérnök), Fekete László (villamosmérnök, egyúttal a vállalat párttitkára), Pintér József (szerkezettervező mérnök), Rapkay László (geodéta mérnök). A listát a személyes beszámolók, valamint Magyar és Palla 2001, 136 alapján állítottuk össze.

Mindez csak fokozta a fiatalok egyre kilátástalanabb hangulatát, akik pedig nem voltak kevesen: 1973-ban „500-an dolgoznak [a Győritervnél]. A műszaki állományból 135 a mérnök, 133 a technikus és 83-an rajzoló. A kollektíva átlagos életkora 30 év, tehát jórészt fiatalokból áll. [...] A dolgozók 52%-a nő” (Figyelő 1973, 29).

A hatalmas méret sem tett jót a hatékonyságnak, főként hogy a vállalat egyre több telephelyen működött. 1971-re az iroda már a bővített székházat is kinőtte. A II. műtermet egy ideiglenesnek szánt felvonulási épületbe, egy „hőhidakkal terhelt »panelvárba«” költöztették több mint egy évtizedre az új Ady Endre-lakótelep közepére, a Szigethy Attila út 99–103. szám alatti épület környékére (Palla 1978b, 44).¹⁵

1973-ban, az első olajválság hatására erősen visszafogták az országban a beruházások mennyiségét. Már gyülekeztek a sötét viharfelhők, de a Győri Tervező Vállalat fölött egyelőre még nem szakadt le az ég. A győri házgyár továbbra is ontotta magából az ország fajlagosan legolcsóbb, és egyre több helyre eljutó paneljeit, egyúttal az egyre inkább exportra termelő Rába MVG is kapott központi forrásokat a korabeli mércével mérve bombasztikus méretű és igényű beruházásaihoz. Sokat elárul az időszakról, hogy a vállalatvezetés csak ebben a két feladatban látta a jövőt: „Néhány évvel ezelőtt [...] két irányt választott[unk] a tervezésben: lakásépítés, lakóteleptervezés; ipari épületek, gyártelep tervezés. [...] Minden más tervezési tevékenység csak kisebb volument képviselt és lassan le is olvadt a vállalatról” (Pintér J. 1977, 5).

Valóban, az igazán nagy győri középülettervezési projektek közül az utolsók a hetvenes évek során kifutottak. Például a városközpont rekonstrukciója 1971-ben, a stadion és a sportcsarnok építése 1977-ben, míg a színház kivitelezése 1978-ben fejeződött be. Az építészeti tervezési munka helyét egyre inkább átvette a mérnöki tömegtermelés feladata. A vállalat gazdaságpolitikai és szervezeti döntései is ennek megfelelően történtek. Az első házgyári lakótelepek megépülése után nagyon hamar felmerült az igény mind a lakások minőségének, mind a városrészek sivár megjelenésének javítására (Kulcsár 1969b, 1). Erre válaszul az országban elsőként a Győriterv és a GYÁÉV alapított egy közös szervezetet, az ún. komplex termékfejlesztő irodát. 1971-től itt építészek és mérnökök közösen keresték a házgyári termékek fejlesztésének lehetőségeit (Lőrincz 1973a).

Ekkoriban, 1974-től indult útjára a „sátorprogram”. A győri Graboplast, valamint a Győritervben Majoros Gábor építész és Óvári Tibor statikus közös kutatási és fejlesztési projektjén alapulva 1986-ig mintegy nyolcvan darab, összesen 100 ezer m²-nyi alapterületű, legváltozatosabb funkciójú építmény (raktár, sportcsarnok, uszoda, színpadfedés stb.) készült el országszerte (Lőrincz 1986, 27). A feladat érdekessége, hogy egyszerre volt típustervezési munka, de jelentős mérnöki és építészeti teljesítmény is, amely szinte naprakészen kapcsolódott például Otto Frei korabeli, világviszonylatban is jelentős membrán szerkezeteket készítő munkásságához, igaz annál jóval pragmatikusabb, „földönjáróbb” volt.

¹⁵ 1982 karácsonyáig dolgoztak itt, amikor visszaköltöztek a belvárosba, a Cserhalmy József által tervezett Arany János utcai „Modellház” legfelső emeletére.

Ugyanekkor, 1974-ben kezdődött el az egyetlen jelentősebb, külföldön megvalósult „exportmunka”, a birácsi (Birač) alumíniumgyár tervezése. Az alapvetően mérnöki feladatban a Győriterv egy szovjet tervezővállalat altervezőjeként működött közre.

A hetvenes évek végén az állami vállalati struktúra egyre inkább a centralizáció felé mozdult el: a kisebb helyi központok helyett ismét a regionális centrumoknak szántak nagyobb szerepet. 1977-ben a vállalat átvette a kapacitáshiánnyal küzdő Lakótervtől a viszonylag új, de veszteségesen üzemelő veszprémi házgyár tervezői feladatát is. Ezáltal a Győriterv már nyolc megye új lakótelepeiért volt felelős¹⁶, amely munkák ekkoriban kapacitásának mintegy 75%-át kötötték le.

Egyúttal a Győritervhez csatolták a Veszprémi Tanácsai Tervező Irodát a hozzá tartozó keszthelyi csoporttal együtt, összesen mintegy 160 fővel. Bár ezáltal a teljes munkavállalói létszám ezáltal mintegy 700 főre ugrott, még így is kevés volt az ember, hiszen mind a veszprémiek, mind a keszthelyiek hozták magukkal a saját, szintén nagy mennyiségű feladataikat (Vincze K. 1978, 5).

A két stabil lábra, a házgyárak és a Rába MVG megbízásaira alapozott jövő szinte megingathatatlanak tűnt. A vállalatvezetés ugyanakkor a tömeges ismétlődés miatt jól jövedelmező típustervezés mellett kötelezte el magát – akár az egyedi munkák kárára is. Így még annyi tere sem maradt az építészeti kreativitásnak, mint amennyi a felkérések alapján lehetett volna.¹⁷ A megmerevedő, bürokratikus közeg tehát egyre inkább lefojtotta a kezdeményezőkézséget, és ezáltal ellehetetlenítette a változó körülményekhez való alkalmazkodást, amelyre a vártnál jóval hamarabb szükség lett volna: néhány év múlva a gazdasági és a szakmai válság jelei egyszerre kezdtek el mutatkozni.

¹⁶ Mindeztidáig Győr-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas és Fejér megyére terjedt ki a vállalat hatásköre. A veszprémi házgyár átvételével már Pest, Veszprém, Somogy és Zala megye területére is terveztek lakótelepeket.

¹⁷ Egy ilyen, 1978 körüli szemléletes példát mesélt el Bodrossy Attila: „Nagyon elégedettek voltak Zalaegerszegen az iskolával, amit terveztem [Landorhegyi 16 tantermes általános iskola, 1977]. Kitüntetést is kaptam érte, amelyet a tanácselnök adott át nekem. Amikor átadta, megkérdezte, hogy miért nem vállaltam a kultúrháznak a tervezését. Ez ugyancsak a Landorhegy aljában épült, végül a Közti tervezte meg. Kiderült, hogy küldtek egy megbízást a Győritervbe, de én még csak nem is tudtam róla! Visszaküldték, hogy nem vállaljuk. Ilyet csináltak, meg sem kérdeztek, pedig névre szólóan nekem küldték. Egy kultúrház nem jól fizető, de hogy vállaljuk... Panelház-adaptálást, azt vállalunk. Ezt sem bocsájtottam meg soha, ez is az egyik oka volt, hogy végül kiléptem” (Bodrossy 2021).

1979–1985: változó körülmények, kísérletek az alkalmazkodásra

1979-től, a második olajválság évétől ismét megtorpant a hazai gazdaság, de a Győriterv még teljes kapacitással üzemelt. A kevesebb munka kilátása majdnemhogy inkább megkönnyebbülést hozott:

„A beruházások mérséklése folytán várhatóan csökken az a feszültség, amely a tervmegrendelések és a tervezői kapacitás között volt érezhető. Ettől persze semmivel sem lesz kevesebb a tervezőink munkája. A vállalat idej tennivalóit is a »teljes foglalkoztatottság« jellemzi” (Pethő 1980b, 1). Ezzel együtt a következő években a Rába MVG beruházásai lassultak, és az egyéb ipari megbízások elmaradása is érzékenyen érintette a vállalatot. Az ilyen jellegű feladatok csökkenése miatt az I. irodát a II. számúba olvasztották 1984-ben (N. Magyar 1984, 3; Magyar J. és Palla 2001, 134). Átrendeződés történt a lakótelep-építések területén is. Az állami központi költségvetés már nem bírta a lakásépítési programot, és egyre inkább számított a magán-építetők erőforrásaira. Ők ugyanakkor a mennyiségi igények helyett mindinkább minőségi elvárásokat támasztottak, ami a tömeges építkezések kielégítésére berendezkedett állami tervezésben és kivitelezésben tanácstalanságot szült.

A veszteségesen termelő veszprémi házgyárat 1985-ben (épphogy egy évtizednyi működés után) leállították. Az eddig gazdaságosan üzemelő győri házgyár kapacitását sem lehetett már a régióban lekötöni, így a győri panelek egészen Budapestig eljutottak, ahol még mindig javában zajlottak lakótelep-építések.¹⁸ Ezenkívül jelentős feladatot jelentett a Győrváz szerkezetű oktatási épületek tervezése, amelyből az Észak-Dunántúlon és Budapesten közel félmillió négyzetméternyi épült fel a hetvenes és nyolcvanas évek során.

Összességében azonban egyre inkább elmaradtak a nagyvolumenű megrendelések. Előtérbe kerültek a meglévő üzemek, épületek, esetenként eddig elhanyagolt városrészek rekonstrukciói, valamint a kisebb, egyedi tervezési feladatok a magánberuházók számára. Magyar József főmérnök érzékletesen, mégis egyfajta laza optimizmussal fogalmazott 1983-ban: „[A vállalatnál] nem aggódnak a nagyberuházások hiánya miatt. Jött helyettük bőven a tervezői »aprómunka«. Lerobbant üzemi és egyéb középületeket kell helyrehozni, s ezek a régi létesítmények sok munkát adnak.” Azt ugyanakkor nem tette hozzá, hogy ezek bár hasonló munkamennyiség igényeltek, de korántsem voltak annyira jövedelmezőek, hogy a hazai tervezés és építés tömeges termelésre felépült rendszerét el tudták volna tartani (N. Magyar 1983, 3).

18 Gazdagrét, Őrmező, Rózsakert, a Százados úti, valamint a Vezér utca-Mogyoródi út mentén épült lakótelepek készültek győri panelből; Gazdagrét az éppen akkoriban a vállalathoz kerülő Jurcsik Károly tervei szerint.

A folyamatosan létszámhiánnyal küzdő Győritervben kezdetben nem is bánták túlságosan leterheltség csökkenését, ráadásul eleget kellett tenni annak a központi döntésnek, amelynek értelmében jelentős, 15%-os létszámcsökkentést kellett 1983-ig végrehajtani. Mindezt úgy oldották meg, hogy elküldeni nem kellett senkit: a keszthelyi irodát 1980-ban hatvan fővel a Zalatervhez csatolták,¹⁹ további kilencven fős leépítés pedig „természetes fogyás”, azaz nyugdíjazások, kilépések eredménye volt (N. Magyar 1983, 3). 1984. január 1-jével a Veszprémi Tervező Vállalat újra önállósult (Andrássy 1984, 3).²⁰ Ezzel a korábbi 700 fős létszám 500 körülre apadt. Bár még volt munka ennyi embernek, a feltételek megváltoz-

tak: „Menni, kilincselni kell a piacokon, tudomásul venni, hogy növekszik a kisebb, ám munkaigényesebb megbízások aránya, gyakorta kell alkalmazkodni szokatlanul rövid határidőkhöz” (N. Magyar 1983, 3).

Inkább némi szellemi kihívást, mint érdemi mennyiségű munkalehetőséget jelentett a házgyári termékek fejlesztése. Törekedtek például a lakótelepi házak változatosabb, rugalmasabb kialakítására, és kísérleteztek többek között ún. alacsony intenzív (pl. sorház) beépítésre alkalmas épülettípusok létrehozásával (Póder és Józsa 1985, 276–279). Mindez persze önmagában hordozta az ellentmondást: a házgyár mint egy tömegtermelésre felépített ipari monstrum mind technológiai, mind gazdasági értelemben véve eleve alkalmatlan volt arra, hogy kissorozatú, egyedi termékek gyártásával maradjon életképes.

A Győriterv az 1985-ös év elején már nem nézett túl bizakodóan, és további létszámleépítést terveztek (Pethő 1985, 3). A válságra a külföldi piacra való kilépésben, az „exportmunkákban” látták a megoldást. A feladatokban eleve szegényebb Pécsi-terv már jóval korábban élt ezzel a lehetőséggel: 1970-ben az NDK-ba készített terveik aránya elérte az 50%-ot (Szojka, Schéry és Jeney 2001, 293). A nyolcvanas évekre azonban már ez a menekülőút is bezárulni látszott. A szintén bajban lévő GYÁÉV próbálta ugyan a házgyári termékeit különböző külföldi piacokon értékesíteni, ami a közös termékfejlesztő iroda révén a Győritervnek is adott némi munkát, de ennek mennyisége elhanyagolható volt (N. Magyar 1983, 3).²¹

19 Lekövetve azt a közigazgatási változást, amely után 1979-től Keszthely Veszprém megye helyett Zalaához tartozott.

20 A Veszprémi Tervező Vállalat lett az ország első állami tervező kisvállalata. A területileg szétszórtabban jelentkező kisebb beruházások arányának növekedése kényszerítette ki a decentralizáltan, helyi jelleggel működő vállalatok kialakítását, amitől nagyobb rugalmasságot, hatékonyabb munkaszervezést reméltek. A piacosodás felé mutató gazdaság átalakuló rendszerében korszerűbb, nagyobb önállósággal bíró vállalatok létrehozása tűnt célravezetőnek. Az új Veszprémtervnel például már önálló piackutató- és marketingcsoportot is létrehozottak, és kifejezetten célozták a magánlakás-építéssel kapcsolatos igények kielégítését. Győri panelből épült például egy pozsonyi, valamint egy prágai diákszálló (Roth János, 1977–1980, illetve 1982).

Két nagyobb külföldi beruházásban épülő hotel tervezését tudta a Győriterv elvégezni, amelyek bár itthon épültek fel, de a beruházói konstrukció miatt export tervezésnek számítottak: Hévízen (1984), majd Bükön (1986) készült el egy-egy nagyméretű osztrák, illetve svéd kölcsönből épült szálloda, az adott ország cégeinek kivitelezésében. Azonban éppen ennek tervezői, Bodrossy Attila és munkatársai döntöttek először úgy, hogy a teljes önállósulás útjára lépnek.

1985–1995: végjáték

A többi tervezőirodához hasonlóan 1985-ben a Győritervben is megalakult a vállalati tanács Palla Dénes vezetésével. Ennek hatáskörébe került több, korábban az állami központi szerveknél lévő tulajdonosi döntési jogkör. Az önállósítástól remélték, hogy a vállalatok a szocialista körülmények között piacosítandó gazdasági környezetben megtalálják a helyüket. Vincze Kálmán igazgató ekkor a nyugdíjazását kérte, és a vállalati tanács Magyar Józsefet nevezte ki a megüresedő pozícióba (Magyar J. és Palla 2001, 134; Kisalföld 1985, 1). Lőrincz József mint műszaki igazgatóhelyettes már 1982-ben a fővárosba távozott, így a vállalat élén nem maradt építész. A szakmából a legmagasabb poszton a nyugdíj előtt álló Cserhalmy József volt, aki viszont – mint a szakfőmérnöki testület építész tagja – a tervbírálókat korlátozta tevékenységét.

A Győritervben a mérnöki szemlélet gyakorlatilag egyeduralmává vált, és egyedi építészeti tervezési munkák szinte nem maradtak a cégnél. Az állami tervezés monopolhelyzete ezzel párhuzamosan felbomlóban volt. A nyolcvanas évek elején többféle lehetőség nyílt kisvállalkozások létrehozására. Ez a tervezőintézetek szempontjából végzetesnek bizonyult: a magántervezés lehetőségével nem csak a nagyobb szabadság, hanem a jobb anyagi perspektívák miatt is egyre többen éltek éppen a leginnovatívabb szakemberek közül.

Talán ez is motiválta a vezetést, hogy 1986-ban tett egy halvány kísérletet az építészeti vonal megújítására, amikor Cserhalmy helyére a fiatal, ambiciózus és mindig kritikus Bodrossy Attilát nevezte ki. A végül igencsak rövidnek bizonyuló intermezzóról érdemes öt bővebben is idézni. Története plasztikusan érzékelteti a válságot: „Kineveztek főépítésszé. Tehát építészként első voltam, de kiszámoltam, hogy a vállalatvezetésben hatan vannak még előttem, akik közül egyik sem építész: igazgató, főmérnök, főkönyvelő, párttitkár stb. Volt egyszer, hogy összehívták Sopronba a szakfőmérnököket két napra, mert akkor már a vezetés is érezte, hogy nem megy minden jól. [...] Én erre készültem, összeírtam pontokba szedve, hogy min kellene változtatni: fel kellene adni például a külső helyeket, egy helyre visszaköltözni, másképpen kellene felépíteni a struktúrát, újra építésznek kellene vezetni az irodát, mert akkor már mindenfélét vezették, csak építész nem. Úgy nem lehet elnyerni munkákat, ha nem az építész megy tárgyalni. Hét dolgot mondtam, mind a hetet visszalótték,

mindenre azt mondták, hogy nem kell, minden jó úgy, ahogyan van. Egyet döntöttek el, mégpedig azt, hogy nem lesz két napos a megbeszélés, mert haza akarnak menni. Mondtam magamban, hogy látom, dobáljátok a földet magatokra, én ebben már nem veszek részt. Ekkor döntöttem el, hogy kilépek. [...] A reform belülről reménytelennek tűnt, kipróbáltam, de nem ment. Nem, így nem lehetett volna... kiléptünk” (Bodrossy 2021).

Bodrossy számára tehát hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a belső reform nem lehetséges, és egy-két hónappal kinevezése után, 1986 első felében 15 fővel távoztak a vállalattól, és megalapították a Dimenzió Tervező Kiszövetkezetet. A Győriterv életében ez sors-

döntő fordulópontnak bizonyult, mivel elindult egyfajta kont-raszelekció az építészek között: példájukat több más csapat is követte a rendszerváltásig.²² Az új cégek alapításakor meghatározó volt a Győritervben kialakult megbízási kapcsolatrendszer, amely kevésbé az arctalan állami vállalathoz, mint annak egyes tervezőihez kötötte a megrendelőket. Ők sokszor követték az építészeket, akik így magántervezőként is rögtön munkához jutottak. Ezzel együtt mégiscsak tulajdonképpen piacgazdasági körülmények között, előképek nélkül kellett elindulniuk és életben maradniuk ezeknek a kis irodáknak, ami viszont lehetővé tette, hogy szinte zökkenőmentesen alkalmazkodjanak a rendszerváltás utáni körülményekhez.

„A Győriterv vezetősége, kollektívája nem adta fel szerepkörét, annak ellenére, hogy a »színpad« recseg” (S. Horváth 1986, 3). Ekkor, 1986-ban az egyre zsugorodó állami vállalat a technicista múltra, elsősorban a GYÁÉV-vel és annak házgyárával való együttműködésre alapozta a jövőt. 1988-ban egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a Győriterv a „GYÁÉV-vel, a gyakorlati »hátországával« ma az ország legnagyobb tervező építő közössége” (S. Horváth 1988, 3). Az építészeti alkotás szinte elhanyagolhatóan kis szerepet töltött be ekkor már a cégnél. Az új kiszövetkezetek rugalmasságával és fizetési szintjével az állami szabályozók szerint működő vállalat nem tudott versenyezni, és hiányoztak azok a megbízók is, akik a kivált tervezőket követték.

Bár 1990 után új, nyugati beruházók jelentek meg a piacon, a velük való munkához például „nyelvismeretre volt szükség, ami bizony gond volt” (Magyar J. és Palla 2001, 135). Ezzel együtt csak 1989 januárjában kényszerült olyanra a vállalat, amire még soha: 30 embernek, ráadásul „döntően kitűnő szakembernek” mondtak fel. A napisajtó híradása megjegyezte továbbá, hogy akik maradtak, azoknak „se túl rózsás a hangulatuk” (Ferenczi 1989, 4). A teljes alkalmazotti létszám azonban még ekkor is 350 fő körül mozgott.

22

Ld. a Magyar Építőművészet 1993/2 Győri Régió című tematikus számát, különösen is a 40–55. oldalakon. Egy másik csapat, a Comfort Tervező Kiszövetkezet tagjai már 1982-től gazdasági munkaközösségbe tömörültek, majd 1988-ban önállósultak végleg. A soproni iroda tagjaiból szintén 1982-ben alakult Kubinszky András vezetésével (és eredetileg Jurcsik Károly részvételével) a Lővér-Plan gmk, amely 1987-ben alakult önálló kiszövetkezetté. Jurcsik Károly és felesége, Jahoda Maja 1986-tól lettek önállóan főállású magántervezők. 1988-ban jött létre a győri Nívó Tervező Kiszövetkezet, majd 1990-ben a Győriterv és a GYÁÉV közös termékfejlesztő irodája is kft.-vé alakult, és néhány évig még önállóan folytatta működését.

1990-ben, a vállalat 40. jubileumának évében egy terhelt igazgatóváltás következett. Magyar József megbízatása lejártával nyugdíjba ment. Dr. Csató Károly átmeneti vezetése után Rákosi Ferencre bízta a feladatot, de kevesebb mint egy év után „az üzemi tanács szakított az alkalmatlannak bizonyult igazgatóval” (Zádor 1990; J. Magyar és Palla 2001, 135). Az igazgatói székbe 1992. január 1-jétől kinevezett Szemenkár Mihálynak jutott a drasztikus létszám- és vagyonsökkentés, valamint a privatizálás feladata.

Ebben az évben az utolsó nagy munka, a szentgotthárdi Rába–Opel-gyár kivitelezése is befejeződött. Jelentősebb, a jövőt meghatározó feladat nem maradt a cégnél: a Győriterv építészeti

tevékenysége ezzel gyakorlatilag befejeződött. Szemenkár ekkoriban így látta a jövőt: „Száz embernek lesz itt munkája [...] a legpiacképesebb szakágakat [tartjuk meg, ami] a térség adottságaiból, a hagyományokból adódóan a vízgazdálkodási, mélyépítési, területfejlesztési és az ipari szerkezeti tervezés” (Papp 1992, 3).

Hamar kiderült, hogy még ez is túl optimista jövőképnek bizonyult. A vállalat ingatlanjait, vagyontárgyait eladogatták. 1995-ig még az Arany János utca „Modellház” negyedik emeletén, illetve a Simor püspök tér 2. alatt vegetált a cég, majd gyakorlatilag megszűnt. Utóbbi helyszínen szerencsére fennmaradt a példás módon rendezett tervtár, amely 2012 után a Lechner Nonprofit Kft. Dokumentációs Központjába került.

A Győriterv története más szálon azonban máig folytatódik. A nyolcvanas években kivált irodák alkotói a Győritervben nevelkedtek, ami – minden kötöttsége ellenére – olyan iskolát jelentett számukra, ahol a szakmát rendkívül alaposan meg lehetett tanulni. A Győritervben felnőtt fiatal építészgeneráció a rendszerváltás után országosan is látható és jegyzett regionális építészeti teremtett.²³ Meghatározó tagjai többek között Bodrossy Attila, Czigány Tamás, Fodróczy József, Varga F. István, Eke Zsolt, Petrovicz Attila stb. voltak, akik közül legtöbben máig is aktívak.

Ezen felül ennek a generációnak az erejét mutatja, hogy ők alapították és vezették a közelmúltig a győri Széchenyi István Egyetemen az építészmérnöki szakot, amely ma már országosan is az egyik legkeresettebb képzés, és egyúttal a régió meghatározó szakmai szellemi központja. A generációs folytonosság ezáltal még tovább él, hiszen a ma helyben meghatározó fiatal építészirodák számos tagja végzett Győrött: ha úgy tetszik, akár a Győriterv „unokáinak” is nevezhetjük őket.²⁴

23 A korszak építészeti eredményeiről ld.: Tárkányi 2008.

24 Kiemelhetjük közülük például a CAN Architects hét alapítója, különösen Cseh András, aki nem csak Győrben végzett, de később hosszú ideig Czigány Tamás irodájában dolgozott, és a helyi építész-képzésben is meghatározó szerepet töltött be.

■ 2.

Építészek portréi ■

■ 2.1.

Winkler Oszkár ■

Munkássága a háború alatt és közvetlenül utána

Winkler Oszkárt elsősorban úgy tartjuk számon mint Sopron országosan is jelentős két világháború közti modern építészetének legmeghatározóbb alakját. Kevésbé ismert és alig publikált azonban az 1945 utáni tevékenysége. Fontos épületei is születtek ebben az időszakban, bár – mint látni fogjuk – a kor kompromisszumai ekkor már talán jobban nyomot hagytak alkotásain. Elvitathatatlan jelentőségű azonban építészeti közéleti szereplése, kutatói és tudományos tevékenysége, a soproni építészeti oktatásban, valamint az átalakuló állami építészeti tervezés helyi megszervezésében betöltött szerepe.

1930-ban diplomázott a Királyi József Műegyetem műszaki osztályán, majd Németországban és Olaszországban töltött hosszabb időt tanulmányúton, amelynek során Hans Poelzignél és Bruno Tautnál is tanult. Miután 1934-ben hazatért Sopronba, még abban az évben elkészült tervei szerint a Károly-kilátó. Egy csapásra ismert és keresett építész lett szülővárosában és környékén (Winkler G. 1996, 327). A következő években sorra épültek jelentős modernista alkotásai, amelyekkel országos ismertségre is szert tett. Winkler lett a soproni két világháború közti modern építészet egyik kulcsfigurája Füredi Oszkár és Hárs György mellett. 1936-ban megépült legjelentősebb alkotása, a Frankenburg út 6. szám alatti társasház. Elegáns arányaival, letisztult, mégis változatos formálásával, előremutató alaprajzi szervezésével méltán került be a korszak abszolút értékű teljesítményei közé (Kubinszky 2003, 62). Winkler Oszkár beköltözött a saját maga tervezte társasház legfelső emeletére, és itt működtette építészirodáját is. Ez az időszak rengeteg munkát és pályázati sikert hozott számára, igaz, a háborús évek hamar beárnyékkolták a fényesen induló karriert: „többszörös több hónapos katonai behívások mellett szülei és kislánya halála súlyosbította az évek terhét” (Winkler G. 2011, 316).

Rendkívüli ambícióval és eredményesen vett részt a legnagyobb országos tervpályázatokon, például az új ferihegyi repülőtér felvételi épületére (1940), vagy az új budapesti városházára kiírt megmérettetésen (1943). A kecskeméti OTI-rendelőintézet országos pályázatán pedig első díjat és egyúttal megbízást kapott munkatársaival a tervezésre 1941-ben, igaz az épület csak 1948-ban épült fel.²⁵ 1941-re felépült egyik legjelentősebb alkotása, a soproni egyetem (akkoriban a Budapesti Műszaki Egyetem Soproni Kara) Matematikai és Ábrázológeometriai Tanszékének épülete. Ez tekinthető az oktatási intézménnyel való kapcsolata kezdetének is, amely egyetemi oktatói és tudományos karrierjét alapozta meg.

Szintén ekkoriban kapta meg talán addigi legnagyobb volumenűnek ígérkező megbízását az evangélikus egyház részéről: ő tervezhette az Evangélikus Tanítóképző új épületegyüttesét a soproni (mai nevén) Bajcsy-Zsilinszky utcába 1942-ben. A háború miatt végül nem volt az építkezésre pénz, így a három részre (internátus, oktatási szárny, toranterem) bontott munkának csak az első üteme, az internátus valósult meg, amely önmagában is jelentős léptékű épület.²⁶ Eközben vázlatokat dolgoz

ki egy új evangélikus templomhoz is a soproni Kurucdombra, ám ezt a tervét a háború, majd az utána következő politikai rendszer szintén elsodorta (Winkler O. 1984).

A Frankenburg út 6. számú házban kialakított irodája a háborús ostrom során bombatalálatot kapott. Családjával átköltözött a Vörösmarty utca 10. szám alatti, szintén általa tervezett lakóépület második emeletének egy háromszobás lakásába, ahol aztán haláláig élt (Winkler G. 2011, 316). A háború végén irodája (és városa) romokban hevert, a tervezési feladatok értelemszerűen elmaradtak, viszont szakmai múltja és helyi beágyazottsága alkalmassá tette arra,

hogyan a helyreállításokban kulcsszerepet kapjon: 1945. július 5-én Fischer József őt nevezte ki az Építésügyi Kormánybiztosság Sopron és Vas megyei kirendeltségének vezetőjévé.²⁷ A megbízatás egyfajta regionális főépítési pozíciót jelentett, amely minőségében akár városépítészeti döntéseket is meghozhatott.²⁸ Sorra járta a hozzá tartozó településeket, és többek között felülvizsgálta a telek- és házhelyosztásokat. Az összetett, embert próbáló feladat konfliktusokkal is járt, amelyek a helyi sajtóba is bekerültek (Urbán 1947, 7). Életveszélyes fenyegetésre kellett például beletörődnie, hogy Kapuváron értékes gyümölcsösök és a hercegi park fái estek áldozatul a házhelyre és tűzifára vágyóknak (Winkler G. 2011, 317).²⁹

26 Nem sokkal később, az államosítás után a Gépipari Technikum talált benne helyet.

27 Fischer József megbízólevele Winkler Oszkár hagyatékának „I. dobozá”-ban található a MÉM MDK gyűjteményében.

28 A kirendeltségek feladata volt a háborús károk felmérése, a romeltakarítás, a szükséges bontások megszervezése, valamint az újjáépítést irányítása. Vezetőjük gyakorolta helyben az első és másodfokú építésügyi hatóság feletti felügyeleti jogot. A Winklerhez tartozó nagyobb települések: Szombathely, Körmend, Vasvár, Sárvár, Celldömölk, Szentgotthárd, Kőszeg, Kapuvár és Csorna.

29 „Kapuváron, ahol a házhelyosztásra egy fiatal, termő gyümölcsöst szemeltek ki, aminek a tönkretételét sajnáltam, az érdekelték azzal bíztattak, hogy a »bicska a csizmaszárunkban van«, ha nem járulnék hozzá. Így irtották ki – tűzifaszerezés céljából – a hercegi park fáit is” (Winkler G. 2011, 317).

25 Tervezőtársai Hegedüs Béla és Schall József voltak.

Az első vidéki állami tervezővállalat megszervezése

Winkler a kormánybiztosi hivatala után, 1948 augusztusában megkapta a helyi állami tervezőiroda megszervezésének feladatát.³⁰ Úgy lett az első vidéki szocialista államosított tervezővállalat létrehozója, hogy „kapitalista” vállalkozói múltja, polgári és értelmiségi léte, nyugat-európai kapcsolatai, valamint evangélikus elkötelezettsége köztudott volt. Az újjáépítéshez szükség volt azonban szakmai tudására, valamint a helyi és az országos építészeti közéletbe való beágyazottságára, és mindez felülírta a politikai szempontokat. Érdekes itt ismét felidézni Hárs György példáját, aki egyrészt Winkler helyetteseként működött az első években Sopronban, másrészt 1952-ben Zalaegerszegen irodavezetői pozícióba került úgy, hogy előzőleg az Esterházyak főépítésze volt.³¹

Winkler a maga által felépített cégben már nem tulajdonosként, hanem alkalmazottként találta magát – igaz, vezető pozícióban. Szakmai tudása és eszközei felett immár nem rendelkezhetett szabadon, hanem azokat az állam által megszabott keretek között kellett használnia. Másfelől persze mindez stabil egzisztenciát biztosított számára egy feje tetejére állt világban, sőt bizonyos szempontból karrierje így tudott folytonos lenni, mitöbb felfelé ívelni.

Pozíciója révén Winkleren múlt, hogy a munka nélkül tengődő helyi építészek közül kit, és milyen pozícióba hív az új állami irodába. Nem személyes, hanem szakmai alapon döntött: a vele kollegiálisan jó kapcsolatban lévő Hárs Györgyöt éppúgy felvette, mint a nehezebb személyiségű, inkább riválisnak tekinthető Füredi Oszkárt – persze feltehetően más döntést nem is hozhatott már csak az említett súlyos szakemberhiány miatt sem.

A korábban egyéni munkához szokott építészeknek nem kis feladat lehetett, hogy immár egy közös munkahelyen, alá-fölé rendeltségi viszonyban dolgozzanak tovább. A tapasztalt mérnököknek ráadásul nem csak egymással, de az egyre gyarapodó számú, frissen végzett, fiatal kollégával is meg kellett találniuk a hangot. A visszaemlékezések szerint éveknél kellett eltelnie, míg lassan kialakult a későbbiekre jellemző, egymást segítő, kollegiális, baráti hangulat, ami Sopronban szinte a rendszerváltásig megmaradt (Hámori 2002, 8).

30 Perényi Imre megbízólevele Winkler Oszkár hagyatékának „I. dobozá”-ban található a MÉM MDK gyűjteményében.

31 Az államosítás nem csak a tervezésben, de a kivitelező cégeknél is hasonló ellentmondásos személyi helyzeteket hozott. A soproni Rosenstingl Antal szintén köztudottan jómódú és katolikus vallását gyakorló építési vállalkozó volt, korának talán legnagyobbja és legfoglalkoztatottabbja a városban. Cégét államosították „9. sz. Vegyes Magasépítőipari Nemzeti Vállalat” néven, de őt magát nevezték ki a vállalat műszaki osztályának irányítójává („Közlemény [nemzeti vállalatok alapításáról]” 1948, 3).

A határsáv béklyója és az Épületasztalosáru-gyár

Az 1948 és 1950 közötti időszak az iroda megszervezésén túl leginkább néhány kisebb munkával, valamint a helyreállítások és a szükséges bontások tervezésével telt. A Soproni Tervező Iroda, azon belül Winkler Oszkár első jelentősebb munkája az Épületasztalosáru-gyár tervezése volt. 1950-ben határozta el a kormány egy olyan gyár építését, amely nagyüzemi körülmények között képes előállítani az új épületekhez szükséges asztalos-elemeket, főként a nyílászárókat. Helyszínéül Sopront szemelték ki, a tervezési feladatot pedig az Építésügyi Minisztérium a Vátnak adta, aki azt soproni fiókirodájához továbbította 1950. április 11-én (Winkler O. 1977, 200).

1950 egyébként gyászos év volt Sopron életében. A város elvesztette korábbi megyeszékhely státuszát, a közigazgatási központ Győrbe került át. A Soproni Tervező Iroda is ekkor vált Győriterv fiókirodájává, igaz végig nagy függetlenséget élvezett. Ugyanebben az évben élesedett a határsáv, még az 1955-ig „baráti” osztrák határon is, amelynek területébe Sopron is beleesett. Bár a nyugati határközelség Győrben is érezte a hatását, de Sopron végképp elzárt, minden fejlesztési forrástól megfosztott helyzetbe került, így az új iroda számára rendkívül fontos volt a gyár tervezésére szóló megbízás.

Az építési programot a tervezőknek kellett meghatározniuk, mivel se hazai, se külföldi előkép nem állt rendelkezésre. A kialakításnál kiemelt szempont volt egyfelől a termelési folyamat lehető legzavartalanabb biztosítása, másfelől a műhelytér flexibilitása (Winkler O. 1977, 204). A csarnok előkelő helyet foglal el azon ipari építkezések sorában, amelyekben ekkoriban a helyszíni vasbeton előregyártás mint szerkezeti innováció kiemelkedő szintre fejlődött (Haba 2019, 92). A feladat fontos mérőföldkő a soproni iroda életében abból a szempontból is, hogy annak tervezését „komplex” módon tudták vállalni, azaz minden szakági tervet (statika, gépészet stb.) ők maguk tudták elkészíteni.

Winklerék teljesítményét nem csak az üzem jó működése igazolta, de később az egyik legrangosabb nyugat-német építészeti folyóirat is hosszan közölte az épületet (Kossatz 1964, 481–500). Az Épületasztalosáru-gyár sikere további hasonló megbízásokat hozott. 1955-ben készültek el a Szombathegyi Fűrészüzem és Faforgács Gyár épületei, majd 1960-ban egy Barcsra tervezett új üzem programterve. Ennek kiviteli terveit azonban már Vass Dénes készítette az időközben építészeti tervezői részleggel is kiegészült Erdőtervben. Winkler nagyvonalúságára és emberi minőségére jellemző, hogy Vass visszaemlékezése szerint a munka elvétele miatt szó sem volt sértődésről, hanem az idősebb kolléga végig segítette az akkor még jóval kevésbé tapasztalt építész munkáját (Vass 1988, 242).³² Winklernek ezen épületek tervezésébe befektetett energiája más szempontból is megtérült, hiszen a faipar üzemének témájából írta meg 1963-ban doktori disszertációját.

A szocreál helyzet: munkák kényszerpályán

Az állami tervezés megszervezésében betöltött úttörő szerepe, valamint a soproni Épületasztalosáru-gyár sikere vezetett ahhoz, hogy Winkler Oszkár Ybl-díjat kapott 1953-ban, az elismerés alapításának évében mint első vidéki építész (Schéry 1995, 86). Ez az időszak azonban rendkívüli kihívás elé is állította őt, ahogyan az ország összes építészetét is: 1951-től központi elvárás lett a szocialista realista elvek szerinti tervezés. Ez a homlokzati kialakításra, díszítésre, a történeti formák alkalmazására éppúgy vonatkozott, mint a telepítési, városépítészeti szempontokra.

A szocreál logikája tehát éppen ellentétben állt önélet-rajzában megfogalmazott ars poeticájával: „A tervezésnél mindeneke előtt a rendeltetést tartottam szem előtt. Sosem valami elképzelt tömegből, vagy homlokzati elképzelésből indultam ki, hanem a feladat lényegéből, tehát a feladatot belülről kifelé igyekeztem megoldani. [...] Az alaprajzi rendszer szabta meg az épület tömegkompozícióját, amiből az egyes épületrészek rendeltetése is leolvasható, a homlokzatok pedig az elrendezés logikáját tükrözik.” Ugyanitt így vall röviden a szocreálról: „Ebben az időszakban arra törekedtem, nehogy olyan épületek

32 „Winkler Oszkár méltán érezhette magát mellőzöttnek, mikor kitűnő tervének végleges formába öntését elvették tőle, mégis ritka emberi nagysága és csak a célért lelkesülő építész egyénisége képessé tette őt arra, hogy önzetlenül segítsen az újszerű épület terveinek további kidolgozásában. [...] Tapintata, segítőkészsége és finom humora oldotta meg az első egyeztetések problémáit. [...] Építészeti gyakorlatomban addig ilyesmit idősebb kolléga részéről ritkán tapasztaltam. Jóindulatú segítőkészségét és kitüntető barátságát attól kezdve életem végéig élvezhettem” (Vass 1988, 242). Winkler Oszkárnak még két további, meg nem valósult faipari üzemre készült tervéről tudunk: 1950-ben Brennbergbányába fűrészcsarnokot, 1960-ban pedig a Bakonyba, Franciavágásba jelentős léptékű fűrészüzemet tervezett (Winkler O. 1984).

létesüljenek terveim nyomán, amelyek miatt néhány év múlva restelkednem kellene” (Winkler O. 1987, 271).

Érdekes ebből a szempontból egyik jelentős korabeli épületét, a Sotex-kultúrházat vizsgálni, amely 1950–1951-ben épült fel a soproni Ady Endre úton. Maga a tervező így ír róla a fenti helyen: „Bár az 50-es évek elején készült, a homlokzatok kialakításában tartózkodó maradt.” A hagyatékában őrzött dokumentumok szerint a tervek egy része már 1950-ben, azaz a

stílusfordulat éve előtt készen lehetett (Winkler O. 1984). Ha összevetjük a házat az 1940-es évek első felében tervezett épületeivel (pl. a Julianeummal vagy az evangélikus líceum internátusával), azok építészeti eszköztára gyakorlatilag megegyezik a művelődési házével.³³ Tehát a ház kívülről semmi olyan formai jegyet nem mutat, ami miatt kifejezetten „szocreál”-nak mondhatnánk, pontosabban, ami ne lett volna már jelen mint hagyományos építészeti elem Winkler háború előtti, stíluskénszertől mentes alkotásain is.³⁴ A Sotex-kultúrház mellett ez vonatkozik az Épületasztalosáru-gyárra is, amely 1951 októberében már termelt, tehát a tervek jóval a stílusfordulat „kihirdetése”, azaz 1951 tavasza előtt elkészülhettek.

A Winkler életútját korábban tárgyaló szerzőkkel ellentétben tehát megállapíthatjuk, hogy az általuk szocreálként aposztrofált épületekre legalább annyira korábbi alkotói attitűdjének egyenes folytatásaként is tekinthetünk (Kubinszky 1988, 235; Solt 1988, 238). Winkler a „restelkedésre” okot adó épületek létrehozását azzal a stratégiával tudta elkerülni, hogy szinte alig változtatott korábbi alkotásmódján, csupán annak konzervatívabb, kevésbé modernista és letisztult irányára erősített rá. Ezt látjuk az 1954-re datálható, azaz már valóban a szocreál korszakban épült celldömölki gimnáziumon: stílusjegyeiben alig különböztethető meg a negyvenes évek elején elkészült, hasonló léptékű épületektől.

Egy valóban zavarba ejtő alkotást mégis találunk a korszakból, mégpedig a zalaegerszegi mozi és lakóépületek együttesét (1955). Az egy ütemben felépült munka díszes főhomlokzati kialakításával három háznak mutatja magát, minimálisan eltérő traktusméllységgel, párkánymagassággal, sőt tetőformával. Talán így szerette volna elkerülni a történeti belvárosi közegtől idegen monumentalitást, amely például Lakatos Kálmán szintén ekkoriban épült győri „hatemeletes”-ét oly léptékvesztetté teszi? Akárhogy is, az utcasarkon beforduló szekció neobarokk megjelenése szinte szöges ellentéte mindannak, amiről koráb-

33 Néhány ilyen elem: az alacsony hajlású tető, az álló téglalap alakú, kőkeretezett ablakok, amelyek jó arányérzékkel szerkesztett rendben sorakoznak, és méretváltozásuk a belső funkcióhoz igazodik, a finoman, de egyértelműen jelen lévő párkányszatok, a markáns kőlabazat, amely sok esetben a teljes földszintet burkolja stb.

34 A Sotex-kultúrház egyébként Winkler legnagyobb karriert befutott alkotása abból a szempontból, hogy még két tervváltozat készült belőle: az egyik az Ikarus mátyásföldi területére, míg egy másik terv az Észak-Koreai Népköztársaságba is eljutott, igaz abban, hogy ez utóbbi végül felépült-e, még maga Winkler sem volt biztos (Winkler O. 1987; 1984). A fővárosi homlokzata jóval díszesebb a soproninál. Nem tudjuk, volt-e adaptáló építész, aki a módosításokat elvégezte, vagy Winkler saját maga „szocreálosította” a tervét. Ezzel együtt a soproni épület belseje is kifejezetten szocreál alkotás, de belsőépítésze nem Winkler, hanem Németh Pál volt.

ban Winkler írásaiban és épületeivel tanúságot tett. Ugyanígy nehezen védhető, hogy a város moziját egy lakóház, vagy legalábbis egy irodaépület-homlokzat mögé rejtette. A sarok-helyzetet vagy a Mozi köznél adódó kis teresedést akár ki is használhatta volna egy méltóbb bejárati zóna kialakításra, ahogyan azt például Lakatos saját győri mozitervéneél tette ekkoriban.

Az élet visszatér Sopronba 1956 után

A forradalom után jelentős változások álltak be mind Winkler, mind az általa vezetett Soproni Tervező Iroda, mind Sopron életében.

1956 októberére megszűntették a határsávot, amit a következő hetekben százvezrek használtak ki menekülésre. Winkler Oszkár is fogta a családját, és Svájcba távozott, ahol munkát is vállalt, azonban nem sokáig bírta az otthonától való elszakítottaságot: már 1957 legelején elkezdte szervezni visszatérését.³⁵ Karrierje disszidálása ellenére sem tört meg, csak a hangsúlyok helyeződtek át. Irodavezetői feladatait már nem vette vissza, ugyanakkor másodállásban a cégnél maradt 1964-ig, dékáni kinevezéséig. Ebben az időszakban is születtek fontos épületei, munkásságának hangsúlyja mégis egyre inkább az egyetemi oktatói és tudományos feladatok felé tolódott el. Tanszékvezetői állását 1956 után is megtarthatta, sőt számítottak is hazatérésére. A Soproni Egyetem 1957. március 4-ei tanácsülésén az elnöklő Magyar János már személy szerint is köszöntötte Winkler Oszkárt mint tanszékvezetőt, „abból az alkalomból, hogy újra magunk között láthatjuk” – fogalmazott.³⁶

A város helyzetének jelentős javulását hozta Trautmann Rezső építésügyi miniszter 1957. október 11-ei soproni látogatása. Elismerte „a központi szervek” hibáját, amelyek „nem adtak kellő perspektívát a város fejlesztésére”. Előadásán Winkler is részt vett, és fel is szólalt annak érdekében, hogy az 1951 óta kész városrendezési program véglegesítése és megvalósítása végre elindulhasson (Szabó J. 1983, 302). Erre válaszul az átfogó városfejlesztés ígérete mellett elhangzott a műemléki belváros megújításának szükségessége is.³⁷ Még ebben az évben,

35 Winkler Barnabás szóbeli közlése.

36 Az 1957. január 4-ei egyetemi tanácsulési jegyzőkönyvben olvashatjuk: „Mi itt határozott lépést fogunk tenni azoknak az oktatóknak az érdekében, akik hazatérési szándékukat kinyilvánították. Nem szabad elfeledkeznünk egy értékes társunkról: Winkler Oszkáról. [...] Írnunk kellene Winklernek és közölni vele, különben hogyan tudná meg, hogy lehetőség nyílik a hazatérésre” („Soproni Műszaki Egyetem Erdőmérnöki Kara / Erdőmérnöki Főiskola – tanácsulések, 1957” 1957).

37 „[A miniszter] a lakásépítési feladatokon kívül három súlyponti teendőt jelölt meg. A Balaton regionális tervezését és megvalósítását; a műemléki városok közül Sopron belvárosának helyreállítását és a műemléki egységek közül a Budavári Palota helyreállítását” (Vigh 1970, 37).

1957-ben mind a városrendezési terv elkészítése, mind a műemléki belváros helyreállításának tervezése elindult, és mindkét folyamatban jelentős szerepet játszott Winkler. 1960-ra a város rendezési tervének első ütemét több éves munkával, nyilvános egyeztetések sorozatával Kubinszky Mihálynéval készítette el.

1957 fontos év az országos műemlékvédelem történetében is, hiszen ekkor alakult meg az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség (OMF). Ez a szervezet végezte a történelmi házak

vizsgálatát és helyreállítását Sopronban is. A műemlékes tervezők³⁸ és a Soproni Tervező Iroda munkájának köszönhető elsősorban, hogy a soproni belváros (a budai Vár után) az ország második legjelentősebb, példaszerűen helyreállított műemléki együttese lett.³⁹ A tervezési folyamatban néhány foghíjtelek beépítésének kényes feladata jutott a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodájának.⁴⁰ A végeredmény, bár kevésbé ismert, de a korabeli budavári példákkal összemérhető minőségű.

A tervezők legfontosabb kihívását Sopronban is az jelentette, hogy hogyan nézzenek ki az új épületek, amelyek nem feszítik

szét a történelmi környezetet, mégis egyértelműen kortárs, modern alkotások. Winkler már 1944-ben amellet kardoskodott, hogy a történelmi belvárosba „mai házakat kell építenünk, belső tartalom és külső megjelenés szempontjából egyaránt” (Winkler O. 1944, 230). Ez az akkor még koránt sem egyértelmű álláspont a hatvanas évekre vált itthon axiómává. Ebben a szellemben készültek a soproni foghíjbeépítések is, amelyek közül kettőt jegyez Winkler: a Templom utca 23., valamint a Várkerület 96/a szám alatti épületet (1960, illetve 1966–1969).

Az utóbbi története az érdekesebb, illetve ez talán Winkler legvitatottabb és legvitathatóbb épülete is a korszakból, amit ő maga sem látott másként.⁴¹ A Várkerület zárt házsorát ért bombatalálat miatti foghíj beépítésének mikéntje több mint húsz éven át tartó vitát generált a városban. A fő kérdés az volt, hogy az egykor zárt házsor mögül a pusztítás során kiszabadult, látványos Nagyrendella elé építsenek-e házat, vagy ne (Winkler O. 1958, 135). A tervezők úgy érezték, hogy a telek üresen hagyásával túl terjengős tér alakulna ki, és a zárt sor megszakításával keletkezett két épület homlokfala is megoldatlan maradna.

38 Sedlmayr János, Sedlmayr Jánosné, Nagypál Judit, Koppány Tibor, valamint H. Vladár Ágnes (Kubinszky 2013, 87).

39 A munka eredményeként a város 1969-ben a Magyar Urbanisztikai Társaság Hild-emlékérmét érdemelte ki, 1975-ben pedig Nyugat-Németországból kapott elismerést: az FVS-Alapítvány műemlékvédelmi aranyérmét (Kubinszky 2013, 87).

40 A tervezőiroda és Sopron történetének ez egy fontos, kellően még fel nem dolgozott fejezete. Néhány kiemelkedő alkotás: Templom utca 24., Füredi Oszkár (Győriterv), 1959; Orsolya téri „Gyóni-háza” és a Szent György utca 18., Erdeős László (Győriterv), mindkettő 1962; Sedlmayerné Beck Zsuzsa (Váti), 1967–1971 stb. (Kubinszky 2003, 116–18).

41 „A mostani beépítésnek kétségkívül előnye, hogy a városfal, a Nagy bástya és a szintcsüllesztéssel hangsúlyozott várarok a Lenin körút felől közvetlenül szemlélhető. Emellet azonban számos hibája is van. Így a körút városfal előtti kiöblösödése [...] szinte terjengőssé teszi az amúgy is széles Lenin körút utcaképét. [Az] épületvégfalak [...] egymással szöget zárnak be, és ennek következtében [...] már méretüknél fogva sem kelthetik saroképület hatását” (Winkler O. 1973b, 12).

A városi tanács a szakmai javaslat ellenére azonban ragaszkodott a bástya megmutatásához, és Winkler egy saroképület tervezésére kapott megbízást.

A munka során a beruházó OTP igényei is megkötötték a kezét. A pénztárcsarnok előírt nagy szélessége miatt az egyébként keskenyebbre kívánczó lakások utca felőli falának hátrahúzására volt szükség, amely elé, az így fennmaradt szélességbe lodzsák kerültek. Emiatt azonban túl darabossá

vált a homlokzat megjelenése a finomabb szövedékű műemléki környezetben. Winklert egyébként az bántotta legjobban, hogy a szintén előírt emeletszám miatt az utcasorban az egymást követő házak meglehetősen kínosan lépcsőzve sorakoznak egymás mellett (Winkler O. 1973b, 12). Mindez arra példa, hogy még a kiemelt városképi helyeken is meghatározóak lehetnek a megbízó és a gazdaságosság érdekei, és még a helyben legbeágyazottabb építésszek sem tudtak e kényszerpályákon mindig sikerrel navigálni.

Ez az épület egyfajta lezárása is Winkler alkotói életművének, hiszen 1970-től nem folytatott már tervezési tevékenységet. Viszont az ebben az időszakban kibontakozó elméleti és oktatói munkássága, közéleti aktivitása, valamint Sopron város rendezési terveinek elkészítése annál jelentősebb eredmények. 1964 és 1969 között az Soproni Egyetem Faipari Karának dékánja volt, ahonnan 1975-ben vonult nyugdíjba.

Sokat utazott ekkoriban. 1963-ban eljutott például Finnországba, ahol felkereste az akkor már világhírű Alvar Aalto épületeit, sőt annak irodájában személyesen is találkozott vele (*Kisalföld* 1982b, 7). Nyugdíjas éveit sem töltötte tétlenül: 1980-ban Bruno Tautról, 1982-ben pedig Aalto-ról jelent meg egy-egy könyve (Winkler O. 1982; 1980).

Winkler Oszkár 1984-ben hunyt el. Egykori kollégája, Solt Herbert visszaemlékezéséből vett mondatoknál megfelelőbben aligha zárhatnánk le a fejezetet: „Mint irodavezető, mint tervező építész, majd pedig mint főépítész mindenkor magas szinten látta el megbízatását. Több évtizedes munkásságával a fiatalokat a szakma szeretetére, a vállalathoz való hűségre nevelte, tanította. Nagy tapasztalatával, szakmai tanácsaival határozott részese volt a GYTV [Győri Tervező Vállalat] felemelkedésének. Úttörő jelentőségű közreműködése az állami tervezés vidéki irodáinak létrehozásában, majd a GYTV vállalati szakmai irányításában való részvétele, de elsősorban tervezési munkáival a vállalat egyik meghatározó személyisége volt. [...] Rendkívül jó adottságú, magasan képzett, nagy kivitelezési és tervezési gyakorlattal rendelkező építész volt. [...] Mint ember közvetlen, készséges és segítőkész volt, akár szakmai, akár társadalmi vonatkozásban egyaránt.«
Korrekt a munkában és emberi magatartásában. Példamutató munkatárs volt! Így él bennem is, aki emlékét szeretettel őrzöm” (Solt 1988, 239).

■ 2.2.

Lakatos Kálmán ■

Bevezetés

Lakatos Kálmán jelentősége a győri modern építészet történetében legalább akkora, mint Sopronban Winkler Oszkáré. Életútjukban számos párhuzamot találunk. Saját városuk elkötelezett polgárai, egyúttal a modern építészetnek is elhivatott művelői. A helyi evangélikus közösséghez való kötődésük, valamint a nekik való tervezés is közös szál. Alkotásaik nem csak a településképet formálták, de helyben a kortárs ízlés, a modern város- és műépítészeti gondolatok alapvetéseit is letették.

Winkler a soproni, Lakatos a győri körzet háború utáni helyreállításáért volt felelős, majd közösen kapták meg 1948-ban az állami építészeti és mérnöki tervezővállalat helyi megszervezésének feladatát. Ugyanakkor Winklerrel ellentétben Lakatos addig gazdag életműve 1956-os emigrációjával félbeszakadt, és 1958-ban el is hunyt az Egyesült Államokban. Hagyatéka egyelőre lappang, ha megvan még egyáltalán. Egy rövid szócikken kívül nem készült életútjáról publikáció, önéletírása sem ismert (Grábics és Horváth 1999). Gyors feledésbe merülését mutatja az is, hogy az 1978-ban

kiadott *Modern építészeti lexikon*-ban sem kapott helyet, annak ellenére sem, hogy annak szerkesztője, Kubinszky Mihály a Győri Tervező Vállalat soproni irodájának volt a munkatársa (Kubinszky 1978).

Életútjának rekonstruálása mégis megkerülhetetlen feladat, nem csak a Győriterv születésénél betöltött szerepe miatt, hanem azért is, mert munkássága több mind két évtizeden át meghatározó volt a győri régió építészetében. Szakmai életútjáról és némiképp személyiségéről a szak- és a napisajtó híradásaiból, tervtári anyagok kutatásából, valamint egykori kollégák, illetve azok rokonainak áttételes, és mára, mintegy hetven év távlatából erősen megkopott emlékfoslányaiból kaphatunk képet. Ez a fejezet tehát csak egy első kísérletnek tekinthető az életpálya rekonstruálására, ráadásul itt elsősorban annak utolsó nyolc évre fókuszálunk.

1933–1945: Győr modern építésze

Lakatos Kálmán 1927-ben végzett a Királyi József Műegyetem műszaki osztályán, és a fővárosban kezdett el dolgozni. Édesapja, Lakatos András a győri evangélikus egyház tanácsosa volt (*Harangszó* 1929, 62). Talán ezzel is összefügg, hogy életútján számos az Evangélikus Egyházhoz kötődő pontot találunk. Első ismert pályázati szereplése is hozzájuk kapcsolódik:

1929-ben 58 induló közül második díjat nyert a győri új evangélikus elemi iskola építésére kiírt tervpályázaton. Bár ez már győri témájú feladat volt, végleg csak 1933-ban érkezett vissza szülővárosába (Rab 1954a, 4). Ekkortól is indult országos megmérettetéseken, például 1936-ban a Horthy Miklós híd budai hídfőjének kialakítására kiírton.

Első fontosabb megépült munkájának, az új győri kultúrház tervezésének megbízását is pályázat útján nyerte el 1934 év elején. Ezt követően sorra valósultak meg épületei, amelyek kö-

zül a két legfontosabb a győri OTI-rendelőintézet, valamint az IBUSZ-pavilon. Mindkettő 1938-ban készült el. Utóbbi a győri modern építészet talán legjelentősebb alkotása, amelyet sajnos a hetvenes évek elején lebontottak.⁴² Győr-Nádorvárosban legalább tíz villát és társasházat tervezett az 1935–1941 közötti időszakban, nem egyet a város prominens polgárai számára, amelyek a győri modern építészet alapvető alkotásai. Az egyik saját maga által tervezett épület második emeletére költözött, és itt rendezte be irodáját a Babits Mihály utca 10/a szám alatt (Rab 1954a, 4).

Feltehetően Valló Istvánval, a város 1940–1945 közötti helyettes polgármesterével is jó szakmai kapcsolatban volt, és tudatos lokálpatriótaként részt vett a helyi közéletben. Előadásokat tartott például a Győri Szabadegyetemen, és baráti szívességből készített terveket a város számára a vár egykori kazamatarendszerének átalakítására (Schmuck 1940, 160; Valló 1935, 79). De nem csak Győrben valósultak meg alkotásai. A Bakonyér 1940-ben pusztító tavaszi áradása után az ő tervei szerint épültek újjá az egykori zsellérsor házai Bőnyrétalapon. A munka visszhangjának érdekessége, hogy arról mind a baloldali Tér és Forma, mind pedig a nemzetszocialista propaganda szócsövétől is szolgáló Függetlenség című napilap beszámolt, ráadásul mindkettő pozitív példaként. Előbbi leginkább a korszerűséget és a szociális szempontok érvényre jutását, míg utóbbi a formálásban megjelenő „magyar ízt” emelte ki (Vörösmarty 1941, II; S. Szabó 1940, II).

Még egy jelentősebb vidéki középületének kivitelezése indult el a háború alatt. Az OTI számára 1943 körül tervezte a hegyfalui tudószanatóriumot az egykori Gerliczy-kasztély felújításával és kiegészítésével. A félbemaradt építkezés 1947-ben indult újra, és a kész intézményt 1949. május 1-jén adták át. Lakatosnak ez volt az utolsó alkotása, amelyet magántervezőként jegyzett (*Kis Újság* 1949, 6).

Ezzel párhuzamosan a második világháború rombolása utáni helyreállítás munkáiban is vezető szerepet kapott. Győrben az újjáépítés legsürgősebb feladatait ellátó Városi Mérnöki Hivatal vezetőjévé nevezték ki (Sáry 1966, 633). Regionális szinten is irányította a romeltakarítást, valamint a szükséges bontások és újjáépítések megszervezését: ahogyan Winklert Sopronba, úgy Lakatos Győrbe nevezte ki 1945 nyarán Fischer József az Építésügyi Kormánybiztosság helyi kirendeltségének vezetőjévé, amely feladatok 1948-ig látta el.⁴³

A várostervező és a főmérnök

1948 augusztusában Winkler kapta meg a feladatot, hogy megszervezze a soproni állami tervezőirodát, illetve annak győri kirendeltségét. Ez utóbbi vezetői teendőinek ellátására Lakatos Kálmánt kérte fel. Rövidesen, már 1949. július 8-án önállósultak a győri tervezők, majd 1950. szeptember 1-jén megalakult a Győri Tervező Iroda Nemzeti Vállalat, egyúttal megszűnt a soproni iroda önállósága, és a győri vezetése alá került (Magyar J. és Palla 2001, 125). A Győriterv igazgatójának a Budapestről érkező, akkor még csak 29 éves Hegedüs Ernőt nevezték ki, míg Lakatos Kálmán a főmérnöki pozíciót kapta meg és töltötte be 1956-os emigrálásáig.

Lakatos továbbra is kiemelt megbízásokon dolgozott, és bár visszahúzódó személyisége igazi mentori szerepre korlátozottan tette alkalmassá, az új alkalmazottakat jobbra ő vette fel, és az ő szárnyai alatt kezdek el dolgozni. A frissen végzett fiatalok mellett az új tervezővállalat Győrben is – Sopronhoz hasonlóan – több, politikai okokból mellőzött mérnöknek adott helyet. Büntetésük nem a teljes ellehetetlenítés volt, hiszen a mérnökhíánnyal sújtott országban tudásuk kellett a kommunista rezsim számára, hanem szabadságuk feladása: ha szakmájukban kívántak megmaradni, arra egyedül az államosított tervezővállalatban alkalmazottként volt lehetőségük. Ilyen volt többek között Manninger Egon és Rentler János, akik néhány

43 Fischer József megbízólevele, amely Lakatosra is vonatkozik, Winkler Oszkár hagyatékának „I. dobozá”-ban található a MÉM MDK gyűjteményében.

44 Manninger Egon, mosonmagyaróvári építész (1908 k.–?), Rentler János, győri építőmester (?–?), Gallyas Camillo, győri gépészmérnök (1899–1981).

évvel azelőtt még a győri pályázatokban versenytársai voltak Lakatosnak, valamint Gallyas Camillo, aki a város mérnöki hivatalában volt kollégája. Gallyast 1949-ben a városházától kifejezetten politikai okokból bocsátották el, és ezután lelt menedékre nyugdíjazásáig a Győritervben (Grábics és Horváth 1999).⁴⁴

Lakatos a Városházán dolgozva 1947-re készítette el Győr rendezési tervét (Lakatos 1947, 198). A bombázásokkal rendkívüli mértékben sújtott város újjáépítésére nagyvonalú víziót vázolt fel. Ennek egyik legfontosabb eleme a Budapest–Bécs vasútvonal délebbre helyezése volt, ami által egy új városközpont számára szabadult volna fel hely, valamint az északi és déli városrész sínek általi kettészakítottasága is megszűnt volna.⁴⁵ Emellett számos, modern elvek alapján szerkesztett lakótelepet, középületet, urbanisztikai felvetést tartalmaz az elképzelés, amelynek szinte minden eleme papíron maradt.

Mivel azonban Lakatos példamutató minőségben és gyorsasággal végezte el a munkát, 1948-ban elmondhatták, hogy „a magyar városok között Győr város rendelkezik teljesen kidolgozott, a koalíciós pártok, a törvényhatóság és az összes minisztériumok által jóváhagyott, elfogadott városrendezési tervvel” (Gallyas 1948, 17). Igaz, hogy azt még abban az évben, a hatalomváltáskor „elnyelte

egy városházi fiók”, de Lakatos addig „kilincselte minisztériumi ismerőseinél”, míg meg nem kapta az engedélyt, hogy elképzelésének kidolgozását folytathassa. Ez vezetett oda, hogy az államosított tervezés hajnalán, 1950-ben egyedül Győr kapta meg a vidéki települések közül városrendezésének helyi irányítását, és az nem került a fővárosi székhelyű Váti hatáskörébe (Fátay 2011, 39).⁴⁶ A munkába már bevonta a friss diplomával ekkoriban a Győritervhez került Fátay Tamást, aki aztán fokozatosan át is vette a városi léptékű tervezési feladatokat, és Lakatos távozása után a rendszerváltásig a terület tulajdonképpen meghatározója volt Győrben.

Lakatos emellett több kisebb lakótelep beépítési javaslatát dolgozta ki részletesen az ötvenes évek első felében. Közülük feltehetően a legelső a Szent István (Sztálin) úti volt. A terveket egyelőre csak a *Magyar Építőművészet* folyóiratban közölt egyetlen makettfotóról ismerjük (Károlyi 1953, 293). Ugyanakkor ezen is szinte mintaszerűen bemutatható néhány dilemma, amellyel az 1950 körüli években egy városrendezőnek meg kellett küzdenie. A terv a modern és szocreál urbanisztikai doktrínák sajátos keveréke. Még a vasút áthelyezésének 1947-es ötletéből indult ki, amelynek helyén épülhetett volna fel a várost átszelő új autópálya. Ez mint egy ideális modernista vízió, a város test kötöttségétől függetlenül lábakon áll, alatta pedig szabadon futnak a tágas park zöldfelületei és gyalogösvényei. A park részeként egy ék alakú, szabadterei színpadot is láthatunk, amelynek építését el is kezdték (*Győr-Sopronmegyei Hírlap* 1952, 3).

45 A vasút helyzete már a város rendezésére 1929-ben kiírt tervpályázatnak is az egyik legfontosabb dilemmája volt, aminek tanulságait Lakatos részben beépítette a tervébe (Komor 1929, 479).

46 Terveket lásd: Győr általános rendezési terv programja, Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/BTI73/-605.

Mindezen elemekkel ellentmondásban áll a lakótelep módszeresen keretes és szimmetrikus kompozíciója, amely már inkább a szocreál időszak jellemzője. Az épületállomány is a két korszak sajátos keveréke: Felépült 1951-re a lakótelepet nyugatról lezáró modern Köz- és Gőzfürdő Wágner László (Váti) tervei szerint. Ettől keletre pedig egy-egy szintén modern, Schall József tervezte „bivaly” típusú között Selényi István szerény architektúrával kialakított szocreál kocka- és sávházaiból áll összesen öt darab. A helyzetet ráadásul bonyolítja, hogy korabeli fotók tanúsága szerint Selényi szocreál házai előbb lettek készen, mint az 1951-es stíluskényszer előtti modernista „bivaly” típus-tervek alapján felhúzott épületek (Borbíró és Való 1956, 289). A maketten látható egy szocreál irodaház is, amelyet Lakatos 1951-ben tervezett, de végül nem épült fel (Rab 1954a, 4; Károlyi 1953, 296).⁴⁷

Egy másik kislakótelep tervei 1954 körül készültek el Nádorvárosba, a korábban tragikus körülmények között leégett Back-malom helyére. A szocreál épülettelepítési elvárásoknak megfelelően itt már tisztán keretes, tömbhatáron álló beépítés valósult meg. Mivel a három épületből álló együttest három tervező jegyzi, így a típuszekciók kötelező használata ellenére is változatos, emberileg léptékű városrész alakult ki. Lakatos két, egyazon évfolyamban, frissen végzett kollégáját, Cserhalmy Józsefet és Hegyi Györgyöt vonta be a munkába.

Érdeemes megfigyelni, hogy a fiatal építészek mennyivel józanabb, visszafogottabb formálást választottak, mint maga a főmérnök. Az általa jegyzett B épületen zárterkélyeket, rizalitokat, vakolatdíszeket, báboskorlátot, sőt még egy huszár-tornyot is találunk. Fátay visszaemlékezése szerint Lakatos „a »keleti kultúra« burjánzó elemeit gazdagon alkalmazva próbált a szocialista tökély közelébe férkőzni” (Fátay 2011, 44).

Nehéz megítélni, hogy mi lehetett a főmérnök talán valóban túlzó – ahogyan Fátay ugyanitt később fogalmaz – „igyekezete” mögött. Mindez különösen annak fényében érdekes, hogy Lakatos ekkoriban megvalósult legjelentősebb, és a városképet leginkább meghatározó épülete, az ún. „hatemeletes” lakóház éppen monumentális, tagolatlan homlokzatával váltotta ki az utókor kritikáját. Talán éppen ez az ellentmondás vetíti előre, hogy mégsem csupán megfelelni vágyó „igyekezetről”, hanem egyfajta kétségbeesett, alkotói magabiztosságát veszített kiútkeresésről volt szó?

47 Helyére a Cserhalmy József által tervezett OTP-lakóház épült fel 1961-re.

Viták kiváltója, a „hatemeletes” lakóház

Lakatos a belvárosba több kisebb lakóépületet is tervezett a bombatalálatok pusztítása során keletkezett foghíjtelkekre. Egyszerű kialakítású iker lakóház épült fel elképzelései szerint a Baross utca 20. és 22. szám alá, az Állami Áruház mellé (Vass Antal, 1950). Tervezésük 1950–1951-ben folyt,⁴⁸ és 1953-ban már beköltöztek a lakók. Szintén ő jegyezte a Baross utca 30. számú épületet. Homlokzatán egyszerű, műkőkeretezésű ablakok és franciaerkélyek nyílnak. Mindhárom épület a megfelelő épületfa hiánya miatt lapostetővel készült, ami furcsának hat a történeti belvárosi közegben.⁴⁹

A korabeli napisajtót ugyanakkor nem ez, hanem sokkal inkább a társadalmi vonatkozások érdekelték. Amíg a Baross utca 20. szám alatti új házuk épült, az egykori házmester és családja, „Gyüréék hátraköltöztek az udvarba. Nem telt el egy év és ismét visszahurcolkodtak a parkettás, fürdőszobás lakásba. Most érzik

életükben először igazán: otthonunk van. Cserépkályha, fürdőszoba, nagy, világos ablakok és a Lenin-út, ahova azelőtt a proli csak házmesterként tehette be a lábát”. A cikkíró szerint a tervezőmérnök hozott hibás döntéseket is: a színezett vakolat helyett a homlokzatokon például festéket használt, így azok „foltosak” és „seszínűek” lettek. Az írás azonban mégis feloldással zárul, még ha talán az építész számára nem is a legmegnyugtatóbb módon: „megismertem a lakókat, a lakók örömét, a szép, meleg otthonokat. – Nem is olyan csúnya ez a ház...” (Rab 1954b, 3).

Ezek az épületek csak felvezetések voltak Lakatos leginkább szem előtt lévő, legnagyobb lakóépületéhez, az ún. „hatemeletes”-hez, amelynek tervezése 1952–1953-ban folyt. „A tagolatlan, hatalmas épületkolosszus új léptékrendet valósított meg a Belváros déli peremén. A Szent István út későbbi, fokozatos átépítése során a »hatemeletes« ház magassága már mint adottság jelentkezett. Lakatos Kálmán lakóépületével megindult a Szent István út mögött meghúzódó történeti belváros »elfalazása«” – írta Winkler Gábor, a győri építészettörténet egyik legjelentősebb kutatója (Winkler G. és Kurcsics 1999, 107).

48 Győr, Lenin út 20. (Baross út 20.) Lakóépület, Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: 888/5-4, valamint: Győr, Lenin út 22. (Baross út 22.) Lakóépület, Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: 919/1-1.

49 Azt, hogy a lapostetős kialakítás nem tudatos formai döntés eredménye, Fátay Tamás visszaemlékezéséből tudhatjuk: „Az előregyártott vasbeton fedélszék megjelenéséig, 1945–1952 között tervezett valamennyi épület lapos tetővel készült” (Fátay 2011, 42).

Ezzel szemben az 1956-ban megjelent Győrről szóló monográfia éppen emiatt a tulajdonsága miatt nevezi a házat „sokat ígérőnek”: „A nagy városfal a jövőbeli városkép érdekességévé teszi, hogy mögötte tárul fel az ódon barokk belváros” (Borbíró és Valló 1956, 286). Az 1953-ban újrainduló *Magyar Építőművészet* folyóirat legelső számának első oldalain Lakatos „lakóház terveit” Benkhard Ágost mint az Első Magyar Építőművész Kongresszus óta eltelt bő egy év „komoly fejlődést mutató tervét” említi (Benkhard 1953, 9).

Ám a ház a kortársaktól sem csak dicséretet kapott. Néhány számmal később ugyanebben a folyóiratban Károlyi Antal éppen e ház kapcsán mond kritikus véleményt a Győriterv szocreál terveiről: „Úgy érzem, mintha általános irányvonaluk kissé hűvös és tartózkodó volna és nem tükrözi vissza azt az optimista életkedvet, amelyet a győri belváros sugall számukra” (Károlyi 1953, 293).

A „hatemeletes” kétségkívül a korszak legreprezentatívabb győri építkezése, egyúttal sokáig a város legnagyobb lakóépülete volt. A 87 méter hosszú, óriási homlokzaton a földszint és az első emelet kapott formagazdagabb kialakítást, valamint a két bejárat van féloszlopokkal és zsánerszobrokkal kiemelve. Az egyébként azonos méretű, műkökeretezésű ablakok monoton sorát csupán négy foltban bontja meg franciaerkélyek és egy-egy balkon zárt kompozíciója.

A valóban sivárnak ható homlokzat értelmezéséhez kulcsot adhat, hogy feltehetően a ház nem önmagában, hanem egy hasonló, szocreál homlokzatú házsor egy elemeként állt volna. Ezt Lakatos meg nem valósult irodaház terve is alátámasztja, amely két sarokkal arrébb épült volna fel ilyesféle homlokzattal. Hasonló épületek összefüggő sorának elképzelésére utalhat az előbbi Borbíró–Valló idézet is, amikor „nagy városfal”-ként aposztrofálja a tervezett beépítést.

Lakatos lakóháza tehát, amely mint szocreál alkotás a berlini Stalinallee-n is megállná a helyét, egy merőben modern városrendezési elképzelés mentén valósult meg: az 1933-as Athéni Charta modern városeszményét tükrözi, amely épp-hogy nem az integrációt keresi a történeti városközponttal, hanem annak hátat fordítva, pragmatikus, funkcionalista alapon igyekezett tiszta lappal indulni (Meggyesi 2005, 103). Lakatos 1947-ben publikált vízióinak tehát végső soron a tartalma nem, csak formája változott: a „hatemeletes” mint a győri szocreál legjellegzetesebb alkotása stiláris jegyein kívül sokkal inkább a modernizmus doktrínaiban gyökerezik, mintsem a szocialista realizmusban, amely nem tagadta meg ilyen demonstratív módon a folytonosságot a történeti városokkal.

Érdemes megemlíteni, hogy a főmérnök távozása után mind az 1957-ben kiírt városközponti tervpályázat elképzeléseinek léptéke, mind az 1961-re, ugyanebben az utcában megvalósult ÉDÁSZ-ház sokkal inkább törekszik a történeti várossal való párbeszédre. Hogy végül mégis a Lakatos-féle beépítési mód vált meghatározóvá a későbbiekben, az már inkább köszönhető a hatvanas évek gazdasági és kivitelezői kényszerpályáinak, mintsem tudatos várostervezői döntéseknek (ld. Cserhalmy- és Lang-fejezetek).

A „hatemeletes” lakóház nem csak a szakmai körökben, de a korabeli helyi, sőt az országos napisajtóban is téma volt. Mindez jól szemlélteti, hogy a szocialista realizmus korszakában mennyire közügynek tekintették az építészetet, pontosabban az volt olyan fontos, hogy akár a politikai propaganda eszközevé váljon, és pellengérré kerüljön egy-egy épület, vagy annak tervezője. A cikkek számos aspektusból közelítettek: a színezéstől az alaprajzi elrendezésen át a gazdaságosság kétségbevonásáig vetettek fel kérdéseket. A *Győr-Sopronmegyei Hírlap* már 1953 novemberében megjegyzi, hogy „[a]z épület homlokzatát festeni akarják, úgy, mint a Lenin-úti bérházakét. Lakatos Kálmán főmérnök ragaszkodik ehhez. Pedig kár lesz ezért a szép épületért. [...] Nem szabad megengedni, hogy a Lenin-úti bérház után még egy ízléstelen színű épület álljon a városban” (*Győr-Sopronmegyei Hírlap* 1953, 1).

1954 februárjában és márciusában intenzív vita zajlott a helyi napisajtóban az épület funkcionális és esztétikai ellentmondásairól, amelyben Lakatos személy szerint is felelősségre vonták. Többször támadják az építkezést, azon belül is az építész hajthatatlan küzdelmét bizonyos „olcsósítások” ellen. A dolgozók „eredménytelenül vitatkoztak Lakatos Kálmánnal [...], amikor a lépcsőkoriátok olcsóbb és praktikusabb felépítéséről volt szó” (*Győr-Sopronmegyei Hírlap* 1954a, 3). Pár nappal később az építők egyszerűen „nem hajtották végre [...] az utasítás[t], amelyet ezen az építkezésen Lakatos Kálmán főmérnök adott az ajtóknak közbeni áthelyezésére” (*Győr-Sopronmegyei Hírlap* 1954b, 3). Rá alig két hétre pedig „választ várnak a kivitelező vállalatok dolgozói – elsősorban Lakatos Kálmántól, a Tervező Iroda főmérnökétől – arra a kérdésre, hogy miért ragaszkodik sokszor mereven elgondolásaihoz, amelyek nem minden esetben szolgálják az olcsó építkezés célkitűzéseit” (*Győr-Sopronmegyei Hírlap* 1954c, 3).

Az országos napisajtóban is szó volt a házról. A Népszava 1953 augusztusában a győri építkezést tekinti állatorvosi lónak annak szemléltetésére, hogy a tervezők és az építők mennyire felelőtlenül bánnak a „beruházási kerettel”. Megtudjuk, hogy mivel a tervhivatal a több mint száz lakásos épülethez csak két liftet utalt ki, ezért Lakatos a helypazarló és egyúttal nyomasztó hangulatú középfolysós alaprajzi elrendezést volt kénytelen alkalmazni. Ugyanakkor fejére olvassák, hogy a hosszú és sötét közlekedőket azzal próbálta ellensúlyozni, hogy végükre egy-egy 21 m²-es közösségi teret tervezett. A cikkíró szerint ez merő pazarlás, hiszen alapterületükön összesen „tíz egyszobás” lakást lehetett volna még kialakítani. Mindazonáltal azt is megjegyzi, hogy végeredményben az lett volna a legjobb megoldás, ha az Országos Tervhivatal több liftet engedélyez, és a tervező szabadabb, gazdaságosabb elrendezésben tud gondolkodni.

További nagyvonalú elemeket is kritizál az írás: feleslegesnek tartja a konyhák franciaerkélyekkel való kialakítását, valamint a „túlméretes”, 9,4 m²-es előszobát. A hibák sorolása itt sem ér véget: a talajvizsgálat hibás eredményei miatt drágább lett az alapozás, az Újlaki Téglagyár pedig hol szabványos, hol kisebb téglákat szállított. Egyedül a „fizikai és műszaki dolgozók” kapnak dicséretet, akik „a maguk területén sokat tesznek, hogy csökkentsék a hibákat”, és akiknek az „akarata, lelkesedése

a győri építkezésem is megmutatta, hogy megvan a reális feltétele az önköltség csökkentésének az építőiparban is” (Abai 1953, 2).

Az Építők Lapja szintén szigorú kritikával illeti Lakatost, amit egyébként akár jogosnak is érezhetünk: a tervező „sem örülne ugyanis az olyan lakásnak, melyben az alig nyolc négyzetméter területű konyha falait két ajtó és egy nagy francia ablak tagolja. Bizonyára az ő feleségének is nagy problémát okozna, hogy ebben a konyhában a beépített mosogató, a gáztűzhely és a fűtőtest mellett hogyan helyezze el a konyhaasztalt és a konyhaszekrényt.” Továbbá: „Miféle elképzelés készítette arra, hogy az első emeleti hámszobás lakások mindegyikére öt-öt erkélyt

tervezzen? Két szobára és a konyhára egyet-egyet, a harmadik szobára pedig kettőt is?” Ez utóbbi kritikára persze meglehet a számos további kérdést felvető válaszunk: a homlokzat tagolásának megoldása kívánta így.

A vita a helyi sajtóban folytatódott tovább: 1954 márciusában Farkas László, a Győriterv akkori igazgatóhelyettese érezte úgy, hogy kollégája épületének védelmére kell kelnie. „[Ennek az épületnek] a homlokzata az országban elsőnek közelítette meg a szocialista »realista« stílust, amelynek kialakítását hosszú viták előzték meg pártunk felsőbb vezetésében is. A homlokzat tervezé-

séért és az ország különböző részein végzett eredményes munkáért a tervező, Lakatos Kálmán főmérnök kormánykitüntetésben részesült” (Farkas 1954, 3).

Ez utóbbi valóban így történt, hiszen Lakatos munkáját – a kritikák ellenére – 1953-ban a Szocialista Munkáért Érdeméremmel, 1956-ban Ybl Miklós-díjjal ismerték el. Winkler Oszkár után másodikként kapta meg vidéki építészként a legrangosabb hazai szakmai kitüntetést, amelynek indoklásában szerepel a győri „hatemeletes” lakóház tervezése (Schéry 1995, 103).

Ugyanakkor a díjak sem döntötték el az épületről szóló vitát. Ma már azt a hazai szocreál egyik fontos alkotásaként tartjuk számon, és 1996-ban éppen egyik kritikusanak, Winkler Gábornak a kezdeményezésére helyi védelem alá is került (Prakfalvi 2022, 30). Mindezzel együtt máig ellentmondásos épület maradt, de éppen ezzel tükrözi egy ellentmondásos korszak talán éppen meghasonló alkotójának vívódásait.

A Rába Mozi

Az új győri mozi, valamint a kapcsolódó lakóházak tervezése Lakatos Kálmán másik meghatározó munkája volt az ötvenes években. 1954-re már elkészült az első tervváltozat, de mivel az építés elkezdése tolódott, és Lakatos 1956-ban emigrált, a rajzokat Harmati János fejezte be 1958 körülre (*Győr-Sopronmegyei Hírlap* 1954d, 3). Az általa módosított tervek szerint adták át az épületet 1961-ben. A filmszínház tervezése és megvalósítása tehát két korszakot, a szocreált és az azt követő újabb modern hullámot íveli át, valamint a tervezőváltás is rajta hagyta nyomot.

Győr egyetlen elavult mozija – amely az ötvenes évektől már a központi propaganda terjesztésére szánt filmek, filmhíradók és tájékoztatók bemutatásának helyszíne is volt – már nem tudta megfelelően a szerepét betölteni. Az ezt leváltó új középület építését eredetileg nem a belvárosba, hanem Nádorvárosba tervezték, az ottani lakótelepi beruházások részeként. A ma még pontosan nem ismert helyen azonban húsz lakás lerombolására lett volna szükség, így a Népművelési Minisztérium mégis inkább a mai Aradi Vértanúk útja és Árpád út kereszteződésében lévő szűkebb, belvárosi saroktelket jelölte ki az új filmszínház helyéül (Zempléni 1962, 35). A politikailag is fontos intézmény, valamint a hozzá kapcsolódó, összesen 24 lakás tartalmazó lakóházak első tervváltozatát egyelőre csupán egy akvarellről ismerjük. Az útkereszteződésben egy bástyaszerűen kiemelt tömeget látunk, ahonnan a főbejárat nyílik. Az Aradi Vértanúk útja felé eső homlokzaton öt magas nyílás jelzi, meddig tart a mozi, és hol kezdődnek a lakóépületek.

Ahogy már említettük, az építkezés csak 1958 tavaszán indult el, jóval Lakatos távozása után. A szocreál időszak már bőven elmúlt, és a korszerűbb formák jegyében át kellett dolgozni a terveket. A feladat Harmati Jánosnak jutott.⁵⁰ Vajon min változtatott Harmati, és mi maradt meg Lakatos tervéből? A főmérnök 1956 áprilisában úgy nyilatkozott, hogy a „műszaki” (kiviteli?) tervek 1956 május közepére el fognak készülni. Feltételezhetjük tehát, hogy Lakatos a munkát elég alaposan kidolgozva hagyta hátra. Ez a tervváltozat nem maradt ugyan fenn, de a cikk elég részletesen mutatja be a mozi belső rendszerét: szó van a „két lebegő lépcsőről”, leírja az érkező és távozó közönség „elkülönített utakon” való haladását, megemlíti az „előadóterem íves hátfalát”, és előkerülnek olyan technológiai részletek is, mint például a „papíriszap” hangszigetelés (*Győr-Sopronmegyei Hírlap* 1956, 3).

Mindezen elemek egy az egyben megtalálhatóak a kivitelezett változatban, azaz úgy tűnik, hogy Harmati legnagyobb részben megtartotta a kidolgozott terveket, és elsősorban a homlokzat aktualizálása fűződik a nevéhez. Ott azonban első pillantásra egyértelmű a változás, a markáns elmozdulás a modernebb formálás felé. Nem egyszerűen csak a történeti díszítések kerültek le az épületről. Megjelent például az előcsarnok oldalfalainak fűrészfogas kialakítása, és mintha nőtt volna a bejáratot magába foglaló henger keresztmetszete, amelynek a falsávok közeit kitöltő műkőrácszat ad semmivel össze nem téveszthető karaktert.

Ezzel együtt a terv legfontosabb leleményeit a belső elrendezésben találjuk, azaz Lakatoshoz köthetjük. A szűk saroktelken az utcákhoz képest a mozi 45 fokkal elfordul, így egyrészt lehetővé vált az épület szimmetrikus kialakítása, másrészt a főbejárat nyílhatott az utcasarokról, amely előtt némi kis teresedés is kialakult. Innen az igényes burkolatokkal díszített, szerény méretéhez képest kifejezetten impozáns bejárat csarnokba jutunk, amelyből két szoborszerű csigalépcső vezet az emeleti előtérhez.

Az alaprajzi elrendezés érdekessége az érkező és távozó forgalom szétválasztásának módja. A mozi 830 férőhelyes, tehát az egymás utáni vetítésre érkezők és távozók száma együttesen akár az 1600 főt is meghaladhatta, ami hatalmas szám a szűkös terekhez képest. Az érkező közönség a nézőtérre az előcsarnokból léphetett, de távozáskor már az oldalról nyíló kijáratokba, és onnan a szomszédos utcákra jutott. A két irányba igyekvők így nem keveredtek és viszonylag zökkenőmentesen haladhattak. Mindezt a két irányba működő ruhatár szellemes kialakítása is kiszolgálta.

Számos további figyelemre méltó eleme van az épületnek: az emeleti előcsarnokba Simó József több mint 60 m²-es, Győr történetéből vett témákat feldolgozó kerámia faliképe készült el, amelyet ma már sajnos gipszkarton takar. Megmaradt viszont a moziterem „merész ívelésű, könnyed, lendületes vonalozású gipszrabitz mennyezete”, amely nem csak látványos, de a megfelelő akusztikát is segítette (Zempléni 1962, 36).

Bár a mozi a helyi multiplex megnyitása után, 2000 körül bezárt, az üresen álló épületet a városi önkormányzat a Győri Filharmonikusok székhelyévé alakította 2001-ben a Vadász és Társa Építőművész Kft. munkatársai, Basa Péter és Fernezelyi Gergely tervei szerint. Azóta Richter Terem néven Győr egyik legfontosabb kulturális központja.

Az „örökhagyó búcsúszó” nélkül távozó csendes mester

Lakatos 1956-os távozásának okáról és körülményeiről csak feltevézéseink vannak. Döntéséhez minden bizonnyal hozzájárult a szervezői tevékenység és a hajsolt munkatempó miatti kiégés, valamint akár a „hatemeletes” építése miatti nyilvános meghurcoltatás. Az általam megkérdezett egykori alkalmazottak és rokonaik is legfeljebb találgatni tudtak, igaz néhány konkrétum is felsejlik. Harmati János annyit említett, hogy „a felesége mindenáron ki akart menni”. Egy másik apró mozzanat is eszébe jutott: „Amikor a rádió bement, hogy Apró Antal miniszteri rangot kapott,⁵¹ Lakatosnak az csúszott ki hangosan a száján, hogy »az a gazember«. Nem tudta, hogy az ötven ember közül, aki ott volt, ki hallotta ezt meg. Félt, hogyha elbukik a forradalom, valaki besúghatja, és annak következményei lehetnek” (Harmati 2011).

A napisajtóban találunk egy további lehetséges magyarázatot. Egy 1957. október 27-ei újságcikk úgy ír Lakatosról, mint aki az 1950-es évek közepén alakult hazai értelmiségi mozgalomnak, a Petőfi-körnek a tagja, sőt győri küldöttségének vezetője lett volna, amikor 1956. október 29-én felkeresték a később elítélt és öngyilkosságba kergetett Szigethy Attilát, a Dunántúli Nemzeti Tanács majdani elnökét (*Kisalföld* 1957, 6). Ez a szerepvállalása már elég alapot adhatott ahhoz, hogy disszidáljon először Bécsbe, majd az Egyesült Államokba.

A következő szűk két évről szinte semmit sem tudunk. Winkler Gábor egykori munkatársaitól úgy hallotta, hogy építész mérnökként megpróbált ugyan, de már nem tudott érvényesülni (Winkler G. 2014). Egészsége megroppant, és feltehetően New Yorkban halt meg 1958-ban.

Rab Ferenc 1954 újévének napján az otthonában kereste fel a „főmérnök elvtárs”-at: „Öreg, faragott bútorok, párnás székek, a falon olajfestmények. Csendes, meghitt szoba, amely szinte méltó keretet ad az idős, őszülő építész arcának. [...] Furcsa ember. Az életet csak a munkában látja, a munka tölti be minden napját, a nap minden óráját...”

Rövid beszélgetés után azonban az is szóba került, hogy mi van, van-e egyáltalán valami a munkán túl: „Mennyi szív van ebben az emberben! [...] Amikor magánéletére terelem beszélgetésünk fonálát, elhallgat. Csak később szól kissé ingerülten. – Talán olyan nincs is. Nem tudom, megérti-e? Az építészet olyan munka, amelyet vagy mindig csinál az ember, vagy semmikor sem. Én nem ismerem a nyolcórás munkaidőt. A tervezők alkotókészségét nem lehet órák keretébe szorítani...”

51

Apró Antal 1956. október 27-étől Nagy Imre kormányában a Minisztertanács elnökhelyettese és építésügyi miniszter volt.

Sokatmondó az a rész is, amely a tervezőirodai jelenlétéről szól, így érdemes hosszabban idézni: „Tervező Iroda kollektív rendezvényein még nem vett részt egy alkalommal sem. Pedig [...] az a nyolc-tíz mérnök, az iroda összes dolgozója egyszer szeretnének vele leülni a fehér asztalhoz. Hogy megismerjék, mert Lakatos Kálmán főmérnökben csak a nagyon tehetséges építész ismert, de az embert nem. Hiányolják. Keresik benne azt a munkatársat és vezetőt, aki néha félreveszi a logarlécet, akivel koccinthatnának egy pohár bort, aki részese lenne a vidám estéknek, kirándulásoknak, aki csendes mosollyal végignézné a fiatalok táncát. [...] Lassan-lassan fölenged a merevségből, [...] föláll, néhányszor végigsétál a szobában, aztán ismét leül és elgondolkodva mondja maga elé: – Ezt énnekem még senki nem mondta... Miért nem mondták, hiszen én szeretem ezeket a gyerekeket! Örömmel... izé... hogy is mondjam, örömmel élnék én közöttük, csak azt hittem, hogy amikor már deresedik az ember feje, akkor már nem nekem való az ilyesmi...” (Rab 1954a, 4).

Lakatos, aki „késő estig a rajzasztal fölé hajolva alkotja a Wilhelm Pieck-gyáriak 20 milliós kultúrpalotáját” tartózkodó attitűdjén is átsugárzó emberi tartása miatt mégis be tudott egyfajta mesterszerepet tölteni a Győriterv korai éveiben. (Rab 1954b, 3) A fiatalok nagyon is felnéztek rá, és a szigorú szakmai kapcsolaton túl, ennyi év távlatából is kirajzolódik egy érzelmektől sem mentes kötődés képe. Önmagában sokatmondó, hogy szinte minden interjúalanyom „Kálmán bácsi”-ként emlékezett rá, egyúttal mindenki nagy tisztelettel beszélt róla, akit „nem szabadott tegezni” (Szakács 2021). Winkler Gábor tovább árnyalta a róla kialakult képet: „Lakatos Kálmán egy rendkívül elegáns úriember volt. [...] Szakmailag egyértékű volt Winkler Oszkárral. Valószínűleg szívből nem szerették egymást, de mind-egyik tartott a másiktól, mert felismerte a tehetségét” (Winkler G. 2014). Fátay Tamás, Lakatos egykori közvetlen munkatársa szűkszavúan, de sokatmondóan így ír róla könyvében: „Örök-hagyó búcsúszó nélkül távozott Lakatos Kálmán, a győri építész mentora” (Fátay 2011, 50).

A „győri építész mentora” munkássága még számos területen feltárásra vár, néhány fontos fejezetre pedig a területi korlát miatt nem volt lehetőségünk ezúttal kitérni. Ilyen például a kenyérgyárak tervezésében betöltött, országosan is úttörő szerepe, vagy az építész-közéletben való, még a távozási előtti hetekben is aktív részvétele.⁵²

A háború előtti viszonylag következetes szakmai életútja 1950-től ellentmondásokkal terhelt, amit már kortársai is érzékeltek. A harmincas évek győri társadalmi és politikai közléte egyfajta stabil keretrendszer nyújtott Lakatosnak, amelyben saját szakmai kvalitásainak helyét és önazonosságát messze-messze megálta. Az idézett interjúrészletekből is kitűnik, hogy a professzionalizmus és az alkotási folyamat mögé zárkózó személyiségében mennyire meghatározó, rejtett motiváció lehetett a megfelelés és az elfogadás vágya. Az 1948 után érkező jóval zavarosabb világ, a sötét diktatúra önkényein alapulva formálódó új társadalmi rend azonban már nem adta meg számára ezeket a jól definiált sarokpontokat. Ezt jól szemlélteti a „hatemeletes” lakóépület tervezésének és épülésének küzdelmessége és erősen megkérdőjelezhető végeredménye.

Feltehetően az irodaszervezői feladat sem passzolt maradéktalanul a tartózkodó személyiségéhez. Talán nem is bánta a fővárosból érkezett, fiatal, közvetlen és remek szervezőkészséggel megáldott Hegedüs Ernő igazgatói kinevezését. Főmérnökként jobban visszahúzódhatott tervezési feladatai mögé, ugyanakkor csendes jelenléte továbbra is meghatározó lehetett. A háttérből is messze sugárzó szakmai és emberi kvalitása tette le azokat az erős alapokat, amelyre a Győri Tervező Vállalat mint alkotó közösség felépülhetett. Fiatal kollégái feltétlen tisztelettel övezték, és közvetlenül a vele való munkában formálódtak szakmailag és minden bizonnyal emberileg is. A távozási után keletkezett szakmai ürt már ők, az 1950–51 körül a vállalatba került fiatalok igyekeztek betölteni, úgymint Fátay Tamás vagy a következő fejezetben bemutatásra kerülő Cserhalmy József.

52

Csupán néhány példa: többször előadott a fővárosban a Magyar Építőművész Szövetség rendezvényein („A Magyar Építőművészek Szövetsége kibővített vezetőségi ülése a város és lakásépítés feladatairól” 1953, 367–68). A MÉSZ 1954 március 12–13-ai közgyűlésén pedig beválasztották a 33 tagú új vezetőségbe („A Magyar Építőművészek Szövetségének Hírei” 1954, 92). Egyik utolsó nyilvános szerepléseként méltatást írt az 1956. október 14-én a Borbíró-Valló: Győr város építéstörténete című monográfiáról (Lakatos 1956, 3).

■ 2.3. Cserhalmi József ■

A Győriterv egyik első pályakezdő építésze

Cserhalmy József, gimnáziumi osztálytársával, későbbi kollégájával Hegyi Györggyel 1941-ben kezdett el építészetet tanulni a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. A nyilas kormány 1944 év végén a Műegyetem Németországba való kitelepítése mellett döntött, így ők is részesevé váltak kortársaik meghatározó, kollektív és embert próbáló élményének, a „nagy utazásnak” (Madaras 1993). Először Breslauban tanultak, majd több csoportra osztották őket. Cserhalmy és Hegyi Halléba kerültek, ahol a város ostromát is átélték.

A két oldalról közeledő front elől egy részük észak felé menekült, mások déli irányba indultak haza. Az előbbi társaságból lett a hazai építészek híres „dániás” nemzedéke, de Cserhalmyék az utóbbi, szerencsétlenebb csoportba tartoztak. Csehországban vonatukat légítámadás érte, amelyben jelentős részük odaveszett. Miután a bombázást túlélte, csupán a szerencsén múlott, hogy a szerelvénynek nem azon az oldalán ugrott ki, ahol a megmaradtakat géppuskatűz fogadta, és a védett oldalon egy árokban átvészelte a földi támadást is. Azon kevesek közé tartozott, akik ebből a csapatból 1945 októberében haza tudtak térni (Cserhalmy Gy. 2021).

1946-ban fejezte be tanulmányait, majd feleségével Budapesten, a mostani BAH csomópont környékén telepedett le. Munkába állt egy Kertész Pál nevű építész irodájában 1947 májusában, ahonnan azonban 1948 augusztusában távoznia kellett, minden bizonnyal az iroda államosítása miatt. A következő időszakban különböző állami szervezetekben sodródott, míg 1950. március 16-ától a Váti győri fiókirodájába irányították. Ezzel az 1950. szeptember 1-jétől önállósuló Győri Tervező Vállalat egyik első építésztervezője lett (Cserhalmy Gy. 2021).

Ekkoriban az iroda mintegy ötvennyolc főből állt, akik közül csupán nyolc fő volt végzett mérnök, és nem is mind építész (Vincze K. 1970, A Vállalat megalakulása fej.). Ők alapvetően két generációból tevődtek össze: egyrészt voltak az államosított magánirodájukból érkező tapasztalt alkotók, mint Lakatos Kálmán, Manninger Egon, Rentler János, másrészt a diplomájukat alig néhány éve megszerzett mérnökök, mint Bödök Miklós, Fátay Tamás, Hegyi György és Cserhalmy József. Cserhalmy később így emlékszik vissza erre az időszakra: „Kevesen voltunk, asztalainkat elborították a tennivalók. Nem álmodtunk és nem is álmodhattunk csodaépületekről. Tisztességes, hétköznapi feladataink voltak. Napra dolgoztunk, együtt az építőkkel, el kellett tüntetni a pusztítás nyomait. Nem volt módunk nagy alkotásra, mégis úgy emlékszem vissza erre az időre, mint pályám úttörő korszakára” (Ferenczi 1972, 3).

Ekkoriban készült alkotásain valóban azt érezhetjük, hogy a sötét politikai éra és az építészet szocreál kötöttségei ellenére bizonyos fesztelenséget, fiatalos és könnyed eleganciát, ugyanakkor alkotójuk életkorát már-már meghazudtoló kiérleltséget hordoznak. Bár Győr nyugati határszéli helyzete

hátrányt jelentett, a kis tervezőirodában mégis sorakoztak a legváltozatosabb feladatok, amelyekből a legifjabb építészeknek is jutott bőven. A főmérnök, Lakatos Kálmán szívesen dolgozott a tehetséges fiatallal (Cserhalmy Gy. 2021).

Első megvalósult épületein közösen dolgozott főnökével, valamint egykori osztálytársával és barátjával, Hegyi Györggyel. A leégett Back-Malom helyén felszabadult területen épült fel Lakatos beépítési tervei szerint a Malom liget három épületből álló együttese. A kisméretű lakótelep jól példázza a szocreál lakóházépítészet ekkor tipikus szabadságfokát: a kötelezően alkalmazandó típus szekciókat lehetett kombinálni és saját ízlés szerint felöltöztetni, így egyedinek ható házakat, sőt a klasszikus telepítési elvek alkalmazásával akár kifejezetten otthonos és városias köztereket is létre lehetett hozni.

A Lakatos-fejezetnél már kitértünk az általa tervezett, már-már túldíszített, huszártornyos B jelű épületre, amelyhez képest a Cserhalmy által jegyzett A épület kifejezetten józan kialakítású: alkalmazta ugyan az építészet történeti eszköztárának elemeit, de jóval visszafogottabb mértékben.

Tehetségét először igazán a Rábca egykori medrében elhelyezett iskolaépület tervezésénél csillogtathatta meg. Az eredetileg háromszintesként elképzelt épület végül egy szerényebb, egyemeletes változatban valósult meg 1956-ra (Károlyi 1953, 295). A ház az egyébként összképében sivárabbnak mondható győri szocreál egy kifejezetten szerethető és emberi léptékű alkotása. Cserhalmy ismét

finom érzékkel, mégis biztos ízléssel nyúlt a feladathoz. Alkalmazott ugyan klasszikus építészeti elemeket, de például a relatíve nagyméretű ablakok elhelyezése, valamint a logikus elrendezésű, és egyúttal jól tájolt alaprajz a modern iskolaépítészet alapvető igényeit is kielégítette. Sokat segít az épület széleskörű mai befogadhatóságán a jó minőségű kivitelezés és a homlokzati anyagválasztás, különösen a máig kifogástalan téglalburkolat. Az épületet az évtizedek során több funkcióval kiegészítették, például tornacsarnokkal és műhelyekkel, de szerencsére ezek nem nyomják el az eredeti kompozíciót. Ma helyi védettséget élvez, és jól karbantartott állapotban áll.

Az ötvenes évek ipari és lakóépületei

„Min dolgozik Cserhalmy József, aki nemrég fejezte be a szengeli mészégetőkemence tervét, melyet a tervtanács az ízléses építészeti megoldásért dicsérettel fogadott el? Kenyérgyárakat tervez. Specialistája ő már az ilyen feladatoknak. Siófoktól Mátészalkáig az ő tervei szerint másmás kapacitású kenyérgyárak épülnek majd Győrben, Gyöngyösön, Nagybátonyban, Balatonfüreden, Szolnokon, Szegeden, közel 35 helyen” (*Építők Lapja* 1955, 1).

Cserhalmy már a Győritervbe kerülésétől kezdve dolgozott kenyérgyárak tervein Lakatos Kálmán mellett. A főmérnök 1956-os disszidálása után Cserhalmy és Hegyi György építészek Pék Gyula technológussal és Bödök Tamás statikus-sal együtt vitték tovább a sütőüzemek tervezésének országos programját. A típusterveket folyamatosan fejlesztették mind műszaki, mind építészeti szempontból (Pék és Hegyi 1970, 28).

A leglátványosabb alkotások kétségkívül a korai hatvanas években készültek, és ezek építésztervezője Cserhalmy volt. E munka apropójából 1961-ben még egy nyugati tanulmányút-ra is sort keríthettek (*Kisalföld* 1961, 2). Az 1963 körülre felépült Salgótarjáni, Váci, valamint Kazincbarcikai Kenyérgyár épületei biztosan ezt a típust képviselik. Ezután Cserhalmy már nem vett részt a szinte a rendszerváltásig nyúló programban, azt Hegyi György és később Horváth Andor vitte tovább.

Miközben az ötvenes évek legelejétől a Győriterv a sütőüzemekkel országosan is meghatározó ipari tervezési feladathoz jutott, addig a nyugati határhoz való közelség miatt a helyi gyárak korszerűsítése csak vontatottan haladt. A Győri Magyar Vagon- és Gépgyár a későbbi Rába MVG – jelentette a kivételt. Mivel szovjet jóvátételre is dolgozott, sietve számos építési beruházást indítottak a területén. A feladat volumene miatt az ipari tervezési munkákra szakosodott fővárosi Iparterv mellett a Győriterv is kapott megbízásokat a gyártól, majd később annak kizárólagos tervezőjévé vált.

Ezeket a korai munkákat Hegyi György és Cserhalmy József jegyezte. Az ipari tervezési feladatokra az predesztinálta őket, hogy a Győriterv első, 1952-es átszervezésekor mindketten a II. számú, leginkább ipari épületeken dolgozó műterembe kerültek. Cserhalmy is így jutott az új vagongyártó csarnok tervezésének feladatához, amely minden bizonnyal az évtized legjelentősebb ipari beruházása volt a városban. A tervdokumentáció 1953–1954-ben készült, és 1956-ra el is indulhatott benne a munka.⁵³ A vasbeton rácsostartókkal szerkesztett sédtetős kialakítása mindenképpen külön említést érdemel, mivel az a korai helyszíni vasbeton előregyártás kiemelkedő helyi példája volt.

Az alaprajzon is megmutatkozó szerkesztettség mérnöki precizitását a mívesen rakott homlokzati téglaburkolat, valamint az ablak-parapetekbe elhelyezett szocreál ihletésű muráliák dekoratív motívumai egészítették ki. Ez az épület is példa lehet arra, hogy némi szocreál íz még a korszak funkcionalizmuson alapuló ipari építészetében is megjelent (vö. Haba 2019, 64, 136). Sajnos a csarnok osztozott a Rába MVG gyárvárosi telephelyén lévő teljes épületállomány sorsán: 2003-ban lebontották.

53 Győr, Vagongyár. Új vagonszerelde. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: 91/2,3,4.

Cserhalmy azon építészgeneráció tagja, amely – miután a Győriterv igazgatója és főmérnöke is távozott – 1956 után hirtelen, viszonylag fiatalon meghatározó szerepben találta magát. Még mielőtt betöltötte volna 35. életévét, feltehetően 1957-ben a II. számú iroda vezetőjévé nevezték ki.⁵⁴

A Malom ligeti A épület megépülte után ugyan nem vett részt az egyre tömegesebb feladattá váló lakótelepek tervezésében, de az ötvenes évek végéről számos egyedi lakóház fűződik a nevéhez. 1958 körül a Bisinger sétányon épült fel egy sematikusabb megjelenésű, L alakú négyszintes épülete. A Wesselényi út és a Bartók Béla út sarkán 1960 körülre elkészült lakóháza viszont már jóval izgalmasabb alkotás („Győri 34 lakásos társasház” 1958, 116). A két tömegre bomló, jó arányú épület egyfelől szervesen folytatja a Bartók Béla út értékes, a harmincas évek végén épült házsorát, másfelől mozgalmas főhomlokzata szerencsésen zárja le a tágas útkereszteződés teresedését. A 34 darab, egyenként 40 m²-es garzonlakás alaprajzának különlegessége, hogy adott esetben a konyha, az étkezőfülke és a 22 m²-es nappali akár egy nagy egységgé is összenyitható.⁵⁵

Az ötvenes évek végén az Országos Takarékpénztár is megjelent a lakásépítésben mint beruházó, és igényesebb kialakítású, az átlagnál nagyobb alapterületű lakásokat kínált. Győr első OTP-házát Cserhalmy tervezte, arra a Szent István úti telekre, ahová alig 5-6 éve még Lakatos Kálmán képzelt el egy szocreál irodaházat. A tervek 1959-ben készültek el, míg a kivitelezés 1960–1961-ben

zajlott. Az épület a főút felé alaposan mérlegelt arányú, szimmetrikus homlokzattal fordul. A hátsó oldalon a loggiák fűrészfogas kialakításának mozgalmassága dominál, ami funkcionálisan is indokolt volt, hiszen így lehetővé vált, hogy az északi falon lévő ablakok is részben nyugat felé nézzenek a jobb be napozás érdekében.

Már életútjának következő szakaszába vezet az a Csaba utca 7/b szám alatti kisméretű társasház, amelynek terveit eredetileg nem ő, hanem fiatal kollégája és mentoráltja, Horváth Andor készítette. Bár az épület külső megjelenése inkább szerénynek mondható, a négy darab háromszobás, mintegy 75 m²-es lakás a korszakban kifejezetten nagynak, korszerűnek számított. Mivel Cserhalmy úgy döntött, hogy ezek egyikébe költözik, a még épülő házát némileg áttervezte saját ízlése szerint. Mindez már azután történt, hogy 1963-ban hazatért egyéves angliai utazásáról, amely alapjaiban változtatta meg addigi alkotói attitűdjét.

54 A Győriterv iratanyagának és erre vonatkozó önéletrajzi adatok híján mindezt leginkább a napisajtóból és a vállalat szervezeti struktúrájának alakulásából kiindulva rekonstruálhatjuk. Cserhalmy kollégája, Fátay Tamás önéletrajzából tudjuk, hogy ő 1957–1965 között vezette a másikat, I. számú műtermet (Fátay 2011, 173). Csupán valószínűsíthető, hogy Cserhalmyt is ekkoriban, az igazgató és a főmérnök 1956-os távozása utáni újjászervezéskor nevezték ki erre a pozícióra. 1962 februárjában a *Kisalföld* mindenestre már úgy hivatkozott rá, mint a II. számú iroda „műteremvezető építésmérnök”-ére, és 1964 januárjában és 1969 szeptemberében is hasonló poszton szerepelt (ld.: *Kisalföld* 1962, 8; Cseresznyák 1964, 1; Kulcsár 1969, 1).

55 Az alaprajz e sajátosságára Branczik Márta hívta fel a figyelmemet, arra is rámutatva, hogy az Óbudai Kísérleti Lakótelep 527. jelű kockaházában Mináry Olga is hasonló megoldást alkalmaz (ld. Branczik és Keller 2011, 139).

Az angliai út és hatása

A forradalmat követő átmeneti évek után a Kádár-rendszer oldódásának részeként egyre inkább lehetővé vált a nyugati országokkal való kapcsolatok kialakítása, így az utazás is. Ennek a nyitásnak az idejére esett, hogy tizennyolc magyar építész egy-egy évet „munkavállalásos tanulmányút”-on tölthetett el Angliában (Simon 2005). Cserhalmy is azok közé tartozott, akik megkapták e kivételes lehetőséget. 1962. augusztus 16-án indult útnak, és 1963 őszén érkezett vissza („A Magyar Építőművészek Szövetségének hírei” 1962, 61).

Kiválasztásának pontos körülményeit nem ismerjük, de feltételezhető, hogy fontos volt, hogy a vidéki irodák építészei is kapjanak helyeket, így a Győritervnek is felajánlották a lehetőséget. A megfelelő nyelvismeret is minden bizonnyal szűkítette a kört, és Cserhalmy éppen ekkor több éve tanult angolul – szerteágazó érdeklődése eredményeképpen, „csak úgy”, különösebb cél nélkül. Az útnak azonban megvolt a személyes ára: két gyermekét és feleségét nem vihette magával. Igaz, fél év után párja és lánya kiutazhatott, de nyolcéves fiát még ekkor is egyfajta biztosítékként itthon kellett hagynia a nagyszülőkre (Cserhalmy Gy. 2021).

Kint a háborús pusztulásból akkoriban már javában újjáépülő Coventry város önkormányzati tervező irodájához került.

Az itthon már jelentős alkotásokat felmutatni tudó, irodavezető építész kint leginkább szerkesztő-rajzolóként dolgozott a legtöbb magyar kiutazóhoz hasonlóan. Ott felépült munkájáról nem tudunk. Ugyanakkor kihasználta a lehetőséget arra, hogy világot lásson, és haláláig tartó baráti kapcsolatokra is szert tett. Rengeteg tapasztalattal, élménnyel (valamint egy Simca márkájú kisautóval) tért haza (Cserhalmy Gy. 2021).

Számos építész volt, akiknek munkássága éppen e tanulmányút révén bontakozott ki, mint például a később a Győritervben is dolgozó Jurcsik Károlyé (Ferkai 1985, 26). Cserhalmyval azonban mintha éppen ennek ellenkezője történt volna: az utazás fordulópontot jelentett ugyan szakmai életútján, de nem feltétlenül pozitívat. „Nyugaton meglátta, hogy hogyan is kellene építkezni, és onnantól még kevésbé volt biztos magában” – fogalmazott egykori kollégája, Bodrossy Attila (Bodrossy 2021). Winkler Gábor is érzékelte a változást: „Cserhalmy József egy költő volt, aki Angliában vált modernistává. Rendkívüli érzéke volt, de néha nyomás alatt kompromisszumokat kötött” (Winkler G. 2014).

Míg korábbi alkotásain kifejezésre jutott egyidejűleg elmélyült és szabadon gondolkozó énje, addig a visszaérkezése utáni házai jóval merevebbek, szigorúbbak lettek. Ezzel együtt az is igaz, hogy ekkoriban váltak egyre inkább szorítóvá a tervezési határidők, és meghatározóvá a kivitelezői diktátumok, amely körülmények szintén nem kedveztek a hosszú, tépelődő folyamatokban a döntéseket megérlelő alkotói attitűdjének.

Mindezt jól példázza az 1963-tól tervezett, több ütemben felépült Hungária-tömb együttese a győri belvárosban. Cserhalmy az ebben az időben sétálóutcává alakított Baross utcára néző lakóházon és éttermen dolgozott, míg a Bajcsy-Zsilinszky és Czuczor utca sarkán lévő irodaház tervezését Horváth Andornak adta át. Cserhalmy korábbi alkotásaira jellemző változatos tömegformálásnak itt már nyoma sincsen. A gondolati letisztultság helyett ezúttal a merev raszterekben való gondolkodás lett szembeűnő, míg a könnyed tagoltságot felváltotta a kompozíció szigorú zártsága.

Némi magyarázatot kaphatunk a Baross utcai épület megjelenésére, amennyiben megnézzük, hogy Coventryben éppen milyen aktuális városépítészeti folyamatokba csöppent bele. A Broadgate House (1948–1953, Donald Gibson) meghatározó volt egy teljes ottani városrész, a Broadgate-negyed építészeti nyelvezetének kialakításában (Gould és Gould 2016, 25–33). Az egész beépítésre egy előre definiált és következetesen alkalmazandó homlokzati és alaprajzi rasztert találtak ki. Az emeletek zártabb kialakításúak, de a földszinteket teljesen megnyitották árkádokkal és üvegfalakkal üzletek, éttermek számára.

Mindezen elemek használatát mintha Cserhalmy a győri belváros esetére is alkalmasnak látta volna, és azokat szinte egy az egyben adaptálta a Baross utcai épületére. Az importált elvek alkalmazásával ugyanakkor lemondott arról, hogy házának közvetlen szomszédaival, a város történeti épületeivel bármiféle párbeszédre lépjen. Az új épület itt egyedül áll, nem egy épületcsoport részeként, mint az angliai előkép, így a városrésznői léptékre szánt gesztusok nem töltődnek fel tartalommal. A következő szerkesztés inkább sematizmussá, mintsem bármiféle rendező elvvé vált.

Ezzel együtt van olyan épülete, amelyen a kintről hozott szemléletnek a jó oldalát is kamatoztatni tudta. Az Árpád úti tízemeletes lakóházon a szigorúság karakánssággá, a modulháló a jó arányban szerkesztett rendet megtartó erővé válik. Az alsó szint nyerstéglából, valamint az oldalbütük deszkaszalusalátszóbetonból készült felületeiben még az angliai brutalizmus legjobb hagyományaira is ráismerhetünk (Hartmann 2012a).

Meg nem valósult elképzelések a hatvanas években

A hatvanas években a megvalósult munkák mellett Cserhalmy számos pályázaton indult, általában alkotótársakkal. Ekkoriban már javában zajlottak a balatoni fejlesztések, és sorra írták ki ide a tervpályázatokat. Az új balatonfüredi idegenforgalmi központ tervezésére 1965-ben kiírt meghívásos megmérettetésen Lőrincz József és Cserhalmy József közös munkája első díjat kapott, de meg nem valósult. E tervben is nehéz azonosítani Cserhalmy

„költői” hozzáállását. A hosszan elnyújtott hasáb, amelynek a vízszahúzott földszintje felett az emeleti szint előreugrik, valamint a belső elrendezést meghatározó átriumszerű rendszer: mind-mind Lőrincz következetes és erőteljes építészeti világának elemei (É.M. Győri Tervező Vállalat 1966).

Tudjuk még, hogy Rosta Jánossal pályáztak a zánkai úttörőváros tervezésére, ahol megosztott I. díjat kaptak 1966-ban, majd 1967-ben szintén Rosta Jánossal költségtérítésben részesítették tervüket a balatonföldvári kaszinó pályázatán („Zánkai Központi Úttörőváros tervpályázatának ismertetése” 1966, 7; Zalaváry 1967, 5).

1968-ban Cserhalmy indult a győri Ifjúsági Ház tervezésére kiírt tervpályázaton, ahol ő megvételt nyert, míg Lőrincz József első díjat kapott (*Kisalföld* 1968, 1).

A napisajtóból értesülhetünk arról, hogy a Győriterv belső tervpályázatot írt ki az egykori győri Kioszk helyén létesítendő étteremre vonatkozóan 1966-ban. Cserhalmy József, Horváth Andor és Rosta János készítették terveket. A munkára a Horváthról szóló fejezetnél térünk ki részletesebben, ugyanakkor azt itt is érdemes megjegyezni, hogy Cserhalmy elképzelése mennyire rokon fiatalabb kollégájával, elsősorban a hengeres formát és az alaprajzi kialakítást illetően (Kulcsár 1966b, 4).

A következő terv, bár nem pályázatra készült, több más elképzeléssel versengett, és végül nem került sor a megvalósítására. A Soproni Erdészeti és Faipari Egyetem bővítésére a hatvanas évek elején először a Köztiben dolgozó Nagy Elemér készített programtervet. A megbízás végül a Győritervhez került 1964-ben, ahol Cserhalmy és Winkler Oszkár együtt készítette el az új beruházási programot. A kollégiumot, a menzát, valamint a könyvtári és oktatási épületet három egymással összekomponált, de akár egymástól függetlenül, több ütemben is megvalósítható egységbe szervezték. A fekvő és álló hasábokból rendezett, feltehetően függőfalasként elképzelt épületek a korszak későmodernjének bevett elemeiből építkeznek. Ugyanakkor az alaprajzok szerkesztésében, a néhány kirajzolt részletben, valamint az épületegységek egymáshoz való viszonyában megmutatkozik az elképzelés átgondoltsága és kiérleltsége (Winkler O., é. n., 256–258). Hogy miért maradt ez az elképzelés papíron, nem tudjuk.

Az egyetemi fejlesztések végül Kiss Imre (ÁÉTV) tervei alapján épültek fel 1974–1977 között. A különálló házak közül minőségével kiemelkedik a felfelé szélesedő könyvtár, amely csillogó alumíniumburkolatával mint egy idegen úrhajó bújik meg a dús növényzetű egyetemi parkban (Kubinszky 2003, 105). Kár, hogy a többi épület ennél sematikusabb alkotás, és nem állnak össze igazán egy együttessé, annak ellenére sem, hogy nagyjából egyszerre épültek és egyazon alkotó kezétől származnak. Eből a szempontból Winkler és Cserhalmy elképzelése egy jóval egységesebb és nagyvonalúbb végeredményt hozhatott volna.

A városközpont irodaépülete, avagy a „Vízügyi Palota”

Ha a soproni egyetemi fejlesztések nem is, de egy annál még jelentősebb és jóval inkább szem előtt lévő középülete megépült Cserhalmy-nak ebben az időszakban. A győri városközpont tervezéstörténete 1957-ig nyúlik vissza. Ekkor Hegedüs Ernő, a Győriterv igazgatója kijárta, hogy az Építési Minisztérium egy meghívásos

tervpályázatot írjon ki a győri városközpont rendezésére (Fátay 2011, 61–70). A feladat a terület közlekedési, városszerkezeti és építészeti szempontú megoldása volt. Az elég lazán megfogalmazott program nagy szabadságot biztosított a tervezőknek. Cserhalmy József ezúttal is barátjával, Hegyi Györggyel dolgozott. Első díjat végül nem adtak ki, de tervüket Ulrich Ferenc és Borvendég Béla (Szegedi Tervező Vállalat) munkájával együtt megosztott második helyezéssel jutalmazták.

Az ekkori elképzelések a végül megvalósultnál még jóval kisebb léptékekkel számoltak. Változatos elhelyezéssel, magasabb és alacsonyabb tömegek komponálásával kiemelkedő művészi színvonalú munkákat láthatunk, különösen az Ulrich–Borvendég-terv esetében. A Cserhalmy–Hegyi-tervet a Baross utca fölé emelt, lábakon álló toronyházzal ismerhetjük fel a legkönnyebben. A tervpályázati bírálók értetlenségét kiváltó megoldás nem önkényes döntés, hanem történeti utalás: minden bizonnyal az egykor innen nem messze, szintén az út felett magasodó, de 1895-ben lebontott győri tűztorony emlékezte lebeghetett a tervezők szeme előtt. A pályázatot nem követte megvalósulás, és csak sajnálhatjuk, hogy ezek az elképzelések végül is papíron maradtak.

Miután a Szent István út keleti szakaszának nagyméretű lakóépületekkel való beépítése elkészült, 1964-től ismét aktuálissá vált a városháza előtti tömb átépítése. Konkrét apropó is adódott: befejezését 1971-re, a várossá válás 700 éves jubileumára időzítették. Ezúttal nem került sor pályázatra, a két tervezőt, Cserhalmy Józsefet és Fátay Tamást kijelölték a feladatra.

A korábbi pályázati munkákhoz képest közös tervükből egy szigorúbb, meglehetősen nagy léptékű hasábokból komponált irodaépület született.⁵⁶ Az eltolt tömegképzés, valamint a függönyfalas kialakítás tekintetében a Düsseldorfban 1960-ra elkészült Dreischeibenhaus („három szelet”-ház) lehetett az előkép.⁵⁷ A külföldi példa tömege három, egymástól eltérő magasságú „szeletből” áll össze, amelynek átirataként Győrben a két beköltöző intézménynek egy-egy pengeszerű tömeg épült: az északiba a Vízügyi Igazgatóság, míg a délbe a Győr-Sopron Megyei Tanács költözött. Az ikreket az alsó két szint fogta össze, ahol a közösen használt, valamint a nagyobb fesztávolságú terek (előtér, tanácstermek stb.) találhatóak.⁵⁸ A ház egyébként sem kis méretéből adódó léptékvesztést tovább fokozta az előtte kialakult, üresen tátongó, terebélyes „fórum”. Aránytalan méreteit a tervezők is érezték, és később tervezéstörténeti adottságokkal magyarázták.⁵⁹

Fátay Tamás felidézi, hogy „a gazdaságpolitika 1968-ban engedélyezte az építőanyag-importot először a keleti, majd a nyugati blokkból is, ami szerencsésen hatott a megyeháza öltözkéjére. A beruházási programban szereplő homlokzati burkolat római mozaikja fehér színű szovjet Koelga márványra változott, az alumínium függönyfalra hamisítatlan belga üvegbetét kerülhetett, a színskálaválaszték örömét is átélhettük” (Fátay 2011, 100).

Az épületnek kétségtelenül a legjellemzőbb eleme a kék színű belga üveggel kialakított Fémmunkás függönyfal. Győrben először a Cserhalmy és Horváth Andor által tervezett Hungária-tömb színházzal szemben lévő irodaházán jelent meg ez a szerkezet, és mintha a soproni egyetem korábban bemutatott vázlatervének kollégiumi épületén is felsejlene. A függönyfal itthoni megjelenése nem egyszerűen egy, a korszakra jellemző térelhatároló elem alkalmazhatóságának lehetőségét jelentette, hanem a modernista „high tech” egyfajta álmának régvárt megvalósulását hozta el. Ugyanakkor éppen ebben rejlett a csapdája: születtek ugyan használatával kifejezetten izgalmas épületek itthon is, de megkésettsege, valamint a hazai építőipar alacsonyabb színvonala miatt ezek nehezen tudtak mások lenni, mint a nyugati előképek fáradtabb visszhangjai.

57 Bodrossy Attila felvetése. A nyugatnémet épület építésztervezője építésze Hubert Petschnigg volt.

58 Az épületbe számos képzőművészeti alkotás is helyet kapott, amelyekből ma már nem mindegyik van a helyén. „A Megyei Tanács előcsarnokában Gerzson Pál festőművész faintarziája, a Vízügyi Igazgatóság előcsarnokában Király József belsőépítész fa domborműve található. A Megyei tanács kistanácstermében Pécsi László iparművész 6 db gobelinje kerül, és miként azt a Képző- és Iparművészeti Lektorátus igazgatója megemlítette, ez lesz hazánk első »valódi gobelinterme«. A büfé faburkolatának betétjeit Barabás László festőművész zománckompozíciói díszítik” (Fátay 1974a, 64).

59 A végül elkészült szökőkút helyén eredetileg egy „térshűkítő alakzat” terve állt volna. A tér tulajdonképpen egy felvonulási tér lett volna, az „alakzat” pedig a felvonulásokkor használt emelvény, és egyben egy új, a vasútállomás felé vivő aluljáró kijárata (Fátay 2011, 99).

Angliai útja után talán Cserhalmy is jobban bízott az általa aktuálisnak vélt nemzetközi trendekben, mint saját alkotói képességeiben. Ezt jól szemlélteti az 1957-es tervpályázati elképzelés, valamint a végül 1971-re megvalósult irodaház közötti különbség – talán előbbivel ma elégetettebbek lennének.

Minden kritika ellenére a felépült „Vízügyi Palota” figyelemre méltó, és a korszak számos jellemzőjét kifejező alkotás. Elkészülte után, 1972-ben Cserhalmyt Ybl-díjjal tüntették ki. Ezzel együtt a ház rehabilitációja, urbanisztikai integrációja máig a város egyik legfontosabb építészeti kérdése. Az eddigi korszerűsítések elégtelenek voltak, és kevésbé jó irányba mutatnak. Az idők során hullani kezdő márványburkolatot már rég leszedték, és egyszerűbb anyagokkal pótolták. A déli szárnyon 2018-ban végzett energetikai felújítás során pedig nem csak a korabeli függönyfal és a „belga üveg” tűnt el, de az első emeletet övező gránitburkolat is. Ráadásul csak az egyik szárny készült így el, azaz még a korábbi egységes megjelenés is csorbult.

Végezetül néhány anekdota-szerű epizódot is felidézhetünk az épület tervezésének folyamatából. Bodrossy Attila egy minden bizonnyal emlékezetessé vált eseményt elevenített fel: „A Vízügyi Palota szerkesztője Kovács Laci, egy vékony, beteges srác volt. Azok ketten, a két építész alkudoztak és nem tudtak dönteni. Ő erre meg elkezdett ordítani úgy, hogy az egész műterem hallotta, hogy két ilyen nagy építész, és nem tudnak nekem dönteni, hogy én tudjak dolgozni!

Várom és várom, és képtelenek valami épkezlébat mondani, hogy mit csináljak! Teljesen kiakadt tőlük” (Bodrossy 2021).

Bircher Lászlóné – aki rajzolóként vett részt a munkában – egy másik helyzetet írt le, amely Cserhalmy tépelődő, latolgató, ugyanakkor szerethető jellemét illusztrálja jól: „Hát rajzoltuk a Vízügyi Palotát... Hónapok teltek el, hogy besraffoztam a hatalmas vasbeton födémeket ötvenes méretben, mikromilliméternyi sraffozással. Erre a Cserhalmy odajött hozzám, és tényleg komolyan megkérdezte: »Éva néném, nem gondolod, hogy mégse vasbetonból legyen ez a ház?!« Szóval így ment ennek a háznak a tervezése... De mégsem lehetett haragudni rá!” (Bircher Lászlóné 2021).

Az kreatív elme érzékeny nyughatatlansága

A hetvenes években a Győriterv munkáinak legnagyobb részét már a típustervezési feladatok tették ki. Cserhalmy kimaradt ezekből, és mint a vállalat rangidős, Ybl-díjas építésze egyedi feladatoknak szentelhette idejét. Mindeközben 1972-ben, a cégstruktúra újabb átszervezésekor kinevezték az ekkor megalakult szakfőmérnöki testület építész tagjává. Ekkoriban, 1973-ban készült el a soproni SZOT Üdülő gigantikus tömbje a Lőverek lábánál. A hosszas tervezési folyamatban, 1968–1969 során ismét régi barátja, Hegyi György volt segítségére. A hotel megjelenését a hegyoldal felőli lépcsőzetes kialakítás teszi semmi mással össze nem téveszthetővé. Ma is üzemel, kisebb korszerűsítéseken kívül őrzi eredeti állapotát. Felépültek nem csak a hazai, de az osztrák szaksajtóban is elismerést kapott, bár ez utóbbi helye egyelőre nem ismert (Winkler O. 1974, 43).

Cserhalmy ezek után még két nagyobb munkán, a győri Hungária-tömb befejezéseként felépült „Modellház”-on (1983), és a Mátraházi Üdülőn (1987) dolgozott, utóbbin Czigány Tamással közösen (Cserhalmy J. 1988). Eközben, bár 1982-ben nyugdíjba vonult, még visszajárt a vállalathoz, annak belső tervbírálatain is részt vett.

1986-ban, 36 év után vált meg végleg a Győritervtől, és a családi emlékezet szerint ekkor sem saját kezdeményezésére. Talán ez a nem önként vállalt távozás volt az egyetlen igazán fájó emléke a tervezőintézettel kapcsolatban (Cserhalmy Gy. 2021).

Kreatív elméje nyugdíjasként sem pihent: különböző találmányait, újításait sorra igyekezett szabadalmaztatni,⁶⁰ emellett nagy tervpályázatokon is indult még, eredménytelenül.⁶¹ Fia beszámolójából kaphatunk némi képet arról, hogy mennyire nehéz volt az egész szakmai életútját alkalmazotti létben töltő, idősödő, de alkotói kedvét nem vesztő építésznek magántervezőként érvényesülnie: „Később is nagyon tevékeny volt. Rajzolgatott, kicsit kitanulta a számítógépes rajzolás. Emblémákat, grafikákat gyártott pályázatokra, de persze nem nyert velük semmit. Kisebber tervezési munkái voltak. Még megvan Szarvas úr büféje az általa tervezett Hungária-ház aljában. Tervezett egy-két családi házat, Újvárosba egy ikerházat.

60 Hagyatékában több dossziényi anyag is található ilyen munkáiról. Néhány újításának megnevezése: „szendvicsszerkezetű, ragasztott gipszkarton válaszfalpanelek gyártása és válaszfal építése”, „nádcellás gipszkarton panel”, „résszellőző”, „könnyűbeton kézi falazóelemek gyártása lávasalából, bitumenperlit hőszigeteléssel”. Ezek közül egyet jegyezték be, egy szűnyogháló rögzítő keretet 1987. november 24-én, 2252/879/87 számmal. Ld. Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő, 1989/7. 1176.

61 Például az Apor Vilmos Iskolaközpont 1991-ben kiírton, amely végül a Győritervből kivált fiatalokból alakult Dimenzió Iroda legjelentősebb korabeli sikertörténetét hozta el. Az 1993-ra felépült oktatási központ tervezői: Czigány Tamás, Fodróczy József és Varga F. István.

Ez már romantikusabb stílusú lett, mert ekkor szembesült ő is azzal, hogy nem tervezhet akármit, hanem amit elvár az ügyfél. Volt több olyan hamvában holt próbálkozása is, hogy dolgozott egy csomót, aztán lelépett az ügyfél, nem is fizették ki” (Cserhalmy Gy. 2021).

Vitathatatlanul tehetséges, elsőgenerációs fiatal építész volt a Győritervnek, aki alkalmazottként futott be vállalati karriert. Néhány nyaralón kívül nem vállalt privát munkát, minden energiáját a tervezőintézeti feladatoknak szentelte. Alkathoz passzolt a védett irodai közeg, személyes és szakmai kapcsolatai is szinte kizárólag ide kapcsolódtak: „Azért egy ilyen állami cégben dolgozni egy burát jelentett. Ugyan volt a sok hülye főnök, meg a sok hülye kivitelező, de ha azokon átment valamilyen probléma, akkor már védve volt az ember” – mesélte fia, részben saját élményeiből is merítve (Cserhalmy Gy. 2021).

Ezek között a jól definiált keretek között születtek Cserhalmy épületei. A lassú érlelődés során a megoldásig eljutó alkotói módszere azonban egyre kevésbé találta meg helyét abban a közegben, amelyben mindinkább a bürokrácia, a gazdaságos tervtermelés szempontja és a határidők szigorú betartása vált meghatározóvá. Munkásságának angliai útja utáni szakaszát ráadásul mintha a nyugati korszerűség iránti, de a hazai körülmények között betölthetetlen vágy is béklyózta volna.

Legtöbb esetben társtervezőkkel jegyezte épületeit. Ezt nem csak egyes feladatainak nagy léptéke magyarázza, hanem talán

az is, hogy a mindenkori alkotótárs a tervezési folyamat összefogásában kiegészítette a módszeresnek koránt sem mondható Cserhalmyt. Erről ő maga így nyilatkozott: „Alkotó közösségben dolgozunk, olykor morzsányit adunk hozzá elképzeléseinkkel az egészhez. A győri Hungária-tömb tervezési munkáját Horváth Andor kollégámmal és most Vida Lászlónéval közösen végezzük. A soproni SZOT-szanatóriumot Hegyi György munkatársammal terveztük együtt. A városközpont épületeinek tervezési munkájában Fátay Tamásnak voltam társszerzője, de felkelle sorolnom még 27 kollégám nevét. A jó, pezsgő tervezői légkör határozza meg munkánk eredményét és a győri intézetben nagyon jó a szellem.”

Ugyanennek az interjúnak egy másik idézetével zárjuk a Cserhalmyról szóló fejezetet: „Hajdan egy öreg mesterem mondta: az a tervező elégedett lehet önmagával, aki életében egy olyan munkát alkotott, amelyikben örömét lelte.

– Ön már megálmodta ezt a tervét?

– Nem, és talán nem is fogom soha. De éppen ez serkent újra és újra munkára, hogy lekerüljön asztalomról az az igazán szívemnek való, nagy terv” (Ferenczi 1972, 3).

Feltehetően a „szívének való, nagy terv” valóban nem született meg soha, hiszen személyiségének egyik meghatározó vonása éppen a folyamatos elégedetlenség volt. Életútját is így kell értelmeznünk: nem a kész épületek mérföldkövei mentén, hanem a kereső kíváncsiság folyamatos jelenében.

■ 2.4.

Horváth Andor ■

Fejesugrás az ipari épületek tervezésébe

Horváth Andor 1929-ben született Győrben. 1948-ban leérettségizett a Győri Bencés Gimnáziumban, és eredetileg állatorvosi egyetemre készült. Édesapjának az 1948-as hatalomváltás előtt betöltött városvezetői szerepe⁶² miatt azonban ekkor szóba sem jöhetett, hogy továbbtanuljon. Még állást sem kapott Győrben, így Esztergomba került egy építkezésre segédmunkásként. Beletörődött helyzetébe, és magától nem is próbálta meg többször az egyetemi jelentkezést. Építésvezetője azonban felfigyelt rá, és a culágerkedés helyett először irodai munkát kapott, majd amikor a „munkások” között toboroztak egyetemi hallgatókat, főnökei unszolására végül ő is jelentkezett, és ezúttal ajánlásukkal el is kezdhette tanulmányait. 1950-ben vették fel a Műegyetem Építésmérnöki szakára, majd rögtön annak elvégzése után, 1955-ben a Győri Tervező Vállalathoz került (Horváth I. és Horváth Andorné 2021).

Ekkor még éppen Lakatos Kálmán vette fel, aki egy éven belül nyugatra távozott. Édesapja egyébként személyesen is jó viszonyban volt Lakatossal. Még a háború előtt vele tervezette meg házáat a győri Babits Mihály utcába, ahol a család 1936-tól a mai napig él. Horváth a II. számú, ipari épületeket tervező irodába került, így ezekbe a munkákba kapcsolódott be, és ez egész szakmai pályáján meghatározónak bizonyult. A műterem vezetője ekkoriban minden bizonnyal Cserhalmy József volt, aki a következő évekre szárnyai alá vette a pályakezdő fiatal.

Első, meg nem valósult terve, amelyet ismerünk a Szentendrei Cementipari Vállalat telepének távlati fejlesztési terve 1957-ből, amelyet kettő, akkor már idősnek számító kollégával, Manning Egonnal és Rusznyák Miklóssal jegyzett. („Szentendrei cementáruipari vállalat szentendrei telepének távlati fejlesztése” 1958, 117).

A Szőnyi Kőolajipari Vállalat ekkoriban az egyik legjelentősebb ipari megbízója volt a Győritervnek, és itt épültek fel Horváth Andor első épületei is.⁶³ Az 1960-ban átadott étterem kitűnik változatos tömegformálásával, igényes anyaghasználatával és részletképzéseivel. Egyúttal funkcionálisan is kifogástalan és emberi léptékű alkotás. Összességében inkább egy korabeli reprezentatív étteremnek, mintsem egy üzemi étkezdének kijáró színvonalon valósult meg (Simányi 1962b, 26).

62 Dr. Horváth József jogász, a II. világháború alatt Győr Város tanácsnoka, majd helyettes polgármestere, 1948-ban bő fél évig ügyvezető polgármestere (Bana 1999).

63 A Győriterv 1959-től a hatvanas évek második feléig tervezett Szőnybe a vállalat számára. Többek között a központi épületet, lakóépületeket, orvosi rendelőt, tűzoltóságot, öltözőépületeket, étterem-konyha épületet, gépkocsijavítót, autóbuszvárót stb. Bővebben ld. az Építésügyi Dokumentációs és Információs Központban a „Szőny, Kőolajipari vállalat” és „Komáromi Kőolajipari Vállalat. Szőnyi telephely” címszó alatti terveket.

Horváth tervezte a gyár területén álló kompakt kialakítású, lapostetős garzonházakat, amelyek szintén 1962/63 körülre épültek fel. Eredetileg a külföldi technológiai szerelők elszállásolására átadott lakásokat később a gyár fiatal dolgozói kapták meg. A konzolosan, „kalapként” enyhén kinyúló tetőszerkezet fogja össze a négy, egymástól 90-90 fokkal elforgatott egyszoba-fürdőszobás garzonlakást. Ma is állnak, igaz alaposan átépítve.

Horváth első üzemi épülete, a Győri Célgépgyár szerelőcsarnoka 1963-ban készült el. A tervezési feladatra a Győritervet jelölték ki mint helyi és az ipari tervezésben már jártas tervezőirodát. A funkcionalista épületen mintaszerűen mutatkozik meg Horváth alkotói jelleme, amely a fegyelmezett rendszerben való gondolkodást a kreativitással és jó arányérzékkel vegyítette. A háromhajós csarnok ívesen kialakított shed-tetős födémszerkezete előregyártott vasbeton elemekből épült. Különleges gépészeti megoldást jelentett, hogy az alulról fedéllel lezárható, fordított U alakú vasbeton tartógerendák egyúttal légszűrőként is szolgáltak.⁶⁴ A korszakban általában „zörgő, csöpögő, belső dobozok”-ként megjelenő gépészeti rendszert Horváth e megoldással elegánsan rejtett légfűtésre cserélhette.⁶⁵ A módszer végül nagy karriert futott be: mintaadóvá vált a Rába MVG acélszerkezetű csarnokainak tervezésénél (Palla és Szalai 2014, 7).

Rátalálás a saját útra a pályázatokon keresztül

Cserhalmy Józsefhez hasonlóan Horváth Andor is egész szakmai pályafutását a Győritervben töltötte. Ugyanakkor öt évvel később érkezett, amikor az előtte lévő generáció már számos megépült alkotással büszkélkedhetett. Mivel érkezése után nem sokkal a „nagy öregek” is távoztak, egyfajta generációs vákuumban találta magát. Bár a rengeteg megbízás miatt nem szűkölködött munkákban, de az alig pár évvel idősebb kollégák mellett csak a másodhegedűs szerepe jutott neki. Ezzel együtt az első években a nála hét évvel idősebb Cserhalmy Józsefhez mester-tanítványi, sőt baráti szálak fűzték. Családjaik összejártak, valamint volt egy közös szkiff-hajójuk, amellyel rendszeresen jártak evezni a Mosoni-Dunára a Győriterv csónakházából (Horváth I. és Horváth Andorné 2021). Cserhalmy mentorsága alatt ugyanakkor Horváth nehezen talált rá saját hangjára. Éppen ezért az ő életútjában is fordulópontot jelentett, amikor Cserhalmy 1962–1963-ban egy évig Angliában dolgozott. Ez az idő alkalmat adott számára a függetlenedésre, amelynek lehetőségét a pályázatokban találta meg.

64 A megoldást állítólag egy közelebről meg nem nevezett nyugatnémet folyóiratban közölt Siemens-csarnok bemutatása inspirálta (Palla és Szalai 2014, 7).

65 Szakági tervezői Baksai Iván gépészmérnök és Galambos László szerkezettervező voltak.

1962-ben már tagja volt annak a győriterves csapatnak, amely megnyerte az Országos Tervhivatal épületére kiírt meghívásos tervpályázatot.⁶⁶ A több évig tartó, nagy presztízsűnek ígérkező fővárosi munka végül nem valósult meg. Horváth mindenesetre tovább próbálkozott, immár saját szakállára. Egy 1963. január 2-án meghirdetett pályázaton mind a veradóálmások, mind pedig a veradóalközpont kategóriában első díjas lett Hegyi Györggyel közösen jegyzett tervük (Galamb 1963, 4, 7). Bár ezt sem követte megvalósulás, de az elismerés áttörést jelentett személyes és szakmai önbecsülésében. Ezután pályázatok során indult el sikeresen. Végül ezek közül egy, a gépkocsi szervizállomásokra kiírt megmérettetés hozott neki 1965-ben két évtizeden át tartó megbízássorozatot (Méhes 1965, 12).

Miután Cserhalmy megérkezett Angliából, még egy közös munkán, a Hungária-tömb átépítésén kezdtek el dolgozni, igaz, az egyes feladatrészeket elkülönítették egymástól. Cserhalmy a Baross utcai szárnyon, míg Horváth a Czuczor és Bajcsy-Zsilinszky utcák sarkára tervezett ötszintes irodaház tervein dolgozott. Ez az 1967-re elkészült épület lett az első Győrben, amelynek homlokzatán a Fémmunkás Vállalat függönyfalát alkalmazták. Léptékét és megjelenését nem annyira a barokk belváros közelsége, mint inkább a vele szemben felépítendő színház határozta meg.⁶⁷

A Kioszk esete

A Jereván Kioszk Horváth talán legjelentősebb, nem ipari funkcióhoz kötődő középülete. Tervezéstörténete is tanulságos. A győri belvároshoz kapcsolódó Radó-szigeten, a hagyományos korzózás helyszínén állt egykor a Kioszk szecessziós épülete. Első emeletén működött hajdan például az úri kaszinó. A második világháborúban megsérült ugyan, de még helyreállítható lett volna. Ideológiai okokból bontották le, és helyére új vendéglőt és zenés szórakozóhely létesítését határozták el.

66 A Győriterv számára ez egy kiemelten fontos épület lett volna, amelynek kiviteli terveit elkészítették, sőt 1963-ban még az alapozási munkák is elindultak, de az épület végül nem valósult meg (Gárdonyi 1963, 5). A pályázat nagy jelentőségét egyrészt az bizonyítja, hogy maga az igazgató, Vincze Kálmán vezette a tervező csapatot, másfelől pedig a pályázati zsűri elnöke maga az építésügyi miniszter, Trautmann Rezső volt. A pályázatról ld.: Magyar Nemzet 1962, 5; Kisalföld 1963, 8; Cseresznyák 1964, 1. A tervtári anyagok között csupán egy 1964-re datált beruházási program található: Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-482.

67 „A leendő győri színház tere a Czuczor utca felől az ötemeletes irodaházzal hangsúlyos és reprezentatív lezárást kap” („Győri Tervező Vállalat” 1971, 29). A Czuczor Gergely utcában felépült az irodaház folytatása, és bár homlokzata szinte azonos kialakítással folytatja a saroképületét, azt már nem Horváth, hanem Cserhalmy mellett Vida Lászlóné tervezte.

A korabeli napisajtóból tudjuk meg, hogy a Győriterv belső tervpályázatát írt ki a feladatra 1966-ban. Cserhalmy József, Horváth Andor és Rosta János készítettek terveket (Kulcsár 1966b, 4). A munkából csupán a napisajtóban közölt három makettfotót ismerünk. A képeket nézve rögtön feltűnik Cserhalmy és Horváth tervének rokon vonása, ami a henger alakú kialakítást illeti. A cikkíró is megjegyzi, hogy az „alaptörekvéseket figyelembe véve Cserhalmy József és Horváth Andor terve sok rokon vonást mutat”. A Horváth család visszaemlékezése szerint a pályázat jó hangulatban zajlott, „nézték és korrigálták egymást”. A végén azonban maga Horváth is meglepődött mentora és saját terve hasonlóságán. A háttértörténetről további részleteket nem ismerünk, de a hozzátartozók szerint ez fájó pont volt az egykori mester és tanítványának kapcsolatában. (Horváth I. és Horváth Andorné 2021)

Végül a megbízást Horváth kapta, és 1967 nyarára el is készültek a kiviteli tervek.⁶⁸ A körökből szerkesztett alaprajzi forma középső, zárt magjába tervezte a konyhát, amelyet a kelet felé szélesedő, holdsarló alakú vendégtér vett volna körbe, és ezt

a terepszintről elemelt terasz övezte volna. A tervdokumentációkban és makettfotókon is fennmaradt elképzelés nagyvonalú, de egyúttal finom és érzékeny formaalkotási készségről tanúskodik, ami Horváth nagyléptékű ipari épületein kevésbé tűnik ki. Amennyiben ez a változat valósul meg, minden bizonnyal nem csak életművének, de a hazai modern építészetnek is kiemelkedő alkotása lett volna.

A napisajtóból azt is megtudjuk, hogy a kivitelezővel 1970. június 4-én kötötték meg a szerződést, aki még ősszel befejezte a régi Kioszk maradványának bontását, hogy nekiálljon az új étterem felhúzásának. 1971 márciusában pénzhíányra hivatkozva azonban

a beruházó Hungária Szálloda és Étterem Vállalat leállította a munkát.⁶⁹ Győr egyik legszebb és nagyon is szem előtt lévő területén ezután hosszú ideig egy hatalmas munkagödör tátongett. Politikailag kifejezetten rosszul vette ki magát, hogy ugyan a régi úri kaszinót lebontották, de az új „szocialista” vendéglőt az államapparátus nem volt képes megépíteni. Már az MSZMP hivatalos helyi lapja, a *Kisalföld* is „elhamarkodott és meg nem alapozott” bontásról írt ekkoriban (Imre 1971, 3).

Szintén a napisajtóból értesülünk arról, hogy 1972-re a beruházó költségén a város a munkaterületet átmenetileg rendezte, és néhány „gyermekjátékot” állított fel rajta. Bár az építető korábban megígérte, hogy 1973-ban elindul az építkezés, de erre ismét nem került sor, így ennek tudatában megint elítélik a korábbi bontást: A Kioszkt „1965-ben [egy] elhamarkodott szakértői vélemény lebontásra ítélte. Olyan jó állapotban volt az épület, hogy 1970-ben alig tudták szétrobbantani” (Imre 1973, 3).

68 Győri Kioszk építési munkáiról kiviteli terv. Lechner Központ, Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-1629, illetve: Győr KIOSZK Tanulmányterve. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-1195.

69 A helyzetet jól jellemzi, hogy a beruházó Hungária Szálloda és Étterem Vállalat vezérigazgatója levelet írt Győr tanácselnökéhez, amelyben támogatás és kölcsönt kér a munka folytatásához, mire a tanácselnök egyértelművé tette, hogy „semmilyen pénzügyi forrásuk nincs” (Imre 1971, 3).

Innen van tudomásunk arról is, hogy Horváth Andor ekkorra tervét már átdolgozta „a környezetbe illő, nyolcszögletű, hullámtetős” épületre. A valójában tíszögletű változatra való áttérés konkrét okát nem ismerjük, arról csak feltevéseink lehetnek. A korabeli kivitelezői és gazdasági viszonyok, valamint más hasonló példák alapján nem tűnik megalapozatlannak az a gondolat, miszerint Horváthnak egyszerűen racionalizálnia kellett elképzelését. Az eredeti forma különleges szerkezettervezési, egyúttal építési feladat lett volna, nem csak a kör alak, hanem elsősorban az aszimmetrikus elrendezés miatt. A konzolosan kialakított, befelé lejtő vasbeton födém és az azt alátámasztó szerkezeti rendszernek minden egyes metszete más és más volt. Csak a helyszínen, nagy odafigyeléssel öntött monolit vasbetonból lett volna elképzelhető a kivitelezése, ami nyilván ellenérzéseket váltott ki a házgyári előregyártást preferáló GYÁÉV-ből.

Az áttervezett változat sokkal kivitelező-barátabb lett: a tíz egyforma szegmens elemei megegyeznek egymással, és nem volt szükség íves falak, hajlított födémek betonozására sem. Ezzel együtt Horváth alapötlete, amely a körpanorámás vendégtér

volt, végül is megvalósult (Győri Tervező Vállalat 1979, Bevezetés fej.). 1976 júliusában a Kioszk sorsát kísérő újságíró már biztató címet adhatott cikkének: „Jó ütemben épül Győrött a Kioszk”. Az elismerő írás hosszasan ecseteli a várható gasztronómiai kínálatot újszerűségét, az egyedülálló berendezést, a kerthelyiséget pedig egyenesen Győr legszebbjének ígéri (Imre 1976, 3). Végül a Jereván Kioszk névre keresztelt vendéglő 1977 májusában nyílt meg. Bár az eredeti elképzelés könnyed nagyvonalúságánál a megvalósult változat darabosabb lett, de a házat centrálszimmetrikus elrendezés, a hullámszerű cikk-cakk tető, a jól megválasztott lépték, valamint a gyö-

nyörű természeti környezethez való viszonya mégis figyelemre méltó építészeti alkotássá teszi. Horváth legfontosabb középületét 2004 körül az ő tanácsait is kikérve újították fel.

Ipari épületekkel az Ybl-díjig

Az étteremmel egy időben Horváth egy másik fontos, ipari funkciójú épületén is dolgozott. Ekkoriban a robbanásszerű motorizáció nyomán már itthon is nagy ütemben bővült az autópark. Az Autóalkatrészgyártó- és Felújító Vállalat (AFIT) is kinőtte elavult soproni üzemét, és egy új gyár tervezésére adott megbízást a Győritervnek. Abban, hogy a munka Horváthhoz került, közrejátszhatott az egy évvel korábbi sikeres, szintén az AFIT által kiírt gépkocsiszervizekre vonatkozó tervpályázati szereplése.

1966-ban készült el a beruházási program, és végül 1973 márciusában lett kész az épület. Horváth Andor a korábbi szétszórt kis üzemeket egy egységbe tömbösítette: az új gyár egyszerre fogadta be a szabadon átrendezhető csarnokot, a szociális létesítményeket és az irodákat. A 12×12 méteres pillérkiosztással szerkesztett csarnok lefedése előregyártott vasbeton rácsostartókból készült (Kulcsár 1966a, 3; Winkler O. 1973a, 52). Mindenki, a fizikai, az irodai dolgozók, a mérnökök és a vezetők

is a fejépulet közepén nyíló főbejáraton keresztül érkeztek meg. Ennek környezetében készültek el azok a képzőművészeti alkotások, amelyekről még a korszak két vezető építészteoretikusa, Major Máté és Vámosy Ferenc is megemlékezett a *Magyar Építőművészet* folyóirat hasábjain (Major 1971, 59; Vámosy 1970, 59).⁷⁰ Nem kevesebb mint öt nagyméretű műtárggyal találkozhattak nap mint nap a gyár alkalmazottai. Ezek közül kiemelkedett Z. Gács György és alkotótársainak a bejárat előtti frízként díszítő, eternit lemezekből kialakított színes alkotása, valamint Schrammel Imre látványos nyersbeton plasztikája az épület előtti parkban. Sorsuk azonban nem alakult jól: a gyár a rendszerváltás után leállt, az épületegyüttes belső tereit feldarabolták különböző bérleményekre, a műalkotások legtöbbször pedig sajnálatos módon eltűnt vagy elpusztult (Szabó P. 2019).

A növekvő hazai fogyasztással a kereskedelem is egyre inkább bővült, aminek nyomán egy központi országos raktárhálózat kialakítása is egyre sürgetőbb feladattá vált. A raktárbázisokban történt a ki- és bevitelre szánt áruk időszakos tárolása, rendszerezése, majd továbbításuk megszervezése. Regionálisan egy-egy ilyen koordinációs üzem építését tervezték, amelyek közül a győrit és a bajai tervezte Horváth Andor. Ezek közül előbbi az érdekesebb.

Az ÁTI Győri Közraktár tervezése 1968–1970 között zajlott, míg a kivitelezésre 1972–1975 között került sor. Több helyszín megvizsgálása után végül az Iparcsatorna déli végződése melletti területet jelölték ki megvalósítására. Ez közel esett mind a vasúthoz, mind az 1-es számú főúthoz, és a csatorna miatt a vízi szállítás kapcsolata is adott volt elvileg. Egyúttal a Rába MVG-nek az

egykori reptér területén ekkoriban kiépülő gyáregyüttesének is a közvetlen szomszédságába került (Győri Tervező Vállalat 1977a). Előnyös telepítését azonban soha nem tudták igazán kihasználni, mivel az Iparcsatorna, amelyet eredetileg az Ágyúgyár termékeinek szállítására kezdtek el építeni az I. világháború előtt, befejezetlen maradt, így csak nagyon korlátozottan volt alkalmas teherszállításra.

A raktártervezés nem tartozik a leghálásabb, az építészeti kreativitásnak nagy teret adó feladatok közé. Ráadásul ez az időszak már az előregyártott, nagyléptékű elemrendszerek kora volt, amely fokozott kötöttséget jelentett a korábbiakhoz képest. Horváth épületének azonban éppen ezen körülmények tudatos felvállalása adja igazi értékét. Az impozáns vízparti épület leglátványosabb eleme kétségtelenül a csatorna fölé kinyúló, eredetileg rikító vörösre festett daruszerkezet, amely mesterien köti össze a vízi, vasúti és közúti áruszállítást a két darab háromszintes raktártérrel (Harmati 1973, 5–8).

70

Major példaként állítja az Autóalkatrész-gyárat, amelyen az építészeti minőség és az absztrakt művészet bátor alkalmazása helyénvaló volt, mi több egy egységbe forrva, egymást erősítve jelent meg az architektúra és a képzőművészet (Major 1971, 59).

Az építészeti részletek jelentősége eltűnt, és előtérbe kerültek a tömegformálás tisztaságára, a távolról érvényesülő összképre, valamint a funkció tökéletes kielégítésére való építészeti törekvések. A végletesen letisztult, logikusan összeállított formai és használati struktúra az, ami máig érvényes és működő alkotássá teszi az épületet. Ezt így látta a szakma is, hiszen Horváth Andor a „győri Közraktár és egyéb ipari létesítmények tervezéséért” kapta meg 1976-ban az Ybl-díját (Schéry 1995, 294).

Technológia és raszter: kenyérgyárak és autószervizek

Ezután is folytatta az ipari épületek tervezését. A Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár 1971-ben a Szovjetunióból kapott egy hatalmas megrendelést, mégpedig tyúkketrecekre. Akkorát, hogy érdemes és szükséges volt új horganyzóüzemet építeni. Egy rohamtempóban kivitelezett átmeneti megoldás után 1975-re készültek el az új tervek Horváth Andor elképzelései szerint.⁷¹ A 4000 m²-es, jó-részt acélszerkezetből készült épületben feltehetően 1977-ben indult meg a termelés. A jó arányú tömegekből komponált üzem megjele-

nésének különleges karaktert ad a kopolitüveg, a fehérre festett fém felületek, valamint a téglaburkolat kellőképpen mérlegelt összhatású együttes használata. Utóbbi alkalmazása ráadásul illeszkedett is az előd, a nagymúltú Kühne-gyár itt meglévő, századfordulós épületeihez.

A Győriterv 1950 és 1990 között mintegy 150 kenyérgyár és sütőüzem tervdokumentációját készítette el. Bár Horváth már 1963-ban egy kenyérgyárak tervezésére kiírt pályázat két kategóriájában indulva első, illetve második díjat nyert, csak a hetvenes években kapcsolódott be a munkába. A hagyatékában található, saját maga által összeállított műjegyzéke alapján összesen 14 sütőüzemet tervezett: többek között a szegedi (1975), a debreceni (1977), valamint Budapesten a Hungária körúti (1985) kenyérgyárak biztosan a nevéhez fűződnek.

71 Ld. többek között: Mosonmagyaróvár Mezőgép KKT fejlesztés, főtartók, gerbertartó, laternakeret kiviteli terve horganyzó üzem. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-7027.

Az 1970-es évek közepén az építéstechnológia iparosításával egyre meghatározóbbá váltak az előregyártott és tipizált vasbeton szerkezetek, másrészt viszont a korábbi vasbetonszerkezetű silókat fémből készült tartályok váltották fel. Jól mutatja a fejlődést a szegedi és a debreceni sütőüzem közti különbség. Előbbin még „hagyományos” vasbeton szerkezetű tornyot látunk, míg utóbbin már acélsilókat. Feltűnik az architektúra egyszerűsödése is: az előregyártott szerkezetek a korábbiakhoz képest óhatatlanul sematikusabb végeredményhez vezettek.

Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a gyártástechnológiát is folyamatosan fejlesztették. Ennek főtechnológusa az ötvenes évektől szinte végig Pék Gyula gépész volt. A kezdetek „kézműves” technológiájától indulva több lépcsőben jutottak el a hetvenes évekre a munkafolyamat teljes automatizálásáig: ekkorra már a kenyér emberi kéz érintése nélkül készült el (*Kenyérgyárak* 1978; Pék és Hegyi 1970; Horváth A. 1979, 107).

Az egyik legutolsó és legnagyobb léptékű kenyérgyár a budapesti Hungária körúton, a Hős utcánál készült el 1986-ra. Nem csupán termelőüzem volt: a menza mellett kultúrterem,

vállalati könyvtár, KISZ-klub, valamint egy utcára nyíló pékárubolt is helyet kapott az együttesben. Ez a legutolsó és méretében az egyik legjelentősebb sütőüzem talán tíz évet sem üzemelt. A rendszerváltással alapvetően alakult át a sütőipar helyzete, és a gyárat a kilencvenes évek közepén bezárták, majd lebontották.

A Közlekedési és Postaügyi Minisztérium (KPM) még 1959-ben hozta létre az országos állami autókARBANTARTÓ hálózatot, amelynek fejlesztése a személygépkocsik számának rohamos növekedésével egyre sürgetőbb feladattá vált (Méhes 1965, 11). Ahogyan már em-

lítettük, Horváth Andor 1965-ös, autószervizekre kiírt országos tervpályázati szereplése ugyan nem hozott neki konkrét megbízást, de az AFIT-tal 1966-ban kapcsolatba került a soproni Autóalkatrész-gyár tervezése okán. Elképzelhető, hogy az itt kialakult jó munkakapcsolat, valamint az eredményes pályázati szereplés előzménye elég alap volt, hogy az AFIT közvetlenül őt bízta meg az autójavító műhelyek tervcsaládjának kidolgozásával, amikor az végül is aktuálissá vált. Ezt támasztja alá, hogy a későbbiekben Szij István, az AFIT beruházási vezetője mindvégig ragaszkodott Horváthhoz és munkatársaihoz, leginkább a tervek precíz kidolgozottsága és a határidők pontos betartása miatt: Horváth fegyelmezett munkamódszerével épített ki hosszú távú bizalmat partnereiben (Horváth I. és Horváth Andorné 2021).

A szerviztípusok kidolgozásánál a legfontosabb szempont az volt, hogy azok egységesíthető technológiai rendszerrel, felszereltséggel és külső arculattal valósuljanak meg. Az 1969–1970 között szigorú raszterhálóval és modulrendszerrel kialakított tervcsalád első verziója alapvetően három, különböző kapacitású változathoz állt. Ekkor egy 9×9 m pillérállású, előregyártott vasbeton szerkezetű rendszert talált ki Horváth (Horváth A. 1971, 8). Ugyanakkor a kezdeti tapasztalatok leszűrése után, már 1971-ben sor került a tervek felülvizsgálatára, ami egybeesett a könnyűszerkezetes építési mód előretörésével és annak központi propagálásával: a vasbetont acélszerkezet váltotta fel. A fesztávolságok 12×18-as raszterméretre növekedhettek, ami az alaprajz kialakításában is nagyobb szabadságot adott. A jóval karcsúbb fémelemeket egyúttal könnyebben lehetett szállítani és szerelni. A korábbi beton homlokzati paneleket is felváltotta a profilüveg és a színezhető eternitburkolat. A szervizek ügyfélforgalmi terei pedig egységes, a lehetőségekhez képest igényes belsőépítészeti kialakítást kaptak (Horváth A. 1975, 303).

1980-ra összesen mindegy harminc darab különböző méretű gépkocsiszerviz épült fel Horváth tervei alapján, ami nem csak neki jelentett folyamatosan munkát, de a Győriterv számára is kiszámítható és jelentős bevételt biztosított. Különleges és viszonylag kései megbízatása volt a korszak legnagyobb hazai autószerüzemének, a fővárosi Szabolcs utca és a Dózsa György út sarkán felépült Spirál Szerviz épületének a megtervezése. A szűk telekadottság miatt az autókat négy szinten javították, így az emeleteket rámpával kellett összekötni. Ennek jellegzetes spirális alakja adta a műhely elnevezését (Harmati 1985, 106–7).

Az épületet a rendszerváltás után irodaházzá alakították át, és a karaktert adó felhajtót elbontották. Ez a ház volt egyúttal a gépkocsiszerviz-hálózat kiépítésének a hattyúdala. Már elkészülte előtt jóval, 1980 körül a programot a romló gazdasági helyzet miatt lényegében leállították. A műhelyek közül ma már aligha találunk eredeti állapotában lévőket, de a korszerűsített homlokzatok és különféle bővítmények mögött még állhatnak a Horváth Andor és munkatársai által tervezett építmények szerkezetei, csontvázai.⁷²

72 Az egyik első és legnagyobb, ráadásul a nyugati Volkswagen autók szervizelésére specializálódott műhely, a budapesti Mozaik utcai például még ma is Volkswagen szakszervizként üzemel – természetesen a felismerhetetlenségig átalakítva.

Egyedi alkotások a nyolcvanas években: a posztmodern fuvallata?

A nyolcvanas években egyre csökkent az építkezések mennyisége, és rengeteg elképzelés landolt megvalósítatlanul később soha ki nem nyitott tervtári fiókokban. Másfelől viszont bizonyos területeken egyre nagyobb igény és lehetőség mutatkozott a mennyiségi szemléletet felváltó egyedibb és formagazdagabb építészetre. Annak a tervezőnek, akinek jutott munka, új lehetőségek is megnyíltak a végletes iparosítás és a mennyiségi szemlélet lassú, de megállíthatatlan eróziójával. Jó példa erre a folyamatra Horváth két kései alkotása, a vámoszabadi határátkelő (1983), valamint a közlekedési rendőrség győri Zrínyi utcai (1985) épülete.

A határállomás számos eleme – például a magastetőt imitáló karimája, a „műemléki” pala burkolata vagy az árnyékoló fa lamellái – bizonyítják az elmozdulást egy hagyományosabb ihletésű, egyúttal oldottabb és játékosabb építészeti formálás felé. Az épülettől délre Mészáros Mihály és ifj. Szabó István szobrászművészek térplasztikájának témája, az életfa és a csodaszarvas pedig már túllép a szocializmus zsánerein és a nemzeti, magyaros ihletésű témák reneszánszát vetíti előre (Horváth A. 1985b, 57).

A másik épület a közlekedési rendőrség győri központja volt a Zrínyi utca és a Szigethy Attila út sarkán. Tartószerkezete ugyanaz

az Univáz struktúra, amely oly sok nagytáblás betonpanellel burkolt, szigorú derékszögekkel szerkesztett épület csontváza volt a hetvenes években – a „ruha” azonban ezúttal változott. A határátkelőhelyhez hasonlóan külső megjelenését itt is olyan új elemek, mint a palaburkolat, a sötétbarnára pácolt faablakok, valamint jellegzetes 45°-os szögtörések jellemzik. A sarki átforduláson nyitott ablakba kis fantáziával még a győri belváros zárt sarokerkélyeinek idézetét is beleláthatjuk (Horváth A. 1985a, 66).

Amikor ezek a házak készültek, már itthon is téma volt a nemzetközi építészeti folyamatokban jóval korábban megjelenő posztmodern gondolkodás. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy vajon ezek az alkotások mennyiben tekinthetők e szellemi áramlat részének. Az biztos, hogy számos korábbi tabut megdöntöttek: nem sokkal korábban például elképzelhetetlen lett volna a magastető, pláne az imitációjának használata egy nem műemléki kontextusban. Ennyiben azonban talán ki is merül a kapcsolódás. Valószínűbb inkább, hogy Horváth fenti alkotásain a változatosabb formálás sokkal inkább volt köszönhető az építőiparnak a minőség irányába való relatív eltolódásának, valamint új, akár nyugati importból származó anyagok megjelenésének, semmint elvont eszmei megfontolásoknak. Paradox módon éppen ez mutat rá, hogy ez az építészgeneráció még ekkoriban is mennyire kitett volt a modernizáció aktuális helyzetének, hiszen még a szigorú szerkesztettségben a saját vezérfonalát megtaláló Horváth számára is revelációt jelentett, hogy végre nem kötik teljesen a végletes előregyártás és tipizálás béklyói, hanem „művesebb” épületeket alkothatott.

Az egyedi munkák mellett életútját végig meghatározták az egyre monumentálisabb ipari megbízások. A Rába MVG-től érkező feladatokat 1982-es távozásáig jórészt Lőrincz József tartotta kézben, majd az újabbakat már Horváth Andor és kollégája, Bircher László kapták meg. A szentgotthárdi új autógyárra, valamint a győri 100 ezer m²-es motorgyártó csarnokra a Rába MVG gyárainról szóló fejezetben részletesebben is visszatérünk. Ezek az 1992–1993-ig elhúzódnó építkezések voltak a Győriterv utolsó jelentős tervezési munkái, azaz tulajdonképpen kimondhatjuk, hogy Horváth Andor (Bircher Lászlóval együtt) volt a Győriterv utolsó aktív építészervezője.

A Győriterv számára az ipari tervezési munkák az elsőtől a legutolsó másodpercig kiemelten fontosak voltak, és Horváth ezekből talán mindenki másnál jobban kivette a részét. Tervezett kenyérgyárakat, bő évtizeden át dolgozott a Rába MVG-nek, míg az AFIT-szervizek megbízás-sorozatát egyenesen ő hozta az irodába, de számos további egyedi gyárépület is a nevéhez fűződik. Munkásságán egyúttal remekül lekövethe-

tők az ötvenes évektől a rendszerváltásig tartó korszak építőipari változásai, amelyek az építészeti formálás lehetőségeit is alapvetően határozták meg. Izgalmas látni, hogy Horváth hogyan próbált e kényszerektől sem mentes pálya egyes állomásain formai és funkcionális szempontból is releváns, sőt nem egyszer kiemelkedő alkotást létrehozni.

Életútja tervezővállalati alkalmazottként is figyelemre méltó. Kiváltképp abból a szempontból, hogy a kicsivel idősebb, de már beágyazott kollégái oldalán hogyan kellett megküzdenie azzal, hogy saját hangjára, saját feladataira rátaláljon. Jelentősebb

vezetői megbízást nem kapott, de talán nem is vágyott rá. Egykori munkatársai és a család egybehangzó állítása alapján munkamorálja és munkatempója rendkívül fegyelmezett volt. Szívesen dolgozott egyedül, illetve az általa kiválasztott néhány, hasonlóan precíz munkatárssal, így minden idejét a tervezésre fordíthatta (Horváth I. és Horváth Andorné 2021). Szerette saját feladataira az átfogó, rendszerelvű megoldásokat megtalálni, és azok mentén aztán hatékonyan haladni. Az ipari építészet ilyen szempontból testhezálló volt számára: kidolgozta például az AFIT-szervizek szerkezeti, alaprajzi és homlokzati elemkészletét, és „már csak rajzolni kellett”.

Mindeközben a homlokzatok és tömegek komponálásának magabiztos arányérzékevel is rendelkezett. Átlagon felüli építőművészeti kvalitásait először a szőnyi vendéglőn bizonyította, majd a győri Kioszk helyén épülő étterem eredeti, kör alakú, papíron maradt tervében bontakoztathatta volna ki. Ez kétségtől pálya csúcspontja lett volna, igaz a megvalósult épület is számos erénnyel rendelkezik.

Kiemelkedő kompozíciós érzékét az általa jegyzett ipari épületek is bizonyítják. Elég, ha a győri közraktárra vagy a mosonmagyaróvári horganyzóüzemre gondolunk. Hogy a formálás lehetőségei mennyire foglalkoztatták, jól mutatják kései munkái, ahol érzékelhetően kedvvel válogatott az új, oldottabb lehetőségek tárházában: a szigorú raszter „csontvázát” szívesen öltöztette fel részletgazdag, már-már romantikus ruházatba.

Kedvét lelte saját balatoni nyaralójának tervezésében is. Az ezzel való foglalkozás, és az itt való tartózkodás volt kevés szabadidős tevékenységei közül a legkedvesebb számára. Életútjából kirajzolódó személyiségét tükrözheti az a kép, amely itt készült róla. Ő maga a háttérbe húzódott, és a „ház”, azaz a kötelesség, a munka elvégzése volt az előtérben: „Légy alázattal a feladat iránt, és akkor megtalálsz benne az örömet” – szöveg lánya szerint ars poeticája (Horváth I. és Horváth Andorné 2021). Hitvallásáról az ebben a fejezetben felvázolt portréjának számos mozzanata is híven tanúskodik.

■ 2.5.

Lang János ■

Intenzív indulás a hatvanas években

Lang János egy sváb kőműves mester fiaként született 1934-ben. A győri Építőipari Technikumban sajátította el a szakma gyakorlati alapjait, majd 1954 és 1959 között elvégezte a Műegyetem Építész-mérnöki képzését. Először a televízióhoz hívták dolgozni, de ő inkább szülőföldjéhez közel keresett állást: 1959-ben kezdett a Győri Tervező Vállalatnál dolgozni. Cserhalmy és Horváth Andor után ő egy újabb szűk fél évtizeddel fiatalabb generációt képviselt a cégnél. Belépésekor a jellemzően a városrendezéssel és lakótelepekkel foglalkozó I. számú irodába került. Annak vezetője, Fátay Tamás maga mellé vette, és már a legelső időszakban több városképi jelentőségű épület tervezésében vehetett részt.

Ilyen volt az ÉDÁSZ-ház, amelyen belépésekor szinte azonnal, 1959-ben elkezdett dolgozni Fátayval. Az épület jelentőségét frekventált elhelyezkedése adta. A városházával szemben, a Szent István út és az Aradi Vértanúk útja saroktelkének beépítését egyfajta alaphangnak is szánták a tervezők a városközpont ekkor induló rekonstrukciójához. Léptéke nem Lakatos hatalmas „hatemeletes”-éhez, hanem az 1957-ben lefolytatott, a városközpont rendezésére kiírt tervpályázat tanulságaihoz igazodott (Fátay 1974a, 57–58). Az 1962 őszen átadott épület józanul mérlegelt arányai a meglévő házsor beépítési magasságát követik. Lapostetővel készült ugyan, de a vasbeton lamellás tetőfelépítménye egyfajta átmenetet jelent a szomszédos historizáló, magastetős épület irányába. Földszintjén, a névadó áramszolgáltató üzlethelyisége mellett nyílt meg a város első idegenforgalmi irodája, immár

akár nyugati turistákat is várva. Az épület más szempontból is meghozta lakóinak a haladás és a „szabadság” új dimenzióját: „Győrött ezen az épületen alkalmaztunk először központi televízió-antennát, amely Budapest, Bécs és Pozsony tiszta vételét biztosítja minden lakás számára” – írta Fátay Tamás az épület bemutatásában (Fátay 1963, 39).

A ház 16 lakásából négy egyszobás, négy kétszobás, és nyolc háromszobás. Az átlagméret tehát a korszakban szokatlanul nagyvonalúnak számított. A lakásnagyságok különbözősége ráadásul lehetőséget adott egy heterogén lakóközösség kialakulására: különböző életkorú és életállapotú emberek, kisebb és nagyobb családok is megtalálhatták itt az otthonukat. Hamar nyilvánvalóvá vált ugyanakkor, hogy a kis szintszám, a mérték-tartó lépték, és a kifejezetten előnyös lakásösszetétel nem felelt meg a központilag elvárt gazdasági mutatóknak, így a környék beépítése már jóval nagyobb léptékben folytatódott.

Az ÉDÁSZ-háztól mintegy 200 méterre, a városközpont beépítésének részeként készült el 1964-re a „nyolcemeletes” lakóház, amelyet Lang és Fátay szintén közösen jegyzett. Ennek tervezési folyamata már tipikusan mutatja, hogy milyen körülmények befolyásolhatták az eredeti tervezői koncepciókat

a korszakban. Az első tervváltozatokban még íves kialakítással, és csupán hat emelettel képzeltek el a házat. Az állami kivitelezővállalat ugyanakkor nemes egyszerűséggel csak az egyenesre áttervezett változat megépítését vállalta, és ezt monopolhelyzetből adódóan meg is tehetette. Ráadásul már a kivitelezés során derült ki, hogy mivel a munkaterület a laza feltöltéssel betemetett egykori várárok mentén húzódik, ezért jóval bonyodalmasabb és drágább ún. cölöpalapozást kellett használni. A váratlan költségnövekedést újabb szintek ráhúzásával kellett kompenzálni: az eredetileg hatemeletesre tervezett lakóház először hét-, végül nyolcemeletesre nőtt a megbízó utasítására, hiszen a hatalmas alap elbírta, és így több lakás készülhetett. Ezzel a Fátay–Lang páros második itteni épülete már újfent nem a történeti belváros, hanem a Lakatos-féle „hatemeletes” léptékéhez igazodott. (Fátay 2011, 94; „Győr, 8 emeletes lakó- és irodaépület” 1965, 16).

Langnak egy másik, szintén 1964-ből való lakóháza egészen más szempontból különleges eset. Hat győriterve kolléga egy háromszintes, hatlakásos társasházat tervezett saját maga számára vállalati kölcsönből. Mindenki kivette a részét a munkából: volt statikus, gépész, árelemző, villamosmérnök, volt aki az építkezést szervezte és műszakilag felügyelte, Lang János pedig természetesen az építészeti tervekért felelt. Az eredeti lakók legtöbbször haláláig lakta, vagy még lakja ma is a nádorvárosi Liezen-Mayer utca győriterve épületét (Lang Jánosné 2021).

Ebben a városrészben, pontosabban a Bartók Béla út környékén volt a korai hatvanas évek legnagyobb győri városfejlesztési projektje: kilencszáz lakás épült meg két év alatt a kapcsolódó kiszolgáló épületekkel és infrastruktúrával együtt. Ekkoriban indult el Győrben az első betonelemgyártó üzem. A lakóházak csak itt készült ún. nagyblokkos elemekből épülhettek rendkívül korlá-

tozott számú és kötött méretű típussterv alapján. Egy helyszínen azonban úgy jött volna ki a típussterek sorolása, hogy egy, már abban az időben is védett platánt ki kellett volna vágni. A tervezőknek a fa megtartására hivatkozva sikerült elérniük az állami beruházónál, hogy ide kivételesen egy egyedi épületet tervezhessenek, amelyet nem kötnek az előre megszabott méretek (Fátay 2011, 88).

A városrész rendezését ugyan Fátay dolgozta ki, de ezt az egyedi, szintén 1964 során elkészült épületet Lang már egyedül jegyezte. A típusstertől való eltérés miatt például lehetősége nyílt a lépcsőház nagyvonalú üvegfalal való megnyitására, valamint a megemelt belmagasságú földszinten egy utcára nyíló üzletsor kialakítására. A látszólag csekély mozgástér döntő különbséget jelent: a mellette lévő kis parkkal, valamint a közeli pavilonokkal együtt így alakulhatott ki egy emberi léptékű, máig működő, kisebb helyi városközpont.

Lang János ezen épülete – az ÉDÁSZ-házhoz hasonlóan – nem első látásra lenyűgöző alkotás: értékét az adott helyzet formai és funkcionális lehetőségeinek okos felismerése és kihasználása adja. Egy csupán „normális” épület, de milyen jó lett volna, ha még több ilyen értelmesen „átlagos” ház épül fel akkoriban!

Azt, hogy Langot a józanság, és nem a rátermettség hiánya készítette formai mértékletességre, szintén egy korai munkája, első megvalósult középülete bizonyítja. „A csónakházra és az ÉDÁSZ-házra büszke volt. Úgy fogalmazott később is, hogy azok még ma is megállják a helyüket” – emlékezett vissza Lang János felesége, aki egyébként majd negyven éven át a Győriterv statikus tervezőjeként dolgozott (Lang Jánosné 2021). A Városi Tanács csónakházát 1962. június 2-án avatták fel a Mosoni-Duna partján. Tervezőtársként Wyberál László tűnik fel, aki azonban feltehetően csak a nevét adta a dokumentációhoz, mivel az ifjú Lang felelős tervezőként csak 1962-től, három év praxis után jegyezhetett önállóan alkotásokat.

Lang itt szabadon engedte fantáziáját, és egy remek formájú, könnyed hangulatú épületet tervezett igényes alaprajzzal, változatos anyaghasználattal (Simányi 1962a, 22–24). A földszinten a masszív, terméskővel burkolt faltömegben vékony üvegsáv fut, amely fölött a világos színekkel és nagy üvegfelületekkel könnyedé tett emelet található. A ház úgy áll a parton, mint egy vízen sikló motorcsónak kimerevített pillanatképe. A nyugatnémet *Deutsche Bauzeitung* is közölte az alkotást az építész ismertetésével (Lang János 1963, 741). Kár, hogy mára átalakították, és a rákerült toldások miatt letisztult, de egyben játékos volta jóval kevésbé érvényesül.

„Közép-Európa legszebb sporttelepe”

„Jancsi irtóra szeretett focizni és minden ETO-meccsen kint volt. A régi pályát a Rába-gyár terjeszkedése miatt amúgy is le kellett bontani, és a győri labdarúgás meg akkoriban nagyon feljövőben volt. Jancsi megérezte a szándékot, sokat járt utána, talán még az akkori városvezetőségnél, a tanácselnöknél is volt, hogy meggyőzze őket, hogy milyen jó lenne, ha Győrnek lenne egy ilyen létesítménye. Csinált vázlatokat, és azokat még valahogy a Horváth Edéhez, a Rába vezérigazgatójához is elvitte egy idő után, hogy mi lenne, ha ilyen vagy olyan lenne. És aztán a végén megkapta a megbízást” (Lang Jánosné 2021).

Az egykori Rába ETO Stadion Lang Jánosnak minden kétséget kizáróan a legjelentősebb alkotása. A Rába MVG bővítési igénye miatt a hatvanas évek elején eldőlt, hogy a korszerűtlen és kis befogadóképességű ETO-sporttelepet felszámolják. Lang szívügyének tekintette, hogy egy új stadion épüljön Győrben. Felesége visszaemlékezése szerint férjének a helyki-választásban is szerepe volt (Lang Jánosné 2021).

A Kiskút-liget nyugati területén felépítendő aréna tervének első változata már 1965-re készen volt. Ez még egy ambiciózus méretű, komplex „sportliget”-tel számolt: „35 000 személyt befogadó stadion, edzőpályák, fedett sportcsarnok és több más sportlétesítmény” terveit készítette el Lang ekkorra „társadalmi munkában” (*Hétfői Hírek* 1965). A nagyléptékű programot

hamar egy szerényebb váltotta. A még így is 25 ezer fő befogadására alkalmas változat tervezése 1967–1970 között zajlott, és építése 1968-tól egészen 1977-ig húzódott a finanszírozás nehézsége miatt. A beruházó szerepét maga a RÁBA MVG vállalta, és az építés költségeinek jelentős hányadát is fedezte, de a fennmaradó összeget nehéz volt előteremteni (*Kisalföld* 1967, 1). Ezzel együtt a Rába MVG így is „irigylésre méltó” partnernek bizonyult a tervező számára: „Nem csupán a lehetőséget adták meg az eredményes tervezéshez, hanem ha beleszóltak a dologba, akkor használható, jó ötleteket is adtak” – összegezte tapasztalatait egy évvel az átadás után Lang (Magyar T. 1978a, 7).

A stadionra valóban mint a korszak kiemelkedő építészeti alkotására tekinthetünk és ezt a kortársak sem gondolták másként. A korabeli sajtó egyenesen „Közép-Európa legszebb sporttelepe”-ként említi 1984-ben (*Építők Lapja* 1984, 2). Látványos formája mellett rendkívül gazdaságos épület is volt. Lelátóinak nagy része földfeltöltésre épült, míg a kiemelt lelátórészeket filigrán acéloszlopok sora támasztotta alá, amelyek a Rába MVG saját gyártmányai voltak. A költséghatékony, mégis atraktív szerkezet kellemes látvánnyal simul bele a liget sík, fás zöldjébe. Eleganciáját elsősorban a lelátók hullámzó karimája adta: a hosszanti oldalon magasabbra épültek a kedvezőbb látási viszonyok miatt, majd íves átmenettel lejtettek a rövidebb oldalak irányába.

Kiegészítő elemei is számos egyedi, helyi sajátosságot tükröztek. A szóbeli beszámolók szerint a székek egyenesen Horváth Ede vezérigazgató kezdeményezésére kaptak már-már fotelszerű, karfás kialakítást. Egy nyugati útján látott egy kanadai terméket, amelynek valahogyan megszerezte a gyártási sablonját, összerakatta hozzá a megfelelő célgépet, és legyártatta a 25 ezer darab széket (Lang Jánosné 2021).

A pálya megvilágításáról négy ferde, acél-szerkezetű oszlop gondoskodott, amelyek messziről látszódba, már-már városkapu motívummá váltak a főváros felől érkeve. Nem akármiből készültek: a Dunaújvárosi Vasmű kapacitáshiányra hivatkozva nem vállalta gyártásukat, ezért a Rába MVG-ben „talált” egykori harci járművek, „vízicsibék” páncélzatából hegesztették össze őket (Jutasi 2007, 19).⁷³

73

Még két érdekességet kiemelhetünk az épület kapcsán. A stadion körüli köztérvilágításról itt gondoskodtak először a később országszerte ismertté vált „ufó”-lámpák, amelyekben a fényforrásokat jellegzetes gomba alakú acélbúra fogta össze. Ezek szintén a győri Rába MVG termékei, amelyet először a gyárterületeinek megvilágítására kezdett el használni. Később országszerte elterjedt típus lett például közlekedési csomópontok megvilágításra. Lang János az épület színezését is fontosnak tartotta. A stadion lelátóján, a „tört fehér felületeken a fény-árnyék hatás jobban érvényesül. [...] Plasztikus megjelenését fokozza a lelátó alatti helyiségek oldalfalainak sötétzöld színe. A karcsú világítási oszlopokat ugyancsak tört fehérre mázoltuk. [...] A stadion nézőterének sajtolt műanyag ülései[n] [...] olyan színeket – sárgát, narancssárgát, citromsárgát és világosbarnát – használtunk, melyek harmonikus, kiegyensúlyozott összhatást eredményeznek. A négy szín szektoronkénti váltakozása a tájékozódást is elősegíti” (János Lang 1978, 41).

Lang Jánost a stadionért Ybl-díjjal tüntették ki. Átadása után is úgy tekintett rá, mint „édes gyermekére”: immár nem csak a csapat, hanem az épület miatt is kijárt a mérkőzésekre, és állandóan kapcsolatban állt a stadiont üzemeltető Rába MVG-vel (*Építők Lapja* 1984, 2). Amíg a gyárnak jól ment, addig folyamatos volt a sportlétesítmény fejlesztése és karbantartása. A rendszerváltás után azonban elindult az állagromlás, és az acél, valamint a vasbeton elemek korróziójának mértéke rövidesen kritikussá vált (Bakács 1994, 1). Az először tervbe vett komplex felújítás helyett végül 2005 körül bontás lett a sorsa. Helyére egy új stadion és szolgáltatóközpont épült, amely már meg sem közelíti elődje eleganciáját.

Lakótelepi középületek és a Győrváz oktatási intézmények

Lang János szakmai életútját is alapvetően határozta meg, hogy megérkezésekor mely irodába került a Győritervnél. A városnegyedek tervezésével foglalkozó II. számú irodában számos, lakótelepekhez kapcsolódó középület tervét készítette el. A hatvanas évek elején ezek még kifejezetten szerény léptékűek voltak. 1960–1961-ben tervezte a Győr-Szigetet és Újvárost kiszolgáló vásárcsarnokot, amely 1962-ben nyitott meg.⁷⁴ Egyszerűségében nagyvonalú, jó arányérzékkel és konstrukciós készséggel szerkesztett épület volt. A később

tejcsarnokként működő házat a 2000-es évek elején már nem használták, mára lebontották (*Kisalföld* 1960b, 4; *Kisalföld* 1962, 1).

Szintén ekkoriban tervezte az innen nem messze 1964-ben megnyíló Mazsola cukrászdát a Kígyó utcai lakótelepre. A korrekt módon megtervezett épület végül is nem építészeti kvalitása, hanem a benne zajló duhaj élet miatt vált később hírhedtté.⁷⁵

74 Győr, Bercsényi liget. Vásárcsarnok, Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: 21/1-5.

75 „Zenés-táncos” cukrászdként hirdették, ahol sört, bort és pálinkát ugyan nem árulhattak, viszont likőrt annyit ihatott a mulatni vágyó, amennyit akart. További adalékok a hely történetéhez: Kozma 2020.

Győr első nagyméretű, házgyári panelekből épített lakótelepe az Ady Endre-lakótelep, mai nevén Adváros volt. 1968 és 1977 között több ütemben épült fel Fátay Tamás és számos munkatársának terve alapján (Győri Tervező Vállalat 1977b). Lang János elsőként ide egy ipari jellegű épületet tervezett: 1964-ben épült fel a Tihanyi Árpád úti trafóháza, amely feltehetően az egyetlen üzemi jellegű épülete. A téglaburkolatú, karakán megjelenésű hasáb méltó vidéki társa az ekkoriban Lestyán Ernő által a főbarosba tervezett ikonikus transzformátorházaknak.⁷⁶ Ezután sorra épültek kereskedelmi és szolgáltatóépületei. 1970–1971-ben készült el például egy többfunkciójú szolgáltatóház a Török István utcában; ABC áruház, Patyolat, ÉDÁSZ-ügyfélszolgálat és kisérszerviz működött benne eredetileg. 1972-ben pedig a Tarcsay Vilmos útra tervezett óvoda-épületét adták át.

A lakótelep „lüktető központja”-ra eredetileg rendkívül vizionárius ideák születtek: 1963-ban még egy 300 m hosszú, fedett bevásárlóutca, „korzó” megépítésével számoltak a tervezők, amelyben „középületek, kereskedelmi, kulturális és szociális létesítmények” kaptak volna helyet, és mindezt öt darab toronyház is kiegészítette volna (Cseresznyák 1963, 5). 1969-re már jóval szerényebb, de még mindig hangzatos volt az elképzelés:

„Az Ady-városrész kereskedelmi központja, a Lang János tervezte »szivacs kombinát« csupa üzlet, csupa kirakat, belső udvaros, jól átjárható, 8000 négyzetméteres bevásárlóközpont” – lelkesedett a napisajtó újságírója (Kulcsár 1969a, 1).

Mind a léptékre és a változatos kialakításra, mind az 1970-re tervezett átadásra tett ígéret betarthatatlannak bizonyult. A mai Szigethy Attila út és a Kodály Zoltán utca kereszteződésében végül 1975-ben nyílt meg ennél jóval szerényebb alapterülettel, 1400 m²-en a Verseny ABC, amely viszont még így is Északnyugat-Magyarország akkoriban legnagyobb ilyen jellegű létesítménye volt. Nem sokkal

később, tőle délre egy valamivel nagyobb, 2000 m²-es, szintén Lang által jegyzett épületben a Thuringia étterem kezdte meg a működését 1983-ban (*Kisalföld* 1983, 1).

Lakótelepi középületei közül különleges eset a Pest-Buda Mozi, amely a budapesti József Attila-lakótelepen nyílt meg 1973. augusztus 17-én. Ez volt a főváros első lakótelepi filmszínháza, amely legalább annyira tervadaptáció, mint egyéni alkotás. Az igazgatónak, Vincze Kálmánnak a Tatabányán 1965-ben felépült Turul Mozija szolgált kiindulásként. Lang egy további fővárosi filmszínházat is tervezett ebből a típusból: 1974-ben Budafokon avatták fel a 490 személyes új filmszínházat. Sajnos egyik sem volt hosszú életű: a Pest-Buda Mozit 1990-ben, a Budafok Mozit 1991-ben zárták be (MaNDA 2013), de ma már tatabányai előképük sem áll.

76 Lestyán Ernő (Erőterv) tervei alapján a fővárosban a Csarnok téri (1965), a Rumbach Sebestyén utcai, valamint a Dob utcai Trafóház (1969) épült fel. Ld. pl.: Lestyán 1970, 30–31.

Míg a lakótelepek lakóépületei ekkorra teljesen iparosított technológiával épültek és gombamód szaporodtak, addig a jórészt még hagyományos kivitelezési módszerekkel épült középületek nem tudtak az igényekkel lépést tartani. Különösen igaz volt ez az oktatási intézményekre. Adyváros első általános iskolája 1973-ra készült el Rosta János (Győriterv) tervei alapján. Az aulával, hatalmas tornacsarnokkal és tanuszodával átadott épületet kiemeli az átlagból tereinek jó arányú elrendezése, a hangsúlyos helyeken használt vörösmész- és klinkertégla-burkolata, valamint nem utolsó sorban Kovács Margit nagyszabású faliképe (Rosta 1974, 19).

Még egy iskola és egy óvoda épült fel a lakótelepen Scultéty János (Győriterv) tervei alapján 1974–1975-ben, ahol már jóval több előregyártott szerkezetet alkalmaztak. Itt használták először a GYÁÉV által kidolgozott ún. Győrváz szerkezetet, amely a lakótelepi középületeknél országosan alkalmazott Univáz rendszerhez volt hasonló jellegű (Győri Tervező Vállalat 1977c, 2).

Lang János kapta meg a feladatot, hogy kidolgozza a Győrváz szerkezetű gyermekintézményeknek az immár univerzálisan alkalmazható títustervcsaládját (Lang János 1980). Ezzel a rendszerrel már fel lehetett venni a versenyt a panel-lakóházak épülésével: 1975-től a rendszerváltásig több mint 400 ezer m²-nyi bölcsőde, óvoda és iskola készült el az alkalmazásával jellemzően a Balatontól északra, de az ország számos más pontján, köztük a fővárosban is (Zádor 1990, 319). A tervezőcsapatot Lang János fogta össze. Az iskolák terveit ő maga készítette, míg az óvodákat és bölcsődéket Molnár Pál, illetve Vajda Géza jegyezte (Lang János 1977, 35).⁷⁷

A házgári elemkészlet és a központi normák előírásainak kötöttségei mellett igyekeztek a lehető legflexibilisebben alakítható, és a lehető legélhetőbb oktatási tereket létrehozni. Nem csak a különböző funkciójú egységeket lehetett rugalmasan összekapcsolni, de például a tantermek összenyithatóságát, oszthatóságát, és tájolásukat is az igényekhez lehetett szabni. A beruházó választhatta ki szükségéhez és anyagi lehetőségeihez mérten a tornaterem méretét, a konyha és étkező kapacitását, de kérhetett a hivatalos előírásokban nem szereplő opcionális helyiséget is, mint például aulát vagy éppen tanuszodát. Szükség esetén az épületek több ütemű megvalósítása is szóba jöhetett („Kun Béla lakónegyed gyermeknevelési együttese, Győr” 1982).

Az építetők tehát tulajdonképpen „összerakhatták” a számukra szükséges és elérhető „terméket” a tervezővel való konzultációk mellett. Lang Jánosné visszaemlékezése szerint férje éppen ezeket, a megbízóval való közös egyeztetéseket élvezte a legjobban: „Nagyon szerette felvenni az igényeket, egyeztetni a leendő üzemeltetővel, beruházóval. Részletesen kikérdezni az iskolaigazgatót, az óvoda vezetőjét, hogy mi len-

ne a legpraktikusabb, hány osztható terem legyen, milyen elrendezésben és hasonló. Mindenkivel külön leült tárgyalni, és mindig azon igyekezett, hogy úgy legyen, ahogyan kívánják” (Lang Jánosné 2021).

Lang innovatív hozzáállása a színhasználat tekintetében megér még egy rövid kitérőt.⁷⁸ A győri József Attila-lakótelepen az iskola, óvoda és bölcsőde egy időben, összehangolt színterv alapján készült el. Nem mindennapi színkavalkád bontakozik ki Lang leírásából: A tantermekben a fehér mellett „világos pasztell színeket”, kéket és sárgát alkalmaztak. Az előcsarnokban, a közlekedőkben „a nyílászáró szerkezetek tokjai sötétkékek, az ajtólapok meggypirosak, az első emeleten sötétzöld tok és világosbarna ajtólap, a második emeleten vörösbarna tok és narancssárga ajtólap” volt található. „A gyerekek tájékozódását segítik az ajtólapokra és falfelületekre festett feliratok”. Ezzel együtt a korabeli körülmények persze nem kedveztek a rendhagyó elképzeléseknek: „Az olajfestékek színválasztéka ma nagyon szegényes, színárnyalatok egyáltalán nem kaphatók. Ezeket az alapszínek körülményes összekeverésével tudtuk előállítani.” Az építők sem könnyítették meg a dolgát: „a kivitelező vállalatok »átlagminőségű« tömegmunkához szokott festőbrigádjainak »nincs idejük a művészkedésre«” – emlékszett vissza Lang János (Lang János 1978, 42).

Mindeközben Bodrossy Attila vezetésével egy System M-120 névre keresztelt építési rendszert is kifejlesztettek a vállalatnál, amely a Győrváz korszerűbb, olcsóbb és rugalmasabb alternatívája lett volna. Két mintaiskola épült fel, majd a programot leállították, és helyette Győrváz korszerűsítésére került sor a következő években (Magyar T. 1978b, 3; Bodrossy 2021).

1980-ban, már egy országos programban az alapfokú oktatási intézmények összekapcsolt, azaz bizonyos szempontból integrált, „campus”-szerű megvalósítását szorgalmazták. A gazdaságosabb kialakíthatóság mellett az összevonásnak az a járulékos előnye is megvolt, hogy ezek egyfajta helyi, lakótelepi kulturális központként is működhettek elvileg. Mindehhez Langék is továbbfejlesztették a Győrváz rendszert (Győri Tervező Vállalat 1980; Bukovics és Lipovszky 1984).

Győrben két ilyen komplex együttes épült az ő tervei alapján. 1987-ben adták át a Kun Béla-lakótelep (a mai Marcalváros) második ütemében felépült oktatási központot, amely a legnagyobb, és egyben az egyik utoljára felépült ilyen jellegű intézmény volt. Ez máig inkább mint oktatási kampusz üzemel, és soha nem volt egyéb közösségi funkciója. Nem úgy, mint a valamivel korábban, a fenti lakótelep első ütemének részeként, 1983-ban elkészült Balázs Béla Általános Művelődési Központnak. Itt megvalósult az oktatási, valamint a mindenki számára nyitott kulturális és sportfunkciók integrációja: az iskola aulája koncerteknek, (báb)színházi előadásoknak és kiállításoknak is helyet adott. A lakók számára nyitott volt a könyvtár, az uszoda és a sportcsarnok, de különösen az itt rendszeresen megrendezett vásárok, sportkupák és egyéb fesztiválok tették a helyszínt a városrészi közösségi központjává a 2000-es évek elejéig. Az intézmény ma szakiskolaként üzemel ugyan, és különböző tereit (pl. tanmedencéjét, könyvtárát) továbbra sem csak az itt tanulók használhatják, de egykori kulturális központ szerepét időközben elvesztette.

77 Hasonló folyamat más vidéki tervező- és kivitelezővállalatok együttműködésében is végbement. Az Északterv „aulás rendszerű” iskoláiról ld. Pírityi 2023.

78 Lang egy erről a témáról írt cikkében emelte ki, hogy ez irányú érdeklődését nagyban elősegített, hogy akkoriban adtak közre itthon számos színelmélettel foglalkozó alapművet, amelyek közül Johannes Ittennek A színek művészete című munkáját külön is megemlíttette (János Lang 1978, 41).

Ez tényleg panel?

A rendszerváltáshoz közeledve egyre kevesebb munka lett a Győritervnél, a lakótelepberuházások is lezárultak, és Lang Jánosnak is egyre kevesebb feladat jutott. A Győrváz szerkezetet használó oktatási létesítmények miatt ugyanakkor már másfél évtizede szoros kapcsolatban volt a GYÁÉV-vel, sőt az akkori igazgatót, Orosz Lajost személyesen ismerte egyetemi éveiből. Feleségével 1988–1989 körül először a GYÁÉV termékfejlesztő irodájába – a Győritervvel közösen létrehozott ún. komplex iroda utódjába – került. A szervezeti egységből a rendszerváltás után kft. alakult, amely cégnél Lang egészen nyugdíjba vonulásáig, 1995-ig dolgozott (Lang Jánosné 2021). Ezek az évek tehát szigorúan véve már nem a Győritervhez kötöttek, ugyanakkor a feladat, amelyben vezető szerepet vállalt, jó példa az állami tervezés és kivitelezés túlélési próbálkozásainak egy sajátos, és a maga nemében igényes verziójára.

A GYÁÉV és munka nélkül tengődő hatalmas házgyára még egy utolsó, szinte heroikus kísérletet tett arra, hogy a mennyiségiről átálljon a minőségi termelésre. Az 1989-ben kifejlesztett ún. ROPS M 30 szerkezettel a piac dikta korszereűbb és rugalmasabb építésmódot kívántak bevezetni. A rendszert építésztervezőként többedmagával Lang János, szerkezettervezőként Lang Jánosné és Pongrácz István jegyezte. A megoldás továbbra is nagypaneles szerkezeti alapokon állt: alapvetően falnyi méretű előregyártott elemek készültek, ugyanakkor azok mérete 30 cm-es lépcsőkben variálható volt (innen a név). Már ezáltal is jóval nagyobb tervezői szabadságot tett lehetővé mind az alaprajzi formálás, mind a tömegalakítás tekintetében. Az ún. „tégla-panelekre” kézimunkával (!) falaztak fel egy réteg hőszigetelő tég-

lát a teherhordó vasbetonkéreg elé. Az így kapott felületre bármilyen homlokzatburkolat kerülhetett.

Változatos erkély-felépítmények, formagazdag ablakformák és ajtókeretezések, különleges sarokmegoldások, mozgalmagastető, valamint az épülettömegek változatos összekapcsolhatósága jellemezte az ezzel a megoldással elkészült épületeket (*ROPS M 30 Szerkezet – általános ismertető, I. kötet* 1989; Winkler G. 1992, 379). A szerkezet ugyanakkor nem feloldotta, hanem inkább kiélezte az előregyártás és a hagyományos építési mód ellentétét: előbbihez képest túl komplikált és munkaigényes, utóbbihoz képest pedig még mindig túl merev volt.

Ezzel együtt számos lakóegyüttes épült fel alkalmazásával, amelyekről első pillantásra nem is gondolnánk, hogy végső soron panelházak, igaz nem a szó klasszikus értelmében.⁷⁹ Mintaszerű a Marcalváros II. városrészben tapasztalható hirtelen váltás: a rendszerváltásig be nem fejezett lakótelep 1990 után beépült tömbjeiben panelek helyett az eredeti rendezési tervet követő, de immár színpompás, loggiás, magastetős, sarokerkélyes, sőt saroktornyos épületeket találunk. Talán csak a tervek és az építéskori fotók árulják el, hogy itt igenis GYÁÉV panel-épületekről van szó, csak éppen már az új rendszerrel készültek (*Kisalföld* 1992, 1).

Hasonlóan megtévesztő elsőre a Tárogató utcai minilakótelep, amely a „téglapanel” kísérleti terepe volt. Az íves, neobarokkos erkélyrácsok, tetőablak-felépítmények, lépcsőházi előtetők, faszerkezetű ereszkiülések bizony itt is téglapanelre applikált ékítmények. A terveket Lang János készítette (Lang János 1991, 384).

Azzal együtt, hogy a kísérlet valóban jóval változatosabb formálási lehetőségeket, és tagadhatatlanul magasabb lakóminőséget hozott, nem volt életképes. A kudarc nem elsősorban a tervezőkön múlt, hanem egyszerűen a korszak folyamataiba volt kódolva. A házgyári múltra alapozott jövő zsákutcának bizonyult, mivel az építésmódnak a megváltozott körülményekhez való adaptálása strukturálisan volt lehetetlen. A nyugati import anyagokkal nem tudták felvenni a versenyt, és az előregyártás, valamint a kézimunka ösvér megoldása is immár feleslegesen túlkomplikálnak bizonyult. 1995 körülre felépült az utolsó téglapaneles épület, abban az évben, amikor Lang János is nyugdíjba ment.

A földön járó alkotó

A nyugalom időszakát sajnos nem sokáig élvezhette: rövidesen rákbetegséget diagnosztizáltak nála, és életének 63. évében, 1996 májusában elhunyt. Winkler Gábor így emlékezett vissza rá: „Lang János nagyon-nagyon jó építész volt. Fő művét, a stadionját sajnos lebontották. Jó érzékű ember volt, aki az utolsó részletig megtervezte a házait. Tőle tanultam, hogy a részletterveket még kiviszem a házgyárba, a műhelyben átbeszélésem és kijavítom, és csak utána adom át a szerkesztőnek és a rajzolónak. Így a ház meg van tervezve. Más a szerkesztőnek csak úgy odaadta a vázlatterveket, és mindig rosszabb lett a ház: keményebb, nehezkesebb, mert a szerkesztő nem az építész volt. Lang János mindent megtervezett” (Winkler G. 2014).

Mindehhez „von Haus aus” megvolt a tudása: édesapja kőműves volt, ő maga már tízéves korától mellette segédkezett. Gyakorlati tudását a szakközépiskolás éveiben mélyíthette el. A szakma építőipari alapjainak ismerete nála elmélyültséggel, alaposággal és lelkiismeretességgel párosult. Esetében is meghatározó volt, hogy kinek a keze alatt kezdett dolgozni a Győritervben. Fátay Tamás irodájában hamar önálló feladatokhoz jutott, és az egyedi lakóépületek, majd a lakótelepekhez kapcsolódó középületek meg is határozták pályáját. Amikor mindennapjait a títustervezés dominálta, akkor sem adta fejét a lelketlen tervtermelésre, hanem ezekben a feladatokban is megtalálta a személyes motivációt, sőt talán az alkotás örömét is.

Ráadásul az „átlagos” feladatok mellett számára megadott, hogy egy valódi főművet is létrehozson: a Rába ETO Stadion kétségkívül pályája csúcspontja, egyfajta sűrűsödése. Benne van a személyes elköteleződés fontossága, egyúttal a megbízókkal való

közös tervezés iránti lelkesedése. Megmutatkozik benne a „sváb józanság”, ami ugyanakkor nemhogy nem ment a formálás rovására, hanem éppen ebből fakadt az építmény valódi építészeti identitása. Az aréna elegánsan ívelő formája – korábbi alkotásával, a csónakházzal egyetemben – bizonyítja továbbá, hogy alaposága valódi építőművészi kvalitásokkal párosult.

A Győriterv alkalmazottjaként élte végig szakmai pályafutását, ahol vezető pozícióba ugyan soha nem került, de már csak Ybl-díja miatt is elismert építész volt. Már ahhoz a generációhoz tartozott, akik a tervezővállalat szétesésekor még nem tudtak, vagy nem akartak nyugdíjba vonulni. A rendszerváltás után vállalt néhány privát munkát, de alapvetően még benne maradt a széteső állami tervezés maradvány-cégeiben, és innen próbálta megreformálni azt a fajta építészetet, amely életét végig kísérte.

Lang számos alkalommal nyilatkozott a napisajtónak, és itt kollégáihoz képest különösképpen előremutató nézeteiről is tanúbizonyságot tett. 1970-ben például a nagyszabású városfejlesztési tervek nyilvánosságra hozásának, a lakosság tájékoztatásának hiányosságait veti fel, egyfajta közösségiesítést tartana kívánatosnak (*Kisalföld* 1970a, 5). 1991-ben, akkor tájt kifejezetten progresszív, ma pedig mindennél aktuálisabb javaslattal él a helyi napilap hasábjain: „A monokultúras, extenzív építészetet előbb-utóbb fel kell váltania az intenzív építészeti stratégiáknak. A kitérők, a kényszerűségek dacára céljainkat mégsem adhatjuk fel, mert a környezetvédelem végre bekerült az építész eszköztárába” (*Kisalföld* 1991). Igaz, hogy ezen felvétele már nem tudott épületeiben realizálódni, csupán a szavak szintjén enged bepillantást gondolkodásába.

Egy korábbi, még javában alkotó időszakából származó mondatára viszont egy meg is valósult ars poetica-ként tekinthetünk. 1978-ban egy interjúban kollégájával vitatkozva amellett érvel, hogy a korszak végletes technicizmusának kényszerpályáján igenis túl lehet lépni: „Az alkotó, a gondolkodó embernek nem feltétlenül kell tudomásul venni az összes korlátot: azok egy részét át is törheti”. Igaz ugyan, hogy másutt még lakonikusan hozzáteszi egy hasonló tartalmú nyilatkozatához: „Tudni kell a földön járni” (Magyar T. 1978a, 7; *Kisalföld* 1982a, 4).

Lang János nem volt rebellis, elfogadta szakmagyakorlásának kereteit, de ez nem jelentette számára azt, hogy ne fürkészte volna „gondolkodó ember” módjára a korlátozottság meghaladásának módjait. Alkalmazottként lelkiismeretesen végezte el napi feladatait, nem kereste a feltűnést, de amikor lehetősége adódott, megmutatta, hogy igenis képes a bevett megoldásokon jóval túlmutató építészeti kvalitást létrehozni. Nála nem csak a „főmű”, hanem az „átlag” színvonala is ugyancsak kivételes volt. Bárcsak minden korabeli tervező számára ez lett volna a mérték!

■ 2.6.

Lőrincz József ■

Felívelő karrier a Lakótervben, majd sikeres kezdés a Győritervben

Az 1930-ban Csöngén született Lőrincz Józsefet 1955 elején, diplomája megszerzése után rögtön a Lakótervbe hívták dolgozni. Hatalmas lendülettel vetette bele magát a munkába: pályázatok során indult, számos jelentős épület tervét készítette el. 1960-ra elvégezte az Építészmesteriskolát, majd átvette Spiró Éva műtermét, amelyet Győrbe való távozásáig, 1963-ig vezetett. Munkásságának ezen korszaka is érdemes volna a részletesebb bemutatásra, azonban ezúttal részben terjedelmi, részben tematikus okokból csupán az életmű szempontjából legfontosabb eredményre hivatkozunk: 1961 végén Kovácsy Lászlóval és G. Kovács Katával közösen indultak az Építésügyi Minisztériumnak a Belkereskedelmi Minisztériummal közösen szabadon álló üzletházak tervezésére kiírt pályázatán (Borosnyay 1962, 37). Igaz, tervük csak megvételt nyert, de Lőrincz ennek kapcsán kapta meg az ország első önkiszolgáló ABC nagyáruházának tervezési feladatát a fővárosi József Attila-lakótelepre, amely 1963–1964 között épült fel. Az ekkoriban még előzmények nélküli épület tulajdonképpen műfajteremtővé vált (Lőrincz 1965, 22).

Miközben az üzletház és az út másik oldalán a szintén általa tervezett Ezüst Sirály étterem épült, Lőrincz 1963-ban megérkezett a Győri Tervező Vállalathoz. Okkal merülhet fel a kérdés, hogy jelentős megépült és épülő alkotásokkal a háta mögött mi készítette a Lakóterv műteremvezetőjét arra, hogy egy vidéki város tervezőirodájához igazoljon. Egykori kollégája, Winkler Gábor „magánsorsával” indokolta a költözést, nevezetesen, hogy válása, majd Nyíri Verával kötött új házassága, és az evvel járó új otthonteremtés feladata miatt váltott volna lakóhelyet (Winkler G. 2014). Sógornője,

Nyíri Mária hasonlóan vélekedik, azt kiemelve, hogy az új párnak így volt esélye a korabeli viszonyok között lakáshoz jutni, hiszen – ahogyan azt már a korábbi fejezetekben említettük – a Győriterv igyekezett a folyamatos szakemberhiányt úgy is enyhíteni, hogy mérnököket, lehetőleg mérnök házaspárokat csábított lakás ígéretével Győrbe (Nyíri 2019).

A fővárosból érkezett, már karriert befutott fiatal tervező azonnal kiemelt szerepet kapott a vállalatnál. Amint ez a Győritervet bemutató reprezentatív kiadványból is kitűnik, már 1965-ben messze ő büszkélkedhetett a legtöbb jelentős léptékű munkával a kollégák közül (Harmati 1965, 94). Az első híradás, amelyet győriterves építészként találunk róla 1963 decemberéből való. A Győriterv csapata megszerezte harmadik díjat kapott a Duna-partra tervezett MTA könyvtárpalotára kiírt tervpályázaton (Szabó Á. 1964, 2).⁸⁰ Mindeközben, 1963-tól már tervezte

80 A pályázók: Rosta János, Lőrincz József, Solt Herbert építészek, Mányoki János statikus, Grábics Henrik gépész, valamint Fekete László elektromos tervező.

Győrben a Bartók Béla úti Kristály étterem és ABC épületegyüttesét, amely 1966-ra készült el. Erre, valamint a még Budapesten tervezett kereskedelmi és vendéglátóipari létesítményeire kapta első Ybl-díját 1967-ben.

A hatvanas évek közepén számos további, még nagyobb léptékű, ám nem megvalósult terv kötődött a nevéhez. Sokatmondó siker volt a Balatoni Intézőbizottság (BIB) által a balatonfüredi idegenforgalmi központ tervezésére kiírt meghívásos megmérettetés, amelyen Cserhalmy Józseffel kaptak első díjat 1966 tavaszán (É.M. Győri Tervező Vállalat 1966). A munkáról röviden már szóltunk a Cserhalmy József-ről szóló fejezetben. Jelentős ekkori terve volt az új győri piac együttese. Bár a várostól 1964-ben érkező megbízás csupán egy egyszerű piac és vásárcsarnok tervezéséről szólt, Lőrincz a feladathoz látványos vázlatterveket készített, amelybe egy, a megbízásban eredetileg nem szereplő tizennégy szintes irodaházat is rajzolt. Ezzel a hangsúlyos építészeti jellel kívánta volna méltóképpen rendezni és megjelölni a város déli és északi részét összekötő fő ütőér, a Baross híd déli hídfőjének környékét (Cseresznyák 1964, 4).⁸¹

A későbbiekben is jellemző volt rá, hogy bizonyos esetben messze túllépett a megrendelői programon, vagy egyenesen kezdeményezőként lépett fel, amennyiben úgy érezte, hogy ezzel valamilyen építészeti vagy társadalmi vízió szolgálatába állhat. Ennek eszközei voltak a magasházakról szőtt álmái is, amelyekkel az erről szóló fejezetben külön foglalkozunk. Itt csupán a legfontosabbakat említjük: kétségtávol a magasházak

lettek volna a leglátványosabb elemei Győr-Révfülu rendezésének (1964), ahogyan a hévízi üdülőközpont szállodatornya is impozánsan emelkedett volna ki a tervezett, de meg nem valósult együttesből.⁸² Papíron maradt a Videoton-gyár és a Ganz Művek részére tervezett irodaépülete (1965), illetve a minden bizonnyal legjelentősebbnek ígérkező toronyház, a Rába MVG irányítási központja is (1963–1975).

Már utaltunk rá, hogy első megvalósult győri épülete a Bartók Béla úti Kristály étterem és ABC. Ahogyan egykori kollégái hívták, Lőrincz egyik tipikus „kalapos” háza az alkotás, amely bár mérlegelt arányokkal, a zárt, fedett és nyitott terek jól szerkesztett rendszerével készült, de inkább illeszkedik a kor átlagába, semmint kiemelkedik abból. Lőrincz igényessége és a társművészetek iránti vonzódása azonban megmutatkozott a két épületet összekötő falszakaszon, amelynek egyedi geometrikus idomokból készült vasbeton elemeit Marosán László szobrászművésszel közösen tervezték (*Kisalföld* 1966b, 1). Mára még eredeti funkciójában működik mind az étterem, mind az üzlet, de a teraszokat beépítették, a homlokzatokat átalakították, és az egyedi elemekből álló fal sem látható már: azt eltakarták vagy lebontották.

81 „Győr. Nádorváros piac. Tanulmányterv”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DOK/Győriterv/488/01.

82 A terveket ld.: „Hévíz, Központi épület”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A194641, 53/4-I, 1964-05-04 és 1965-10-07.

Lőrincz első, a belvárosban is meghatározó épülete az 1969-ben átadott Turistaszálló lett (*Kisalföld* 1969, 1).⁸³ Egy, a vasútállomáshoz közeli, a kisebb pénzü turistáknak megfelelő hotel létesítésének ötlete a hatvanas évek közepén vetődött fel. Győr egyébként is rosszul állt az egyre növekvő turisztikai igényeket kielégítő szálláshelyek számával, és a 19. század óta be nem fejezett Honvéd liget hiányos térfalainak rendezése is már régóta váratott magára.⁸⁴ A nyugati térfal, a Révai Miklós Gimnázium előreugró tömegének pandanjaként a hotel is némileg kilépett a házsorból, míg magasságával szomszédaihoz igazodott.

Legjellegzetesebb eleme a térre néző főhomlokzatán a szobák elé konzolosan elhelyezett, előregyártott vasbeton elemekből álló vasbeton árnyékolórendszer. Akkoriban fiatal kollégája, Winkler Gábor így emlékezett: „Lőrincz Jóska asztalán, a kis szekrénye tetején rajta volt egy nyugati építészeti folyóirat a chandigarh-i brise soleil-lel. És utána – láss csodát! – a turistaszállón megjelent a brise soleil. Ekkoriban még mindig Corbusier korai munkái és a »high-tech« függönyfal volt az álom. Előbbit Lőrincz, utóbbit Cserhalmy valósította meg Győrben” (Winkler G. 2014).

Néhány méterrel arrébb, a Honvéd liget északi oldalán, szintén a történeti belváros határán, a Lang–Fátay-féle ÉDÁSZ-házhoz csatlakozva épült fel 1970-re a 139 lakásos lakóépület. A mintegy 135 m hosszú, hatalmas ház újabb példát szolgáltat arra, hogy hogyan befolyásolhatott a helyi politika

egy-egy tervezési vagy építési folyamatot. Hossza ugyan nem, de párkánymagassága eredetileg illeszkedett volna a léptékében példamutató ÉDÁSZ-házhoz. Már elkezdődött a kivitelezés, amikor a város kapott még némi pénz lakásépítésre. „A Győritervnek »parancsba adták«, hogy egy szinttel emeljék meg az épületet. Lőrincz kétségbeesett a döntés hallatán, de nem volt mit tenni, egy új, ötödik emeletet tervezett a házra” – idézte fel a történetet Winkler (Winkler G. 2014). A szóbeli beszámolót megerősíti egyrészt a hatodik szint eltérő építészeti kialakítása, másrészt, hogy 1965-ben még a negyemeletes tervváltozatot publikálták (Harmati 1965, 73).

A kortársak azonban mégsem emiatt, hanem az épület tekintélyes hossza emiatt élcelődtek a tervezővel: „Hogyha a hely engedte volna, Hegyeshalomig építéd” – ugratta Lőrinczet egyszer visszaemlékezése szerint Harmati János. Winkler Gábor megfogalmazásában pedig „a ház a Jókai utcában csak azért áll meg, mert keresztveződés van. Különben elment volna a Rábáig” (Harmati 2011; Winkler G. 2014).

83 A kiviteli tervek 1967–1968-ban készültek. Ld. „Győr, Turistaszálló”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A1643II, 121/2-1. Az épület a nyolcvanas évek elejéig működött hotelként. Ekkoriban egy tanácsi hivatali épület életveszélyessé vált, és az ott működő irodákat jobb híján a turistaszállóban helyezték el 1983-ban, azóta is ebben a funkcióban működik.

84 Az új, szocreál vasútállomást ábrázoló maketten az egész tér rendezési koncepciója is szerepel, ekkor még szocreál formában, az Uvaterv tervei szerint. Közli: Borbíró és Valló 1956, 192.

Lőrincz mint a Rába MVG „házi építésze”

Lőrincz József számára kétségtelenül a Rába MVG megbízásai hozták meg a legfontosabb feladatokat. Ezek egyrészt a gyáregyüttesek voltak, amelyek tervezését 1963–1980 között irányította – és amelyekről egy külön fejezetben részletesebben lesz szó – másrészt pedig azok a középületek, amelyek valamilyen módon a Rába MVG beruházásában vagy mecénási szerepvállalása nyomán épülhettek fel.

A KGST döntése alapján Magyarországnak jutott a feladat, hogy a nemzetközi műszaki színvonalnak megfelelő autóbuszgyártást valósítson meg. Ezen belül a Rába MVG kapta meg 1963-ban a motor-, valamint a futóműgyártás feladatát, amely később kiegészült önállóan tervezett tehergépjárművek és nyugatról licencelt mezőgazdasági erőgépek előállításával. Mindehhez a gyár egy jelentős méretű zöldmezős beruházást indított a város keleti részén, az egykori győri reptér területén (Lőrincz és Bödök 1968, 46). A többtízezer négyzetméteres csarnokok, a kiszolgáló és igazgatási épületek tervezésére a Győritervet kérték fel. Egyrészt, mivel fontos volt, hogy a helyi feladatra helyi partnert találjanak, másrészt a két cégnek ekkor már évtizedre visszanyúló kapcsolata volt egymással (Palla és Szalai 2014, 7).

A munkák vezető tervezője Lőrincz József lett. A korszakban példátlan méretű és technológiai színvonalú gyáregyüttesek tervezése vált a Győriterv egyik legfontosabb és legjövődélmezőbb feladatává szinte a rendszerváltásig. A vállalat belső struktúrája, amelyben az egyes irodák az egyes partnerekre, megbízókra épültek, rendkívüli módon kedvezett ebben a tekintetben Lőrincznek. Olyan megrendelőre talált, „akinek arca van, akiről lehetett tudni, hogy mit akar valójában (szemben az arctalan állammal)” (Bolberitz 1990, 58). Ezen felül Lőrincz „értette és érezte a Vagongyár vezetőinek, Horváth Ede vezérigazgatónak és Horváth Ignác beruházási

igazgatónak a gondolatmenetét. Sűrű cigarettafüst (esetenként némi konyak) mellett – általában péntekenként – sikeresen tárgyalt velük” (Winkler G. 2014).

Arról, hogy a vállalaton belül bizonyos szempontból kivételezett helyzetbe került az, aki a Rába MVG-nek tervezett, maga Vincze Kálmán igazgató nyilatkozott: „Akár irigyelhetjük is kissé azokat a kollégákat [...], akik a Vagongyárnak terveznek. Az MVG jó partner: alkotó módon tud közreműködni az alkotás folyamatában” (Magyar T. 1978a, 7).

Mindezzel együtt Lőrincz minden bizonnyal legjelentősebbnek ígérkező, évtizeden át dédelgetett terve, a vállalat új központi épületegyüttese nem épülhetett fel. A több mint húszemeletes, különleges szerkezetű irodaház, múzeumot, konferenciaközpontot, számítógépbázist és több tucat szolgálati lakást tartalmazó centrum vizionárius tervéről a magasházakról szóló külön fejezetben lesz részletesebben szó.

Az irányítási központ összefogott koncepciójának csak egyes elszórt elemei valósultak meg. Ilyen az új üzemi konyha és étterem, amely 1971-re épült fel a Rába MVG reptéri területén. A munka tervezéstörténete például szolgál arra, hogy

Lőrincz milyen módon dolgozott együtt fiatal munkatársaival. Az épületet az akkoriban a műtermébe kerülő, és az ő keze alá dolgozó Winkler Gábor rajzolta végig.⁸⁵ Ennek ellenére a szerzőséget később Lőrincznek tulajdonították,⁸⁶ amiről Winkler utóbb azt mondta, hogy „ebben volt is valami”. Legelőször egy földszintes tervváltozat készült 1968-ban, amelyben Winklert szinte teljes egészében főnöke vezette: „az még teljesen Jóska Ybl-díjas [budapesti] étterme alapján készült” – elevenítette fel később (Winkler G. 2014).

Ennek térbeli rendszere ugyanakkor nem volt alkalmas arra a kapacitásra, amelyet a beruházó elvárt volna. Winkler áttervezte a házat. Visszaemlékezése szerint az ő leleménye a két-szintes, háromlépcsős elrendezés, amelyet az 1969. decemberi kiviteli terveken már láthatunk.⁸⁷ Jellemző volt a Rába MVG-re, hogy annak ellenére döntöttek emellett a változat mellett, hogy jóval költségesebb volt, viszont messze hatékonyabban tudta kiszolgálni 600 ember egyidejű étkezését. Minden az időnek, a minél gyorsabb és zökkenőmentesebb haladásnak volt alárendelve, és az érkező és távozó vendégforgalom különválasztása kiküszöbölte a két közlekedési irány kereszteződését. A célratoróság ugyanakkor nagyvonalúsággal párosult: a márvány és mészkő burkolatok, a nyugatról importált, aranyszínű Luxaflex homlokzati elemek az átlagos üzemi étkezdéknél jóval igényesebb megjelenést adtak (Winkler G. 1978a, 280).

Az épület bevált, és a gyár 1975-re még egy példányt rendelt a Győritervtől, ezúttal a Budai úti területére. Winkler

ekkor már nem dolgozott a Győritervnél, így ezt a munkát immár valóban maga Lőrincz jegyezte.⁸⁸ Hivatalosan tehát fordított helyzet állt elő: a „mester” adaptálta a „tanítvány” tervét. Az éttermet 1980. január elejétől vehették birtokba a dolgozók, amely ráadásként egy reprezentatív konferenciatermet is befogadott (*Kisalföld* 1979, 8). Nagy értéke az épületnek, hogy Lőrinczre jellemző módon kiemelkedő képzőművészeti alkotások kerültek bele az ő kezdeményezésére. Józsa Bálint és Kovács Ferenc mintegy 40 m²-es márványalkotása díszítette a dolgozók által használt étterem falát,⁸⁹ a főbejárattal szemben induló lépcső fölé pedig Franc Ferenc 3,8×7,2 m-es krómacél

85 „Győr, RÁBA Magyar Vagon-és Gépgyár, 1500 adagos konyha és étterem”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A167158, 6/1,2. 1968.05.31.

86 Például a Lőrincz életművéről 1991 elején az OMF Táncsics utcai székházában rendezett kiállításon.

87 „Győr, RÁBA Magyar Vagon-és Gépgyár, 1500 adagos konyha és 600 fős étterem”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A167530, 344/1, 1969-12-22; 1971-12-28. Ezekon a terveken Lőrincz aláírása mint műteremvezető és építészeti szakosztályvezető szerepel.

88 „Győr, RÁBA Magyar Vagon-és Gépgyár. Vasúti Járműgyár. Központi étterem”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A170208, 355/7-1, 1975-04-30.

89 A vagyongyári étterem nagyméretű márványdomborművének megbízására Józsa Bálint így emlékezett: „A harmadik közös tervünk a Győri Tervező Intézet, személyesen Lőrincz József építész kérésére valósult meg, az általuk tervezett Győri Vagongyár-i reprezentatív étterem belső terében” (Józsa 1996, 9).

munkája került („Köztéri munkák” 1981, 59). Érdemes megjegyezni, hogy egyik alkotás se a reprezentatív, konferenciákra berendezett részeket, hanem a mindennapi dolgozók tereit díszítette: az igazán fontos vendég egy szocialista üzemben ki lehetett volna más, mint maga a munkás.

A reptéri területre épített étteremtől északira három darab hétlakásos sorház épült fel a hetvenes évek elejére. 90 m²-es méretükkel a korszakban kifejezetten nagy számítottak. A szolgálati lakásokként elkészült épületek szerzősége ez esetben is felvetett kérdéseket. Winkler Gábor úgy emlékezett vissza, hogy „lényegében én rajzoltam fel egy perspektívája alapján”. Itt külön ki is emelte, hogy „volt egy kis szerzői vita, mert nem engedte a nevemet ráírni a tervre”. Majd folytatta: „Aztán már a szerkesztők ráírtak, a megkérdezése nélkül mint társszerzőt. Volt közöttük párttitkár, velük nem volt érdemes kikezdeni. Ők ráírták, Jóska pedig rájuk hagyta” (Winkler G. 2014). Ezzel együtt a tervtári kiviteli terveken csak Lőrincz neve szerepel.⁹⁰

Zárásként sajnos csak a házak szomorú sorsáról számolhatunk be. Mind a szolgálati lakások, mind az első étterem áldozatul estek az Audi-gyár terjeszkedésének. A második étterem pedig romosan ugyan, de utolsó mohikánként még áll a Rába MVG egykori Budai úti területén: várva, hogy tulajdonosa hátha a megmentése mellett dönt.

Két városi középület, avagy a Rába MVG mint Győr mecénása

A Rába MVG fénykorában a város számos kulturális és sportberuházásának megvalósulását segítette elő. A korábban már bemutatott Rába ETO Stadion mellett ilyen volt a győri Ifjúsági Ház, valamint a Kiállítási és Sportcsarnok. Utóbbi kettőt Lőrincz József tervezte.

Egy új ifjúsági ház létrehozását a vagongyári KISZ-szövetség kezdeményezte a régi, szűkös közösségi ház helyett. Helyszínét a történeti belvárostól délre található ún. „Sztár Garázs”-tömbben találták meg, közvetlenül a Cserhalmy József által tervezett Árpád úti tízemeletes lakóház szomszédságában. A gyárvezetés tervpályázatot hirdetett 1968 nyarán, amelynek eredményeként Lőrincz József kapta a tervezési megbízást. A Rába MVG ezen felül vállalta az 1971–1973 között zajló építkezés beruházói szerepét, valamint a 19 millió forintos költségből 7 millió forintot állt (Cseresznyák 1968, 1; *Kisalföld* 1968, 1; Csiszka 1973, 1).

90 „Győr MVG futóműgyártás szolgálati lakás lakóépületeinek kiviteli terve, 1968”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DK264536, DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-2569.

Az Ifjúsági Ház formai és alaprajzi szempontból Lőrincz Józsefnek a korszakot leginkább jellemző alkotásává vált. Megjelenése sok szempontból idézi előző, még lakóterves időszakában készült terveit: jellemzője, hogy az üvegfalakkal megnyitott földszint fölött az első emelet konzolosan előreugrik, és egy vízszintes ablaksáv fut rajta körbe. Belső terét a szintén több ter-
vén visszatérő átriumos elrendezés határozta meg.

Az épület a nyolcvanas években a győri alternatív kulturális élet kiemelt színtere is volt, néha a „túrt” kategóriába csúszo, sőt akár botrányt is kiváltó programokkal. Csökkenő mértékben, de még a rendszerváltozás után is próbálta őrizni jelentőségét. 1997-től a Nemzetközi Győri Művésztelep köztéri szobrai is környezetében állították ki. A funkcionális újragondolás helyett – a széleskörű szakmai és civil tiltakozás ellenére – 2016 márciusában lebontották az épületet. Mára egy, a frekventált helyszínhez és az elődjéhez aligha méltó funkciójú és kialakítású épület, egy parkolóház található a helyén (Hartmann 2012b).

A Győri Kiállítási és Sportcsarnok Lőrincz kezdeményező szerepére egy megvalósult példa, ugyanakkor arra is, hogy a szűkös anyagiak, valamint a körülmények változása hogyan kérdőjelezheti meg még a legnagyobb gonddal tervezett épület életképességét is. Lőrincz Győr Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságában, feltehetően ekkor már annak tagjaként, 1968 nyarán adta elő kezdeményezését, hogy épüljön a már készülő

stadion mellé egy fedett kiállítási csarnok, amely a győri gyárak kiállítóhelye lehet, egyúttal a szintén hiányzó fedett városi sportcsarnokként is szolgálhat. Ekkor még úgy tervezték, hogy az 1969-es Győri Ipari Vásárt már itt rendezhetik, és a város 750. évfordulóján, 1971-ben pedig országos kiállítások helyszínéül szolgálhat. A finanszírozásba szálltak a város gyárai, oroszánrészben a Rába MVG, a tervezést pedig a Győriterv ajánlotta fel társadalmi munkában. 1969-re készültek el a kiviteli tervek Lőrincz József vezetésével.⁹¹

A Győri Ipari Vásár viszont időközben megszűnt, az ilyen jellegű programokat a fővárosba koncentrálták. Így az immár csak sport célokat szolgáló csarnok finanszírozása nem jelentett prioritást az üzemeknek. Az építés így elhúzódott, és csak 1976-ban adták át az épületet (Csiszka 1976, 8). Mindazonáltal az eredetileg kiállítási funkcióra is tervezett, hibrid belső kialakítása vált később igazán problémássá. Lőrincz az eleve szűkös anyagi lehetőségek miatt úgy tudta csak a kellő méretű kiállítási területet biztosítani, hogy egy tágas emeleti körfolyosót, egy galériaszintet létesített, ami miatt minimalizálta a nézőtér és az öltözők méretét. Ez viszont már a kezdetektől nehézkessé és gazdaságtalanná tette az épület üzemeltetését (Győri Tervező Vállalat 1976, 52–53).

Ezzel együtt a ház majdnem negyven éven át volt a sikeres győri kézilabda otthona, és a szűkös kialakításától eltekintve építészetileg számos erénye volt. Legjellegzetesebb eleme, a kívülről is jól látható függesztett tetőszerkezet. Ezt a statikájában és látványában is egyedi megoldást elsősorban a

91 Ld. többek között: „Győr Kiskúti kiállítási és sportcsarnok, kiviteli terv”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-2797.

szűkös anyagiak, valamint a Rába MVG acélszerkezetgyártó és szerelő háttértudásának helyi jelenléte szülte. Két A betű alakú pilon tartja a befüggesztett tetőt, amely mintegy 3000 m²-nyi alapterületet fed le alátámasztás nélkül. A látványos és országosan is jegyzett szerkezet konstruktöre Pongrácz István volt. (Pongrácz 1974, 5).

A ház további nagy erénye a példaszerű rend, valamint a letisztult megjelenés volt, ami Lőrincz többi épületét is jellemzi. A tartószerkezet, a gépészeti és a világítási rendszer olyan összhangban állt egymással, ami csak a legszorosabb tervezői kooperáció és igényesség esetén képzelhető el.

Az utókor sajnos nem bánt az épülettel érdemei szerint. Részben az üzemeltetési nehézségek indokolták, hogy 2014-ben új sportcsarnokot építettek melléje. Azt azonban semmi nem magyarázza, hogy a felismerhetetlenségig átalakították: mai állapotából aligha hámozható ki egykori letisztult eleganciája.

Két étterem mesevilága

Az ősi győri városmag, a Káptalan-domb alatti kazamaták bemutatása és funkcióval való ellátása szintén olyan szívügye volt Lőrincznek, amelyért úgy is mint Győr Város Tanácsa Végrehajtó

Bizottságának tagja sokat lobbizott (Imre 1974, 1). A pincerendszer megújításának legjelentősebb lépése az 1970-ben tervezett és 1970–1971-ben kivitelezett Vaskakas Taverna étterem volt.⁹² A vendéglátóhely egy „téglapillérekkel, kereszt- és dongaboltozatokkal szabdal, egybefüggő, kellemes hangulatú teremsor” volt, amelyhez „egy külső várfalakkal védett, nyitott éttermi terasz” kapcsolódott (Lőrincz 1973b, 39).

Egyedülálló rétegét képezték a képzőművészeti igényességű hangulatkeltő alkotások. A falakra különleges, pajzs alakú világítótestek kerültek, amelyek indirekt sűrűfényvel világították

meg a nyersen hagyott téglafelületét. Az illúzió fokozása érdekében ráadásul mindegyikről egy-egy golyóval ellátott rablánc lógott le. Különleges ötvösmunka volt az álkandalló füstfogója, valamint a boltívek alatti falmezőkbe helyezett, buborékokra emlékeztető körmintából kialakított díszrácsozat. Egy közel embermagasságú kakas is díszítette az éttermet, igaz nem vasból készült – amint azt a hely neve alapján joggal feltételezhetnénk –, hanem mázas kerámiából. A magastámlás faszékek, a kékfestéssel készült terítők, az asztalokra kerülő kerámia-fűszertartók, de még a faragott fatányérok is mind-mind egyedi tervezésű tárgyak voltak.

92 Régi terve volt a városnak, hogy a kazamatákat múzeumi, illetve vendéglátás céljára hasznosítsák. Valló István, helyettes polgármester 1935-ben egy hosszú cikket írt az elképzelésekről, amelyben szerepelteti Lakatos Kálmánnak „szívességéből” elkészített vázlattevéit is a későbbi Vaskaka Taverna helyére akkoriban elképzelt „bástyasöröző”-ről (Valló 1935, 80).

Mindezek ugyan nem Lőrincz saját kezű alkotásai, mégis az ő felkérésére születtek, és az ő elképzelése nyomán álltak össze egy homogén összművészeti alkotássá. Fátay Tamás megfogalmazásában mintha egy „gyerekkori meséinkből tudat alatt megőrzött” világba csöppentünk volna (Fátay 1971, 4). Az étterem a 2010-es évek elejéig működött, azóta zárva tart, a képző- és iparművészeti alkotások sorsa nem ismeretes.

A Kreszta-házba tervezett Grillbár sok párhuzamot mutat a Vaskakas Tavernával. A belváros fontos műemléképületének földszintjén egy háztartási bolt működött. Ennek bezárása után kezdte el 1977-ben Lőrincz „lokálpatrióta lelkesedéssel” az „exkluzív ételbár” tervezését (*Kisalföld* 1977c, 3). A látványkonyhát egy különleges fényű, egyedi Zsolnay-kerámiával burkolt U alakú pult választotta el a vendégtértől. A kerámiaburkolat határozta meg az alagsori fogyasztótér bútorait is. Ezek a munkák Fürtös Sándor alkotásai.

Különleges színfoltja volt a helynek Bálványos Huba grafikus 2x5 méteres faliképe. A személyesen Lőrincz által felkért művész 15-16. századi könyvillusztrációk által inspirálva készítette el a huszonöt táblából álló sorozatát, amelyen az „élet örömei” (főzés, evés-ivás, tanítás, szerelem stb.) voltak láthatóak.⁹³ A Grillbár 1978 tavaszán nyílt meg, és 1995-ös bezárásáig közkedvelt helynek számított, ami nem kis részben egyedülálló belsőépítészeti hangulatának volt köszönhető (Joó 1978, 5). Ma már nem látható az eredeti berendezés, és a falikép sorsáról sem tudunk.

Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központ a győri Káptalan-dombon

1973. január 1-jétől Lőrincz Józsefet kinevezték a Győriterv műszaki igazgatóhelyettesévé. Pozíciója elvileg egyfajta szakmai vezetői poszt volt, ugyanakkor vállalati szintű szervezési vagy irányítási feladatokat nem igazán látott el. Energiáit inkább a tervezésre fordította, és kihasználta a kiemelt pozícióval járó relatív nagy szakmai szabadságot. A hetvenes években tervezett számos épülete közül a terjedelmi korlátok miatt most csak a legjelentősebbre térünk ki, amely egyúttal életművének minden bizonnyal összefoglaló alkotása.

93 A felkérésről és a Lőrincztől származó témameghatározásról így nyilatkozott a művész: „Ha Lőrincz József Ybl-díjas építész, győri tervező nem mondja, hogy kellene a Kreszta-házba valami olyan, amit az inyenfalatok értői is szeretnek nézni, olyan, amit nem unnak meg a falon, ha ő nem mondja nekem, akkor ez ma nincsen” (Joó 1978, 5).

A Rába MVG-nek a hazai környezetben szokatlanul aktív, nyugatra is irányuló exporttevékenysége miatt egyre fontosabbá vált az akár több napra idelátogató üzleti partnerek számára a magas igényű szálláslehetőség, valamint a tárgyalásra alkalmas terek biztosítása. Helyi kínálat híján ugyanis a gyár Bécsben vagy Budapesten szállásolta el prominens vendégeit. Ezzel párhuzamosan a győri történeti belváros rekonstrukciójának a település legősibb magjában, a Káptalan-dombon volt még egy nagy és rendezetlen adóssága: a székesegyházról délre eső telken már évszázadok óta különböző gazdasági épületek álltak.

1969-ben Sedlmayr Jánosné (Váti) készített felmérési és beépítési tervet a területre (Fátay 2011, 136). 1975-ben a Város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága Lőrinczcel a tagjai között egy erre a telekre vonatkozó országos tervpályázat előkészítésére tett javaslatot. A pályázatot a város végül kiterjesztette az egész belvárosra, egyúttal erről a konkrét telekről a Rába MVG-vel kötöttek külön-megállapodást, amelynek értelmében a gyáróriás itt építheti fel reprezentatív kereskedelmi és konferencia központját (*Kisalföld* 1977a, 8). A Rába MVG igényessége, valamint a tervezett funkció biztató kiindulást jelentett arra nézve, hogy egy méltó épület készüljön erre az építészeti rendkívül kényes helyszínre. A korabeli beszámolók alapján Lőrincznek mindebben proaktív közvetítő szerepe volt, és talán nem meglepő, hogy a tervezési megbízást is ő kapta meg (Zádor 1986, 48).

Az engedélyezési terv 1977-re készült el. A műleírás tanúsága szerint a történeti környezetben bárminemű előregyártott szerkezet használatát kizárták, előírták a magastető alkalmazását, illetve a csatlakozó épület párkánymagasságának folytatását, valamint a keretes beépítési módot.⁹⁴ Az épület átadását eredetileg 1979-re tervezték, ami annak fényében különösen optimista ütemezés, hogy az építkezés Győr legősibb, régészeti addig mélységében nem kutatott területén zajlott, tehát előreláthatóan komoly leletek felszínre kerülésével lehetett számolni. A sok évben mérhető csúszás ellenére a Rába MVG jó mecénásként „messze a törvény megszabta kereteken túl” támogatta az ásásokat, amely több kiemelkedő leletet is hozott (*Kisalföld* 1978, 8).⁹⁵

Az épület karakteres alkotás, mégsem feszíti szét a történeti beépítés kereteit, sőt annak méltó kiegészítését adja, miközben kerül mindenféle direkten historizáló gesztust. A teljesen üvegezett, visszahúzott földszint sávjában két, fehér mészkővel burkolt oszlop keretezi a bejáratot. A konzolosan kiugró első emelet színeztet, hő- és hangszigetelt üvegtáblái zártságot és méltóságteljes hangulatot árasztanak. Ezt jólesően oldja a parapetek fémburkolatán finom rajzolattal megjelenő csúcsívek sora, ami egy leheletnyi posztmodern ízt is ad a háznak. Számos további történeti utalással találkozhatunk még, mint például a kapualjban a gótikus ülőfülkék absztrakt megidézésével.

94 Az engedélyezési tervdokumentációnak egy reprezentatív kötésű példánya Lőrincz József magántulajdonban lévő hagyatékában található meg.

95 Ezek közül a legjelentősebb a 11. századi Szent Lázár-plébániatemplom alapjainak feltárása és bemutatása.

A háznak nem csak a külső megjelenése volt kényes tervezői feladat, de a belső világa is a legjobb minőségben kellett, hogy elkészüljön. Itt azonban már nem a műemléki illeszkedés, hanem a lehető legnagyobb fényűzés biztosítása volt az elsődleges szempont. A Rába MVG vezérigazgatója itt többmilliárdos üzletek megkötését célozta, és világméretű gépipari óriáscégek delegációinak igényeit tartotta szem előtt. Nem is alaptalanul, hiszen a sajtóhírek szerint a ház egyik első vendége maga a Suzuki-gyár vezérigazgatója volt (Kelemen és Boy 1985, 4).

Lőrincz eredetileg Mezei Gábor belsőépítésszel kezdett el az épületen dolgozni, akinek ugyanakkor Horváth Edével, a Rába MVG vezérigazgatójával „nem sikerült »barátságot« kialakítania”.⁹⁶ Horváth a terveket látva állítólag azt mondta, hogy itt még „a sofőrjét sem engedné lakni”. Így Mezeit végül Schinagl Gábor (Közti) váltotta. A megbízó kívánságának megfelelően fényűző formavilágú, reprezentatív belvilágot alkotott, amelyben páratlanul gazdag ipar- és képzőművészeti réteggel találkozunk. Az alkotások mindegyik fontosabb térben, sőt a lakosztályokban is jelen vannak. Ez azonban nem is elsősorban a belsőépítésznek köszönhető, hanem inkább Lőrincznek, aki „művészek sorát foglalkoztatta az épületen: a faliszőnyeget szövő textilestől a hófogórácsot tervező ötvösművészig” (Bolberitz 1990, 58). Az alkotások sorából mindenképpen kiemelhetjük Borsos Miklós látványos szobrát a fedett udvarban, valamint Schrammel Imrének az uszoda falát díszítő kerámiaplasztikáját.

A vezetőség elvárásainak kivitelezőként sem volt könnyű megfelelni. Megtudjuk például, hogy „a már kész márványlépcsőket az amerikai útjáról visszatérő vezérigazgató felszedette, és azt tölgyfaborításra cseréltette ki” (Kelemen és Boy 1985, 4). Az ehhez hasonló akciókba „tönkre is ment egy-két vállalkozó cég, [...] a Rába ugyanis csak a kifogástalan munkáért fizetett, és volt olyan építő, akinek ez csak többszöri nekifutásra sikerült” (Hámor 1986, 17).

Végül idézzük magát Lőrincz Józsefet, illusztrálva, hogy milyen gondossággal és odafigyeléssel járt el a tervezésnél: „Amikor még csak terveken létezett a ház [...] kértem egy markolókocsit, s annak a kanalába ülve felemeltek a különböző szintek magasságába.

Meg akartam bizonyosodni arról, hogy valóban az lesz-e a látvány, amit elképzeltünk, ott lesz-e a város ezer évének szépsége, hangulata az épület minden szegletében” (Hámor 1986, 17).

A vendégházat végül 1985 márciusában adták át. Minden bizonnyal Lőrincz összefoglaló főművéről van szó. Irigylésre méltó feladatot kapott, hiszen megbízása „a hazai átlagot messze meghaladó” épület létrehozására szólt, amelyben „a minőség vált elsőrendűvé, és az idő, mint tényező, nem elhanyagolható, de másodrendű szemponttá vált” (Zádor 1986, 59).

Győr egy olyan épülettel lett gazdagabb, amely arra is emlékeztet, hogy egykor hová pozícionálta magát a város meghatározó ipari üzeme, és milyen értéket tudott létrehozni. Egyúttal azt is mutatja, hogy mire volt képes egy hazai „sztárépítész”, ha elsősorban nem a szocializmus gazdasági és politikai kényszerei kötötték, hanem a realitásokon felülemelkedve egy kvázi „kapitalista” megbízóval dolgozhatott, aki megkövetelte és meg is fizette a minőséget. Horváth Ede mint a Rába MVG teljhatalmú vezérigazgatója kétségtelenül az elnyomó rendszerbe ágyazva, autoritativ módszerekkel irányított, ugyanakkor az így teremtetett európeai ipari kultúrával, a közösségi élet támogatásával, és nem utolsósorban minőségi építészeti produktumok beruházójaként jelentős értéket adott Győrnek és a régióknak. Ez az épület mindmáig talán egyik leghívebb képviselője e korszak legszélsőségeiből hazai lehetőségeinek és ellentmondásainak.

96 A teljes idézet: „Én főleg Makovecz-cel dolgoztam, nagyon ritkán mással. [...] Győrben Horváth Edének, a Rába nagyhatalmú urának terveztünk egy székházat, [Lőrincz] Jóska az épületet, én a berendezést, de nem sikerült »barátságot« kialakítanom a megrendelővel, ezért nem lett belőle semmi. Félelem uralkodott a cégen belül, senki semmilyen döntést nem mert meghozni. Csináltam egy tervet egy lakosztályhoz, de Horváth azt mondta, hogy a sofőrjét sem engedné lakni benne. Próbáltam találkozni vele, hogy ha az övé minden döntés, esetleg vele egyeztetnék, de egyik megbeszélés találkozára sem jött el, máskor azt üzenté, hogy fogad, de egyedül kell jönnöm, erre lemondtam a találkozót. Végül én mondtam le az egésztől, mert ilyen feltételekkel nem tudtam vállalni” (Gréczy és Mezei 2017, 224–225).

A konok felszín és a hamiskás mosoly

Lőrincz a hetvenes évek végén családi okok miatt egyre többet járt fel Budapestre, és a nyolcvanas évek elején már arra törekedett, hogy ismét a fővárosban találjon munkát. Ebben nagy szerepe volt feleségének, aki nem igazán találta meg Győrben a helyét. Nyíri Vera el is helyezkedett a Vátiban, de a kétszeres Ybl-díjas, vidékről felköltöző Lőrincz nehezen talált magának megfelelő pozíciót a fővárosban az egyre inkább kibontakozó recesszió éveiben. Végül 1982-ben rövid ideig az OMF-nél helyezkedett el, ahol átvette a távozó Koppány Tibor műtermét (Valter 2005, 293).⁹⁷ Még ugyanezen év tavaszán az Építési és Városfejlesztési Minisztérium Településfejlesztési Főosztályának helyettes vezetője lett. Tevékenyen bekapcsolódott a fővárosi szakmai közéletbe, ugyanakkor továbbra is nyomon követte győri munkáit, például a Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központ épülését, vagy a kazamatarendszer további helyreállítását. Ez ügyben még halála előtt két héttel, 1990 nyarán is járt Győrben.

Budapestre költözésével aktív alkotói korszaka lényegében lezárult. Legfeljebb néhány kisebb, magánjellegű megbízást vállalt. Ekkor építette fel viszont saját balatonedericsi nyaralóját, amely élete végéig a pihenést, a kikapcsolódást jelentette számára.

Finta József hívására megpályázta és megnyerte 1986-ban a Lakóterv igazgatói posztját (Finta 2019). Lőrinczet örömmel fogadták az éppen válságos időköt élő vállalat élén, és ő a szokásos lendületével látott hozzá a cég rendbetételéhez. Az egyik legnagyobb hazai tervezőintézet átstrukturálása ugyanakkor rendkívül kemény feladatnak bizonyult. Mindennapjainak íve az idegőrlő vállalati munka és az edercsi nyaralójában töltött hétvégék végtelen nyugalma között feszült – mint bebizonyosodott, végül pattanásig. Lőrincz

József 1990 augusztusának első napjaiban egy reggel rosszul lett az irodájában, kórházba került, és még aznap elhunyt.

Finta József, aki kollégaként pályája legelején és legvégén is ott volt mellette így emlékezett vissza életútjának e legutolsó időszakára: „Hivatalos megbeszélések, a Vállalat sorsát és jövőjét elemezgető tárgyalások, építetők, investorok számára koreografált magamutogatások, a különféle hatalmak és hivatalok előtti lélekcsonkító megalázkodások és taktikázgatások, jó és rosszízű tervtanácsok, belső cégbeli viszálykodások megüresedett, hirtelen-nyugodt pillanatait kihasználható évek óta erről a prэшázról beszélt nekem. Idegbajos mindennapjaim, saját gondjaim penetrációjában sokszor nem is figyeltem rá igazán, amikor saját diófája szépségéről regélt. Mennyivel jobban, több megértéssel és tisztelettel hallgattam volna, ha tudom, hogy utolsó munkájáról mesél” (Finta 1991).

97 Egy utalást találunk itteni munkásságára: a hatvani kastély rekonstrukciójának „előterveit” jegyezte Németh Ferencel együtt. A felújítás építész tervezői: Kiss Csaba, Németh Ferenc, Rátkai Attila (Németh 1978, 477).

Lőrincz József az egyetlen olyan építész volt a Győri Tervező Vállalatnál, aki ígéretes budapesti karriert hátrahagyva, az Ybl-díj várományosaként érkezett Győrbe, és ott is teljesedett ki az életműve. Egyfajta „sztárépítésszé” vált, akit döntéshozókkal, vállalatvezetőkkel, képzőművészekkel kiépített személyes kapcsolatrendszere magasan kiemelt a Győriterven belül. A számára megadatott intézményi kereteket nem feszegette, de miért is tette volna: magas helyzetérzékenységgel, jó humorral, jó társasági lényként olyan kapcsolatokat teremtett, ami által a vállalat részeként nőtt a vállalat fölé. Mindezért rendkívül keményen meg is dolgozott és teljesítménye legitimálta viszonylagos autonómiáját.

Kiemelt szerepe nem okozott kollégái között nagyobb féltékenységet, általában kedvelték „a Lőrincz Jóska-t”. Hatalmas munkatempójához hozzátartozott ugyanakkor, hogy épületei kidolgozásának részleteivel nem mindig törődött, és számos esetben bízta azt fiatal kollégáira saját, erőskezű korrigálása alatt. „Szép önálló feladatokat adott. De annyira erős személység volt, hogy ha leült melléd korrigálni, és felállt, akkor az már a Lőrincz József háza volt” – idézzük immár sokadszorra Winkler Gábort (Winkler G. 2014). Szorosán bevonta munkájába az irodájába kerülő fiatalokat, többnek mestere is volt a MÉSZ Mesteriskolájában, de fiatal kollégái itt is inkább irigyeltek azokat a társaikat, akiknek „igazi” mesterük volt. Lőrincz inkább főnökük volt, mint mentoruk: ugyan kiemelt feladato-

kon dolgozni lehetett mellette, de kiteljesedni, önálló hangra találni kevésbé.⁹⁸ Ahogy láttuk, volt rá példa, hogy még a szerzőség kérdése is vita tárgyát képezte.

Tanítványa volt a Mesteriskolában Bodrossy Attila, Czéhmester István, Gyüre Zsolt, Józsa Mária, Majoros Gábor, valamint Papp Lukács (Bolberitz 1990, 58). Bodrossy Attila így emlékszik vissza: „Azért nekem is hiányoztak a mesterek. Láttam a Mesteriskolán, hogy jobb volt a Gulyás Kefi mellett dolgozni mint a Lőrincz Jóska mellett. Ő nem volt olyan értelemben mester, hogy bármit is mondott volna az én házamra vagy bármire. Rajzolt mást. Mást nem nagyon lehetett csinálni, mint Lőrincz-házat, kalapos házat, így hívtuk. Nekem a Plesz Tóni volt az igazi mesterem. Ő volt a miskolciak mestere, a Bodonyi Csabáéké. Együtt laktunk Budapesten a Bercsényi Kollégiumban, én intéztem nekik, hogy oda jöhessenek. Hárman, Bodonyi Csaba, Plesz Tóni meg én voltam ott. Én azok alatt a két napok alatt a Plesz Tónitól többet tanultam mint a Lőrincztől egész idő alatt Győrben. [...] A Győriterve abszolút nem volt jellemző a mester-tanítvány viszony; főnök-beosztott viszony volt. A főnök azt mondta legyen így, és így is lett (Bodrossy 2021).

Lőrincz megbízásait nem csak a vállalati munkaelosztás csatornáin vagy pályázatokon keresztül szerezte, hanem nem egyszer saját maga volt iniciátoruk. Mindezt elősegítette, hogy a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának tagjaként a helyi politikában is képviseltette magát, és lobbitevékenysége által lehetőséget kapott több ötletének megvalósítására. Ez irányú munkáját azonban nem a politikai haszonszerzés vagy a megbízásokhoz való jutás vágya motiválta, hanem elsősorban lokálpatriotizmusa, a városa és az építészeti víziók iránti elköteleződése.

Lőrincz a „nagy kép” felől közelített: az építészeti feladat léptékétől függetlenül volt képes összetartani mind az alkotás folyamatát, mind az alkotók közösségét, még ha az egyes részletek kidolgozására már nem is maradt végül figyelme. A Rába MVG hatalmas csarnokaiban az építészeti, tartószerkezeti, gépészeti, elektromos, üzemelési-funkcionális rend konstruálását ugyanaz a képessége tette lehetővé, mint a Vaskakas étterem hangulatos mesevilágát megteremtő művészek összefogását.

Építészeti eszköztárának visszatérő elemei mellett szinte egész életművében következetesen kitartott. Ilyen volt például az átriumos, belsőudvaros térszervezés, vagy a vízszahúzott földszint felett hangsúlyosan formált, szalagablakos, előreugró emeleti tömeg, illetve a hosszan nyújtózó homlokzatok strukturálása markáns vasbeton elemekkel, túlfutott bütőfalakkal, loggiák sorával. Ezt a rendíthetetlen következetességet éltek meg fiatal kollégái erős kötöttségként, ahogyan már utaltunk rá.

Egykori kollégája és mesteriskolás társa, Finta József ugyanakkor mást is észrevett e konokság mögött: „első látásra szinte kemény, komoly-szimmetrikusra komponált arca [...] majdnem olyan mint a kavics. Aztán a szilárd felszín mögül előbúvik a hamiskás mosoly, a játék szeretetének légysága, az igazi karakter” (Finta 1991). Mintha ilyen lett volna az építésze is: igazán jó alkotásaiban a következetes szerkesztettség mellett érvényesülni tudott e felszabadult játékosság.

Több nagyszabású álma nem vált valóra, de még sajnálatosabb az, ahogyan az utókor a legtöbb megépült alkotásával bánt.

Az Ifjúsági Házat, a Rába MVG reptéri szolgálati lakásait és éttermét lebontották, míg utóbbi testvérépülete ma már szinte romhalmaz. A Vaskakas Tavernát és a Grillbárt bezárták, belsőépítészeti alkotásaik az enyészeté lettek. A később szóba kerülő budapesti Európa Szállót és a győri sportcsarnokot úgy átépítették, hogy ma már rájuk sem ismerünk. Jó állapotban áll még viszont főműve, a káptalan-dombi vendégház, amely mindenképpen megérdemelné nem csak a megőrzést, de akár a műemléki védettséget is.

■ 3. Esettanulmányok ■

A mindennapok
feladata: A Rába

■ 3.1.

MVG gyárai ■

Az előzmények

Az 1896-ban alapított győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt., mivel hadiüzemként is működött, szinte teljesen megsemmisült a második világháború alatt. A termelés újraindítása prioritás volt az államszocializmus első éveiben. A rekonstrukció tervei részben az Ipartervben készültek, ugyanakkor számos feladatot kapott a Győri Tervező Vállalat is (Haba 2019, 109, 240). 1956-re készült el a Cserhalmy József által tervezett vagonyszerelő csarnok, majd Hegyi György tervei szerint épült fel 1962-re az új hőkezelő üzem, valamint 1964-re az igazgatósági épület és az orvosi rendelő a Budai úton.

A hatvanas évek során lezajlott országos „dízelesítési program” keretén belül hatalmas összegeket költöttek a hazai gépipar fejlesztésére, amely összeg legjelentősebb hányada, mintegy harmada Győrbe, a Rába MVG-hez került. Feladata egyrészt a korszerű, nagyteljesítményű járműmotorok gyártása, másrészt nagyteherbírású, autóbuszokhoz és tehergépjárművekhez alkalmazható futóművek kifejlesztése volt (Tabiczky 1972, 67–68). Mindezzel egy időben, 1963-ban kapott új igazgatót a gyár Horváth Ede személyében, aki erőskezű vezetéssel, célratörően, a munka megszállottjaként vezette vállalatát egészen 1990-ig. A Rába-márkát nem elsősorban a KGST-piacon, hanem világviszonylatban szerette volna versenyképessé tenni, ami sok szempontból sikerült is neki (E. Horváth 1990, 29, 83). Mindez hosszú távon meghatározóvá vált Győr és régiójának ipari, gazdasági, valamint sok szempontból társadalmi és kulturális fejlődésében.

A Rába MVG későbbi csarnokainak egyik előzménye a Győriterv által tervezett célgépgyári üzem volt (Horváth Andor, 1963). Egy látogatás során Horváth Ede állítólag nagy hatást gyakorolt a gyártótér szerkezeti tisztasága, a gépészeti és elektromos hálózatok nem látszó kialakítása, azaz a csak termelésre, a célra kihegyezett elrendezés. Ezután „adta parancsba”, hogy a csarnokot jegyző győriterves mérnökökkel konzultáljon saját tervező osztálya (Palla és Szalai 2014, 13). A nagyléptékű fejlesztések első lépéseként a Rába MVG saját tervezésében 1966-ra elkészült egy kísérleti, egyhajós, 1400 m²-es, üvegfalú, acélszerkezetű csarnoképület. Ez új műhelyül szolgált a gyár acélszerkezet-gyártó és -szerelő részlege számára, amely egyúttal az épület kivitelezője is volt. A napisajtó „elegáns kísérlet”-ként, a „jövő csarnoka”-ként szá-

molt be a legkorszerűbb eszközökkel, és anyagokból tervezett új létesítményről. Különösen a három oldalán profilüveggel kialakított falak, valamint a módszeresen összefogott gépészeti és elektromos rendszerek hatékonyságát és a rendezettség új esztétikáját emelte ki a beszámoló (*Kisalföld* 1966a, 1).

A kísérlet után a gyár Budai úti területén 1965 körül elkezdődött az egykori autógyártó-csarnok felújítása és acélszerkezetű kiegészítése az új motorgyár számára, több lépésben, összesen mintegy 13-15 ezer m²-en. Avatására 1969 júniusában került sor (Tabiczky 1972, 91). A futóműgyártás új létesítményeinek viszont itt már nem volt elég szabad hely. Erre a célra a Rába MVG a város keleti részén elterülő, funkcióját veszített győri reptér területét szerezte meg. A zöldmezős beruházásként

tervezett többtízezer négyzetméteres csarnokok, a kiszolgáló és igazgatási épületek azonban már jócskán meghaladták saját tervezési kapacitását. A helyi feladat és a helyben meglévő kivitelezői háttér miatt a gyárvezetés a tervezéshez is helyi partnert keresett: a munkára a Győritervet kérték fel, ahol Lőrincz József kapta meg a vezető tervezői feladatot (Lőrincz 1975b).

Az előzetes tájékozódásból kiderült, hogy az új, 20, illetve 28 ezer m²-es, akkoriban példátlan méretű üzemek felépítését a hatvanas évek elején, a vasbeton előregyártás iparosításának kezdeti szakaszában, és a meglévő kapacitások leterheltsége mellett elfogadhatatlan határidőre vállalták volna csak az állami kivitelezőcégek. A Rába MVG vezetése a nem feltétlenül olcsóbb, de jóval gyorsabban építhető acélszerkezet használata mellett döntött saját gyártó és szerelő kapacitására, az ún. „hídüzemé”-re alapozva (Palla és Szalai 2014, 7).⁹⁹ Az acélszerkezet ipari építészetben való alkalmazása országos szinten is innovatívnak számított, hiszen azt a hatvanas évek elején még jobbra csak elvétve, prototípus épületeknél használták (Katona 1969, 210).

A csarnokok kivitelezési, használati és végső soron esztétikai előnyeit a szerkezeti rendszer alapozta meg. Lőrincz koordináló szerepe mellett ez elsősorban Bödök Tamás, Máté János, majd Szalai Kálmán mérnöki munkájának volt köszönhető. Ezek ismertetését a korabeli szaksajtó részletesen közölte, így itt csak néhány lényegi elemet emelünk ki (Lőrincz és Bödök 1968, 46–47). A 12×18 m-es raszterben álló pillérekre helyezett gerendákat két, egymás mellé tett I acélból hegesztették össze, amelyek üreges belső része egyben légcsatornaként is szolgált. Hasonló rejtett gépészeti megoldás volt, hogy a lapostetőről összegyűjtött vizet az oszlopokba épített ejtőcsövek vezették le. Jellegzetes elemei a csarnokoknak a kiemelt felülvilágítók, az oldalsó homlokzatokon végigfutó profilüveg sáv, és a nyitható szalagablaksor. A „csupaüveg” homlokzatot csak a vasbeton szerkezetű szellőzőgépházak szakították meg. Ezek

a tervezőirodai szakzsargonban csak „bunkóknak” hívott elemek jellegzetes tartozékai a Győriterv korai acélsarnokainak, amelyek egyúttal a filigrán acélkonstrukció merevségét is adták.¹⁰⁰

A szerkezet kisebb módosításokkal le tudta követni a későbbi, jóval bonyolultabb technológiájú (öntöde, kovácsüzem), vagy éppen jóval nagyobb méretű (pl. a 67 ezer m²-es) csarnokok igényeit is, így a konstrukció fő elvei gyakorlatilag 1985-ig változatlanok maradtak.

99 A nagy hagyományokkal, világszínvonalú szaktudással és viszonylag korszerű felszereltséggel rendelkező gyárrészleg készítette például a két világháború között a győri Petőfi hidat, amely 1933-as felavatásakor a világ leghosszabb hegesztett acélszerkezetű hídja volt (Mentes és Galgóczi 1993, 33). Itt gyártották a második világháború után a budapesti Kossuth híd elemeit, de készült híd Egyiptomba a Nílus fölé, valamint többtucat szerkezet India és Pakisztán vasúti hálózatának fejlesztéséhez az ötvenes és hatvanas években (Tabiczky 1972, 54, 76).

100 A technológia fejlődésével, a tetőre telepített szellőzőgépek megjelenésével a nyolcvanas évekre már elmaradtak ezek a jellegzetes toldalékok.

Zöldmezős gyáregyüttes az egykori győri reptérre

A munka már a kezdetekkor rendkívüli ütemben folyt: 1965-ben párhuzamosan készült a győri reptéri gyáregyüttes beruházási programja, valamint az ottani első épület kiviteli tervezése.¹⁰¹ Az első 28 ezer m²-es csarnokot, az új hátsóhid gyáregységet rohammunkában kezdték el építeni 1966-ban. Az itthon akkoriban rekordméretűnek számító üzem 1967 végére el is készült (*Kisalföld* 1967, 1). Mindez úgy volt lehetséges, hogy mire 1966. május 20-ára a hiánytalan kiviteli dokumentációt átadta a Győriterv, addigra a Rába MVG már az összes acélelemet legyártotta, készen volt az alapozás, sőt már elkezdték felállítani az oszlopokat még a korábbi, Budai úti motorgyári csarnok megoldásai alapján.

Ekkortól a csarnok építését már a Győriterv szerkezeti tervei szerint folytatták. Bár a két rendszer összehangolása az építés során okozott problémákat, a munka gyorsan elkészült. A „folyamatos tervszállítást” ekkor vált a Győriterv és a Rába MVG között gyakorlattá: a tervezők folyamatosan szolgáltatták a dokumentációkat, miközben a hídüzem már gyártotta és szerelte is az azokban meghatározott acélelemeket (Palla és Szalai 2014, 25–26).

A fenti csarnok mellett 1967–1971 között épült fel a 20 ezer m²-es szerszámüzem. A két termelőegység hidakkal kapcsolódik a közöttük hosszan nyújtózó kiszolgáló épülethez, amelyben az öltözők, mosdók, valamint az irodák kaptak helyet.

Ezen „ült” volna az első tervváltozatok szerint a vállalatirányítás toronyépülete, amely elképzelés volumene folyamatosan nőtt: az 1968 körül elkészült módosított beépítési ter-

ven már a terület északi, a Bécs-Budapest főút felőli, frekventáltabb zónájába került az igazgatási és szolgáltatási központ toronyházzal, kiállító- és konferencia-épületekkel, étteremmel, orvosi rendelővel, munkapszichológiai laborral, illetve egy kisebb szolgálati lakóteleppel. Mindebből végül csak a lehető legszükségesebb fejlesztések, az étterem, a portaépület, valamint 21 darab szolgálati lakás épült fel Lőrincz József tervei alapján a hetvenes évek elejére. A meg nem valósult tervről, és annak további tervezéstörténetéről a záró fejezetben bővebben lesz még szó.

101 „Futóműgyártás beruházási programja, 1965, Győr Járműipari Művek, Beruházási Program”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DK279735 DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-685. Ez a terv még számol egy 40 000 m²-es, új tehervagonygyártó csarnokkal is, amely végül nem valósult meg, mivel a hangsúly – a nemzetközi trendeket követve – ekkoriban a vasúti szállításról a közútira tolódott.

A tervbe vett termelőüzemek azonban nemhogy megvalósultak, de még az elképzeltnél is nagyobb ütemben bővültek. A hazai beszállítói háttér megbízhatatlansága miatt a Rába MVG igyekezett a lehető legtöbb igényét helyben kielégíteni. „Ha lett volna magyar vasérc, akkor lett volna »Rába-bánya« is” – jegyezte meg a csarnokok gépésztervezője, Palla Dénes (Palla és Szalai 2014, 10).

A hetvenes évek elején a fokozódó export, a részben nyugati licencek alapján a nyugati piacra is készülő termékek gyártása megkövetelte az egyenletes és kiszámítható alapanyagellátást az öntvények tekintetében is. 1966-ban elkészültek egy új győri öntöde tervei az Ipartervnel Kévés György munkája nyomán az Öntödei Vállalat megbízására. A beruházást azonban még abban az évben a Rába MVG-hez csatolták, ahol a korábbi elképzeléseket elvetették, és új terv készült a Győritervben Lőrincz József vezetésével (Kévés 1966, 7; Szüts 1966, 1). Az épület technológiai és funkcionális szempontból is jóval komplexebb feladat volt a korábbi két csarnoknál, ugyanakkor ez az épület is viszonylag gyorsan elkészült: 1972-ben már elindult benne a próbatermelés és 1974 januárjában adták át az üzemet (Puskás 1974, 1).

Ezzel lezárult a Rába MVG-nek az 1963 körül elkezdett, országos léptékben is jelentős első ütemű fejlesztése (*Kisalföld* 1971b, 3).¹⁰² Az épületek legtöbbjét vezető tervezőként jegyző Lőrincz József e munka elismeréseként 1974-ben kapta meg második Ybl-díját.

A gyár és a tervezővállalat együttműködése azonban itt nem állt meg, sőt még nagyobb léptékben folytatódott. A fejlesztések ütemét az 1973-as olajválság hatása lassította ugyan, de azok mérete még nőtt is. A Rába MVG a futóműgyártás fejlesztésére, elsősorban az exportarány növelésére kapott többmilliárd forintos hitelt a Magyar Nemzeti Banktól. Ebből a keretből indultak meg 1974-76 körül az újabb beruházások: az új

szombathelyi gyár, a győri kovácsüzem, valamint az új győri futóműgyár építése.

Az új kovácsüzem a még múlt századi vasúti járműgyári elődöt volt hivatott kiváltani. Az alapkövetelmény 1974 októberében történt, a próbaüzem 1978-ban kezdődött meg, a műszaki átadásra pedig 1979 februárjában került sor. Építészete, szerkezeti rendszere lényegében az előző csarnokokhoz volt hasonló,¹⁰³ azonban a beton-elemeket szinte teljesen száműzték: immár a tetőfedés és az oldalfalak is acélból, szerelt módon készültek. A kovácsüzem és az öntöde között közös használatú kommunális épület készült Univáz szerke-

zettel, amelyet könnyed, üvegezett, szintén acélszerkezetű hidak kapcsolnak a csarnokokhoz (Harmati, Szalai, és Palla 1981; Máté és Szalai 1979).

102 Nem témája az értekezésnek, de meg kell említeni, hogy mindehhez a győri reptéri területen, majd a többi zöldmezős beruházás esetében is kiépült a teljes közlekedési és közműrendszer a Győriterv mérnökeinek tervei alapján, amely úgyszintén igen jelentős tervezési feladat volt.

103 Egy jellegzetes technológiai fejlesztésre került sor: a főtartók mellett az oszlopok is a légtechnikai rendszer részét képezték. Ez a kialakítás lehetővé tette a friss levegő bejuttatását az alsó légtérbe, anélkül, hogy a nemkívánt szellőzőcsatornák megjelentek volna.

1976-tól a Győriterv a korábbi rekord méreteket is több mint kétszer felülmúló, az országban ismét példátlan méretű munka tervezésére kapott megbízást. A 67 ezer m²-es csarnok kapcsolódó épületeivel gyakorlatilag egy újabb komplett gyár volt, amelynek létrehozásával a Rába MVG immár világszerte is exportképes futóművek előállítását célozta. A vezető tervező ezúttal is Lőrincz József volt. A csarnokszerkezet alapelvei – a duplájára növelt feszítávolságok mellett is – gyakorlatilag változatlanok maradtak. Felmerült ugyan a nagy méret miatt az acél szekrénytartók kiváltása a gazdaságosabb rácsszerkezettel, de végül ismét a már jól bevált megoldás mellett kötelezte el magát a beruházó (Palla és Szalai 2014, 11, 30).

A csarnok és a kapcsolódó háromszintes szociális épület ugyanakkor számos egyedi építészeti megoldást tartalmazott. A két, egyenként 350 méteres hosszoldalának monotonitását megszakítja a két darab kétszintes technológiai épület, valamint az oldalanként két-két jellegzetes, kőburkolatú vasbeton szerkezetű légtechnikai gépház. Déli irányból két légies acélszerkezetű hídon közelíthető meg a mintegy 240 m hosszú, hasáb alakú, háromszintes szociális épület. Ez utóbbin figyelemre méltó a véghomlokzatok sötétbronz színű, alumínium lécburkolata.

A csarnok óriási belső terében üde színfoltként jelennek meg a Lőrincz által tervezett „belső szociális egységek”: a négy darab „tízóraizó” hely, valamint a két darab mosdóblokk. A betonpadló ezeknél márványra vált, és az egyedi, feltűnő sárga színezésű műanyag álmennyezet is kiemeli az egységeket a hatalmas térből. Az étkezőblokkokat ívesen kialakított, élénk színű műanyag pult határolja, amelyet belülről lehetett körbeülni. Bent piros asztalok, valamint támla nélküli zöld székek készültek szintén műanyagból (Harmati, Szalai, és Palla 1981, 14–15; Északdunántúli Tervező Vállalat 1980).

A színek tudatos alkalmazása egyébként is kiemelte a Rába MVG-t a hazai ipari mezőnyből, ami a reptéri terület monstrumain is megmutatkozott. Az acélöntöde sötétszürke, a kovácsüzem mélyvörös, a „67 ezres” futóműgyártó csarnok pedig narancssárga színezést kapott, amit jól kiegészített a gondozott füves terület élénkzöld színe. Ezen túl a csarnokokba telepített gépeket is „rábás” színekre, sárgára és pirosra festették (és festik mind a mai napig). Ilyen színeket kaptak a 67 ezer m²-es csarnokban a Lőrincz József által tervezett étkezőblokkok is. Mindez egyrészt elősegítette, hogy ne váljon a megjelenés monotonná, másrészt megkönnyítette a tájékozódást, és egyértelműen beazonosíthatóvá tette az egyes egységeket.

Ez utóbbihoz kapcsolódik, hogy a hetvenes években, itthon egyedülálló módon bevezették a különböző színű munkaruhák használatát a különböző gyáregységek dolgozói részére. Mindez a korszerűség üzenetét is hordozta: az öntödei munkások például hófehér overált kaptak annak jeleként, hogy a legmodernebb, automatizált technológiával dolgoznak (Puskás 1974, 1).

A fővárosi kaland: a Vörös Csillag Traktorgyár rekonstrukciója

Az 1900-ban alapított Hoffer-Schranz Gépgyár az államosítása után Vörös Csillag Traktorgyár néven üzemelt tovább. A veszteséget termelő üzemet 1972-ben egy kormányhatározat a jó gazda hírében álló Rába MVG-hez csatolta (Palla 1978b, 44). Annak vezérigazgatója ugyan nem lelkesedett a feladatért, de szokásos lendületével látott munkához. Az 1973. év eleji nyilvánosságra kerülés után néhány héttel, 1973. február 12-én a Győriterv II. irodájának vezetőit már a helyszínre rendelte, és ott helyben rámutatott a lebontandó építményekre és lediktálta az új létesítmények paramétereit (Palla és Szalai 2014, 13).

A szanált csarnokok – a korabeli fényképek tanúsága és a visszaemlékezések szerint – kiváló alpesi vörösfenyőből és filigrán acélszerkezetből készült, értékes épületek voltak, igaz rendkívül elhanyagolt állapotban. Megmentésük azonban fel sem merült. Az új létesítmények tervezésén kívül a kivitelezést is a már „bevált” győri vállalatok végezték: így lehetséges, hogy az emlékezetes 1973. év eleji helyszíni „projektindítás” után 1974. végén már nemcsak hogy állt egy 14 ezer m²-es csarnok, de elkezdték benne az amerikai licenc alapján készülő első Rába-Steiger traktorok gyártását. 1977-re a néhány megmaradt régi épületet is felújították, felépült egy újabb 8000 m²-es csarnok, átadták az új öltözőket, majd ősszel az igazgatási és irodaépületeket is. Új étterem, orvosi rendelő és tanműhely is épült (Palla 1978b, 49–51).

Nem volt azonban hosszú életű a Rába MVG budapesti jelenléte. A fővárosban amúgy is jelentős munkaerőhiányt a győri gyár híres-hírheft munkaszigora is súlyosbította, mígnem a helyzet tarthatatlanná vált. A racionalizálás jegyében 1982-ben a traktorok végszerelését már Győrbe telepítették, majd minden gyártási folyamatot megszüntettek a kispesti üzemben (Ferenczi 1982, 1).

A kudarcban ugyanakkor megmutatkozott az acélszerkezetű szerelt csarnokok újabb előnye: nem veszték kárba. Bár Budapesten feleslegessé váltak, az éppen akkor aktuális mosonmagyaróvári és győri termelésbővítés új épületeket kívánt. A két csarnokot egyszerűen szétszedték, Győrött felújították, és a kisebbiket ott helyben, a nagyobbikat Mosonmagyaróváron ismét felállították 1988-ra illetve 1990-re (Palla és Szalai 2014, 13).

Vas megye iparosítása: a sárvári, a szombathelyi és a szentgotthárdi Rába-gyárak

A Rába MVG 1968 után három teljesen új, zöldmezős beruházást indított el Vas megyében. Ezzel nem csak a helyi gépipar máig tartó jelentőségét alapozta meg, de lendületet adott a nyugati határ közelsége miatt addig elhanyagolt megye számos városa fejlődésének.

Elsőként a sárvári ún. „normáliaüzem” készült el. Alapkövét 1968. augusztus 20-án tették le, amely napon Sárvár egyúttal városi rangot is kapott. Tervezését Lőrincz József vezette, aki az akkoriban a Győritervbe került Winkler Gábornak delegálta a feladatot. A gyár a Győrben már bevált, Lőrincz által meghatározott alapképlet szerint épült fel: egy 15 ezer m²-es acélszerkezetű csarnokhoz híddal kapcsolódik a fejépület irodákkal és a szociális létesítményekkel.¹⁰⁴ A gyár 1971-es átadásakor a megye legnagyobb üzeme volt, és az is maradt egészen addig, amíg fel nem épült egy még nagyobb Rába-egység Szombathelyen (*Kisalföld* 1971c, 3).

1976 elején jelentette be az újabb Vas megyei beruházását a Rába MVG: új futóműgyárat létesít a megyeszékhelyen. Az építkezéssel párhuzamosan egyúttal átvette és bezárta a város több kisebb gépipari üzemét. Az 1982-re felépült új együttes telepítése, szerkezete szintén a Lőrincz-féle győri mintát követi, de vezető építésztervezője már Bircher László volt. A 15 és 20 ezer m²-es csarnokok híddal kapcsolódnak az ebben az esetben háromszintes fejépülethez.

A legizgalmasabb ház ugyanakkor minden bizonnyal a Solt Herbert által jegyzett szabadon álló étterem. Alapsémája követi ugyan a Lőrincz és Winkler által tervezett győri menzákét, de azoknál formagazdagabb homlokzatot kapott, miközben enteriőrjének minősége közel egyenrangú azokkal. Tudatos döntés volt, hogy a forgalmas 86-os főút mellé került, hiszen az irodaszárnyal együtt mind a város, mind a Rába MVG számára reprezentációs szerepet is betöltött (Palla 1978a, 25–26). Az étterem 1982-ben Építőipari Nívódíjat kapott.

A gyárat a rendszerváltás után eladták, de funkciója megmaradt: benne a német BPW ma is futóműveket gyárt. A Rába MVG az 1980-as évek elején szintén átvette a nagyműtű, de addigra már meglehetősen elavult szentgotthárdi kaszagyárat. Itt sem a meglévő épületállomány felújításába kezdtek bele, hanem teljesen új együttes tervezésébe fogtak. A cél ismét ambiciózus volt: a gyár vezetése ide álmodta meg az amerikai General Motors-szal (GM) kooperációban készülő új magyar autógyárat. A nyugati határ közelsége miatt korábban alig fejlesztett település 1983. augusztus 20-án városi rangot kapott (Sárvárhoz hasonlóan) éppen aznap, amikor elhelyezték az új beruházás alapkövét.

A gyár tervezésének feladatát ezúttal is a Győritervre bízták, de ekkorra Lőrincz már távozott a vállalatától, így az iroda- és szociális épületeket Horváth Andor, míg a csarnokokat Bircher László jegyezte építészként. Előbbiek legjellegzetesebb elemei, a függőlegesen összefogott ablaksávok mintha ellenpontozni akarnák Lőrincz korábbi, hasonló funkciójú épületeinek konokul horizontális világát. A 45°-ban lecsapott sarkok, valamint a három épületegység eltérő magassága és aszimmetrikus elhelyezése szintén jóval oldottabb elrendezést mutat, mint a korábbi együttesek. A mögöttük elterülő 30 ezer m²-es csarnok esetében különösebb építészeti kreativitásnak nem volt helye, Bircher a már jól bevált típust adaptálta (N. Magyar 1984, 3).

A kivitelezés hosszan húzódott a nyolcvanas évek recessziójában. A csarnokszerkezetek 1985-ben már álltak, 1987 körülre pedig szerkezetkész volt az iroda, az öltöző és az étterem épülete. A munka azonban többször leállt, és még 1989-ben sem volt befejezve. A beruházást 1990 nyara után a GM maga folytatta a tervezőket is megtartva. 1992-ben el is indult a gyárban az Opel gépkocsik gyártása, igaz, a szociális és irodaépületek befejezése még évekig elhúzódott (*Vas Népe* 1985, 4; Palla és Szalai 2014, 46–47; Ferenczi 1990, 1).

104 „Sárvár, MVG Sárvári gyáregység csarnoképület, 1969”.
Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest,
raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-2649.

A csarnokok utóélete

Miközben a szentgotthárdi beruházás lassan épült, a Rába MVG új motorgyár létesítését álmodta meg Győrben a frissen átadott „67 ezres” csarnok mellett. A még ennél is nagyobb, ismét rekord méretű, 100 ezer m²-esre tervezett üzem dokumentációinak elkészítésére a Győriterv 1984 őszén kapott megbízást. A tervezői munka el is kezdődött a már bevált szerkezeti rendszer használatával. A folyamatot azonban Horváth Ede leállította, miután az USA-ban, a Cummins egy motorgyárában tett üzemlátogatása során az ottani rácsostartós kialakítású csarnok jobban imponált neki.

A Győriterv megkapta a „csarnokmásolás” feladatát, amelyet meg is oldott (Palla és Szalai 2014, 18). Az építészeti terveket ezúttal is Horváth Andor és Bircher László készítette. 1985-ben indult el az építkezés, amely azonban szintén vontatottan haladt, majd a rendszerváltás és a Rába MVG széthullása miatt félbemaradt. 1992-ben az Audi vette meg és fejezte be az eredeti tervezők megtartásával a „százezrest”, majd egy évvel később, 1993-ban már el is indult a motorgyárban a termelés, amely a maga nevében máig a világ legnagyobbja. A nagyívű vízió tehát valóra vált, csak éppen nem a Rába MVG, hanem az Audi számára (Palla és Szalai 2014, 47–48).

A szentgotthárdi autógyár és az új győri motorgyár voltak egyúttal a Győriterv utolsó jelentősebb munkái. A Rába MVG üzemek tervezései majd három évtizeden át jelentették az egyik legfontosabb és legjövedelmezőbb munkát a vállalat számára. Mindez a szervezeti struktúrában is tükröződött: a négy iroda közül a II. számúnak sokáig szinte kizárólagos feladata a gépiparból érkező megbízások kiszolgálása volt. Az idők során

az acélcsarnokok típusterve olyannyira sikeres lett, hogy belőle országsszerte több mind félmillió négyzetméternyi készült el számos további megbízónak, köztük az Ikarusnak, a MÁV-nak és a Csepel Autógyárnak (Palla és Szalai 2014, 21).¹⁰⁵

Tömeges tervezésről, típustervek, típusszerkezetek alkalmazásáról volt ugyan szó, de a tervezők kezét mégsem a különféle állami normatívák és követelmények kötötték elsősorban, mint például a lakótelepi tervezések esetében. A Rába MVG-ben a hazai körülményekhez képest igényes, sőt maximalista megbízóra találtak, aki ugyanakkor az észszerűség szempontjait is szem előtt tartotta.

A feladatok újszerűsége és korábban nem látott léptéke valódi tervezői kihívást jelentett, amely számos innovációt szült mind építészeti, mind mérnöki tekintetben.

Egyedül az acélszerkezet alkalmazását kellett adottságnak tekinteni, de a tervező és a gyártó szoros kooperációja nagy rugalmasságot adott, és teret engedett az úttörő megoldásoknak. A „hídüzem” nagy tapasztalattal és relatív korszerű technológiával rendelkező, magas minőségben, pontos határidőre gyártó, kooperatív partner volt – nem úgy, mint számos esetben az általi kivitelezők (Palla és Szalai 2014, 7).

Végezetül fontos kiemelni, hogy a Rába-gyárak építése egy-egy település és régiójának fejlődésében is mérföldkövet jelentett. Kapuvár, Sárvár és Szentgotthárd várossá válása egybeesett a helyi üzem alapkövetételének időpontjával. Ezek jórészt még ma is termelnek, és fontos pillérét, vagy egyenesen lételapját adják a helyi gazdasági életnek.

A régióknak a rendszerváltás után kialakult gépipara lényegében a Rába MVG korábbi exportkapcsolataira, a nyugati partnerekkel való együttműködések terveire, és nem utolsósorban jelentős ingatlanvagyonára épült. A gyár a rendszerváltás után vegyesvállalatokat alapított nyugati partnereivel, amelyekbe ingatlanvagyonát vitte be apportként, míg a letelepedő multinacionális vállalatok a technológiát és a tőkét biztosították (Voszka 1997, 109). Ezáltal nem csak a gyártelepek működtek tovább, de a munkahelyek is megmaradtak, és a régió gépipara szinte zökkenőmentesen váltott át egy centralizált szocialista struktúráról a differenciált multinacionális szerkezetre. Hogy minderre alkalmasak voltak a Rába-Győriterv gyártelepek, az kellő igazolása értéktartó, akár nemzetközi mércével mérve is magas színvonaluknak.

■ 3.2.

A főmű: A Győri
Nemzeti Színház ■

Győr színházat épít: a forma evolúciója

A Győri Nemzeti Színház kétségkívül a város legmeghatározóbb középülete az 1945–1990 közötti korszakból. Egyúttal a Győriterv kitüntetett projektje is volt, amelyen egy teljes műterem dolgozott 1966–1978 között. Ráadásul vezető tervezője maga az igazgató, Vincze Kálmán volt. Építésének előzményeiről, a korabeli várostervezési megfontolásokról Winkler Gábor és Fátay Tamás számos információval szolgált már, így azokat itt csak érintjük, és leginkább a tervezéstörténetre, a tervváltozatokra, valamint a korabeli fogadtatásra és az utóéletre fókuszálunk (Fátay 2011, 114–116; Winkler G. 1978b).

Az 1798-ban, Reinpacher József tervei szerint felépített, majd 1839-ben Fruhmann Antal által klasszicista stílusban átalakított győri színházépület a 20. század elejére kritikus állapotba került. 1927-ben felvetődött ugyan a modernizálása, de már 1929-ben egy teljesen új színház építésére írták ki országos tervpályázatot („A győri színház tervpályázat anyagából” 1927, 5–71; „A győri városi színház tervpályázata” 1929; Sebestyén 1930).

A tervek elkészítésére a berlini Stolzer Jenő és Árkay Aladár közösen kapott megbízást, ám a világgazdasági válság derékba törte a nagyívű vállalkozást. Ekkorra viszont a Radó-szigeten lévő régi színházat már lebontották. Átmeneti megoldásként egy belvárosi épületet alakítottak át kultúrházzá Lakatos Kálmán és Gallyas Camillo tervei szerint 1934-re. Ide zsúfolódott a győri társulat és előadásai „ideiglenesen” 44 évre.

Az új színház ügye csak az ötvenes évek elején került ismét terítékre. 1952-ben a Köztiben Gáboros Lajos vezetésével készült egy tanulmányterv a színházra a szocialista realista korszak esztétikai elvárásainak megfelelően, de a felvetésnek ekkor sem lett folytatása (Winkler G. 1978b, 34). A győrieknek egyre fájóbban hiányzott egy, a város rangjához méltó színház. Fátay Tamás visszaemlékezése szerint ezt már a legfelső politi-

kai szinten is érzékelték: „Politikai problémává fejlődött Győr-ben a színház megépítése, ami már majdnem tizenöt éve húzódik. Szükséges ezért, hogy [...] az új színház a harmadik ötéves terv végére felépüljön” – idéz egy közelebbről meg nem nevezett dokumentumot (Fátay 2011, 114).

Ha 1970-re nem is épült fel a színház, de tervezése 1966-ban elkezdődött. Az épület helyéül a bontásra szánt Teleki Laktanyát, a Czuczor Gergely, Bajcsy-Zsilinszky, Teleki és Schweidel utcák által határolt belvárosi tömböt jelölte ki a városrendezési terv. Ezúttal

mellőzték a tervpályázatot, és a megbízást közvetlenül a Győriterv kapta, azon belül pedig az akkori vezetőség vette kezébe a munkát. A projekt felelős tervezője Vincze Kálmán, a vállalat igazgatója, míg szerkeszettervezője Gedeon Miklós főmérnök lett.

Vinczéhez nem feltétlenül csak a posztja miatt kerülhetett a projekt: kétségkívül neki volt a vállalatban egyedül némi tapasztalata a színháztervezés terén.¹⁰⁶ Ez számíthatott, hiszen a kaposvári színház 1911-es átadása óta nem épült új teátrum Magyarországon, így az összetett, hazai előképek nélküli feladat különösen nagy kihívást jelentett.

Az első koncepcióterv 1967-re el is készült. A tervezők korabeli beszámolója szerint az új Sankt Gallen-i Színházból és Brnói Nemzeti Színházból merítettek inspirációt (Z. Szabó 1971, 5).¹⁰⁷ Az épület enyhén aszimmetrikus formáját a zsinórpádlás felé fellépcsőző hasábokból komponálták (Winkler G. 1978b, 36). A különböző magasságú téridomokból való szerkesztés emlékeztet ugyan a Sankt Gallen-i Színház hatszög-hasábokból alakított tömegjátékára, de meg sem közelítette annak játékos, szinte természetes sziklaképződényre emlékeztető kialakítását. Néhány ponton mégis felfedezhetünk kapcsolódást a két koncepció között: ilyen volt a tervezett nyersbeton homlokzat, az iroda- és öltözőblokkok egymás fölé, egy homlokzatra való szervezése, valamint az előteret meghatározó reprezentatív lépcsőrendszer és annak aszimmetrikus kialakítása.

Ez a változat azonban inkább egyfajta előtervként működött, amelyen a funkcionális igényeket, formai és szerkezeti lehetőségeket lehetett tisztázni. 1970-ben új beruházási program készült (Winkler G. 1978b, 36). A korábban kért 600 fős nézőszám 700-ra emelkedett, és ekkor jelent meg az épület formáját ma is domináló kábeles tetőszerkezet. Csupán szóbeli vagy írásban publikált személyes visszaemlékezésekből rekonstruálhatjuk e jelentős módosítás okát. Az biztos, hogy tervezőváltás történt: a statikai tervezést Gedeontól Filippovics Ferenc vette át. Ennek hátterében az igazgató és a főmérnök ekkoriban megromló viszonya állhatott, ami 1971-ben Gedeon távozásához vezetett. Van, aki a kábelszerkezet megjelenését egy „szlovákiai tanulmányút” tanulságaként említette és van, aki úgy emlékszik, hogy kifejezetten Filippovics személyes kapcsolatai révén került a képbe a függesztett szerkezetet tervező pozsonyi Priemstav vállalat.¹⁰⁸ Mások szerint Vincze Kálmán gondolt arra, hogy „a jellegzetes lefedési igényt kábeltehető alkalmazásával elégítse ki” (Harmati 2011; Bodrossy 2021; Winkler G. 1978b, 36).

Visszamenőleg már nehéz a valódi motivációt tisztázni, de Harmati János, a színház társtervezője visszatekintésében további részleteket, szempontokat is feltárt: „Ekkoriban szereztünk tudomást arról, hogy Csehszlovákiában nagyon sok kábeltehető épület épül. Mint kiderítettük, ennek oka, hogy arrafelé sok a kötélpályás létesítmény, amelyek acélsodronyait az előírás szerint, állapottól

- 106 Még a BME Középülettervezési Tanszékének tanársegédjeként az akkori tanszékvezető, Kiss Tibor mellett közreműködött a budapesti Vígszínház helyreállításának tervezésében, később tanácsadója volt a székesfehérvári színház áttervezésének is, majd tanulmányterveket készített a keszthelyi kultúrházhoz (Winkler G. 1978b, 34).
- 107 Theater St. Gallen, építész: Claude Paillard, épült: 1964–1968. 2018–2023 között az eredeti építészeti értékeket messzemenően figyelemben véve modernizálták. Janáček Theatre, Brno, építész: Otakar Oplatek, Stavoprojekt, épült: 1960–1965.
- 108 A cégnél Jozef Poštulka tervezte a projektet, aki számos korabeli, Csehszlovákiában épült függesztett kábeltehető épület konstruktőre volt (*Kisalföld* 1977b, 8).

függetlenül, 5-10 évente le kellett cserélniük. A rengeteg jó minőségű, jó állapotban lévő bontott kábelnek folyamatosan helyet is kerestek. Felismertük, hogy így nagyon gazdaságos szerkezettel tudnánk kiváltani a költséges acél rácsostartókat, így tehát Csehszlovákiából vett acélsodronyokból építettük fel a színház majdnem 80 méter fesztávú lefedő szerkezetét. Jellemző volt, hogy mi kértünk mondjuk 24 mm-es kábelt, ők adtak 32-est, mert az volt éppen, azt szerelték le valamelyik kötélpályáról” (Harmati 2011).

A kábeltető nem csak a gazdaságosság szempontjából, de funkcionálisan is frappáns megoldásnak tűnt. Egyszerre hidalta át a színház három, egyenként is nagyméretű terét: az előcsarnokot, a nézőteret és a színpadot a zsinórpaddal. Az így előálló íves zárófödém és a belső födémek közti maradék tereket viszonylag gazdaságosan sikerült kitölteni gépészeti, színpadtechnikai és egyéb kiszolgáló rendszerekkel.

A megoldás formai szempontból is inspirálta a tervezőket, és egy, a korábbinál jóval oldottabb, íves falakkal szerkesztett változatot tettek le az asztalra 1969 májusára (Fátay 2011, 115). Ez a variáns a helyi állami kivitelező, a GYÁÉV ellenállásán bukott meg: mint már számos esetben, itt sem vállalta a monopolhelyzetben lévő építő az íves szerkezetek kivitelezését. A tervezők végül a forma egyszerűsítése, „kiegyenesítése” mellett döntöttek, és 1971–1972-ben elkészült a végső változat kiviteli terve, amely alapján elindult az építkezés.¹⁰⁹

Ez sem ment zökkenőmentesen. Komoly bonyodalmakat, időbeli csúszást és költségnövekedést jelentett, hogy a terület alatt húzódtak az egykori várfalak alapjai. Ezeket részben felrobbantották, részben rájuk kerültek az alapok. Előbbi örökségvédelmi szempontból erősen vitatható tett, utóbbi statikai bravúr volt.

Ezenkívül az 1973-as olajválság nyomán életbe lépő megszorítások miatt az Országos Tervhivatal is le akarta állítani a projektet a hiányzó pénzügyi forrásokra hivatkozva. Bár ekkor még csak az alsóbb szinteknél tartottak az építéssel, ennek hírére a Győr-Sopron Megyei Beruházási Vállalat a kivitelező GYÁÉV-vel erőltetett tempóban teljes magasságig felépítette a

nehéz faállványzatot, hogy úgy tűnjön, mintha mögötte már párkányszintig állna a vasbeton szerkezet. A trükk bevált, a helyszíni szemle után állítólag a miniszterhelyettes kijelentette: „Elvtársak, ezt a munkát már nem lehet leállítani” (Války 2019).

A két oldalszínpadnak a főtömegeből kilógó, hatalmas tagolatlan felülete fejtörést okozott az építésztervezőknek. Először nyersbeton plasztikákat terveztek ide előregyártott elemekből (Vincze K. 1975, 20). Az egyszerűen kivitelezhető megoldásnak a GYÁÉV is örült, ugyanakkor végső soron se a tervező, se a beruházó főmérnöke, Války István nem volt elégedett a megoldással. Ezt megelőzően Války, mivel a beltérbe tervezett faburkolatot is túl monotonnak találta, személyes kapcsolatai révén meggyőzte az akkoriban Los Angelesben élő Szász Endrét, hogy készítsen a nézőtéri bejáratok mellé két, egyenként mintegy

20 m²-es porcelán faliképet. Amikor egy beszélgetésben felvette neki az oldalhomlokzatok problémáját, állítólag Szász javasolta, hogy kérjék ki Victor Vasarely véleményét. Vasarely az ötvenes évektől számos, nagyméretű faliképet alkotott szerte a világon éppen hasonló városképi szituációkban, mint amilyen a győri színház esete volt (Vasarely 1983). 1974-75 körül Győrbe utazott, és felajánlotta, hogy adományként elvállalja a muráliák tervezését. 1976-ra elkészült a tervekkel, és 1978-ra fel is került a két oldalhomlokzatra a fehér és kobaltkék színű, négy-szög alakú csempékből álló, egyenként mintegy 500 m²-nyi alkotás (Války 2019).

Míg a színházépület elhelyezését, tömegét, képzőművészeti alkotásait nagyban befolyásolták a szűkös anyagi lehetőségek, addig a színpadtechnika elképzelése és megvalósítása a korszak lehetőségeihez képest maximalistának mondható. A koncepció Ölveczky Miklós scenográfus¹¹⁰ nevéhez köthető, aki a Nemzeti Színház 1966-os tervpályázata kapcsán részletesen elmélyedt a korszak legkorszerűbb színpadtechnológiai megoldásaiban. Ha a fővárosi teátrum építésének akkori meg hiúsulása miatt ott nem is, de Győrben szinte maradéktalanul megvalósíthatta elképzeléseit (Ölveczky 1966, 46–48).

A komplex feladathoz viszont nem volt egyszerű kivitelezőt találni. Az acélszerkezetek gyártását a Rába MVG vállalta, de a színpadtechnológia elkészítéséhez és szereléséhez külföldi, ráadásul nyugat-európai cég bevonása mellett döntöttek. A Rába MVG szabályos alvállalkozói árversenyt hirdetett: két osztrák, egy finn, valamint egy nyugatnémet, hasonló technológiák gyártásában jártas céget keresett meg, akik közül a Wiener Brückenbau AG lett végül a befutó (Szabó Zs. 1971, 5). Az osztrák cég határidőre le is szállította, majd installálta is a szerkezeteket, amelyek a mai napig működnek.

A szokatlanul nagyméretű hármasszínpad, a flexibilisen alakítható és forgó főszínpad, a nézőtér mozgatható akusztikai terelőlapjai, a gépi hajtással süllyeszthető és változtatható méretű zenekari árok, az áthelyezhető és átépíthető világítási tornyok és hidak, valamint nem utolsósorban az elektrohidraulikus mozgatású vassüggöny, amelynek alsó része lesüllyesztve a zenekari árok mellvédjét képezi, mindez akkoriban legalábbis Közép-Európa legmodernebb színházává tették az új győrit.

Ha összegezzük, hogy építésében a győri vállalatok mellett egy bécsi és egy pozsonyi cégnek is kulcsszerep jutott, a két művész, Vasarely és Szász Endre az Egyesült Államokból érkezett haza, míg a scenikus, Ölveczky Miklós a színház avatásakor már skandináviai karrierjét futotta, nem túlzás kijelenteni, hogy valódi kozmopolita koprodukciónban épült fel 1978 novemberére a — korabeli nevén — Kisfaludy Színház.

A fogadtatás

„Annyi bizonyos, hogy az új Kisfaludy Színház nem fog bevonulni a halhatatlan építészeti remekművek sorába. A homlokzati részhez képest a hátsó fertály amolyan »szegény rokon« csupán, s az épület roppant tömege nem illeszkedik környezetébe, a szűk tér és az egyre közelebb nyomuló panelházak alig engedik érvényesülni a monumentalitásból eredő esetleges esztétikai értékeket” (Horváth T. 1979a, 31).

Átadása után ilyen és ehhez hasonló vélemények láttak napvilágot. A fővárosi építész szakma kifejezetten kritikus volt az elkészült épülettel, amellet, hogy elismerték azt a heroikus erőfeszítést, amelyet létrehozása mind a beruházónak, mind a tervezőknek jelentett. Osskó Judit *Unokáink is látni fogják* című műsora külön részt szentelt az épületnek, amelyben a győri tervezők mellett a szakma több prominense, például Finta József, Tokár György, valamint Gáspár Tibor, a Magyar Építőművész Szövetség (MÉSZ) akkori elnöke is megszólalt.

Finta József egyfajta józanságot kér számon az épületen, valamint a formát kritizálja: „Ne haragudjanak meg azok, akik nagyon jogosan örülnek ennek az új színháznak, de van ebben az épületben valamiféle kivagyiság. [...] Amikor Anglia a maga Nemzeti Színházát kívül belül betonból faragja, betonba önti, vagy a nálunk gránitban jóval gazdagabb Finnország a szintén új helsinki színházat nagyon egyszerű, sima kerámia burkolattal látja el, akkor egy ugyancsak nagyon józan, törekvő, lendületes vidéki város a maga teátrumát kívül-belül bemárványozza. [...] Számomra egy épület akkor igazán jó, ha minden része egy masszából gyúrt. Ennél a színháznál ott érzem az egyik problémát, hogy ha a homlokzat felé közelítünk, egy plasztikázott, szobrászkodó harcsaszájjal találkozunk, az oldalhomlokzatokon egy szárazabb, funkcionálisabb felfogás uralkodik, a kételyeket ébresztő Vasarely-vel. A hátsó homlokzaton egy lakóház homlokzatot látunk és mindezek fölött egy olyan kábelszerkezet lendül a magasba, amely az alsó homlokzati részekkel bizony

kevés rokonságot mutat. A belsőben, az egyébként szépen és értelmesen megcsinált előcsarnok rendszerében is jelentkezik egy olyan pompóz csillogás, ami ellenérzéseket kelthet. Talán azt mondanám összefoglalásul, hogy ahogyan mondják, a kevesebb több lett volna” (Osskó 1979, 66–67).

Tokár György is az egyes elemek szerves összekapcsolódását érezte elégtelennek. „Szervetlen rátétként” látta a két Vasarely-kompozíciót, belül pedig a látszó kábelszerkezet ipari jellege és a márványburkolat eleganciája között érzett disszonanciát.

Gáspár Tibor hasonló véleményen volt, amellet, hogy mint a MÉSZ elnöke az országos tervpályázat elmaradására is felhívta a figyelmet (Osskó 1979, 69). Szabó Jilek Iván építész fogalmazott talán a legélesebben: „A végeredmény egy olyan épület, amely megvalósítja a 20-30 évvel ezelőtti nyugat-európai színházépítészeti gondolatokat, amelyek ma már külföldön ugyan túlhaladtak, de mégis a magyar színházépítészet számára rendkívül nagy dolog. [...] [Ugyanakkor] még mindig a századfordulós színházi hagyomány kísért minket, amely a nézőtéri

pompára, az előcsarnok szépségére, a márványburkolatok tömegére helyezi a fő hangsúlyt, és elfeledkezik, háttérbe szorítja a színházban dolgozó[kat]” (Osskó 1979, 63).

Egy másik helyen Hofer Miklós, a BME Középülettervezési Tanszékének vezetője valamelyest empatikusabb volt az épület formájával, de nem annak elhelyezkedésével: „Az építésszek közül többen is bíralták az új győri színházat tömege és külső megjelenése miatt. Magam is úgy érzem, hogy ez az építészeti forma jobban illett volna zöldövezetbe vagy vízparti környezetbe, mint ide, a műemléki belváros szomszédságába, ahol túlságosan robosztusnak hat” (Horváth T. 1979b, 35).

A színházi szakma, a Színházművészeti Szövetség vezetői valamelyest megengedőbbben, de szintén kritikusan nyilatkoztak a még beüzemelés előtt álló teátrumról egy 1978 év eleji bejárásán. Megerősítették a Szabó Jilek Iván által érzékelt funkcióbéli aránytalanságokat: elismerték az előcsarnok, a nézőtér és a színpad méretét, kényelmét és minőségét, ugyanakkor túl terjedősnek is találták azokat. Főleg annak fényében, hogy a kiszolgálótér alulméretezettnek érezték. Felvetették, hogy megoldatlan a hatalmas díszletek raktározása, kicsi a próbaterem, ráadásul ilyen célú helyiség a zenekar számára egyáltalán nem is készült (Benkő 1978, 11). A felvetett hiányosságok egy részét magyarázza, hogy az eredeti tervek számoltak egy külön műhelyépülettel, amely azonban nem valósult meg.

Vincze Kálmán nagyvonalúsággal, ugyanakkor magabiztosan válaszolt a felvetett kritikákra: „A bírálatot természetesen tartom, mert szokatlan tér és tömegformálási eszközökhöz nyúltunk, szokatlan szerkezetet alkalmaztunk. Magyarországon elsőként épült kábeltetős épület és a színháztörténetben is elsőként került sor a szerkezettel mint szerkezetformával megjelenő épület alkalmazására, ezért a szokatlanság még inkább felveti a kritika lehetőségét. Ezt változatlanul így csinálnám, ha újra kezdeném. [...] Feltétlenül jónak tartom a koncepció egészét, a részletek ismertetése nélkül. Feltétlenül jónak tartom ezen belül az előcsarnok-rendszer kialakítását. [...] Lényegében a nézőtér, a nézőtér és a színpad kapcsolatán sem eszközölnék lényeges változtatást” (Osskó 1979, 66).^{III}

III

Az 1979 őszi bemutató tv-műsor leírata a helyi kulturális folyóiratban, a Győri Műhelyben is megjelent. Harmati János hagyatékában fennmaradt egy a Győri Tervező Vállalaton belüli levelezés, amelyben a tervezők a műsorban elhangzott legfontosabb észrevételekre igyekeztek reagálni. Válaszuk tudtommal nem került publikálásra. Kitérnek benne arra, hogy véleményük szerint az anyaghasználat nem volt pazarló, a kábeltető korszerű, célszerű és gazdaságos szerkezet, illetve visszautasítják a „kivagyiság” vádját, mondván, hogy a színházat „a funkcionális igények formálták ilyenné, s semmiféle »kivagyiság« nem volt a háttérben”. A tervpályázat elmaradására pedig így reagáltak: „Gáspár Tibor elmondta az [...] ideális elméletet, de semmi utalást nem tett annak hazai gyakorlatára, amely sajnos nagyon messze esik a valóban helyesnek minősíthető elmélettől” (Harmati János hagyatékából, magántulajdon).

Az építészeti kritikák dacára az épület valóban egyedülálló lehetőségeket teremtett a színházcsinálás számára. Bár a technológia bonyolultsága és kezdeti működési nehézségei, a színpad hatalmas mérete, valamint szokatlan akusztika kihívást jelentettek a színészeknek, ők mégis jóval elégedettebbek voltak. Cserhalmi Imre, az első igazgató emlékeztet rá, hogy „ebben az országban, ahol az ország évtizedeken át nem tudott új színházat építeni, akadt egy megye, amely tulajdonképpen önmaga erejét is meghaladó módon vállalta ezt a nagyszerű cselekedetet.” Türelmes a problémákkal is. Úgy látja, hogy a színészeknek és a műszaki dolgozóknak is idő kell, amíg megtanulják használni és kihasználni a scenika korábban itthon példátlan lehetőségeit: „Nagyon jól tudjuk, hogy ebben az országban sok olyan város és színház van, amely boldogan cserélne a gondjainkkal” (Osskó 1979, 69).

Az új épületben az első években rendkívül izgalmas színházi, művészeti élet bontakozott ki. 1979–1980 között Töröcsik Mari volt a művészeti vezető. Brüsszelből hazatérve Markó Iván pedig megalapította a vezetése alatt világhírűvé vált Győri Balettet. A műfaj végső soron a színpad hatalmas mérete miatt talált otthonra a városban, mivel ez lehetővé tette a nagy táncteret kívánó darabok kompromisszummentes előadását.

1980–1982 között Szikora János számos darabot rendezett Győrben, amelyek főként a látványtervezés terén voltak formabontók. Az építészettörténet szempontjából is figyelemre méltó lehet például a Bambini di Praga című Hrabal darab rendezése az 1981/82-es évadból, amelyben a komplex díszlet- és látványtervezői feladaton igencsak neves avantgárd alkotók dolgoztak: Bachman Gábor mellett Erdély Miklós, Haraszty István, Pauer Gyula, Rajk László, Szegő György felelt a díszletért, scenikusként Nagy Bálint, jelmeztervezőként pedig El Kazovszkij működött közre (György 1982, 26).¹¹² A kezdeti kísérletező évek után a színház repertoárja egyre inkább a populárisabb, zenés darabok irányába tolódott el, egyfajta „népszínházzá” vált.¹¹³

112 Köszönöm Öry Júliának, hogy felhívta az előadásra a figyelmemet.

113 Érdekességként jegyezzük meg, hogy Omszkban 1982-re felépült egy, a győri színházra erősen hasonlító épület D. E. Lurie, N. N. Struzhin és N. N. Belousova szovjet építészek tervei alapján. Egyelőre nem tisztázott a két épület összefüggése, de a hasonlóság szembeötlő.

Utóélet

Harmati János utólag így vélekedett a színházról: „Ahogyan visszagondolok rá, elsőként az jut eszembe, hogy nagyon gazdaságos épület volt, annak ellenére, hogy a méretek miatt elég költséges szerkezetek voltak benne. Összességében, azt is figyelembe véve, hogy mi mindent tud, nagyon gazdaságos volt. Ami engem zavar kissé, hogy Győrnek nagyon szép tornyai vannak, és az általunk választott forma nem növelte városunknak ezt a szépségét. Én a tervező team tagja voltam, de a vezető tervező Vincze Kálmán volt, az akkori igazgató. Bizonyos dolgokban talán elmondhattam volna ellenvéleményemet, de úgy gondolom, nem lett volna hatása. Mindent összevetve azonban azt gondolom, Győr gazdagodott egy jól játszó és sokat tudó színházzal” (Harmati 2011).

A „jól játszó” és „sokat tudó” színház 1978 óta folyamatosan működik, és az épület szinte eredeti állapotában van ma is. Egy lényegesebb módosítás történt csupán: a negyedik emeleti festőműterem helyére egy kisebb stúdiószínház költözött, hiszen a nagyszínpad alkalmatlan kamaradarabok előadására. A győriek által csak „sílesiklósánc”-nak hívott tetőforma ma már Győr városképének részévé vált. A helyiek először furcsálták, de aztán elfogadták, sőt talán sokan meg is szerették a belváros finom léptékéhez képest valóban ormóttan idegent.

A ma már majd fél évszázados épület felújítása igencsak időszerű. Először 2003-ban írtak ki építészeti tervpályázatot a teljes rekonstrukcióra. Az általános épületszerkezeti, energetikai, gépészeti és színpadtechnikai korszerűsítés mellett megoldást vártak a kamaraterem megközelítésének problémájára, valamint a nézőtér átalakítására. Ez utóbbi lett volna talán a legnagyobb változtatás, ugyanis az akusztikai javítás és a páholyosítás igénye gyakorlatilag egy teljesen új belsőépítészeti kialakítást jelentett volna. A pályázatot ekkor nem követte megvalósítás (Építészfórum 2004).

Újabb országos tervpályázat kiírására másfél évtizeddel később, 2018-ban került sor. Ekkor már a programalkotók és ennek nyomán a tervezők is jóval bátrabban nyúltak volna az eredeti épülethez. Mivel a kiírás a zsinórpادلás méretének növelését írta elő, illetve – azóta sem nyilvános szakvélemények alapján – statikai aggályok is felmerültek az acélpázmák rögzítési pontjain, a kábeltető bontása és új tetőszerkezet készítése szinte mindegyik terven szerepelt. A kiírásban most már külön elemként szereplő kamaratermet számos pályázó külön épülettömegben helyezte volna el tovább növelve a színház amúgy is hatalmas méretét. A szintén

előírt mélygarázs elhelyezésére sem akadt a pályamunkákban igazán megnyugtató javaslat (Építészfórum 2018). A tervpályázat legfontosabb tanulsága talán éppen az volt, hogy mindegyik „tömegnövelő” tett létjogosultsága erősen megkérdőjelezhető. Nem születhet igazán jó megoldás egy olyan programra, amely már eleve szétfeszíti a mostani, egyébként is hatalmas épület fizikai kereteit.

Bár hirdettek győztest, sőt még a kiviteli terveket is elkészítette a Teatro Építész Műterem, ismét nem került sor a megvalósításra. Időközben új polgármester került a város élére, aki nem csak leállította a már folyó tervezést, de egyenesen az épület bontásának elképzelését jelentette be 2020 áprilisában. Egyúttal egy gigantikus kulturális-negyedet vízionált a Rába MVG 2003-ban lebontott Budai úti együttesének területére.

A megszületésekor oly sok ellenérzést kiváltó színház-épület ötletszerűen felvetett rombolásának híre azonban jelentős szakmai és társadalmi ellenállásba ütközött. Magam is írtam róla, továbbá tíz győri kötődésű szakember – építészekből a közlekedéstervezőn át a szülész főorvosig – állt ki az épület megmaradása, vagy legalábbis az általa felvetett problémák és lehetőségek átbeszélésének szüksége mellett (Hartmann 2020; Somogyi 2020). A színházi szakmából is többen megszólaltak a ház érdekében, de még a helyi – egyébként inkább a történeti építészeti értékekre fogékony – városvédő egyesület is a megmaradás mellett érvelt (Arrabona Városvédő Egyesület 2020). Az országos sajtót is bejárta hír, ahol az került a középpontba, hogy a bontást megalapozó statikai szakvéleményt még közérdekű adatigénylésre sem mutatta meg a város (Vincze M. 2020).

A legfontosabb eredmény ugyanakkor az volt, hogy egy reprezentatív közvéleménykutatás alapján a győriek 70%-a szerint nem kellene lebontani az épületet (Pintér B. 2020). Ezáltal talán a győri színház lett az egyetlen korabeli épület, amelynek megmaradásáért bizonyíthatóan nem csak egy szűkebb szakmai „elit”, de a helyi lakosság elsöprő többsége is kiállt. A pandémia és a megingó gazdasági helyzet mellett minden bizonnyal ez utóbbi is jelentősen közrejátszott abban, hogy azóta a polgármester nem hozta szóba nyilvánosan a színház bontását, igaz annak rekonstrukciója sincsen egyelőre napirenden.

A Győri Nemzeti Színház több mint fél évszázados várokozás után épült fel a megye, a város, valamint rengeteg helyi és nemzetközi szakember erőn felüli igyekezetével. Mára olyan kulturális és társadalmi beágyazottsága lett, hogy nemcsak a szakma, hanem a város lakosságának többsége is kiállt

megmaradása mellett. Feltehetjük a kérdést, hogy nem éppen azok a körülmények vezettek-e széleskörű elfogadottságához, amelyek egyébként akár szakmai kritika tárgyát is képezhetnék, illetve képezték. Vajon ennyire magukénak éreznék-e például a győriek, ha egy építészeti tervpályázat eredményeként nem a helyi mérnökök kínálhatták volna végig a tervezés folyamatát? Ugyanennyire kedvelt lenne-e a helyiek számára, ha egy kevésbé populáris, széles körben befogadható élményt adott volna az elmúlt évtizedekben?

Mindezek mellett fontos az a körülmény is, hogy a színház Győr egy kifejezetten prosperáló korszakának legjelentősebb, még álló építészeti lenyomata. Amennyiben az ebben a korszakban épült fontos középületeket számba vesszük, szomorú kép tárul elénk: így vagy úgy szinte mindegyik eltűnt. Lang János stadionját, Lőrincz József ifjúsági házát lebontották, a szintén Lőrincz által tervezett sportcsarnokot elcsúfították. Ráadásul a színház bármennyire is szoborszerű, nem egy különálló szigetként, hanem a belváros korabeli komplex rekonstrukciójának szerves részeként épült meg.¹¹⁴ Félő, hogy elbontásával ennek egyik legfőbb szervező eleme tűnik el.

Ha elfogadjuk a ház megőrzésének fontosságát, fel kell tenni azt a kérdést is, hogy a nyilvánosság mellett milyen eszközök vannak építészeti értékeinek megvédésére. Érdemes volna-e például a műemlékké nyilvánítást kezdeményezni? Jót tenne-e az épületnek, ha ilyen módon strukturális hibáit éppúgy konzerválnánk, mint építészeti értékeit? Vagy elég lenne egy értéktudatos tervezés, amely figyelembe veszi mind a színház városképi szerepét, mind meglévő építészeti értékeit, amellyel, hogy egy 21. századi színjátszásra alkalmas épületté formálja?

Számos nyitott kérdés maradt, egy dolog azonban kijelenthető: a klímakatasztrófa árnyékában a fenntarthatósági szempontok biztosan nem afelé mutatnak, hogy egy ilyen hatalmas épületet lebontsunk és helyette néhány száz méterrel arrébb egy hasonló léptékűt építsünk. Arról pedig nem is ejtettünk szót, hogy végeredményben mégiscsak a Győriterv főművéről volna szó.

A vízió: Győri magasházálmok

1957–1975

■ 3.3. ■

Bevezetés

„Az egész világon egyre jobban elterjednek a magasház jellegű építmények, így nálunk is állandóan napirenden vannak ezek a rendezési problémák” – szól az Erényi Iván által írt, *Magasházak* című, 1972-ben kiadott könyv fülszövege (Erényi 1972). Bár a 20. század során többször felvetődött idehaza is toronyházak építésének gondolata, csak a hatvanas évekre ért meg rá az idő, hogy a vágyak valósággá váljanak. Akkoriban addig soha nem látott, városnyi léptékű építkezések folytak (lakótelepek, belváros-rekonstrukciók, ipari együttesek, irodaépületek stb.), valamint az építéstechnológia központilag erőltetett iparosítása a szükséges technológiai fejlődést is elhozta. Mindez egyébként az összeurópai trendekkel is egybevágott, hiszen a kontinens számos nagyvárosában épültek ekkor toronyházak, igaz, inkább a jelszerűség, a reprezentáció igényéből, mint pragmatikus, gazdasági szükségességéből.

Jóllehet az építési tevékenységeket manapság szabályozó kormányrendelet – az Országos Településrendezési és Építési Követelmények (rövidítve: az OTÉK) – nem tartalmazza a magas- vagy toronyház fogalmát, azonban a 83. pont definiálja, mit értünk magasépítmény alatt: „Olyan építmény, amelyben a legfelső építményszint szintmagassága a 30 m-t meghaladja.”¹¹⁵ Egy átlagos tízemeletes házigyári panelépület magassága tehát még éppen ez alatt az érték alatt marad. Harminc méter volt a határ a tárgyalt korszakban is, nem függetlenül attól a pragmatikus tényről, hogy a szokásos tűzoltóautók létrarendszerei ezt a magasságot érték el, így efölött drasztikusan szigorodtak a tűzrendészeti előírások. Hasonlóképpen a szerkezeti nehézségek is megsokszorozódnak, legyen szó akár a tartószerkezet, az alapozás, a széláramlás, vagy az ebből adódó kilengés kérdésköréről. A gépészet és a függőleges közlekedést biztosító liftrendszerek is egyre komplexebbé és drágábbá váltak mind a létrehozás, mind a fenntartás tekintetében (Erényi 1972, 9).

A házigyárak térnyerése után úgy tűnt, hogy magasházat építeni az itthoni körülmények között kevésbé gazdaságos, mint paneltechnológiával öt- és tizenegy szintes épületeket emelni. Még a toronyházakhoz kapcsolódó negatív szociológiai

hatások, például a földtől való elszakítottság érzése, és az egyéb társadalmi feszültségek lehetőségei sem voltak ismeretlenek a kortársak előtt (Erényi 1972, 9). Ugyanakkor a reprezentáció, a presztízsérték, vagy éppen a lakótelepek makettjein is jól mutató „függőleges hangsúly” időnként még a Kádár-korszak pragmatizmusát is felülírta, és jó néhány magasház mégiscsak épült úgy a fővárosban, mint vidéken. Ez utóbbiakban a tervezési és építési folyamatok jobbra függetlenek voltak a település méretétől (ld. Hatvan és Pécs), műemléki vagy új jellegétől (ld. Salgótarján és Veszprém), sík vagy dombos-fekvésétől (ld. Debrecen és Veszprém).

115

253/1997. (XII. 20.) Korm. rendelet az országos településrendezési és építési követelményekről, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700253.kor>, hozzáférés: 2023. szeptember 16.

Régóta foglalkoztatott a kérdés, hogy Győrben, a Kádár-korszak egyik legprosperálóbb, gazdaságilag legerősebb hazai vidéki városában miért nem épült toronyház, illetve volt-e egyáltalán szándék ilyen épület megvalósítására akár a helyi döntéshozók, akár a tervezők részéről. Terveket, makettfotókat keresve magam is meglepődtem, mennyi ilyen meg nem valósult elképzelést találtam. A vágyak és a realitások „ütköztetése” izgalmas és tanulságos feladatnak bizonyult. Ez a kutatás is egyértelműen bizonyította, hogy a papíron maradt tervek, a fotókról ismert makettek vizsgálata és összevetése a valósággal (a végrehajtott építkezésekkel) sokszor többet elmond egy adott korszak építészettörténetéről, annak társadalmi, (szak)politikai, kulturális, gazdasági stb. kontextusáról, mintha csak önmagukban az elkészült házakat szemlélnénk és elemeznénk.

Toronyház a Baross utca fölé?

Győr történeti városrészei kimondottan gazdagok szép tornyokban. Ezek közül volt egy különleges, amelyet ma már nem láthatunk: az egykori Fehérvári kapu fölé emelt tűztorony. A város 1786-ban egy Székesfehérvár ellen megnyert peres ügy után jelentős mennyiségű pénzhez jutott, de a városatyák nehezen tudták eldönteni, hogy mire fordíthatnák. Megirigyelvén a soproniak tűztoronyát, végül úgy döntöttek, hogy felépítenek Győrben is egy hasonlót. 1796-ra állt is a zömök, ám egyúttal magas és méltóságteljes torony. Egy szűk évszázad alatt azonban oly mértékben lepusztult, hogy a „kivénült vén csoroszllya” sorsáról dönteni kellett. A felújítás várható magas költségei miatt a városvezetés végül a bontást választotta, amelyre 1895-ben sor is került (Bedő 2016). Emlékét ma csupán a Baross utca burkolatában téglákkal kirakott alaprajz őrzi.

Bár maga a város határozott arról, az elveszett Tűztorony emléke tovább élt a győriekben. Ezt bizonyítja, hogy az 1900-ra Hübner Jenő tervei szerint elkészült neobarokk városháza tornyának formálása az egykori győri tűztoronyot idézi.

Ám mintha mindennek ellenére továbbra is jelen lett volna egy mélyben megbúvó hiányérzet, melyet a városháza tornya, ki tudja miért, nem tudott igazán betölteni.¹¹⁶

116

A fehérvári kapu helyén egy torony visszaépítésének gondolata máig fel-felmerül. Talán az egyik legsikerültebb javaslat Nagy András 2010-ben megvédett diplomaterve volt (Nagy 2010).

Egy reprezentatív, új belvárosi toronyház ötlete a kádári konszolidáció hajnalán vetődött fel a helyi építészekben. Ekkor Győrnek a nyugati határközelség miatti mellőzött helyzete oldódni látszott, és egyébként is ekkor indult számos vidéki városunkban a belvárosok átépítése. 1957-ben írtak ki meghívásos országos tervpályázatot a városháza előtti főtér rendezésére, valamint egy városközponti irodaház-együttes létesítésére. A pályázati munkák elvesztek, de a korszakban a várostervezésért felelős helyi építész, Fátay Tamás hagyatékában néhány pályaműről fennmaradt egy-két fotó, amelyek között számunkra izgalmas elképzeléseket is találunk.¹¹⁷

Első díjat nem adtak ki, Cserhalmy József és Hegyi György, valamint Ulrich Ferenc és Borvendég Béla tervét megosztott második helyezéssel jutalmazták. A Cserhalmy–Hegyi-tervet a Baross utca tengelyébe, az utca fölé tervezett toronyházról ismerhetjük fel a legkönnyebben, amelyet egy fedett-nyitott passzázs köt össze a téglatest formájú irodatómbbel. Ehhez nyaktaggal tanácssterem kapcsolódik a városháza felé. Magáról a magasházról alig derül ki valami a makettfotó alapján. Sem funkciója, sem magassága nem ismert, bár feltételezhetjük, hogy lakásoknak vagy irodáknak szánták.

„Addig, amíg a Városház főhomlokzatával szemben lévő beépítés nagyjából elfogadható, kifogásoljuk a Baross-utcának toronyházzal való lezárását, melynek indokoltságát sem funkcionális, sem esztétikai szempontból nem érezzük” – szöveg a bírálóbizottság ítélete (Fátay 2011, 64). Első ránézésre valóban nehezen indokolható funkcionális szempontból a magasház alakja és elhelyezkedése – hacsak nem idézi fel bennünk az egykor szintén a Baross utca felett emelkedő tűztorony képét. Talán a funkcionalitás felől értelmezve nem, de mint idézet, mint az egykor keletkezett és máig jelenlévő űr betöltésére tett kísérlet, mint egy városszimbólum modern eszközökkel való visszaidézése, abszolút érthető a felvetés.

Az 1957-es tervpályázatot nem követte megvalósulás. Közvetlen megbízással végül Cserhalmy József és Fátay Tamás kapta a városközponti irodaház tervezésének feladatát. Az épület Győr várossá válásának 700. évfordulójára, 1971-re el is készült. Ebben már nem a korábbi pályaműveket jellemző játékos változatosság dominál, inkább tartózkodó, zárt és meglehetősen nagy léptékű hasábközből komponált irodaépület született.

Adyváros magasházai: „állandóan pezsgő és lüktető élet lesz itt”

Magasházak tervei után kutatva érdemes a lakótelepek környékén is körbenézni. Különösen gyanús lehet, ha egy paneles negyed súlypontjában hatalmas beépítetlen térség tátong. Ez a helyzet a győri Adyváros esetében is. Az 1963-as legelső rendezési terv, majd az 1964 körüli módosított változat még valóban számos magasházzal számolt erre a területre. Minderről csupán a napisajtóból juthatunk információkhoz: a *Kisalföld* 1963 szilveszterén megjelent száma közöl egy makettfotót, valamint kiderül, hogy a városrész központjában „a Bartók Béla út és Felszabadulás út találkozását jelölték ki. Itt 14 emeletes irodaház, mozi és üzletek kapnának helyet. Ez a negyed-központ 1970 után épülne fel”. Egyúttal épült volna egy belső központ is, a már említett – ma üresen álló – területen: „A belső központban kapnak helyet a középületek, kereskedelmi, kulturális és szociális létesítmények. Ezt a háromszáz méter hosszú korzó határolja, a 14 emeletes toronyházak pedig körülveszik. Állandóan pezsgő és lüktető élet lesz itt” (Cseresznyák 1963, 5).

A makettfotó alapján ekkoriban még nem kevesebb, mint hat toronyház megépültével számoltak az új lakónegyedben. Az 1964-ben elkészült, részletesebben kidolgozott rendezési terv már sokban hasonlít a később megvalósult beépítésre, ugyanakkor még számol magasházakkal – ráadásul többel is, mint a korábbi, összesen nyolc darabbal. Az ez alapján készült vázlatos helyszínrajz és makettfotó immár több kiadványban is megjelent (pl. Győri Tervező Vállalat 1977a). A tornyok a lakótelep két, egymásra merőleges súlyponti tengelye, a Kodály Zoltán út és a Földes Gábor utca mentén sorakoztak. Utóbbin kelet és nyugat felé is három-három tizenöt szintes pontház látható. Fátay visszaemlékezései szerint ezek először öntött vasbeton szerkezetűek lettek volna, és 1967-re tervezték az átadásukat, később azonban a Típustervező Intézet (TTI) kísérleti jelleggel paneles szerkezetűre dolgozta át a terveket. Idéz továbbá egy

jegyzőkönyvet, miszerint 1969-ben – egy évvel a győri házgyár termelésének megindulása után – még napirenden volt a magasházak megvalósítása, de a technológiai korlátok miatt rövidesen országosan betiltották alkalmazásukat. Helyettük nyolc darab tizenegy szintes panelház épült a Földes Gábor úton (Fátay 2011, 147–48).

A Kodály Zoltán út mentén alakult volna ki a lakótelep kereskedelmi és szolgáltatási központja, melynek legmarkánsabb eleme a mintegy 20-22 szintes magasház lett volna a terület déli részén. Az északi oldalon, a mai Szigethy Attila úttal való találkozásnál szintén magasodik egy tizennyolc szintes torony egy „lepényépület” fölött.

Funkciójuk nem ismert, bár feltehetően lakóházként és irodaházként épültek volna fel. Noha Fátay Tamás szerint az 1966-ban elkészült módosított, második beruházási program még nem vetette el ezeket, de az ezt a tervfázist ábrázoló helyszínrajzon már nem szerepeltek, és később sem épültek fel (Fátay 2011, 147). Az egykor a központ számára szabadon hagyott terület, a Kuopio park – leszámítva az északi részén megépült Lang János-féle lapos kereskedelmi épületeket – ma szinte üresen áll.

A győri víztornyház ötlete

Győr másik nagy lakótelepe a két ütemben épült Marcalváros, eredeti nevén Kun Béla-lakótelep. A terület városépítészeti kialakítására 1971-ben kiírt országos tervpályázatot Molnár Attila vezetésével a Váti csapata nyerte meg. Az eredményeket publikáló kiadványban közölt kiírás elvileg megengedte magasház létesítését: nem házgyári technológiával megtervezendő, tíz szint feletti épületekbe (a középmagas lakásarány terhére) legfeljebb 5%-nyi lakás volt tervezhető. Azonban olvashatjuk a következő megjegyzést is: „A pályázat realitása szempontjából előnyös megítélés alá esik, ha a pályázó magas épületek elhelyezése nélkül oldja meg a feladatot.” A kiírónak ez a preferenciája talán elriaszthatta a résztvevőket ettől a megoldástól, ugyanis a közölt elképzelések között – legalábbis amennyire ez a nem túl jó minőségű makettfotók alapján megítélhető – nem talá-lunk olyat, amely markáns vertikális hangsúllyal számolt volna (Győr, Kun Béla lakónegyed tervpályázat eredménye 1972 1972).

A Váti végül csak a két ütemben megépítendő lakótelep keleti oldalának tervezésére kapott megbízást, amely az eredeti elképzelésekhez képest számos ponton módosult. A végső forma, az elkészült lakónegyed alapstruktúrája ugyanakkor megmaradt, és a halszállás elrendezés hazai mintapéldája lett: a beépítés vázát – a korábbi tömbös vagy bokros szerkesztés helyett – ismét az utcák és azok hierarchiája adta (Meggyesi 2005, 144).

A lakótelepet két részre osztja a GYSEV pályaudvar, illetve annak kihúzóvágánya. Ennek az elválasztásnak a kezelése volt talán a tervezés legnagyobb kihívása.¹¹⁸ Ráadásul a lakótelep első ütemének főtengelye, a Lajta út ma mindenféle cél és végpont nélkül, merőlegesen nekifut a kihúzóvágányt kísérő betonkerítésnek.

118

A probléma foglalkoztatta a Váti tervezőcsapatát is. Egy 1973. júniusi datálású részletes rendezési terven a keleti oldal főútvonala a vasúthoz képest ferdén fut, és közvetlenül csatlakozik a két városrészt szűk nyaktagként összekötő úthoz. Ennek két oldalán feltűnik két-két tizenegy emeletes épület több hatemeletes házzal kiegészítve – vagyis a szűk csatlakozást már ekkor valamilyen jellegzetes, és legalább középmagas épületegyüttessel igyekeztek hangsúlyozni. A későbbi tervmódosítások során a 2x2 sávós út vonalvezetését kiegyenesítették. A tervet ld.: „Győr, Kun Béla lakónegyed részletes rendezési terv”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: BTI73/-490.

Egy – technológiai okokból kétszintes – víztorny létesítése egyébként is szükséges volt a lakótelep számára. Ennek víztározós magasházként való kialakítása merült fel 1974-ben, amelyet ennek a cél nélküli tengelynek a végpontjába helyeztek volna. Nem tudjuk pontosan, hogy kitől származott a felvetés, mindenesetre beruházóként a Győr-Sopron Megyei Beruházó Vállalat, megbízóként pedig a Városi Tanács tűnik fel a ránk maradt vázlattevi dokumentáción. Helyszínéről 1974. január 11-én Győr Város, a Váti (képviselőként Molnár Attila), a Víziterv és a TTI (Tenke Tibor tervező személyében) képviselői állapodtak meg. A TTI-ben 1974 tavaszán készült el az épület tanulmányterve magas- és középmagas változatban. A tervezőcsoport vezetője Tenke Tibor volt, aki a Fővárosban az újjalotai víztározós toronyházat is jegyezte. Az épület szobabérlő típusú lakóegységeket, valamint hozzájuk tartozó közösségi helyiségeket tartalmazott. Az alacsonyabb változat magassága 64,80 m, a magasabbé 79,60 m lett volna.¹¹⁹

A munka további sorsa ismeretlen. Feltehetően az egyre romló gazdasági környezet sem kedvezett a beruházásnak, illetve már az 1974-es tanulmánytervben közölt jegyzőkönyvekben is szerepel, hogy a GYÁÉV nem tudta vállalni a csúszó-zsalus építési módot, ami szintén bonyolíthatta és drágíthatta a projektet.

Ha magasháza nem is, de impozáns víztornya végül lett a lakótelepnek. A tervezést 1975-ben kezdték el a Vízitervben Huszár László vezetésével, és 1981-ben adták át a kétme-dencés víztornyot, amely ma is az ország egyik legnagyobbika.

Új várossziluet?

A helyi napisajtóból derül ki igazán, hogy a győri építészeket mennyire felvillanyozta a magasházak építésének lehetősége. Lőrincz József, a Győriterv vezető építésze 1968-ban nyilatkozta a helyi napisajtónak, hogy tanulmányúton vett részt az NSZK-ban, amelynek keretében „több nagyvállalat székházában” körülnéztek a Rába MVG új irányítási központjának – egy több mint húszemeletes irodaháznak – a tervezése kapcsán (Cseresznyák 1968, 1). Néhány évvel később, 1970 őszén Cserhalmy József vezetésével vett részt néhány győriterves építész egy jugoszláviai tanulmányúton, ahol az ottani magasházépítkezések tapasztalatait vizsgálták. Innen hazaérkezve, 1971 első felében foglalkoztatta leginkább a helyi tervezőket a gondolat, hogy magasházakkal formálják újjá a várost.

119

Tanulmányterv – Győr, Kun Béla lakótelep víztározós magas- és középmagas ház (Budapest: Típustervező Intézet, 1974). A kötetben közölt tervek eredeti változatai az alábbi tervecsomagban találhatóak meg: „Győr, Kun Béla lakótelep, víztározós magasház (építészet) – építési engedélyezési tervdokumentáció”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/OÉMT/TTI/PAUSZ/-3811.

A *Kisalföld* „Változtass városképet” című cikkében nem kevesebb mint húsz (!) magasház megvalósulását vizionáltak az 1971–1980 közötti időszakban. Ekkor úgy látták, hogy „a magasházak építése gazdaságosabb, mint a hagyományos lakóházaké, jobban ki lehet használni a rendelkezésre álló területet és a városkép is színesebb, változatosabb” (*Kisalföld* 1971a, 8). Am még ugyanebben az évben gyorsan le is hűtötte a kedélyeket egy újabb cikk – szintén a *Kisalföld*-ben –, válaszként a tervezővállalat által készített magasház-tanulmánytervekre.¹²⁰ A kopf rögtön összefoglalja a lényegét: „Az eredeti elképzelésektől eltérően Győrött az Adyvárosban a IV. ötéves tervidőszakban nem építik meg a tervezett hat magasházat.” A szerző mind a gazdaságosság, mind szociológiai szempontból problematikusnak látja az „élére állított falu” koncepcióját. Bár nem veti el teljesen a toronyházakat, azokról „csak mint majdan megvalósítható elképzelésről” beszél, és megvalósításukat évtizedes távlatba helyezi. Ezzel az MSZMP hivatalos helyi napilapja helyre is tette az álmodozó győri építészeket, akik azonban még ennek ellenére sem mondtak le minden nagyszabású tervről (Szalay 1971, 1–2).

Mindenhová magasházat! Lőrincz József konceptióterveiből

A Győriterven belül talán Lőrincz József vágyott leginkább arra, hogy toronyházat építhessen. 1963-ban, már Ybl-díjas építész-ként érkezett a Győritervhez, ahol szinte azonnal kiemelt pozícióba került. Számos tanulmányterv kötődik a nevéhez, amelyekben visszatérő, sőt már-már elengedhetetlen elem a magasház. Érkezése után nem sokkal elkezdhetett dolgozni a Baross híd délkeleti lába melletti, máig rendezetlen területre tervezett új piac és vásárcsarnok tervein.¹²¹ A városvezetéstől kapott megbízás egy „belvárosi piac és vásárcsarnok” tanulmánytervének

elkészítésére vonatkozott. Lőrincz azonban javaslatot tett egy, a feladatban nem szereplő irodaházra is – teljesen önálló invencióként. Elképzelése így lett volna valóban városképalakító erejű. Tervén egy kétszint magas épületből egy nála kisebb alapterületű, összesen tizennégy szintes, függönyfalas irodaház magasodik ki. A lapos épületrész járható tetővel képzelte el, amelyet a járókelők a vasút felett átvezető Baross híd keleti járdájáról érhetnek volna el

120 Egyelőre csak a cikk említéséből tudjuk, hogy készülhettek ilyenek.

121 „Győr, Nádorváros piac, tanulmányterv”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-488

közvetlenül. Lőrincz a magasházat egyfajta városkapunak szánta a déli városrész, Nádorváros számára, amely az itteni „sivár, rendezetlen városképet” megoldaná, és alkalmas lenne „különféle közigényeket kiszolgáló hivatalok centrumban való elhelyezésére.” Végül se a piac, se a toronyház nem épült fel a területen.

1962 tavaszán vetődött fel egy győri műszaki egyetem, majd 1963-tól kifejezetten a BME Építészmérnöki Karának Győr-be telepítésének ötlete. Az egyetemi oktatók elhelyezésére két alternatíva merült fel. 1964-ben Solt Herbert a Gorkij (ma Teleki) utcai területre, míg Lőrincz József a Mosoni-Duna partjára készített tanulmánytervet 400 lakás elhelyezésére (Fátay 2011, 105). Ez utóbbiról egy rendkívül személetes makettfotó maradt fenn, amelyen nem csak öt darab tizenhét emeletes magasházat, hanem két impozáns új Mosoni-Duna-hidat is láthatunk. Mindez a teljes Győr-Révfalu területére készült új rendezési terv része volt, melynek egyelőre csak egy, a Győriterv által megjelentetett reprezentatív kiadványban szereplő publikációja, egy vázlatos beépítési terve és makettfotója ismert (Harmati 1965, 86–87).

A nagy kiterjedésű új lakótelep rajzán az öt Duna-parti magasház mellett legalább öt további, hasonló rajzi jellel feltüntetett építményt találunk. Feltehetően ezeket is magasháznak szánták, így a területen mintegy tíz épülhetett volna belőlük összesen. Bár a Lőrincz által elképzelt tornyok koncepciója a két híddal kétségekívül tetszetős javaslat volt, az előnyösebb közmű-ellátottság miatt végül a Teleki utcai beépítés mellett döntöttek a városatyák. Szerencsére Révfalu bontására és lakóteleppé való átépítésére sem került sor.

Még két olyan, Lőrincz által jegyzett tervet kell kiemelnünk, amelyekben toronyházat találunk. Hévízen a Győritervnek 1965-re már állt egy kisebb épülete: Hegyi György tervezte a hiperbolikus paraboloid vasbeton héjszerkezettel fedett fürdő-épületet. Lőrincz feltehetően 1963 végén, 1964 elején kezdte el egy komplex üdülőközpont tervezését, melynek leghangsúlyosabb eleme egy magas szálloda lett volna. Míg a toronyház terve csak makettfotóról ismert (Harmati 1965, 87), addig az együttes egy-két szintes épületei – a filmszínház, a posta és a gyógyszerár – számára már a kiviteli tervek is elkészültek 1965 decemberére. Megvalósításukra azonban nem került sor.¹²²

A székesfehérvári VTRGY (a későbbi Videoton) területére a Győriterv 1964 és 1967 között nagyléptékű fejlesztést tervezett: csarnokokat, raktárakat, üzemi épületeket és egy igazgatósági tömböt. Ez utóbbit Lőrincz József jegyezte és többféle tervváltozatban is elkészült. A terv két leglátványosabb eleme a tizenegy emeletes, 38,60 m magas irodaépület és a nagyméretű gyűlésterem. Utóbbi kör alaprajzával, kétszer görbült felületű, lemezműves fedésével Lőrincz életművében szokatlanul oldott formálású, látványos alkotás.¹²³ Végül ezek az épületek sem épültek fel.

122 „Hévíz, idegenforgalmi kirendeltség”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A189534, 779/3-5; „Hévíz, mozi”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A194977, 858/4,5.

123 „Székesfehérvár, Villamossági Televízió és Rádiókészülékek Gyára (VTRGY). Igazgatósági épület”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: 103/2-4.

„Győr világvárosi külsejű keleti kapuja”

A hatvanas évek közepétől az egykori győri reptér területén hatalmas zöldmezős beruházásba kezdett a Rába MVG. Az 1963-ban beinduló dízelesítési program részeként új futóműgyár, majd öntöde, kovácsüzem és számos egyéb csarnok, kiszolgálóépület létesült – egészen a rendszerváltásig szinte töretlenül. Az együttes vezető tervezője az első bő másfél évtizedben Lőrincz József volt. A termelőüzemek mellett már a legelső telepítési terveken megjelent egy, az igazgatóságot befogadó irodaház. Az első, 1966-ban kelt rajzokon még a két gyártócsarnok közé tervezett öltözősávra ültetve, egy szerényebb, 34,95 méter magas függönyfalas irodatömb látható.¹²⁴ 1968-tól a későbbi tervváltozatok már a terület északnyugati részére helyezik az igazgatási tömböt, melynek irodaháza időközben húszemeletesre, mintegy 75 méteresre nőtt. Erről a tervváltozatról makettfotót, helyszínrajzot és nézetrajzokat ismerünk.¹²⁵ A homlokzati tervekről az is kiderül, hogy abban a tervfázisban Lőrincz függőházaként vagy konzolos szerkezettel képzelte el az irodaházat, mivel annak alsó szintje – egy központi tömör magot kivéve – nem támaszkodik a földre.

Lőrincz Józsefnek a már említett NSZK-ban tett tanulmányútja e terv kidolgozásának apropóján történhetett. Érdeemes a napisajtó beszámolóját idéznünk: „Amikor a híradás megjelent a kisebb felhőkarcolónak is beillő toronyházzal, néhányan túlzottnak találták ezt a megoldást. A tervezőknek, a gyárvezetésnek erről pontosan az ellenkező a véleménye. A Magyar Vagon- és Gépgyár a több milliárdos beruházással európai viszonylatban is jelentős gyár lesz. Az új toronyház propaganda szempontjából is jó lesz, mert már nagy távolságból felhívja magára a figyelmet. A gyári érdekek kitűnően egybevágnak a városi érdekekkel is. A győri várospolitikai tervekbe nagyszerűen beilleszthető a húszemeletes toronyház. A stadion mellett a városnak ilyen értelemben ez is ajándék lesz (...) Győr világvárosi külsejű keleti kapuja nemcsak a mának, hanem a jövőnek is készül” (Cseresznyák 1968, 1).

124 „Győr, Rába Magyar Vagon- és Gépgyár. Futóműgyártás”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A167154, 346/5-3.

125 „Győr, RÁBA Magyar Vagon- és Gépgyár, Futóműgyártás. Gyári bejárat”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Budapest, raktári jelzet: A167726, 339/4-1.

Mint fentebb említettük, a számos Győrben felépíteni vágyott felhőkarcoló terve 1971-re már lekerült a napirendről, de a Rába MVG toronyházán még javában tovább dolgoztak a tervezők a gyárvezetéssel egyetértésben. 1975 körül készült egy 1:200-as méretarányú, meglehetősen részletesen kidolgozott tanulmányterv az új magasépületről.¹²⁶ A tervtári dokumentumok mellett ránk maradt Lőrincz József hagyatékában több makettfotó is, amelyen ezt a tervváltozatot láthatjuk. A tervkötetben már nem csak vázlatokat, hanem konkrét alaprajzokat, metszetteket, homlokzatokat, valamint tartószerkezeti, elektromos és gépészeti műleírást is találunk – költségbecslésekkel egyetemben. Az 1:200-as léptékéhez képest aprólékosan, nagy gonddal kidolgozott tervkötet minden bizonnyal a megbízónak való bemutatásul is szolgált. Mindezek révén ez az egyetlen olyan győri magasház, amelynek összformájáról, funkciójáról, környezetéről meglehetősen részletes ismeretekkel rendelkezünk.¹²⁷

126

„Győr, Magyar Vagon- és Gépgyár irányító Központ vázlatterve, tanulmányterv”. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ. Raktári jelzet: DKT/OÉMT/GYŐRITERV/-7873. A terv nem datált. Egyetlen dátum található benne: a költségbecslés 1976. január 1-jei árszinten készült. A helyszínrajz az együttest az első, 1967-es változat helyétől keletebbre helyezi, a majdani 100 ezer m²-es csarnok helyére. A rajzon már látható az acélöntöde, a kovácsüzem, sőt a 67 ezer m²-es csarnok kontúrja is. A kovácsüzem tervezési felkérése 1973 decemberében érkezett meg. A 67 ezer m²-es csarnok viszont, amelynek kiviteli tervezése 1976 elején indult, még nem teljesen a megvalósult kontúrral szerepel. Tehát az irányítási központ beruházási programterve, valamint a makett 1974–1976 közöttre datálható. A tervköteten szerepel, hogy „B-változat”, amiből arra következtethetünk, hogy nem egy variánst dolgoztak ki, ugyanakkor a fellelhető makettfotók és tervlapok ugyanazt a változatot mutatják.

127

A torony általános emeleti alaprajzán irodákat találunk, többféle alternatív elrendezésben (egybenyitott, cellás, illetve e kettő vegyítése). A magasház főbejáratával szemben kapott volna helyet a mintegy 1000 m²-nyi kiállítási tér, valamint egy kis emeleti vetítőtér egy kétszintes épületben. A két szint a ház belsejében egy 15×15 méteres átriumos belső udvart is találunk. A toronyháztól keletre hosszan elnyújtott, szintén belső udvarokkal tagolt, szalagablakos épület látható. Ez elsősorban a nagyobb alapterületű tárgyalóhelyiségeket, valamint a „nemtermelő” munkakörű irodai dolgozókat (KISZ, protokoll osztály), pincéjében pedig a gépészeti tereket és a parkolókat fogadta volna be. Keleti irányban folyosó-híddal csatlakozott volna hozzá egy szintén előreugró emeleti szinttel rendelkező, szalagablakos ház, amelyet a gyár számítógép-központjának szántak.

Az alapincézett, nagy belmagasságú földszinttel tervezett, 22 emeletes épület legmagasabb pontja 90,12 m lett volna, azaz mintegy két méterrel magasabb a korszak hazai rekordjánál, a budapesti SOTE-toronyháznál. A két főhomlokzaton egymás felett sorakozó vízszintes ablaksávok sorát a két oldalhomlokzat nyílásainak magasba törő, függőleges vonala ellenpontozza. Az épület formálása – az NSZK-beli tanulmányút ellenére – leginkább a Gio Ponti, Pier Luigi Nervi és Arturo Danusso tervei szerint 1958-ra megépült milánói Pirelli-toronyházra emlékeztet: elsősorban annak hosszán elnyújtott, két vége felé elkeskenyedő alaprajzát idézi fel.

Míg azonban az említett olasz példánál az elkeskenyedő formát leginkább a légies megjelenés indokolta, addig a győri toronyháznál a kialakítás a különleges szerkezeti struktúrát is legképezte. Az épület két szélét, valamint a zárószintet ugyanis nem törik át nyílások. A két oldalsó sáv – amellet, hogy a függőleges közlekedést szolgáló lépcsőket és lifteket befogadja – két hatalmas vasbeton pillér, amelyre a torony tetején lévő tömör vasbeton gerenda támaszkodott volna. A közbenső szintek födémei pedig erről lógtak volna alá acélkábelekre függesztett szerkezetként. Jól leképezi a megoldást a bejárati zóna teljesen üvegezett, tartószerkezettel nem osztott megjelenése is, hiszen itt nem volt szükség letámasztásra. Ezzel a kialakítással nem csak megjelenésében, de szerkezetében is egyedülálló épület lett volna a Rába MVG új igazgatási épülete.

Ha megépül, valóban impozáns, jó arányú, egyedi megjelenésű és szerkezetű építménnyel bővült volna a hazai korabeli toronyházak sora. A vázlaterv további kidolgozására azonban nincsen utalás. Az egyre rosszabb gazdasági kilátások mellett feltehetően hamar irreálissá vált egy mégoly jólmenő szocialista gyáróriás számára is egy ilyen jellegű, mai szemmel nézve kétségkívül nagyvonalú, de egyúttal túlzó beruházás.

A megvalósult győri magasház – a fővárosban

Lőrincz Józsefnek számos meg nem valósult magasházterve után némi elégtételt jelenthetett, hogy egyet mégis sikerült megépíteni – még akkor is, ha ez a mű a szerényebb, a ma kevésbé számontartott példák közül való, és ráadásul nem is Győrben, hanem a fővárosban áll. A hárshegyi Hotel Európa tizennégy emeletes épülete 1974-re készült el. Ez volt a Győriterv legjelentősebb fővárosi középülete. A Finta József tervezte Hotel Duna Intercontinental 1969-es átadását újabb szállodák követték a fővárosban. Ezek közül volt az egyik első a Hotel Európa, amelyet a Budapesti Idegenforgalmi Igazgatóság és a főváros közösen építtetett. A kivitelezés módja, az alagútzsalus rendszer használata nem tervezői döntés volt, viszont az épület alapvető megjelenését és alaprajzi struktúráját nagyban megkötötte. Az első tervváltozat még kilencemeletes volt, de később már a magasabb változat terveit dolgozták ki (*Magyar Hírlap* 1970, 13).

A kivitelezés 1972–1974 között folyt. A végül 169 szobás toronyépülethez keletről az éttermet és eszpresszót, valamint az ezeket kiszolgáló konyhát befogadó kétszintes épület csatlakozott. A szállodai szobák három irányban néztek a budai hegyek panorámájára. Az egész együttes logikus elrendezésű, jó arányú alkotás volt, gondosan megszerkesztett alaprajzi és téri rendszerrel – az alagútzsalus szerkezetből adódó megjelenés kényszerpályáján (Lőrincz 1975a, 20).

Érdekes színfoltja volt a hotelhez tartozó kemping területén felépített üdülőfalubővítés. 1973 nyarára szerényebb igényű nyaralók számára lábakon álló faházak sora épült fel a közeli domboldalban. A hoteltömb szigorúbb raszterhomlokzatához képest ezeken a kisléptékű házakon Lőrincz teret engedett játékos alkotási vágyának, ugyanakkor a következetes szerkesztettségen is érvényesül. Az üvegezett bejárati homlokzatok előtt terasz volt található, amely fölé a nádfedésű (!) nyeregtető futott ki. Az oromzatokra nem átallott még egy napsugaras díszítést is elhelyezni. Mára a hotel kiszolgálóépületeivel együtt a faházakat is lebontották.

Lőrincz és a Győriterv egyetlen magasháza szorosan hozzákomponált elemeitől megfosztva, teljesen új homlokzattal, mára szinte felismerhetetlen formájában áll.

„Csak egy holt modell”?

Amilyen hirtelen fellángolásként jöttek a magasházak ötletei Győrben, megvalósításuk olyan gyorsan le is került a napirendről az állami beruházások esetében. Egyedüli kivételként a Rába MVG nem adta fel még az új igazgatási toronyházát, amelynek tervezése majd egy évtizedig, 1966-1975 között napirenden volt, több tervváltozatban, egyre kidolgozottabb és izgalmasabb formában. A hetvenes évek közepétől azonban már nem találjuk nyomát, hogy Győrben bárki is magasház tervezésén gondolkodott volna se építészként, se építettként. Bár a Győriterves építészek fantáziája és kezdeményezőkézsége szárnyalt, a gazdasági realitások, a technológiai nehézségek, valamint a döntéshozók pragmatizmusa nem kedvezett a nagyléptékű vízióknak. Talán az iparváros gyakorlatias gondolkodására is jellemző, hogy a pénzt a lakásépítés kapcsán inkább a gyakorlatias alternatívákra, semmint a reprezentatív presztízs-beruházásokra összpontosítottak, valamint a Rába MVG esetében is a termelési lehetőségek fejlesztésére esett végül a választás. Azt mindenesetre bizonyítják a tanulmányban bemutatott tervek, hogy nem a helyi építészek rátermettsége és motivációja hiányzott: számos javaslattal álltak elő, amelyek között nem egy egyedülálló volt.

Toronyház nem épült ugyan Győrben a 20. században, de a korszakban mégis készült egy városképet meghatározó, kiemelkedően magas tömeg a belváros közvetlen közelségében: a Győri Nemzeti Színház zsinórpadrása, vagy ahogyan a győriek nevezik, a „sílesiklósánc”. Valóban szinte a város minden pontjáról, és már távolról is látni, így akarva akaratlanul egyfajta szimbólum, ha úgy tetszik, várostorony lett. Furcsa ellentmondás, hogy azok a győri építészek, akik szerették volna Győr sziluettjét toronyházakkal gazdagítani, nem kaptak erre lehetőséget, míg akiknek ez más formában megadatott, mintha nem számoltak volna éppen annak városképalakító erejével (erről ld. a Győri Nemzeti Színházról szóló fejezetet).

A Kisalföld újságírója 1980-ban a Győriterv makettező műhelyében járt, ahol egy számunkra már ismerős, ekkor már évek óta porosodó modellt vettek elő neki a meginterjúvált makettezők, és hozzátették: „itt van nálunk annak a toronyháznak a makettje is, amit irodaháznak szántak néhány évvel ezelőtt. Ezt meg is tudom mutatni, ha érdekl. – Köszönöm. Zsúfolt szekrény mélyéről kerül elő a toronyház. Így, negyven centis voltában is impozáns látvány. – Ha megépül, a Dunántúl legmagasabb épülete lett volna – mondja Róth Lajos, s hozzáteszi: – De hát ez csak egy holt modell” (Pethő 1980a, 7).

Minden bizonnyal a Rába MVG Irányítási Központjának makettjéről volt szó, amely valóban nem épült fel, és csak fiókokban lappangó tervekből és modellfotókról ismerhetjük. Számunkra, az utókor számára azonban mégsem halottak ezek a munkák, sőt nagyon is élő, kifaggatható tanúk. Leplezetlenül mesélnek egy korszak szárnyaló vágyairól, gondolkodásáról, valós tervezői vízióiról, sorsuk pedig a társadalmi, gazdasági, kivitelezői, politikai vagy éppen szakmatörténeti realitásokról tudósít. Ez esetben éppen a győri tervezőknek a magasházakról szőtt, meg nem valósult álmairól.

■ „Betonba álmódni a
holnapot”? – lezárás ■

Konklúziók

Doktori értekezésem¹²⁸ keretei között a Győriterv átfogó történetének megírása nem lehetett célom. Munkám az első lépés egy feldolgozási folyamatban, amelyet további, minden bizonnyal csapatban végzett projektek mélyíthetnek el. Mostani vállalásom a kutatás megindítása, és bizonyos alapvetések megadása volt: a kronológia összeállítása, valamint a szervezeti felépítés és működés változásainak feltárása. A személyes életutak és az esettanulmányok elemzése révén pedig a Győriterv egyes korszakait meghatározó egyéniségek és alkotások felmutatására nyílt lehetőség.

Arra a kérdésre, hogy miben ragadható meg a Győriterv sajátos karaktere, a válaszok valóban a vidékiségből, valamint a konkrét régió sajátosságaiból vezethetők le. Az országos hatáskörű fővárosi nagyvállalatokhoz képest a regionális szerep (hiszen a Győriterv nem csak Győr, hanem az északnyugat-dunántúli régió tervezővállalata volt) természetesen korlátot jelentett, de talán az előny jelentősebb volt, hiszen ezen a földrajzi területen monopol helyzetet élvezett. Ugyanakkor szélesebb spektrumú feladatokat látott el, mint a (főleg kezdetben) bizonyos épülettípusok tervezésére specializált fővárosi irodák.¹²⁹ A lakó- és középületek mellett tervezte a helyi infrastruktúrát, sőt több olyan területért is felelős volt, amelyeken máshol részben vagy egészben budapesti vállalatok dolgoztak. Ilyen volt a város-tervezés és az ipari építészet. Utóbbi feladatok között ráadásul számos olyan is akadt, amelyeket az egész országra kiterjedően terveztek a győri szakemberek.

A várostervezési feladatok helyben tartásában szintén fontos szerepe volt a zártabb, vidéki létnek, hiszen az elsősorban a személyi folytonosságon múlt. Győrben Lakatos Kálmán révén a város rendezési terveinek megalapozása már az 1948-as államosítás előtt megtörtént, így ezek a munkák helyben maradhattak. A kontinuitás témája a kezdeti években általánosságban is lényegesnek tűnik. Lakatos és Winkler személyében a régió két meghatározó építésze maradt vezető és szervező szerepben. Igaz ugyan, hogy szakmai függetlenségüket elvette az állam, de égető szükség volt helyi beágyazottsággal rendelkező mérnökökre és építészekre, és ez minden más szempontot felülírt. E szerep mégis feszültséget okozhatott számukra, hiszen éppen ők voltak azok, akik 1956-ban nyugatra emigráltak.

Winkler visszatérése, és az a tény, hogy karrierje töretlenül folytatódott, ugyanakkor arra is utal, hogy ez esetben a szakmai életutat nem a rendszer politikai retorziói, hanem éppen ellenkezőleg, az egyes egyének elégedetlenségének vagy éppen

beletörődésének dinamikája alakította elsősorban. A politikai elköteleződés kérdései ugyan napi szinten később nem szóltak bele a vállalat rutinszerű működésébe, ám bizonyos alapvető reformok – mint például az ifjúsági műterem alapítása – éppen a vállalatvezetés túlzott kontrollja miatt bukott meg.

A vidékiség egyértelmű hátránya volt, hogy a vállalat folyamatos szakemberhiánnyal küzdött, annak ellenére, hogy a helyi származású építészek tanulmányaik elvégzése után általában visszatértek szülőföldjükre. Az interjúk és az életutak vizsgálata igazolja, hogy azok a sikeres fővárosi építészek, akik Budapest helyett a vidéki munkát választották, szinte kivétel nélkül magánéleti okokból hozták meg ezt a döntést. Számos esetben egy új házasságkötés vagy a lakáshoz jutás lehetősége állt a háttérben. Jelentős szakmai múltjuk egyúttal jellemzően rögtön kiemelt pozícióba is juttatta őket. Lőrincz esete erre a mintapélda, de hasonló okokból került Győrbe később Tolnay Lajos, Majoros Gábor és Jurcsik Károly is.¹³⁰

Több fővárosi és vidéki irodában alakultak ki „szellemi műhelyek” egy-egy karizmatikus, tapasztaltabb tervező körül. Ilyen jellegű szakmai sűrűsödést a Győritervben nem találunk. Az alapításkor ugyan Winkler Oszkárt és Lakatos Kálmánt tisztelet övezte, ők azonban a fiatalokat inkább önálló munkára és felelősségvállalásra serkentették. Később Lőrincz József töltötte volna be a mester szerepét, ám alkata és munkamódszere nem felelt meg ennek a feladatnak. Sok fiatal dolgozott vele és mellette, felnéztek rá, de a közös munka célja mindig egy Lőrincz-ház létrehozása volt, és annak kevéssé voltak szellemi, nevelő vagy közösségteremtő aspektusai. A Győritervben tehát szellemi műhelyek gyakorlatilag nem alakultak ki, és mester-tanítványi viszonyok is elvétve akadtak, a főnök-beosztotti viszony mellett inkább az individuális útkeresések és megküzdési stratégiák voltak jellemzőek.

A Győritervre kifejezetten jellemző volt, de talán általánosságban is megállapítható, hogy a vidéki tervezővállalatok meghatározó szerepet tölthettek be régióikban mint helyi mérnöki és építészeti szellemi központok. Nem csak az építészek, de a környezetalakítással foglalkozó mérnökök számára is ezek az intézetek és irodák jelentették jobbra az egyetlen lehetséges munkahelyet. A Győriterven belül út-, híd-, vasút- és városi infrastruktúra tervezési munka is folyt, de talán még fontosabb, hogy az épülettervezést is az átlagosnál jobban alakították a mérnöki megoldások. Itt nem csak ipari beruházásokra, hanem jelentős középületekre – mint a színház vagy a sportcsarnok – is gondolhatunk. A mérnöki interdiszciplinaritás tehát a Győritervnél

kifejezetten nagy hangsúlyt kapott. A mérnöki és építészeti szemlélet sokáig egymást erősítő összefonódása azonban idővel inkább konfliktusokat szült, míg előbbi végképp dominánssá nem vált az utóbbi kárára.

128 Az értekezés és e fejezet címeiként is használt kifejezés egy Cserhalmy Józseffel, az Ybl-díja kapcsán készített interjú címére utal (vö.: Ferenczi 1972, 3).

129 Erről ld. bővebben a vonatkozó bemutatásokat a Schéry Gábor által szerkesztett könyvben (2001).

130 Előfordult, hogy neves építészek fővárosi működésük politikai szempontú ellehetetlenülése miatt találtak vidéken menedéket, mint például 1956 után Ivánka András, igaz ő nem a Győritervnél, hanem a GYSMTTV-nél dolgozott néhány évet.

A „mérnöki fegyelmesség” a Győriterv gazdálkodására is jellemző volt: meglepően sokáig működött nagy leterheltséggel és pénzügyileg kiegyensúlyozottan. Ez régiós sajátosság is, ami olyan hasonlóan stabil, sokat beruházó, illetve fegyelmegesen gazdálkodó megbízókat feltételezett, mint a GYÁÉV vagy a Rába MVG. Közben ez biztosította a kiszámíthatóságot, egyfajta megcsontosodáshoz is vezetett. Nem a gazdasági okok tehát, hanem éppen a túlbiztosított működés merevsége vezettek elsősorban a válsághoz.

1970 után számos tervezőintézetben jelentkezett egy fiatal építészgeneráció új, a hatvanas évek addigra már kifáradt modernjét meghaladni vágyó törekvésekkel. A győri ifjúsági műterem létrehozásának kudarca is mutatja, hogy a Győriterv nem jelentett az efféle kezdeményezések számára befogadó közeget. Az ekkoriban érkező pályakezdeőknek az iroda ugyan jó szakmai iskolának bizonyult, de kreatív feladatokat, szabad alkotói terepet immár nem tudott nyújtani. A tömegessé váló tervezési munkák mellett ebben az idősebb generációnak is része volt, akik nem adtak elég lehetőséget az ifjabb nemzedéknek. Az egyre nyilvánvalóbb generációs feszültségek magukban hordozták a vállalat széthullásának reális veszélyét.

A nyolcvanas évek közepén éppen a legkreatívabb, egyúttal legelégedetlenebb fiatalok távoztak, és alapítottak önálló irodákat. Ennek ugyanakkor később meglelt a pozitív hozadéka: a rendszerváltás utáni évtizedben ezekből az alkotói műhelyekből egy erős, regionális jellemzővel is bíró helyi építész alakult, és meghatározó tagjaik közül kerültek ki a helyi egyetemi építészképzés megszervezői is.

Az életutak és az esettanulmányok vizsgálatából úgyszintén kirajzolódik, hogy a Győriterv legmeghatározóbb építészeti aligha az aktuális szellemi áramlatok mélyebb belátásai, vagy éppen ilyenek létrehozásai motiválták elsősorban. A történések mérföldköveinek megállapításában a szervezeti változások, helyi döntéshozatalok vagy a politikai-gazdasági fejlemények, úgymint például az (építés)iparosítás erőltetésének következményei tűnnek meghatározónak. A posztmodern mint szellemi áramlat marginális hatást gyakorolt a vállalat építészreire. Az a néhány fiatal, akik az új eszméket mélységükben is igyekeztek befogadni, még azelőtt távozott a cégtől, mielőtt ott érdemi mennyiségű ilyen jellegű alkotást jegyezhetett volna. Igaz, hogy a nyolcvanas években tervezett épületek általában formagazdagabbak lettek, ez azonban sokkal inkább az építőipari és anyagbeszerzési lehetőségek bővülésének, semmint elvont elméleti és tervezésmethodikai megfontolásoknak az eredménye volt.

Ettől eltért a szocialista realizmus időszaka, de akkor sem annyira a formakeresés volt Winkler Oszkár vagy Lakatos Kálmán számára a legfontosabb kérdés. A stíluskényszer ellensúlyozta, hogy a kultúrpolitika művészetként definiálta az építészeti, megbecsülte a szakma gyakorlóit: akkoriban bizonyos szempontból „jó volt” építésznek lenni. Igaz ugyanakkor, hogy ez kitettséggel is járt, és – ahogyan azt Lakatos példáján láthattuk – a sajtó akár alaposan felelősségre is vonhatott egy-egy, a figyelem középpontjába helyezett alkotót. Ezzel együtt az alapító generáció kiégését az ötvenes évek

közepére leginkább a hajsolt munkatempó és a szervezési feladatok okozhatták. Nemzedékük az ötvenes évek derekára eljutott a teljes kiábrándulásig, aminek Winkler és Lakatos esetében az 1956-os emigráció lett a nagyon is konkrét következménye.

A fiatalok, például Cserhalmy számára a formai kérdés egyszerűen nem tematizálódott: úgy nyilatkozott, hogy abban az időben sok és „szép feladata” volt. Ő és kortársai pályakezdeőként, telve energiával az ország újjáépítésén dolgozhattak a vezetés felelőssége nélkül, a „nagy öregek” védőszárnyai alatt még hagyományosabb, a későbbieknél emberibb léptékű épületegyüttéseken. Ez az a nemzedék, amelynek teljes pályafutása alkalmazotti létben telt. Szakmai életútjukat bár alapvetően határozta meg, hogy felvételükkor a Győriterv melyik irodájába kerültek, mindazonáltal a szervezet keretein belül – főként a kezdetekben – relatív szabadságot és önállóságot élvezhettek.

Közben az intézményi struktúra egyre merevebbé és bürokratikusabbá vált, a vállalatvezetés számára fontos volt, hogy engedje a jó személyes viszonyok kialakulását a tervezők és a megbízók között, ezáltal hosszú távon biztosítva a munkaszerzést. A személyre szabott feladatok sokaknak nyújtottak lehetőséget egyfajta saját világ megtalálására, saját identitás kiépítésére a cégen belül. Mindez nem csak a kezdeményezéseknek adott terepet, de bizonyos fokig a korlátok feszegetését is lehetővé tette, akár a munkaszerzés módjának, akár bizonyos feladatok programjának módosítása, javítása tekintetében. Az ilyen jellegű „ön-fejlesztés” azonban soha nem lehetett igazi „lázasítás”, hiszen ezek minden esetben magát a vállalatot erősítették. Az alternatív utakat csak addig fogadta be a rendszer, amíg azok a vezetés által megszabott irányt erősítették, és nem az intézményi működés reformját célozták. Valódi változást belülről nem lehetett elérni – ahhoz a Győriterv elhagyására volt szükség.

Az állami intézmény hivatali struktúrája azonban annyira merev nem volt, hogy ne alakulhattak volna ki akár a mai praxisból is ismerős építész szerepek. Lőrincz József személyében megjelent a sztár-designer, Lang János és Horváth Andor a precíz, megbízható, lelkiismeretes mérnök típusát testesítette meg, Cserhalmy Józsefben pedig nem nehéz a szabadlelkű, de a felelősség és a kényszerpályák súlyát nehezen viselő, tépelődő, olykor meghasonlott „költőre” ráismernünk. Helye van a rebellisnek, az integráló személyiségnek, a magába fordulónak, a progressziót hajszolónak, ugyanakkor az azt ellehetetlenítőnek is. Számos esetben arra is van példa, hogy ezek a szerepek akár egy életúton belül is keveredhetnek. Ugyancsak felfigyelhetünk arra, hogy az egyes jellemvonások különféle konfliktusok lehetőségét hordozták magukban.

A Győritervben készült kiemelkedő építészeti alkotások egyedi és egyszeri esetek, önmagukban nem, vagy csak részben reprezentálják a régió építészettörténetét. Az ipari és házigyári beruházások típustervezési feladatai ellenben a hetvenes években a tervezők kapacitásának mintegy 70-90%-át foglalták le. A mélyben zajló folyamatok, a valódi történetek feltárásához tehát éppen az átlagos és a tömeges vizsgálata nyújthat kapaszkodót, hiszen ezek sok szempontból jobban jellemzik a korszakot, mint a kiemelt projektek. A sorrend megfordul: a hétköznapi lesz igazán érdekes, és ezen alkotások háttérrel kell értelmeznünk a főműveket.

A típustervezés már a kezdetekben a munka számos területét — leginkább a lakásépítést — meghatározta. A szűkre szabott mozgástérben is lehetett azonban helye a kreatitásnak, egy-egy építészeti elem, téri helyzet, vagy az anyaghasználat révén. Összességében kevesen kerülhették el, hogy a később egyre általánosabbá váló tömeges tervtermelés valamely ágából ki ne vegyék a részüket. Sőt mi több – ahogyan Lang, Horváth, sőt Lőrincz példája is bizonyítja – voltak, akik ilyen feladatokban találták meg szakmai identitásuk alapját.

Az ipari feladatok például alapvetően befolyásolták az intézményi struktúrát, a tervezőgárda feladatait és összetételét. A régió erős ipari háttere nem csak a gyárak létrejöttének körülményeire és tervezési folyamataira volt hatással. A Rába MVG mecénásként jelentős összegekkel járult hozzá a város számos fontos középületének létrejöttéhez, amelyek évtizedekre meghatározták a városképet. Mindezek mögött személyes kapcsolatok és hatékony lobbitevékenység húzódott meg.

A Rába MVG zöldmezős ipari beruházásai közvetlenül indították el a régió több mai alcentrumának várossá való fejlődését. Kapuvár, Sárvár és Szentgotthárd városi rangja konkrétan a helyi Rába-üzem alapkövetéséhez köthető, de Szombathely iparosodásának is az ott felépült futóműgyár adta meg az alapot. E gyárak, amelyek tervei a Győritervben készültek, azután sikeresen tudtak alkalmazkodni az 1990 körüli ipari és gazdasági struktúra-váltáshoz. A nyugat-európai befektetők helyszínelasztásában meghatározó szerepe volt a meglévő, vagy éppen-séggel még épülő győriterves acélszerkezetű csarnokoknak, így azok gazdaságtörténeti szerepe is jelentős.

Végezetül a hagyatékok, a napisajtó cikkei, a tervezőirodai kiadványok, valamint a fennmaradt tervpályázati dokumentumok és programtervek vizsgálata lehetőséget adott arra, hogy kiszélesítsük a kutatás perspektíváját a meg nem valósult víziók irányába. Ezek elemzése, valamint a megghiúsulás okainak és körülményeinek feltárása számos esetben többet mondott a korszak körülményeiről, a megrendelők szándékairól, valamint az építésszek tehetségéről, mint a felépült alkotások. Nem túlzás kijelentünk, hogy a papíron maradt tervek frissességben, valamint formai, szerkezeti és városépítészeti jellegzetességeikkel közelebb állnak a nyugat-európai „mainstream” építészetéhez, mint megvalósult változataik. A víziók vizsgálata tehát rávilágított arra, hogy a jövőt az építésszek, politikusok, valamint a kultúra emberei sokszor meglepően hasonló mintázattal képzeltek el, mint a nyugati világban. A vágyak és a realitás közötti különbséget nem elsősorban a szocializmus eszmerendszere, hanem a gazdaság és a modernizáció szocialista modellje, annak jövőképei és korlátai határozták meg.

A kutatás további lehetséges irányai

A kutatás számos további irányba bővíthető, amelyek közül most csupán néhányra térek ki. Elsőként természetesen magának a Győriterv történetének megannyi további rétege tárható még fel. Nem esett szó többek között női építészekről. Ennek legfőbb oka, hogy jelentős női alkotók nagyon kevesen, és viszonylag későn, leginkább a nyolcvanas években működtek a vállalatnál. Ezzel szemben például a rajzolóknak döntő többsége már az ötvenes évektől kezdve nő volt, illetve a mérnökök között is találunk nőket már a hatvanas években is. Ezeknek a szerepeknek a vizsgálata a jövő egyik izgalmas feladata.

A feldolgozás metodikai különbségei miatt, valamint területi okokból értekezésemben nem szerepel olyan építész portréja, aki a hetvenes-nyolcvanas években kezdte a Győritervben pályafutását, és még a rendszerváltás előtt ki is lépett a formálódó magánszektorba. Egy későbbi, bővebb kutatásban az ő munkásságuk mindenképpen érdemes a feldolgozásra, különös tekintettel a kisvállalkozások kialakulására, és a rendszerváltás körüli építész-lét vizsgálatára.

Nélkülözhetetlen a további fővárosi és regionális tervezővállalatok történetének legalább hasonló mélységű kutatása. Bemutatásuk önmagában is számos tanulsággal szolgálhat a korszak építészettörténetére vonatkozóan, de talán még fontosabb, hogy így az egyes irodák, az azokban zajló folyamatok összevethetővé válnak egymással.

Végezetül fontos lépés lenne a kutatás nemzetközi kontextusba helyezése. A Győriterv története nyomán feltárult egy hazai vidéki szocialista tervezővállalat számos aspektusa, amely például az intézményi struktúrák, a szakmatörténet és az építészeti alkotás lehetőségei tekintetében összevethető nem csak az egykori szocialista országok, hanem a vasfüggönyön túli államok hasonló intézményeinek jellegzetességeivel. A terület feltérképezése és publikálása külföldön is csak épphogy elkezdődött, ami viszont éppen arra ad lehetőséget, hogy a hazai építészettörténet-kutatásnak ez a területe ne lemaradva, hanem naprakészen kapcsolódjon be a nemzetközi folyamatokba.

A kutatási eredmények mai relevanciája

A kutatás fényében különösen aktuálisnak tűnik annak kiemelése, hogy építészetet művelni mindig is az adott hatalmi, politikai és intézményi struktúra relációjában lehet. Az építészet története számos bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az egyfelől része és eszköze a mindenkor hatalmi reprezentációnak, másfelől jelentős erőforrásigénye miatt mindig is függésben marad a megbízótól, érkezzon az akár az állami, akár a magánszektor felől. A bemutatott építészek életútjai ugyanakkor arra is példát adnak, hogy még a legsötétebb időkben sem kell feladni az autonóm alkotói létre való törekvést: a belső szabadság, a következetesen képviselt értékrend érvényesítésére mindig van lehetőség, még ha annak stratégiái korszakról korszakra, feladatról feladatra változnak is.

A tárgyalt időszakban épült házak adják épített környezetünk túlnyomó részét, lakhatásunk, munkánk, közösségi életünk számos terét. Ezek egyúttal a szakmai diskurzus, valamint a nem egyszer a politikával átítatott közbeszéd legvitatottabb alkotásai. A tervezéstörténetek megismerése ráirányíthatja a figyelmünket, hogy egyes alkotásokon mennyire nyomott hagytak a helyi körülmények, mennyire elválaszthatatlanul kötődnek egy-egy település vagy régió eseményeihez. Annak felismerése, hogy ezek az épületek nem szemlélhetők önmagukban, hanem csakis saját történetünkbe, ezáltal identitásunkba ágyazva, talán segíthet differenciáltabb módon közelíteni hozzájuk. Ha ekképpen, és nem kitörlendő fejezetként tekintünk rájuk, megértőbb, empatikusabb lesz a velük való viszonyunk is.

Sorsukról, felújításukról, megtartásukról, adott esetben bontásukról csak akkor dönthetünk helyesen, ha reflektáltan, megalapozott tudással közelítünk hozzájuk. A rehabilitáció története hasonlóvá válhat a létrehozáséhoz: egy-egy konkrét alkotás megőrzése, megfelelő használata, felújítása csak helyi, aktív együttműködésen alapulhat. Ideális esetben elképzelhető, hogy az önkormányzat, a lakosok, az intézmények, a hatóságok, a civilek és szakemberek akár a sajtóval együttműködve közösen dolgoznak egy-egy ilyen jellegű ügy érdekében. Ahogyan egykor a Győriterv építészeinek, úgy talán ma, számunkra is jó stratégia lehet a helyben való elköteleződés, a „lokálpatriotizmus” mind az értékteremtésben, mind az értékmentésben.

A Győriterv intézményes keretei között kialakult interdiszciplináris mérnöki munka szintén példát adhat a mai szakmagyakorlásban. Az ötven évvel ezelőtti szempontrendszeret persze mára mások váltották fel, a tanulság azonban továbbra is érvényes: környezetünk tervezésének egyik eleme sem választható le a másiktól. Ha mindössze az egyik legaktuálisabb feladatunkra, a fenntartható városok létrehozására gondolunk, azt látjuk, hogy az csakis úgy alakítható ki, ha például a közlekedés- és úttervező mérnök éppúgy együtt dolgozik az építésszel mint egy tájtervező vagy a környezetpszichológiában jártas szakember.

A korszakban számos, kétségkívül inkább károsnak mondható beruházás is megvalósult, amelyek árnyékot vetnek a valóban kiemelkedő alkotásokra. A megkülönböztetés viszont ma már kizárólag szakmai alapon működhet. Sajnos a hozzáértők szempontjai, érvei ritkán találnak megértésre az előítéletekkel és a politikai-ideológiai szándékú véleményekkel szemben. Szakemberként viszont felelősségünk segíteni a történeti korok és művek megértését a laikusok számára, és lehetőleg helyben aktívan képviselni a helyi értékek védelmét. Doktori dolgozatomnak, illetve az elmúlt tizenöt év számos általam készített kiállításának, előadásának, könyveinek és figyelemfelkeltő cikkeinek célja a megalapozott tudásra épülő kortárs reflexió elősegítése.

Van egy érv, amely mentén ma szinte minden ideológiai és szubjektív esztétikai szempont felülírható: a fenntarthatóság követelménye. A klímakatasztrófa árnyékában rég nem engedhetnénk meg magunknak, hogy a meglévő épületállományt újrashasznosítás helyett lebontsuk, és helyükbe újat, legtöbb esetben nem is feltétlenül jobbat emeljünk. A vizsgált korszak az, amelyben szinte már minden megépült, amire valaha szükségünk lehet – talán több is a kellenél. Egyúttal ez az időszak, amelyben éppen az alacsony energiafelhasználás szempontjait gyakorlatilag teljesen felülírta az új esztétikai, szerkezeti és technológiai megoldásokba vetett bizakodás megváltónak gondolt ereje. Nem könnyű ma e két tény összeegyeztetésével egyszerre őrizni a korszak értékeit, és érvényesíteni a klímadataosság szempontjait.

A feladattal való szembenézés ugyanakkor már csak az épületek számossága miatt sem kerülhető el. A ma építészeinek és döntéshozóinak az a korábbiakhoz képest kétségtelenül nagyobb alázatot és odafigyelést igénylő kihívás jutott, hogy ezt az épületállományt gondolják újra, alakítsák át, töltsék meg élettel. Nem szabad újra azokba a hibákba esnünk, amelyeket a legnagyobb építkezéseknél annak idején elkövettek. A tervezők ugyan „betonba álmodták a holnapot”, de nem keresték a folytonosságot a tegnappal, és minden bizonnyal saját jövőképükbe vetett magabiztosságuk is túlzó volt. Ma viszont éppen a múlt megismerése és a kontinuitás keresése jelentheti számunkra a holnap formálásának helyénvaló stratégiáját.

Tézisek

1.

Értekezésem az első olyan átfogó jellegű munka, amely egy vidéki szocialista állami tervezővállalat történetére fókuszál. E keretek között nem törekedhettem a teljes körű bemutatásra, munkám célja bizonyos alapvetések megadásával a kutatás megindítása.

Az 1945–1990 közötti építészeti tervezés, azon belül is a hazai tervezővállalatok történetének kutatása máig erősen hiányos, holott ekkoriban ezek jelentették a szakmagyakorlás szinte kizárólagos keretét. Az eddigi két hiánypótló hazai kutatás a fővárosi nagy irodákra fókuszált (Ferkai 2015b; Haba 2019). Az intézményesített tervezés kutatása ugyanakkor még nemzetközi szinten is csak néhány éve kezdődött el átfogóbb módon, így munkám a legaktuálisabb folyamatokba kapcsolódik be.

A Győriterv sajátosságok karaktere számos szempontból a „vidéki” volta mentén ragadható meg. Ilyen például a regionális lehatároltság, amely ugyanakkor inkább előnyt, mint hátrányt jelentett, hiszen a vállalat az Észak-Dunántúl területén szinte monopolhelyzetben volt. A Győriterv nem csak tervezői feladatokat látott el, de egyfajta helyi építésügyi centrumként is működött. Feladata volt például a terület kisebb, megyei tervezőirodáinak megszervezése az ötvenes években.

Regionális szerepe mellett számos országos kiterjedésű építési program tervei készültek el az irodában. A legfontosabbak ezek közül a kenyérgyárak, a gépipari csarnokok, az autószerelvek vagy éppen a sátor (membrán-) szerkezetű mezőgazdasági és közfunkciójú épületek voltak. Az ilyen kiterjedésű feladatok mennyiségét és jelentőségét tekintve a Győriterv kiemelkedik a többi hasonló szerepű tervezőintézet közül. Ezek jellemzően ipari jellegű megbízások, amelyek a régió viszonylagos ipari fejlettségéből, valamint a helyi vállalatokkal való szoros kapcsolatból adódtak. Különösen a Rába MVG nem csak

megbízóként, de mint egyedi kivitelezői háttér és mint Győr város „mecénása”, valamint ekként számos középület támogatója is meghatározó volt a Győriterv életében.

A fővárosi vállalatokhoz képest a Győriterv mint vidéki iroda évtizedeken keresztül munkaerőhiánnyal küzdött. Ugyanakkor a „mérnökhány” tette lehetővé végső soron azt a személyi folytonosságot, amely meghatározó volt mind a vállalat történetének hajnalán, mind végóráiban: az alapítók a két világháború közti időszak legelismertebb helyi szakemberei voltak, míg a rendszer-váltás körül a Győritervből kerültek ki a fontossá vált építészirodák és a helyi építészkutatás vezetői.

2.

A szocializmus időszakában tervezőként szinte kizárólag egy állami tervezőintézet alkalmazottjaként lehetett dolgozni. Az alapvetően hierarchikus és az idők során egy inkább bürokratizálódó rendszerben az egyéni alkotói utakat különböző megküzdési stratégiák alakították. A Győriterv rendszerében ezzel együtt kifejezetten helye volt akár a különutas, egyéni kezdeményezéseknek is, de csak addig, amíg azok a vállalatvezetés célkitűzéseit erősítették.

Dolgozatomban a vállalati struktúra és a személyes életutak alakulását kölcsönhatásukban vizsgálom, így az egyén és az intézmény viszonyának számos aspektusa tárul fel. A magántervezői praxishoz képest az alkalmazotti lét biztosított egyfajta védettséget, de számos korláttal is járt. A választott építészek életútjaiban különböző stratégiák jelennek meg egyfelől a tervezői ambíciók kibontakoztatására, másfelől a betagozódás, a kereteken belüli alkotás lehetőségeinek kihasználására, de gyakori az e magatartások közötti egyensúlyozás is. A megalkuvás mellett jelen volt a korlátokat feszegető „ön-fejűség” is, amely azonban végső soron szintúgy a fennálló rendszert erősítette.

A vállalatvezetés szinte végig kifejezetten épített a megbízók és a tervezők személyes kapcsolatára, sőt az egyéni kezdeményezések során szerzett munkákat is befogadta. Ez utóbbiak kiindulópontja lehetett egyéni ambícióból készített tervpályázat, személyes elköteleződésből, kapcsolati rendszerből, lobbitevékenységgel, vagy éppen „lokálpatrióta” lelkesedésből elnyert vagy kitalált feladat. Ez a fajta nyitottság a hetvenes évek során a bürokratizálódással csökkent, majd szinte teljesen eltűnt, és amennyiben a kezdeményezések nem a vezetés által megszabott irányvonalat erősítették, vagy akár az intézményi struktúra reformját célozták, zátonyra futottak. A gyökeres változtatás, a valódi „lázas” a vállalatban belül nem volt lehetséges, valós alternatívát csak a kilépés jelentett.

3.

A különböző nemzedékek egymás mellett való működésének kérdése meghatározó a Győriterv történetében. A viszony dinamikája idővel változott: a kezdeti békés „egymás mellett élés”-t a hetvenes évekre a kiéleződő ellentét váltotta. A fiatalok elégedetlensége és reformelképzeléseik sorozatos kudarcra közvetlenül vezetett a vállalat széteséséhez.

Lakatos Kálmán és Winkler Oszkár személyében a két világháború között sikeressé vált, helyben meghatározó, de országosan is elismert építészek vették kezükbe a Győriterv szakmai vezetését, és rakták le annak hivatásbéli és emberi alapjait. Az irodai struktúra eleinte nem műtermekbe szerveződött, és bár az idősebbek a fiatalok számára példaképül szolgáltak, nem alakultak ki kimondottan mester-tanítványi kapcsolatok, vagy egy mentor által vezetett zártabb csoportok. Mivel azonban rengeteg izgalmas munka volt, a feladatok még a legifjabbaknak is módot adtak egyéni hangjuk megtalálására. Ez a fiatal nemzedék került vezető szerepbe a „nagy öregek” 1956-os távozása után, és meg is maradtak pozíciójukban szinte a vállalat széthullásáig.

A hatvanas évek második felétől érkező középgeneráció, majd utána a még ifjabbak viszont nem kaptak már valódi teret. Az egyre hangsúlyosabbá váló típustervezési feladatok mellett a kevés egyedi megbízás is az idősebbeknek jutott. Jól példázza a rendszer megcsontosodását az ifjúsági műterem létrehozására tett kísérlet kudarcra 1971-ben. Miután a belső reformok sorra elbuktak, és a nyolcvanas években lehetőség nyílt a magánvállalkozások indítására, éppen a legtehetségesebb, leginnovatívabb tervezők önállósultak. Ez egyfajta kontraszelekcióhoz vezetett, és jelentősen hozzájárult a vállalat szétesésének folyamatához.

A fővárosból érkező és a vállalatnál 1963-1982 között dolgozó Lőrincz József pozíciója és nagyvolumenű feladatai okán lehetett volna mester-egyéniség, e szerep betöltésére azonban alkata és munkamódszere miatt képtelen volt. Ifjú kollégáinak inkább főnöke, semmint mentora volt: szép feladatokon dolgozhattak vele, de erőskezű vezetése alatt egyéni hangjuk kibontakoztatására nem nyílt lehetőségük.

4.

Értekezésemben a főművek mellett kiemelt hangsúlyt kap a „mindennapok” feladatainak és a tömeges megbízásoknak a vizsgálata. A hétköznapi munkák ugyan önmagukban nem különösebben érdekes alkotások, ám számosságuk és „átlagos” voltuk miatt sok szempontból jobban jellemzik a korszakot, mint a kiemelt projektek. Ezen munkákon mutatkozik meg leginkább a Győriterv egyre ellentmondásosabb összefonódása a helyi iparral és kivitelezői háttérrel.

A Győriterv munkáinak csupán töredéke volt kiemelt, egyedi megbízás. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a „főművek” még a kiemelt alkotók életművében is inkább ritka kivételnek számítottak, sőt egy-egy építész éppen bizonyos típustervezési feladatokban találhatta meg saját útját, alkotói identitását. Lakatos Kálmán és Cserhalmy József már az ötvenes évek legelején dolgozott az országszerte épülő kenyérgyárak típustervein, Lang János Győrváz szerkezetű oktatási együtteseket, Horváth Andor AFIT-szervizeket tervezett megelégedéssel évtizedeken át, Majoros Gábor neve pedig egyenesen összeforrt a sátorszerkezetű építmények tervezésével. Még olyan kiemelt tervező, mint Lőrincz József számára is a Rába MVG acélcsarnokainak és gyártelepeinek feladata jelentette szakmai munkájának „létalapját”, amelyek farvizén aztán számos egyedi megbízáshoz jutott. Ezen típusfeladatok megoldása nem annyira építőművészeti, mint inkább konstruktóri és egyfajta koordinátori kihívást jelentett.

Az építészeti és mérnöki koprodukciók egyúttal helyben található gyártó-kivitelezői háttérrel is feltételeztek, pontosabban ezen ipari háttér alapján jöhettek létre. A gépipari csarnokok a Rába MVG-vel, a sátorszerkezetek a Graboplastal, míg a Győrváz szerkezetű, valamint az egyéb házgyári termékeket használó épületek a GYÁÉV-vel való szoros együttműködésben, egyfajta korabeli „kutatás-fejlesztési” projektekben alakultak ki. A hetvenes évektől hosszú időn át a Győriterv feladatainak 70-90%-át ezek a megbízások tették ki.

Mindez egyúttal arra is rámutat, hogy a Győritervben az építészek mellett milyen fontos szerepet tölthettek be a szakági mérnökök: a vállalatra kifejezetten jellemző volt egyfajta mérnöki interdiszciplinaritás. A „mérnöki szemlélet” fokozatosan nyert teret az építészet kárára, míg végül meghatározóvá vált, nem csak a feladatokon belül, hanem a vállalatvezetésben is. Mindez nem hozta meg a kívánt eredményt – a pénzügyi stabilitást – viszont az építészeti tervezési ágazat teljes leépüléséhez vezetett.

5.

A meg nem valósult tervek vizsgálata során feltáruló „alternatív világ” megmutatja, hogy az ötvenes évektől kezdve a helyi építészeti víziók elsősorban nem ideológiai okokból különböztek a nyugatitól, hanem a modernizáció államszocialista útja és az ebből következő gazdasági, pénzügyi és technikai korlátok okán.

Kutatásomban külön hangsúlyt fektettem a meg nem valósult épületek terveinek, vagy egy-egy megépült alkotás tervváltozatainak bemutatására. A tervezéstörténetek feltárása során kirajzolódtak azok a korlátok, kompromisszumok, amelyekkel az egyes időszakokban az építészeknek meg kellett küzdeniük, és amelyek közvetlenül alakították egy-egy épület formáját, volumenét, szerkezetét. A Győri Nemzeti Színház létrejöttéig vezető út példázza leginkább ezt a folyamatot.

További meg nem valósult alkotások történetei, de különösen a magasházak terveiről szóló fejezet arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a papíron maradt elképzelések frissességükben, valamint formai, szerkezeti vagy éppen városépítészeti jellegzetességeikkel közelebb állnak a nyugat-európai „mainstream” építészetéhez, mint megvalósult társaik.

6.

A tárgyalt korszak építészeti eredményeinek mai széles körű elutasíttottsága sajnálatos tény. Az ekkori alkotások könnyebb megértését, a pozitív eredmények felmutatását szolgálja az elmúlt másfél évtizedben végzett tudományos és ismeretterjesztő tevékenységem.

Az ebből a korszakból származó épületek elutasíttottsága egyszerre fakad a sokszor valóban nehéz befogadhatóságából, ugyanakkor a megérteni akarás hiányából is, amit kétségtelenül erősít az akkori építészet ideológiai szempontú negligálása. Ezen a helyzeten próbáltam változtatni a korszak körülményeinek és eredményeinek felmutatásával, a megértést segítő elemzésekkel. E célt szolgálta az elmúlt másfél évtizedben végzett publikációs tevékenységem: a széles körben közkedvelt Modern Győr blogtól az ismeretterjesztő cikkeken, városi sétákon át a számos általam rendezett kiállításig, tudományos publikációkig és előadásokig.

Theses

1.

My dissertation represents the first comprehensive work focusing on the history of a provincial socialist state planning institute. Within this framework, I could not aim for exhaustive presentation; rather, the goal of my work is to initiate the further research by providing certain fundamentals.

Research on architectural planning between 1945 and 1990, particularly regarding the history of domestic planning firms, remains heavily deficient, despite these entities constituting almost the exclusive framework for professional practice during this period. The two existing significant domestic studies focused on major offices in the capital city (Ferkai 2015b; Haba 2019). Research on institutionalized planning has only recently begun on a more comprehensive scale even at the international level, thus placing my work within the most current developments.

The distinctive character of Győriterv can be grasped from various perspectives along its "rural" nature. For instance, its regional delineation, which, however, was more of an advantage than a disadvantage, as the company held almost a monopolistic position in the North Transdanubian region. Győriterv not only undertook design tasks but also functioned as a kind of local architectural authority. Its responsibilities included organizing smaller county planning offices in the 1950s. In addition to its regional role, the office also developed plans for numerous nationwide construction programs. Among the most significant were plans for bread factories, engineering halls, car service centers, and agricultural and public buildings made of membrane structures. In terms of the quantity and importance of such extensive tasks, Győriterv stood out among other similar design institutes. These were typically industrial commissions

stemming from the region's relatively advanced industrialization and close relationships with local companies. Particularly, Rába MFG played a crucial role in Győriterv's life not only as a client but also as a unique executor background and as the "patron" of Győr city, thus supporting numerous public buildings.

Compared to the capital firms, Győriterv, as a rural office, struggled with labor shortages for decades. However, the "engineer shortage" ultimately allowed for the personnel continuity that was decisive both in the early history and the final hours of the company: the founders were the most renowned local professionals of the interwar period, while around the time of the regime change, significant architectural offices and leaders of the local architectural education emerged from Győriterv.

2.

During the socialist era, working as an architect almost exclusively meant being employed by a state planning institute. In a fundamentally hierarchical and gradually bureaucratizing system, individual creative paths were shaped by various coping strategies. Within the framework of Győriterv, there was indeed room for individual, idiosyncratic initiatives, as long as they aligned with the company's objectives.

In my dissertation, I examine the interplay between corporate structure and personal trajectories, revealing numerous aspects of the relationship between the individual and the institution. Compared to private design practice, employment provided a degree of protection but also came with numerous constraints. Selected architects employed various strategies to unfold their design ambitions while navigating within the organizational framework, often balancing compromise with boundary-pushing "self-will" that ultimately reinforced the existing system. Throughout, the company management actively fostered personal relationships between clients and designers, even embracing works initiated by individuals. These initiatives could stem

from individual aspirations, personal commitments, networking, lobbying, or even local patriotism. However, this openness diminished over time, especially in the 1970s with increasing bureaucratization, eventually disappearing almost entirely. Initiatives that did not align with the prescribed direction set by the leadership or aimed at reforming institutional structure floundered. Radical change, real "rebellion" within the company, was not feasible, and exiting the institution was the only viable alternative.

3.

The question of intergenerational cooperation is crucial in Győriterv's history. The dynamics of relationships evolved over time: the initial peaceful "coexistence" gave way to escalating tensions by the 1970s. The dissatisfaction of the younger generation and the repeated failures of their reform ideas directly led to the company's disintegration.

Lakatos Kálmán and Winkler Oszkár, two successful and locally influential architects assumed the professional leadership of Győriterv, laying down its professional and human foundations. Initially, the office structure did not organize into studios, and although the elders served as role models for the young, there were no explicit master-apprentice relationships or mentor-led closed groups. However, due to the abundance of exciting work, tasks provided opportunities for even the youngest to find their individual voices. This young generation assumed leadership roles after the departure of the "elders" in 1956 and remained in their positions almost until the company's dissolution. The middle generation arriving in the late 1960s and the subsequent younger generation did not receive enough opportunities. Besides the increasingly prominent standard architectural tasks, few unique commissions were left for the younger architects. The failure of attempts to establish a youth studio in 1971 illustrates the ossification of the system. As internal reforms continued to fail, and in the 1980s private entrepreneurship became possible, the most talented, innovative designers became independent. This led to a kind of counter-selection and significantly contributed to the company's process of disintegration.

4.

In my dissertation, alongside major works, I place particular emphasis on examining the tasks of "everyday" and mass commissions. Everyday tasks, while not particularly interesting as individual creations, better characterize the era in many ways due to their quantity and "average" nature than highlighted projects. These works most clearly demonstrate Győriterv's increasingly contradictory entanglement with local industry and contractor background.

Only a fraction of Győriterv's work consisted of prominent, unique commissions. This also meant that the "masterpieces" were rare exceptions even in the portfolios of distinguished creators. In fact, certain architects found their own paths, their creative identities, in specific standard design tasks. For instance, Kálmán Lakatos and József Cserhalmy worked on standard designs for bread factories nationwide at the beginning of the 1950s, Lang János on Győrváz educational complexes, Andor Horváth on AFIT service centers with satisfaction for decades, and Gábor Majoros became the professional of membrane structures. Even for prominent designers like József Lőrincz, the tasks related to Rába MVG's steel halls and industrial complexes provided the "livelihood" of their professional work, leading to numerous unique commissions. Solving these types of tasks posed more of a construction and coordination challenge rather than architectural creativity. Architectural and engineering collaborations also presupposed locally available manufacturing and contracting backgrounds, or more precisely, were based on these industrial backgrounds. Engineering halls were developed in collaboration with Rába MVG, membrane structures with Graboplast, while Győrváz-style and other prefabricated buildings using house factory products were developed in close collaboration with GYÁÉV, resembling contemporary "research and development" projects. From the 1970s onward, these assignments made up 70-90% of Győriterv's tasks.

Moreover, this also highlights the significant role played by technical engineers alongside architects in Győriterv: the company was characterized by a kind of engineering interdisciplinarity. The "engineering perspective" gradually gained ground at the expense of architecture, ultimately becoming decisive not only within tasks but also in corporate management. This did not bring the desired result – financial stability – but led to the complete collapse of the architectural design sector.

5.

The examination of unrealized plans and architectural visions reveals an "alternative world" that diverged from Western architecture primarily not due to ideological reasons but because of the state-socialist path of modernization and the resulting economic, financial, and technical constraints.

In my research, I placed particular emphasis on presenting unrealized building plans or alternative versions of completed works. The exploration of design histories reveals the limitations, compromises that architects had to contend with in different periods, which directly shaped the form, volume, and structure of a building. The journey leading to the creation of the Győr National Theater exemplifies this process most vividly. Other unrealized works, especially the chapter on high-rise buildings, also draw attention to the fact that the ideas left on paper, with their freshness and formal, structural, or urban planning characteristics, are closer to Western "mainstream" architecture than their realized counterparts.

6.

The widespread rejection of architectural achievements from the period under discussion is regrettable. Over the past decade and a half, my scientific and popularizing activities have aimed to facilitate the easier understanding of these creations and to showcase their positive aspects.

The rejection of buildings from this era stems from both the often genuinely challenging acceptability and the lack of willingness to understand, undoubtedly reinforced by the ideological neglect of architecture at the time. I have attempted to change this situation by presenting the circumstances and results of the period, providing analytical tools for understanding. My goal has been served by my publications over the past fifteen years, ranging from the widely popular Modern Győr blog to popularizing articles, urban walks, numerous exhibitions I organized, scientific publications, and lectures.

■ **Források** ■

Irodalomjegyzék

- „A győri színház tervpályázat anyagából”. 1927. *Tér és Forma*, 5–7.
- „A győri városi színház tervpályázata”. 1929. *Magyar Építőművészet*, sz. II–12: 3–29.
- „A Magyar Építőművészek Szövetségének hírei”. 1962. *Magyar Építőművészet*, sz. 6: 60–62.
- Abai, György. 1953. „Gondosabban, takarékosabban tervezzék és építsék a dolgozók lakásait”. *Népszava*, 1953. augusztus 5., 2.
- Amberg, Ernő. 1979. „A Soproni Tervező Iroda első húsz éve (1948–1969)”. *Soproni Szemle*, sz. I: 321–35.
- Andrássy, Antal. 1984. „Tervezők – önállósítva”. *Veszprémi Napló*, 1984. március 16., 3.
- Arrabona Városvédő Egyesület. 2020. „Néhány gondolat a Győri Nemzeti Színházról”. *Arrabona Városvédő Egyesület* (blog). 2020. április 24. <http://arrabona-varosvedo.hu/2020/04/24/nehany-gondolat-a-gyori-nemzeti-szinhazrol/>. Megtekintve: 2024. január 31.
- Bakács, László. 1994. „Veszélyben az ékszerdoboz?” *Kisalföld*, 1994. március 5., 1.
- Bálványos, Csaba. 1982. „Vállalati együttműködés eredményei a számítástechnika alkalmazásában”. *Magyar Építőipar*, sz. 7–8: 399–402.
- Bedő Mónika. 2016. „A győri tűztorony”. Győri Szalon. 2016. június 2. <https://www.gyoriszalon.hu/index.php?mact=News%2Ccntnto1%2C-detail%2Co&cntnto1articleid=6426>. Megtekintve: 2024. február 10.
- Benkhard, Ágost. 1953. „Építészeti tervezés a Kongresszus óta”. *Magyar Építőművészet*, sz. I–2: 9–12.
- Benkó, Tibor. 1978. „Egy színház – több tanulság”. *Szabad Föld*, sz. I (január): II.
- Bircher, László. 1966. „EM Győri Tervező Vállalat székházbővítése”. *Magyar Építőipar*, sz. I: 21.
- Bircher, Lászlóné. 2021. A Győriterről és Bircher László életútjáról. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2021. május 14.
- Bodrossy, Attila. 2021. A Győriterről. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2021. május 7.
- Bolberitz, Henrik. 1990. „Lőrincz József (1930–1990)”. *Magyar Építőművészet*, sz. 6: 58.
- Borbíró, Virgil és Valló István. 1956. *Győr városépítéstörténete*. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Borosnyay, Pál. 1962. „A Szabadonálló üzletházak Tervpályázata”. *Magyar Építőművészet*, sz. 2: 36–39.
- Brünenberg, Stefanie és Harald Engler. 2021. „Bauen und Planen im Kollektiv: Architekt:innen und die Ostmoderne”. In *Matrix Moderne | Ostmoderne. Bauen, baubezogene Kunst und Formgestaltung in Ostdeutschland und dem Europa der Nachkriegszeit*, 104–117. Chemnitz: Aurora.
- Bukovics, János és Lipovszky Péter. 1984. „GYŐRVÁZ szerkezetű kommunális épületek”. *Magyar Építőipar*, sz. 9: 536–539.
- Cseresznyák, István. 1961. „Ma még terv – holnap valóság. Látogatás a Győri Tervező Vállalatnál”. *Kisalföld*, 1961. április 13., 1.
- Cseresznyák, István. 1963. „Ahol húszezer ember lakik majd”. *Kisalföld*, 1963. december 31., 5.
- Cseresznyák, István. 1964. „Az utolsó foghíj is eltűnik, Vásárcsarnok – Hídfő irodaházzal”. *Kisalföld*, 1964. április 22., 4.
- Cseresznyák, István. 1968. „Stadion, székház, otthon a fiataloknak. Hol tartanak a Magyar Vagon- és Gépgyár városi jellegű beruházásai”. *Kisalföld*, 1968. július 12., 1.
- Cserhalmi, Imre. 1968. „Húsz év sikereiről, új gondokról, vállalatpolitikáról. Beszélgetés a Győri Tervező Vállalat vezetőivel”. *Népszabadság*, 1968. augusztus 10., 6.
- Cserhalmy, Győző. 2021. Cserhalmy József életútjáról. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2021. május 7.
- Cserhalmy, József. 1988. „OKISZ üdülő-szálló, Mátraháza”. *Magyar Építőipar*, sz. 1–2: 38–39.
- Csiszka, Antal. 1973. „Ma avatják a győri ifjúsági házat”. *Kisalföld*, 1973. március 15., 1., 3.
- Csiszka, Antal. 1976. „Ma avatják - Bemutatják a győri sportcsarnokot”. *Kisalföld*, 1976. április 30., 8.
- É.M. Győri Tervező Vállalat. 1966. *Balatonfüredi idegenforgalmi központ beruházási programja*. Győr: É.M. Győri Tervező Vállalat.
- Engler, Harald, Stefanie Herold, Stefanie Brünenberg, Sophie Stackmann, Scarlett Wilks és Dirk Florian Fordtran, szerk. 2022. *Das Kollektiv: Formen und Vorstellungen gemeinschaftlicher Architekturproduktion in der DDR*. Vallendar: Schönstatt-Verlag.
- Építészfórum. 2004. „A Győri Nemzeti Színház rekonstrukciója / a tervpályázat eredménye”. Építészfórum. 2004. január 23. <https://www.epiteszforum.hu/a-gyori-nemzeti-szinhaz-rekonstrukcioja-a-tervpalyazat-eredmenye>. Megtekintve: 2024. február 15.
- Építészfórum. 2018. „Győri Nemzeti Színház megújítása tervpályázat - díjazottak”. Építészfórum. 2018. március 28. <https://epiteszforum.hu/gyori-nemzeti-szinhaz-megujitasa-tervpalyazat-dijazottak>. Megtekintve: 2024. február 15.
- Építők Lapja*. 1955. „Pillantás a jövő évbe: Milyen feladatokon dolgoznak a győri tervezők?”, 1955. november 14., 1.
- Építők Lapja*. 1984. „A stadiontervező”, 1984. július 9., 4.
- Erdős, László. 1975. „Az állami műszaki tervezés kialakulása és fejlődése Vas megyében”. *Vasi Szemle*, sz. 2: 173–196.
- Erényi, Iván. 1972. *Magasházak*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Északdunántúli Tervező Vállalat. 1978. *Kenyérgyárak*. Győr: Északdunántúli Tervező Vállalat.
- Északdunántúli Tervező Vállalat. 1980. *Futóműgyártó csarnok*. Győr: Északdunántúli Tervező Vállalat.
- Farkas, László. 1954. „Így látják az építőipari tervezők... – Hozzászólás az építőipari önköltségcsökkentés vitájához”. *Győr-Sopronmegyei Hírlap*, 1954. március 27., 3.
- Fátay, Tamás. 1963. „Lakóépület. Győr, Aradi vértanúk útja”. *Magyar Építőművészet*, sz. 6: 39.
- Fátay, Tamás. 1971. „Látogatás a győri »Vaskakas«-ban”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. I: 3–6.
- Fátay, Tamás. 1974a. „A győri városközpont építésének története”. *Győri Tanulmányok*, sz. 2: 57–66.
- Fátay, Tamás. 1974b. „Városrendezési szaktervezés a Győri Tervező Vállalatnál”. *Városépítés*, sz. I: 22–23.
- Fátay, Tamás. 2011. Győr – Városépítés és Városrendezés 1945 és 1986 között. Győr: Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár.
- Ferenczi, József. 1972. „Betonba álmodni a holnapot – Cserhalmy József Ybl-díjas”. *Kisalföld*, 1972. április 9., 3.
- Ferenczi, József. 1982. „Az első két Rába Iránba Szerelés fényesen”. *Kisalföld*, 1982. augusztus 24., 1.
- Ferenczi, József. 1989. „Kényszerű lépés a Győriterről – Aki fölöslegessé vált, nem lelkesedhet”. *Kisalföld*, 1989. január 25., 4.
- Ferenczi, József. 1990. „Két év múlva legördül az első Opel Kadet”. *Kisalföld*, 1990. január 25., 1.
- Ferkai, András. 1985. „Negyven év magyar építésze”. *Magyar Építőművészet*, 22–27.
- Ferkai, András. 1998. „Építészet a második világháború után”. In *Magyarország építészetének története*, 305–330. Budapest: Vince Kiadó.

- Ferkai, András. 2003a. „Szakmagyakorlás és szakmai szervezetek”. In *Úr vagy megélt tér*, szerkesztette András Ferkai, 135–146. Budapest: Terc.
- Ferkai, András. 2003b. „Szerep- és stílusváltások az 1980-as és 1990-es évek magyar építészetében”. In *Gyönyörű ez a nap. A nyolcvanas és a kilencvenes évek magyar művészete – történet és elmélet*, szerkesztette Csilla Markója és Györgyi Vajdovich, 61–88. Budapest: Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete.
- Ferkai, András. 2015a. „Bevezető”. In *Köztű 66 – egy tervezőiroda története*, szerkesztette András Ferkai, 9–13. Budapest: Vince Kiadó.
- Ferkai, András. 2015b. *KÖZTŰ 66 – Egy tervezőiroda története I.* Szerkesztette András Ferkai. Budapest: Vince Kiadó.
- Figyelő. 1973. „Megálmodott házak, gyártelepek – Nincs hiány munkából a Győri Tervező Vállalatnál”, 1973. július 18.
- Finta, József. 1991. „Megnyitóbeszéd”. Előadás Lőrincz József életművének kiállításán, Országos Műemléki Felügyelőség Táncsics utcai székháza, január 10.
- Finta, József. 2019. Lőrincz József életútjáról. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2019. június 5.
- Frampton, Kenneth. 2009. *A modern építészet kritikai története*. Budapest: Terc.
- Galamb, Erzsébet. 1963. „A veradó Alközpont és Állomás tervpályázatáról”. *Magyar Építőművészet*, sz. 6: 4–7.
- Gallyas, Camillo. 1948. *Győr, a romváros élni akar!!!* Győr: Mérnöki Hivatal.
- Gould, Caroline és Jeremy Gould. 2016. *Coventry: The making of a modern city 1939–73. Historic England.*
- Grábics, Frigyes és Horváth Sándor Domonkos, szerk. 1999. *Győri életrajzi lexikon*. Győr: Győr Városi Könyvtár.
- Gréczi, Emőke és Mezei Gábor. 2017. „»Ez egy mulandó szakma« – Beszélgetés Mezei Gábor belsőépítésszel”. *MúzeumCafé*, sz. 6: 214–229.
- Gurdon, Balázs és Hartmann Gergely. 2023. „Retropolisz”. Retropolisz. 2023. <https://retropolisz.wordpress.com/>. Megtekintve: 2024. február 15.
- „Győr, 8 emeletes lakó- és irodaépület”. 1965. *Magyar Építőipar*, sz. 1: 16.
- Győr, Kun Béla lakónegyed tervpályázat eredménye 1972.* 1972. Győr: k. n.
- György, Péter. 1982. „Hat díszlettervező keres egy rendezőt”. *Színház*, sz. 4: 23–26.
- „Győri 34 lakásos társasház”. 1958. *Magyar Építőművészet*, sz. 4–5: 116.
- Győri Tervező Vállalat. 1976. „Győr, Kiskúti Kiállítási és Sportcsarnok”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. 2: 48–53.
- Győri Tervező Vállalat. 1977a. *ÁTI Győri Közraktára*. Győr: Győri Tervező Vállalat.
- Győri Tervező Vállalat. 1977b. *Győr, Atyváros*. Győr: Győri Tervező Vállalat.
- Győri Tervező Vállalat. 1977c. *Győr, Atyváros kommunális létesítményeiből*. Győr: Győri Tervező Vállalat.
- Győri Tervező Vállalat. 1979. *Győr, Jereván Kioszk*. Győr: Győri Tervező Vállalat.
- Győri Tervező Vállalat. 1980. *GYŐRVÁZ, Összevont többcélú alappokú nevelési Közintézmények MOT. V. 56-71/80*. Budapest: Tervezésfejlesztési és Típustervező Intézet.
- Győr-Sopronmegyei Hírlap*. 1952. „Ötéves terünk alkotásai a győri Építészeti Kiállításon”, 1952. május 25., 3.
- Győr-Sopronmegyei Hírlap*. 1953. „Hol tartanak a hatemeletes bérház építésével?”, 1953. november 18., 1.
- Győr-Sopronmegyei Hírlap*. 1954a. „Hallgassák meg a dolgozók véleményét!”, 1954. február 11., 3.
- Győr-Sopronmegyei Hírlap*. 1954b. „Hozzászólás a „Miért dolgozik drágán az építőipar?” című cikkhez”, 1954. február 16., 3.
- Győr-Sopronmegyei Hírlap*. 1954c. „Az olcsó és jó építkezésért”, 1954. február 28., 3.
- Győr-Sopronmegyei Hírlap*. 1954d. „Lakóházak, iskolák, új mozi. Lakatos Kálmán tervezőmérnök nyilatkozata a győri építkezésekről”, 1954. június 18., 3.
- Győr-Sopronmegyei Hírlap*. 1956. „Lakatos Kálmán, a Győri Tervező Iroda főmérnöke az új győri mozi építéséről”, 1956. április 30., 3.
- Haba, Péter. 2019. *Magyar Ipari Építészet 1945–1990*. Budapest: Terc.
- Hámor, Szilvia. 1986. „Ház a Káptalan-dombon”. *Képes Újság*, sz. 4: 17–18.
- Hámori, Gábor. 2002. „Volt egyszer egy Soproni Tervező Iroda”. *Nyugati Kapu*, 2002. február 1., 8.
- Harangszó*. 1929. „Heti Krónika”, 1929. február 17., 62.
- Harmati, János, szerk. 1965. *Évm. Győri Tervező Vállalat*. Győr: Győri Tervező Vállalat.
- Harmati, János. 1973. „ÁTI Közraktára, Győr”. *Magyar Építőművészet*, sz. 3: 5–8.
- Harmati, János. 1985. „»Spirál« személygépkocsi szerviz, Budapest”. *Magyar Építőipar*, sz. 1–2: 106–107.
- Harmati, János. 2011. Életútinterjú. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2011. november 14.
- Harmati, János, Szalai Kálmán és Palla Dénes. 1981. „Rába MVG 67 000 m²-es gépipari gyártócsarnok, Győr”. *Műszaki Tervezés*, sz. 4: 12–21.
- Hartmann Gergely. 2012a. „Árpád úti tízeemeletes Lakóház”. 2012. július 31. <https://moderngyor.com/2012/07/31/tizeemeletes-lakohaz/>. Megtekintve: 2024. április 2.
- Hartmann Gergely. 2012b. „Ifjúsági Ház (Petőfi Sándor Művelődési Ház)”. *Modern Győr* (blog). 2012. augusztus 1. <https://moderngyor.com/2012/08/01/ifjusagi-haz/>. Megtekintve: 2024. április 2.
- Hartmann, Gergely. 2020. „Lebontható-e a Győri Nemzeti Színház? – Az utópia és valósága”. Építészfórum. 2020. április 15. <https://epiteszforum.hu/lebonthato-e-a-gyori-nemzeti-szinhaz--az-utopia-es-valosaga>. Megtekintve: 2024. április 3.
- Hartmann, Gergely. 2021. „Modern Győr”. Blog, adatbázis. Modern Győr. 2021. <https://moderngyor.com/>. Megtekintve: 2024. április 3.
- Hartmann, Gergely. 2022. *Salgótarján modern építésze 1945–1990*. Budapest: Kedves László könyvműhelye.
- Hétfői Hírek*. 1965. „[rövidhír]”, 1965. december 6., 7.
- Horváth, Andor. 1971. „Beszámoló a Győri Tervező Vállalatnak a gépkocsi karbantartó állomások tervezésével kapcsolatos munkájáról”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. 1: 7–11.
- Horváth, Andor. 1975. „AFIT Gépkocsi Karbantartó állomások”. *Magyar Építőipar*, sz. 4–5: 302–303.
- Horváth, Andor. 1979. „Debrecen 48 tonna/16 óra kapacitású kenyérgyár”. *Magyar Építőipar*, sz. 1–2: 105–107.
- Horváth, Andor. 1985a. „Irodaház, Győr”. *Magyar Építőipar*, sz. 1–2: 66.
- Horváth, Andor. 1985b. „Közúti határállomás, Vámosszabadi”. *Magyar Építőipar*, sz. 1–2: 57.
- Horváth, Ede. 1990. *Én volnék a Vörös Báró?* Szerkesztette Imre Cserhalmi. Budapest: Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat.
- Horváth, Ildikó és Horváth Andorné. 2021. Horváth Andor életútjáról. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2021. május 14.
- Horváth, Sándor. 1986. „A szellemi tőke hosszan kamatozik – Változatlan szerepkörben a Győriterv”. *Kisalföld*, 1986. november 15., 3.
- Horváth, Sándor. 1988. „A Győriterv állja a versenyt, a XXI. századnak terveznek”. *Kisalföld*, 1988. február 18.
- Horváth, Tamás. 1979a. „Ellentétes vélemények [a győri színházról]”. *Új tükrök*, sz. 27 (július): 31.
- Horváth, Tamás. 1979b. „Elméletileg minden tökéletesen működik [a győri színházról]”. *Új tükrök*, sz. 28 (július): 34–35.
- Imre, Béla. 1971. „Felépül-e Győrött a kioszk?”. *Kisalföld*, 1971. július 18., 3.
- Imre, Béla. 1973. „Régi helyén épül fel Győrött a KIOSZK”. *Kisalföld*, 1973. szeptember 23., 3.
- Imre, Béla. 1974. „Felépül Győrött a vársétány, bővül a Kótár”. *Kisalföld*, 1974. február 5., 1–2.

- Imre, Béla. 1976. „Jó ütemben épül Győrött és Kioszk”. *Kisalföld*, 1976. július 9., 3.
- Joó, József. 1978. „Megkérdeztük Bálványos Hubától: szívesen jár-e grillbárba”. *Kisalföld*, 1978. március 5., 5.
- Joyner, Charles. 1999. *Shared Traditions: Southern History and Folk Culture*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Józsa, Bálint. 1996. „Kő, gép és pecabot - Közös munkáink Ferivel”. In *Kiállítási katalógus*, 9–11. Budapest.
- Jutasi, Ferenc. 2007. „Volt egyszer egy tervezőiroda”. *Kisalföld*, 2007. június 9., 19.
- Károlyi, Antal. 1953. „A Győri Tervező Iroda terveihez”. *Magyar Építőművészet*, sz. 9–10: 293–399.
- Katona, József. 1969. „Az ipari szerkezetfejlesztés 20 éve”. *Magyar Építőipar*, sz. 4: 195–218.
- Kelemen, László és Boy László. 1985. „Részletek egy város felirataiból: Egy gazdag házban”. *A Jövő Mérnöke*, sz. 27: 4.
- Keller, Márkus. 2009. „Diktatúra, profeszszionalizáció és emlékezés. Az építésszek esete a Kádár-rendszerrel”. In *Kádárizmus: mélyfúrások. Évkönyv XVI. 2009*, szerkesztette János Tischler, 115–40. Budapest: 1956-os Intézet.
- Keller, Márkus. 2021. „Professionalization in Socialism. Architects and Architecture after 1945 in Hungary”. *Társadalomtudományi Szemle*, sz. 10: 95–107.
- Keserű, Ernő. 1966. „Az új mechanizmus útján járnak a győri tervezők”. *Magyar Nemzet*, 1966. október 23.
- Kévés, György [K. Gy.]. 1966. „Acélöntöde, Győr”. *Magyar Építőművészet*, sz. 1: 7.
- Kis Újság*. 1949. „Hegyalun épül a legkorszerűbb OTI-szanatórium”, 1949. február 27., 6.
- Kisalföld*. 1957. „A dunántúli nemzeti tanács ellenforradalmi cselekedetei: A Petőfi-kör is porondra lép”, 1957. október 27., 6.
- Kisalföld*. 1960a. „Kenyérgyárak, ipari üzemek, középületek, lakóházak dicsérik a Győri Tervező Vállalat 10 éves munkáját”, 1960. augusztus 26., 1.
- Kisalföld*. 1960b. „Fedett vásárcsarnokok épülnek Győrött”, 1960. október 27., 4.
- Kisalföld*. 1961. „Győri tervek alapján épülnek az országban a modern kenyérgyárak”, 1961. június 28., 2.
- Kisalföld*. 1962. „Elkészült Győrött az első fedett vásárcsarnok”, 1962. május 19., 1.
- Kisalföld*. 1966a. „Üvegfalú műhelycsarnok – Elegáns kísérlet”, 1966. február 8.
- Kisalföld*. 1966b. „Szobrok, emlékművek kerülnek a megyébe”, 1966. augusztus 23., 1.
- Kisalföld*. 1967. „1970-ig felépül a győri stadion”, 1967. március 16., 1.
- Kisalföld*. 1968. „Díjkiosztás: 25-én »A győri ifjúsági ház« tervpályázat értékelése”, 1968. november 20., 1.
- Kisalföld*. 1969. „Megnyílt a Hotel Turist. Nőnapra köszöntő az új szállóban”, 1969. március 9., 1.
- Kisalföld*. 1970a. „A magunk képére formáljuk Győrt”, 1970. július 26., 1., 5.
- Kisalföld*. 1970b. „Műszaki rajzolók lesznek”, 1970. szeptember 10., 8.
- Kisalföld*. 1971a. „Változtass városképet! Magas házakat építenek Győrött”, 1971. január 26., 8.
- Kisalföld*. 1971b. „Reményteljes a jövő: korszerű nagyvállalattá érett az MVG”, 1971. június 2., 1., 3.
- Kisalföld*. 1971c. „Sárvári évforduló”, 1971. augusztus 20., 3.
- Kisalföld*. 1977a. „Vendégház”, 1977. október 19., 8.
- Kisalföld*. 1977b. „Elkészült a nézőtéri mennyezet”, 1977. július 13., 8.
- Kisalföld*. 1977c. „Kerámia fent, kerámia lent: Ételbár a Kreszta-házban”, 1977. december 3., 3.
- Kisalföld*. 1978. „Győri történelem – Régészeti feltárás a Káptalandombon”, 1978. szeptember 24., 8.
- Kisalföld*. 1979. „Átadás előtt a Vagongyár új étterme”, 1979. december 23., 8.
- Kisalföld*. 1982a. „Beszélgetés Lang János Ybl-díjas tervezővel”, 1982. március 22., 4.
- Kisalföld*. 1982b. „Kritika – Alvar Aalto, Dr. Winkler Oszkár új könyve”, 1982. július 24., 7.
- Kisalföld*. 1983. „Tübingia Adyvárosban”, 1983. december 16., 1–2.
- Kisalföld*. 1985. „Döntött a vállalati tanács – új igazgató a Győriterv élén”, 1985. július 24., 1.
- Kisalföld*. 1991. „A magyar kultúra napján – A környezetről”, 1991. január 22., 9.
- Kisalföld*. 1992. „Eszttikusabb Marcalváros – Otthonteremtés vállalkozói alapon”, 1992. június 24., 1., 3.
- Kisalföld*. 1967. „Sikeres évutó: A leg-ek csarnoka”, 1967. december 29., 1.
- Kossatz, Gert. 1964. „Betriebsstätten der Holzindustrie – Planungsgrundlagen”. *Deutsche Bauzeitschrift*, sz. 4: 481–500.
- „Köztéri munkák”. 1981. *Művészet*, sz. 2: 59.
- Kubinszky, Mihály, szerk. 1978. *Modern Építészeti Lexikon*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Kubinszky, Mihály. 1988. „Winkler Oszkár építészeti alkotásai mint a legújabbkori magyar építészet értékei”. *Soproni Szemle*, sz. 3: 232–336.
- Kubinszky, Mihály. 2003. *Sopron építészete a 20. században*. [Sopron]: Belvedere Meridionale, Zékány–Máthé.
- Kulcsár, László. 1966a. „Új gyár Sopronban, a »kinn« is »benn« van”. *Kisalföld*, 1966. május 15., 3.
- Kulcsár, László. 1966b. „Milyen lesz az új Kioszk?” *Kisalföld*, 1966. október 21., 4.
- Kulcsár, László. 1969a. „Formálják az új Győr életét”. *Kisalföld*, 1969. július 27., 1., 3.
- Kulcsár, László. 1969b. „Változtass városképet! Győri építész ötletes javaslatai”. *Kisalföld*, 1969. szeptember 7., 1., 3.
- „Kun Béla lakónegyed gyermeknevelési együttese, Győr”. 1982. *Műszaki Tervezés*, sz. 3: 13–19.
- Lakatos, Kálmán. 1947. „Győr Város Rendezési Terve, 1947”. *Tér és Forma*, 198–201.
- Lánczi, Iván. 1966. „Új szervezési, anyagi ösztönzési módszerek az építési tervezővállalatoknál (A győri kísérlet)”. *Magyar Építőipar*, sz. 2–3: 97–99.
- Lang, János. 1963. „Klubhaus, Győr/Un-garn”. *Deutsche Bauzeitung*, sz. 9: 741.
- Lang, János. 1977. „A GYTV-GYÁÉV Gyer-mekintézmények tervkatalógusa”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. 1: 35–39.
- Lang, János. 1978. „Épületek színezése”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. 2: 41–45.
- Lang, János. 1980. „Győri kommunális váz-szerkezetű gyermekintézmény-ter-vcsalád”. *Magyar Építőipar*, sz. 1–2: 31–33.
- Lang, János. 1991. „A ROPS M 30 előregyár-tott vasbeton és téglá nagyelemes nyitott szerkezeti rendszer”. *Magyar Építőipar*, sz. 8: 383–387.
- Lang, Jánosné. 2021. Lang János életútjáról. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2021. május 21.
- Lantos, Edit. 2021. „A kortárs nyugati épí-tészet formanyelvének megismeré-si lehetőségei Magyarországon 1945 után”. *Ars Hungarica*, sz. 2: 167–188
- Lepik, Andreas és Hilde Strobl, szerk. 2019. *Die Neue Heimat (1950–1982): Eine Sozialdemokratische Utopie und Ihre Bauten*. München: Detail.
- Lőrincz, József. 1965. „ABC áruház, Budapest Üllői út”. *Magyar Építőművészet*, sz. 2: 22–25.
- Lőrincz, József. 1973a. „A győri Házgyár I. ütemű rekonstrukciója”. *Műszaki Tervezés*, sz. 2: 13–15.
- Lőrincz, József. 1973b. „Vaskakas taverna, Győr”. *Magyar Építőművészet*, sz. 2: 36–39.
- Lőrincz, József. 1975a. „Hotel Európa, Budapest II., Hárshegyi út”. *Magyar Építőművészet*, sz. 1: 20–23.
- Lőrincz, József. 1975b. „Magyar Vagon- és Gépgyár új létesítményei, Győr”. *Magyar Építőművészet*, sz. 1: 48–51.
- Lőrincz, József. 1986. „Majoros Gábor sátrairól”. *Magyar Építőművészet*, sz. 2: 27–31.

- Lőrincz, József és Miklós Bödök. 1968. „Magyar Vagon- és Gépgyár, produktív csarnok”. *Magyar Építőipar*, sz. 1: 46–47.
- Lüdtke, Alf, szerk. 1989. *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt, New York: Campus.
- Lüdtke, Alf. 2003. „Anyagiasság hatalom-vágy és a felszín varázsa: Az „Alltagsgeschichte” perspektíváiról”. *Aetas*, sz. 1: 149–158.
- Lüdtke, Alf. 2015. *Eigen-Sinn. Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Madaras, Jenő. 1993. *Hamvazószerda – Műegyetemisták a drezdai tűzviharban*. Budapest: Mikes Kiadó.
- Magyar Hírlap*. 1970. „Új szálloda épül a Hárs-hegyen”, 1970. január 18., 13.
- Magyar, József. 1978. „A Győri Tervező Vállalat szervezetének kialakulása, fejlesztési koncepciója”. *Műszaki Tervezés*, sz. 8: 13–16.
- Magyar, József és Palla Dénes. 2001. „Győriterv - Északdunántúli Tervező Vállalat”. In *A Magyar Tervezőirodák Története*, szerkesztette Gábor Schéry, 125–136. Budapest: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
- Magyar, Tibor. 1978a. „Megálmodni a holnapot”. *Kisalföld*, 1978. április 30., 7.
- Magyar, Tibor. 1978b. „Miért termelünk drágán? A gazdaságosság feltétele: az értékelemzés”. *Kisalföld*, 1978. július 11., 3.
- Major, Máté. 1949. „A harmadik év végén”. *Új Építészet*, sz. 4: 2–3.
- Major, Máté. 1969. „Húsz éves az építészeti tervezés közösségi megszervezése”. *Magyar Építőművészet*, sz. 3: 52–53.
- Major, Máté. 1971. „Egy ipari épület képzőművészeti alkotásai”. *Magyar Építőművészet*, sz. 4: 58–59.
- MaNDA. 2013. „Budapesti mozik, hol vagytok?” MaNDA. 2013. augusztus 16. http://manda.blog.hu/2013/08/16/budapesti_mozik_hol_vagytok. Megtekintve: 2024. január 18.
- Máté, János és Szalai Kálmán. 1979. „A RÁBA Magyar Vagon- és Gépgyár új kovácsüzemének tervezési problémái”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. 1: 42–46.
- Meggyesi, Tamás. 2005. *A 20. század urbanisztikájának útvesztői*. Budapest: Terc Kiadó.
- Méhes, Árpád. 1965. „Szervízállomások terveit”. *Autó-Motor*, sz. 14: 11–12.
- Mentes, Zoltán és Galgóczi József. 1993. *Hidak Győr-Moson-Sopron megyében*. Győr: Győri Közúti Igazgatóság.
- N. Magyar, Tibor. 1983. „Tervezni emberi dolog! Építeni viszont ez is, meg az is?” *Kisalföld*, 1983. április 6., 3.
- N. Magyar, Tibor. 1984. „Szellemi export jó pénzért. Tervezők, ha vállalkoznak”. *Kisalföld*, 1984. április 29., 3.
- Nagy, András. 2010. „Fehérvári kapu és kilátótórony, Győr”. Építészfórum. 2010. szeptember 22. <https://epiteszforum.hu/fehervari-kapu-es-kilatoto-rony-gyor>. 2023. augusztus 18.
- Németh, Ferenc. 1978. „A hatvani, volt Grassalkovich kastély rehabilitációja”. *Magyar Építőipar*, sz. 9–10: 477–483.
- Nyíri, Mária. 2019. Lőrincz József életútja. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2019. február 26. és 2019. május 3.
- Osskó, Judit. 1979. „Unokáink is látni fogják a Győri Kisfaludy Színházat”. Szerkesztette Judit Osskó. *Műhely*, sz. 4: 61–70.
- Ölveczky, Miklós. 1966. „Technika a korszerű színházban”. *Magyar Építőművészet*, sz. 3: 46–48.
- Palla, Dénes. 1978a. „A Magyar Vagon- és Gépgyár Szombathelyi Futóműgyára”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. 2: 25–38.
- Palla, Dénes. 1978b. „A RÁBA Magyar Vagon és Gépgyár Vörös Csillag Gépgyárának rekonstrukciója”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, sz. 2: 44–53.
- Palla, Dénes és Szalai Kálmán. 2014. *Rába csarnokcsalád 1965-1985 – történeti áttekintés*. Kiadatlan kézirat, magántulajdon.
- Palla, Dénes és Szalai Kálmán. 2014. *Rába csarnokcsalád 1965-1985 – történeti áttekintés*. Kiadatlan kézirat, magántulajdon.
- Papp, Győző. 1992. „Száz embernek lesz munkája. Tervezték a karcsúsítást is”. *Kisalföld*, 1992. január 13., 1., 3.
- Pék, Gyula és Hegyi György. 1970. „Kenyérgyárak és sütőüzemek tervezése”. *Műszaki Tervezés*, sz. 6: 28–30.
- Pethő, Lajos. 1980a. „Hivatásuk: modellező. Házak, városok – kicsiben”. *Kisalföld*, 1980. február 2., 7.
- Pethő, Lajos. 1980b. „Hatmilliárd értékű létesítményt terveztek”. *Kisalföld*, 1980. január 1.
- Pethő, Lajos. 1985. „Kevesebb a megbízatás, útkeresés az építőipari tervezésben – tagolt piaci igények”. *Kisalföld*, 1985. március 15., 3.
- Pintér Bence. 2020. „Közvélemény-kutatás: a győriek 70 százaléka nem bontaná el a színházépületet”. <https://ugytudjuk.hu/>. 2020. június 15. <https://ugytudjuk.hu/cikk/kozvelemeny-kutatas-a-gyoriek-70-szazaleka-nem-bontan-a-szinhazepuletet>. 2023. augusztus 26.
- Pintér, József. 1977. „Gazdaságpolitikánk”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, 5–6.
- Póder, Zoltán és Józsa Mária. 1985. „Változó igények – házigyári lehetőségek a GYÁÉV házigyárában”. *Magyar Építőipar*, sz. 5: 274–281.
- Pongrácz, István. 1974. „Mire jó az acélkötél, 6 villanymozdony”. *Kisalföld*, 1974. március 27., 5.
- Prakfalvi, Endre. 2022. *Építészet és szocializmus*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Puskás, Csaba. 1974. „Ünnepélyes öntödeavatás: Vagongyári kohászok fehér overallban”. *Kisalföld*, 1974. január 19., 1–2.
- Rab, Ferenc. 1954a. „Tervek alkotója”. *Győr-Sopronmegyei Hírlap*, 1954. január 1., 4.
- Rab, Ferenc. 1954b. „Lenin-út 20.” *Győr-Sopronmegyei Hírlap*, 1954. január 10., 3.
- ROPS M 30 Szerkezet – általános ismertető, I. kötet*. 1989. Győr: GYÁÉV.
- Rosta, János. 1974. „Győr, Ady lakótelep »Móra Ferenc« 24 tt-es általános iskola központi aulája”. *Magyar Építőipar*, sz. 1: 19–20.
- Sáry, István. 1966. „A felszabadulás és az élet megindulása Győr város közigazgatási ügymenetének”. *Levéltári Szemle*, sz. 3: 626–639.
- Schéry, Gábor, szerk. 1995. *Évek, művek alkotók – Ybl Miklós-díjasok és műveik, 1953–1994*. Budapest: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
- Schéry, Gábor és Jeney Lajos, szerk. 2001. *A Magyar Tervezőirodák története*. Budapest: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
- Schmuck, Paskál. 1940. „A győri Szabadegyetem”. *Győri Szemle*, 149–164.
- Sebestyén, Artúr. 1930. „A győri városi színház tervpályázata”. *Magyar Építőművészet*, sz. 2: 3–21.
- Simányi, Frigyes. 1962a. „Csónakház, Győr”. *Magyar Építőművészet*, sz. 4: 22–24.
- Simányi, Frigyes. 1962b. „Étterem és konyha, Szőny, Kőolajipari Vállalat”. *Magyar Építőművészet*, sz. 4: 26.
- Simon, Mariann. 2005. „Kalandozások kora – Magyar építészek a 60-as évek Angliájában”. *Architectura Hungariae*. 2005. http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/25/25simon.html. 2024. február 18.
- Simon, Mariann. 2022. „»I do not assert myself«. Women architects in state socialist Hungary”. In *Women architects and politics*, 147–160. Transcript Verlag.
- Solt, Herbert. 1988. „Winkler Oszkár tervezői munkássága”. *Soproni Szemle*, sz. 3: 237–239.
- Somogyi, Krisztina. 2020. „A Győri Nemzeti Színház többféle nézetben – Építészek és nem építészek véleménye”. Építészfórum. 2020. június 2. <https://epiteszforum.hu/a-gyori-nemzeti-szinhaz-tobbfele-nezetben-epiteszek-es-nem-epiteszek-velemeny>. 2024. február 19.

- Szabó, Árpád. 1964. „A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának tervpályázata”. *Magyar Építőművészet*, sz. 4: 2–9.
- Szabó, Jenő. 1983. „A Soproni Városszépítő Egyesület története. Második Szakasz (1946–1948; 1968–1983)”. *Soproni Szemle*, sz. 4: 289–304.
- Szabó Péter. 2019. „Előtető fríz”. Kőztérkép. 2019. december 9. <https://www.kozterkep.hu/39737>. 2024. február 19.
- Szabó, Sándor. 1940. „Magyaros mintájú, parádés utcásor épült az árvíz sújtotta házak helyébe a bőnyréta-lapi zselérsoron”. *Függetlenség*, 1940. december 11., 11.
- Szabó, Zsigmond. 1971. „Győr színházat épít”. *Kisalföld*, 1971. április 15., 1., 5.
- Szakács, Jenő. 2021. A Győri Tervező Vállalatról. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2021. május 20.
- Szalay, Antal. 1971. „Magas lakóházak – Élére állított falu”. *Kisalföld*, 1971. szeptember 26., 1–2.
- „Szentendrei cementáruipari vállalat szentendrei telepének távlati fejlesztése”. 1958. *Magyar Építőművészet*, sz. 4–5: 117.
- Szerdahelyi, Károly. 2001. „Zalaterv – Zala Megyei Tervező Vállalat”. In *A magyar tervezőirodák története*, szerkesztette Gábor Schéry és Lajos Jeney, 433–36. Budapest: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
- Szojka, Pál. 2001. „Pécsiterv, Déldunántúli Tervező Vállalat”. In *A magyar tervezőirodák története*, 283–298. Budapest: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
- Szüts, István. 1966. „A magyar öntőipar egyik fellegvára lesz Győr”. *Kisalföld*, 1966.
- Tabiczky, Zoltánné. 1972. *A Magyar Vagyon- és Gépgyár története I-II*. Győr: Magyar Vagon- és Gépgyár.
- Tafari, Manfredo. 1980. *Theories and History of Architecture*. New York: Harper & Row, Publishers.
- Tournikiotis, Panayotis. 1999. *The Historiography of Modern Architecture*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Urbán, László. 1947. „Szabotálják a sárvári házhelyek ügyének rendezését”. *Szabad Föld*, 1947. február 23., 7.
- Války István. 2019. „Visszaemlékezés a győri színház létrejöttének érdekesebb történéseire”. *Arrabona Városvédő Egyesület* (blog). 2019. január 15. <http://arrabona-varosvedo.hu/2019/01/15/visszaemlekezes-a-gyori-szinhaz-letrejottek-erdekesebb-torteneseire/>. 2024. február 18.
- Valló, István. 1935. „A győri vármúzeum terve”. *Győri Szemle*, 73–81.
- Valter, Ilona. 2005. „Schönerné Pusztai Ilona hetvenéves”. *Műemlékvédelem*, sz. 5: 290–294.
- Vámosy, Ferenc. 1970. „Építészeti Kerámia”. *Magyar Építőművészet*, sz. 5: 57–59.
- Varga, István. 2001. „Győr-Sopron Megyei Tanácsi Tervező Vállalat, Győr 1961–2000”. In *A magyar tervezőirodák története*, 121–24. Budapest: Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.
- Vas Népe. 1985. „A megye legnagyobb ipari beruházásban jártunk – új Rába-gyár a szentgotthárdi Rába-parton”, 1985. április 11., 4.
- Vasarely, Victor. 1983. *Színes Város*. Budapest: Gondolat.
- Vass, Dénes. 1988. „Winkler Oszkár építészeti tevékenysége a faiparban”. *Soproni Szemle*, sz. 3: 239–243.
- Vigh, István. 1970. „A megújult Sopron”. *Soproni Szemle*, sz. 1, 35–38.
- Vincze, Kálmán, szerk. 1970. *20 éves a Győri Tervező Vállalat*. Győr: Győri Tervező Vállalat.
- Vincze, Kálmán, szerk. 1975. *25 éves a Győri Tervező Vállalat*. Győr: Győri Tervező Vállalat.
- Vincze, Kálmán. 1978. „Szerepünk a régióban”. *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*, 5–8.
- Vincze Miklós. 2020. „Semmi sem bizonyítja, hogy tényleg le kellene bontani a Győri Nemzeti Színházat | 24.hu”. 2020. július 31. <https://24.hu/kultura/2020/07/31/gyori-nemzeti-szinhaz-epiteszet-bontas-dezsi-csaba-andras-polgarmester-lebontas/>. 2024. február 18. Voszka, Éva. 1997. *A dinoszauruszok esélyei*. Budapest: Pénzügykutató.
- Vörösmarty, Kálmán. 1941. „Az 1940. évi árvíz által elpusztított 13.000 ház újjáépítése”. *Tér és Forma*, sz. 1: 4–13.
- Vukovich, Miklós. 1972. „Közvéleménykutatás a Fiala Építész Körében az építészeti tervezés problémáiról”. *Magyar Építőművészet*, sz. 4: 56–57.
- Wettstein, Domonkos. 2022. *Balaton Épitészeti: stratégiakeresés a huszadik században*. Budapest: Tarsoly Kiadó.
- Winkler, Gábor. 1978a. „A Magyar Vagon és Gépgyár futóműgyártás üzemi konyhája és étterme, Győr”. *Magyar Építőipar*, sz. 4–5: 279–283.
- Winkler, Gábor. 1978b. „Színházépítési tervek Győrött a XX. században”. *Műhely*, sz. 1: 23–39.
- Winkler, Gábor. 1992. „Otthonteremtés Észak-Dunántúlon”. *Magyar Építőipar*, sz. 12: 379–384.
- Winkler, Gábor. 1996. „Kilátótorony Sopron felett. A Károly kilátó építéstörténete”. *Soproni Szemle*, sz. 4: 322–331.
- Winkler, Gábor. 2011. „A pályakezdéstől az 50-es évekig. Adatok Winkler Oszkár életéhez és építészeti munkásságához kéziratosa visszaemlékezése (1980) alapján”. *Soproni Szemle*, sz. 3: 306–318.
- Winkler, Gábor. 2014. Életútinterjú. Interjúkészítő: Hartmann Gergely. 2014. augusztus 4.
- Winkler, Gábor és Kurcsics László. 1999. *Győr 1939–1999*. Győr: Műhely Folyóiratkiadó Közhasznú Társaság.
- Winkler, Oszkár. 1944. „Korszerű építészeti kérdései Sopron belvárosában”. *Magyar Építőművészet*, sz. 10: 224–230.
- Winkler, Oszkár. 1958. „A soproni belváros szanálásának egyik fontos kérdéséről”. *Műemlékvédelem*, sz. 3: 135–142.
- Winkler, Oszkár. 1973a. „AFIT Autófelszerelési Vállalat, Sopron”. *Magyar Építőművészet*, sz. 4: 52–53.
- Winkler, Oszkár. 1973b. „Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetről I. rész”. *Soproni Szemle*, sz. 1: 1–23.
- Winkler, Oszkár. 1974. „A SZOT és a Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezetének üdülőszállója, Sopron”. *Magyar Építőművészet*, sz. 1: 38–43.
- Winkler, Oszkár. 1977. „A Soproni Épületasztalosgyár 25 éve”. *Soproni Szemle*, sz. 3: 200–212.
- Winkler, Oszkár. 1980. *Bruno Taut*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Winkler, Oszkár. 1982. *Alvar Aalto*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Winkler, Oszkár. 1984. „Winkler Oszkár építésmérnök, egyetemi tanár tervezési munkái”. MÉM MDK, Winkler Oszkár hagyatéka.
- Winkler, Oszkár. 1987. „D. hc. dr. Winkler Oszkár életműve (1907–1984)”. *Építés – Építészettudomány XIX.* (1–2): 267–275.
- Winkler, Oszkár. é. n. „A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem épületei”. Különlenyomat az Erdészeti és Faipari Egyetem évkönyvéből. Sopron.
- Zádor, Oszkár. 1986. „»Rába« Kereskedelmi Központ”. *Magyar Építőipar*, sz. 1–2: 48–59.
- Zádor, Oszkár. 1990. „40 éves a Győriterv”. *Magyar Építőipar*, sz. 7: 316–319.
- Zalaváry, Lajos. 1967. „A balatonföldvári Kaszinó tervpályázata”. *Magyar Építőművészet*, sz. 3: 2–5.
- „Zánkai Központi Úttörőváros tervpályázatának ismertetése”. 1966. *Magyar Építőművészet*, sz. 2: 7.
- Zempléni, Antal. 1962. „Az új győri szélesvásznú filmszínház”. *Magyar Építőművészet*, sz. 1: 35–37.
- Zervosen, Tobias. 2016. *Architekten der DDR*. Bielefeld: Transcript Verlag.

A kutatás során készített interjúk

- I. Bircher Lászlóné, rajzoló a Győritervnél, Bircher László felesége (2021. május 14.).
2. Bodrossy Attila, építész a Győritervnél 1967–1986 között (2021. május 7.).
3. Cserhalmy Győző, építész, Cserhalmy József fia (2021. május 7.).
4. Finta József, építész, Lőrincz József mesteriskolás társa és kollégája a Lakótervben (2019. június 5.).
5. Harmati János, építész a Győritervnél 1950–1990 között (2011. november 14.).
6. Harmatiné Zsuzsa, szerkesztő a Győritervnél, Harmati János felesége (2021. május 2.).
7. Horváth Ildikó és édesanyja, Horváth Andor építész lánya és felesége (2021. május 14.).
8. Lang Jánosné, statikus a Győritervnél, Lang János felesége (2021. május 21.).
9. Nyíri Mária, építész, Lőrincz József sógornője (2019. február 26. és 2019. május 3.).
10. Palla Dénes gépész, irodavezető, majd vállalatvezető a Győritervnél az 1950-es évektől 1995-ig (2015. március 12.).
11. Szakács Jenő, építész és irodavezető a Győritervnél (2021. május 20.).
12. Winkler Gábor, építész a Győritervnél 1968–1971 között, majd a GYSMTTV-nél (2014. augusztus 4.).

A kutatás során feldolgozott hagyatékok és vizsgált archívumok

- I. Cserhalmy József hagyatéka, családi magántulajdonban
2. Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Helyismereti Gyűjteménye
3. Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ, Győriterv tervtára
4. Fátay Tamás hagyatéka, Győr Város Levéltárának Műszaki Levéltára
5. Győr Város Levéltárának Műszaki Levéltára, Győri engedélyezési tervek gyűjteménye
6. Horváth Andor hagyatéka, családi magántulajdonban
7. Lang János hagyatéka, családi magántulajdonban
8. Lőrincz József hagyatéka, családi magántulajdonban
9. Solt Herbert hagyatéka, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK)
10. Winkler Gábor hagyatéka, Széchenyi István Egyetem, Építészettörténeti és Városépítési Tanszék
11. Winkler Oszkár hagyatéka, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK)

Képjegyzék

A folyóiratból származó képek esetében a forrásként használt lapszám megjelenési évét és számát közlöm, míg a napilapok esetében a megjelenés napját. Az egyéb kiadványokból vett illusztrációk esetében az irodalomjegyzékre hivatkozom, vagy amennyiben abból hiányoznak, itt adom meg adataikat. A hagyatékokban őrzött képek felhasználása az örökösök tudtával és beleegyezésével történt.

- A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója*: 1.19 (1976/1), 1.20. (1976/1), 1.23–30. (1978/1), 2.5.38–39. (1978/2), 3.1.40. (1978/1)
- Amberg 1979: 1.01.
- Bircher László hagyatéka: 1.03, 1.06, 3.1.44–48., 3.1.50, 3.1.52.
- Borbíró és Valló 1956: 2.2.13., 2.2.22.
- Csányi Ferenc. Győr. 1965. Győr: Győr Város Tanácsa: 2.2.14., 2.5.17.
- Cserhalmy József hagyatéka: 2.3.01., 2.3.04–05., 2.3.08., 2.3.12–14., 2.3.16–23., 2.3.26., 2.3.38–29., 2.3.38–44., 2.3.46., 2.3.47–50., 2.3.53–54., 2.3.56–57.
- Csomay Zsófia magántulajdona: 2.6.34
- Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Kisfaludy Károly Könyvtára Helyismereti Gyűjtemény: 2.2.16., 2.2.23., 2.3.02.
- Dunaújváros Mesél (dunaujvarosmesel.hu): 2.2.08.
- Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ: 3.3.07. (Fotótár), 3.3.15. (raktári jelzet: A167154, 346/5-3), 3.3.16. (raktári jelzet: A167726, 339/4-1)
- Építők Lapja* újság: 2.2.26. (1954. 08. 04.), 3.3.08. (1966. 01. 03.)
- Fátay Tamás hagyatéka, Győr Város Levéltárának Műszaki Levéltára: 1.14., 2.2.15., 2.2.19., 2.2.24–25., 2.2.32., 2.3.30–37., 2.3.45., 2.5.07–10., 2.5.13–16., 3.2.17, 3.2.20., 3.3.01–02.
- Fentrol.hu: 3.1.17.
- Fortepan: 2.1.01. (Rados Tamás), 2.2.12. (Magyar Rendőr), 2.2.18. (Inkey Tibor), 2.2.28 (Magyar Rendőr), 2.4.11. (Nagy József), 2.6.04. (Főfotó), 2.6.05. (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény), 2.6.33. (Bauer Sándor), 3.1.01–02. (Konok Tamás), 3.2.31–32. (Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ), 3.2.33. (Urbán Tamás)
- Gallyas 1948: 2.2.06–07.
- Győr Kun Béla Lakónegyed elrendezési terv. 1974. Budapest: Váti, 1974: 3.3.04.
- Győr Megyei Állami Építőipari Vállalat. 1978. Győr: GYÁÉV: 3.1.41–43.
- Győri Szemle: 2.6.32. (1935, 83)
- Győri Tervező Vállalat. Rába ETO Stadion. 1977. Győr: Győri Tervező Vállalat: 2.5.30–31., 2.5.31–33.

- Győri Tervező Vállalat 1980: 2.5.36.
- Győr-Sopron és Vas megyei épületlátogatás. 1972. Budapest: ÉVM: 2.6.13., 2.6.16., 2.6.18.
- HAP Galéria: 2.2.10.
- Harmati 1965: 1.03., 2.1.23., 2.2.33–34., 2.3.11., 2.3.15., 2.3.27., 2.24–25., 2.4.09., 2.4.15–16., 2.5.04–06., 2.5.12., 2.5.25., 2.6.06–09., 2.6.12., 2.6.14–15., 3.1.05., 3.1.11., 3.1.18–19., 3.3.09–11.
- Hartmann Gergely: 3.3.20.
- Horváth Andor hagyatéka: 1.04., 2.4.01–08., 2.4.18–54., 3.2.16.
- Kisalföld* napilap: 1.09. (1978. 07. 21.), 1.10. (1975. 09. 16.), 1.12. (1992. 01. 13.), 1.13. (1980. 02. 02), 1.15. (1968. 06. 16), 1.16. (1974. 06. 27), 1.17. (1971. 07. 11.), 1.18. (1972. 02. 03.), 2.3.51. (1984. 04. 03), 2.4.12–14. (1966. 10. 21), 2.5.10 (1969. 07. 27), 2.5.51 (1995. 01. 11.), 2.6.13 (1968. 01. 13.), 3.1.08. (1966. 11. 09)
- Lang János hagyatéka: 2.5.01–03., 2.5.11., 2.5.18–19., 2.5.23–24., 2.5.26., 2.5.30., 2.5.34–35., 2.5.37., 2.5.40–48., 2.5.50., 2.5.52–53.
- Lőrincz József hagyatéka: 2.6.01–03, 2.6.10–11, 2.6.23–27, 2.6.29, 2.6.28–31, 2.6.35, 2.6.41–52, 2.6.54–63, 3.1.12–13, 3.1.16, 3.1.20–34, 3.2.05–06, 3.3.12–15, 3.3.17–19
- Magyar 1978: 1.21
- Magyar Építőipar* folyóirat: 2.3.55. (1988/1–2)
- Magyar Építőművészet* folyóirat: 2.2.11. (1953/9–10), 2.2.20–21. (1953/9–10), 2.2.29–30. (1962/2), 2.3.06–07. (1953/9–10), 2.3.09–10. (1958/4–5), 2.6.36–40. (1974/1), 3.2.01. (1929/11–12), 3.2.02. (1930/2), 3.2.03. (1929/11–12), 3.2.26. (1979/3), 3.2.34–37. (1979/3)
- (Modern) (Ipari) Építészetért Alapítvány
– Iparterv fotóarchívum: 3.1.03–04.
- MTVA Sajtó- és Fotóarchívum: 2.2.09. (MTI-FOTO-771576)
- Rába Múzeum: 3.1.14–15., 3.1.51.
- RÁBA. é.n. Győr: Rába Magyar Vagon- és Gépgyár: 3.1.36.
- Régi Győr (regigyor.hu): 1.05., 1.07., 1.11., 2.2.19., 2.2.31., 2.2.35., 2.3.52., 2.4.10., 2.5.21–22., 3.2.21., 3.2.23–25., 3.2.27.
- Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum: 2.2.27., 2.3.03.
- ROPS M 30 Szerkezet – általános ismertető, I. kötet 1989: 2.5.49.
- Schéry 1995: 2.2.01.
- Tabiczky 1972: 3.1.06–07., 3.1.09.
- Tanulmányterv – Győr, Kun Béla lakótelep víztározós magas- és középmagasház. 1974. Budapest: Típustervező Intézet: 3.3.03.
- Tér és Forma* folyóirat: 2.2.02–03. (1938, 280), 2.2.04–05. (1938/10)
- Vincze 1970: 1.22.
- Vincze 1975: 2.4.17., 2.5.29., 3.2.22.
- Winkler Gábor hagyatéka, Széchenyi István Egyetem, Építészettörténeti és Városépítési Tanszék: 1.08., 2.6.17., 2.6.19–22., 2.6.53., 3.1.10., 3.1.37–39., 3.2.01., 3.2.05–09., 3.2.11–15., 3.2.18–19., 3.2.28–30.
- Winkler Oszkár hagyatéka, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK): 2.1.02–23., 2.1.25–26.

■ Függelék ■

1948	1949	1950	1951	1952
<p>A hatalomváltás és az államosítások éve. Drasztikusan beszűkül, majd megszűnik a magántervezés lehetősége. A nyugati határ menti régiók az „imperialista” országokhoz való közelségük miatt perifériára szorulnak. Winkler Oszkár megbízást kap, hogy szervezze meg az ÉTI soproni képviseletét, amelynek hatásköre kiterjed a győri körzetre is. Itt a helyi csoport kialakítására Lakatos Kálmánt kéri fel. A még fennmaradt háborús károk helyreállítása mellett már terveznek kisebb lakótelepeket Győrben, és még ebben az évben elkezd tervezni Lakatos Kálmán a Sztálinvárosi Kenyérgyár épületét.</p>				
<p>Július 8-án a győri fiilálé Lakatos Kálmán vezetésével kiválik a soproni iroda alól, és az ÉTI-ből időközben átalakult Mati Győri Tervező Irodájaként működik tovább. A vidéki városok közül egy dül Győrben marad helyben a városrendezés irányítása: Lakatos Kálmán folytathatja az előző években elkezdett munkáját.</p>				
<p>Az országos megyerendezés következményeként Sopron elveszti megyeszékhely státuszát. A Mati Soproni Tervező Irodáját a győri alá sorolják, és az összevont szervezet önállósodik: szeptember 1-jén megalakul a Győri Tervező Iroda az Építésügyi Minisztérium állami vállalatoként. Igazgatójául a fővárosból érkező Hegedüs Ernót nevezik ki, Lakatos főmérnöki posztot kap, a soproni fiókiroda vezetője pedig Winkler lesz. A soproniak végig a Győritervhez tartozva, de meglehetősen nagy önállósággal működnek egészen a vállalat megszűnéséig. Az együttes létszám 58 fő, amelyből csupán hat fő mérnök. A soproniak februárban végleges helyükre, a Lackner Kristóf utca 7. szám alá költöznek, a győri központ a Hungária kávéház leválasztott helyiségében működik. Winkler elkezd tervezni a soproni Épületasztalosáru-gyárat.</p>				
<p>Elindul a megyei tervezőirodák létrehozása: Győrből és Sopronból szervezik meg az esztergomi, a székesfehérvári, a szombathelyi, a veszprémi, valamint a zalaegerszegi kirendeltséget. Az iroda Győrött a Tárnok-házba, a Baross út 45. szám alatti villába költözik, egyúttal „szakági” egységek jönnek létre: építészet, gépészet, statika és árelemzés. A megye városainak államosított építőipari szervezetei trösztté olvadnak össze, így létrejön a GYÁÉV elődje győri központtal. Átadják a soproni Épületasztalosáru-gyárat, elkészül a Sztálinvárosi Kenyérgyár épülete, és Lakatos elkezd tervezni a győri „hatemeletes” lakóházat.</p>				
<p>Az összlétszám két év alatt szinte megduplázódott: 110 fő. A győri központot ismét átszervezik: két iroda alakul a két legfontosabb feladat szerint: az I. iroda felül elsősorban a lakótelepek, míg a II. iroda az ipari épületek tervezéséért. Utóbbi legfontosabb feladata ekkoriban a kenyérgyárak tervezése, amely országos programmá női ki magát. Ebben és a következő évben elindul több jelentősebb lakóegyüttes, például a győri Malom ligeti lakótelep tervezése, majd építése.</p>				

A Győriterv Kronológiája

A kronológia összeállításának a következő kiadványok és publikációk jelentették az alapját: Amberg 1979; Magyar és Palla 2001; Vincze 1970; 1975. Az ezekben közölt információkat a napisajtó, *A Győri Tervező Vállalat Tájékoztatója* című belső használatra szánt kiadvány, valamint az egykori alkalmazottakkal készített interjúk alapján pontosítottuk, egészítettük ki.

1953	1954	1955	1956	1957
<p>A Győriterv 1951-ben megszervezett, és azóta egyre inkább önállósuló kirendeltségeit (a soproni kivételével) váratlanul a helyi kivitelezővállalatok alá sorolják, ahol a frissen összeszokott tervezőcsapatok jórészt szétszóródnak. Bár ekkoriban számos fiatal, frissdiplomás érkezik a vállalathoz, folyamatos a létszámhiány, ezért például törekednek arra, hogy egyetemre küldjék a tehetséges szerkesztőket. Cserhalmy József elkezd tervezni a Győriterv eddigi legjelentősebb ipari jellegű feladatát, a győri vagonszerelő csarnokot.</p>				
<p>Hegedüs Ernő – feltehetően a fiilálék előző évi elcsatolásának kudarcos élménye okán – távozik Győrből, utódja az igazgatói székben Sándor László. Egyre nagyobb léptékűek a tervezési feladatok. A vállalat szakemberállománya már lehetővé teszi, hogy generáltervezőként gyakorlatilag bármilyen tervezési munkát vállaljanak. A régióban egyre kevésbé terveznek – egyes speciális feladatokat kivéve – fővárosi irodák. Felépül a „hatemeletes” lakóház, egyúttal Lakatos elkészíti az új győri mozi kiviteli terveit.</p>				
<p>A vállalat összlétszáma 169 fő</p>				
<p>A forradalom után szinte a vállalat teljes vezetése, Lakatos Kálmán, Winkler Oszkár, valamint Sándor László is nyugatra távozik.</p>				
<p>Winkler Oszkár visszatér Sopronba, bár az iroda vezetését már nem veszi vissza: területi főépítész lesz, és egyetemi feladataira koncentrálna. A megüresedett igazgatói pozíciót ismételten Hegedüs Ernő kapja meg, a főmérnök pedig Pesti Tibor lesz. A két műterem vezetője feltehetően ekkortól Fátay Tamás, illetve Cserhalmy József. Elindul az országos dízelesítési program, amelyben a Győri Magyar Vagon- és Gépgyár és a Győri Szerszámgépgyár kiemelt feladatokat kap majd. Lebonyolítják a győri városközponttról szóló országos tervpályázatot. November 15-én sikeres kiállítás nyílik a fővárosban a vidéki tervezőirodák munkáiból, amelyen a Győriterv is bemutatkozik.</p>				

1958	1959	1960	1961	1962
<p>A Győri Tervező Iroda a régió meghatározó tervező-intézménye, új neve: Győri Tervező Vállalat. Ismét feladatul kapja az időközben szétesett megyei tervezőirodák megszervezését. Győri központtal működik a Fejér, Komárom, Vas és Veszprém Megyei, valamint a Sztálinvárosi és a Zalaegerszegi Iroda. A győriek a végleges székházba, a Bajcsy-Zsilinszky út 44.-be költöznek. Ezekben az években jelentős a közösségi élet: a vállalatban Győrben van csónakháza, színjátszó köre, sportkörei. Rendszeresen a szilveszteri „táncestélyek” és egyéb közösségi események.</p>				
<p>Fátay Tamás vezetésével elkészül Győr rendezési terve, külön részletes rendezési tervvel a belvárosra, amely meghatározza az ekkoriban induló jelentős beruházások alapvetéseit. Egyúttal kijelöli a város műemlékileg védett történeti magját. Számottevő az iskolaépítési program. A győriterves alkotások közül kiemelkedik az Építőipari Technikum (Fátay Tamás, 1962), valamint a révfalui és a Bem téri iskola (Hegedüs Ernő, 1959, 1962).</p>				
<p>Tízéves a Győriterv, az összlétszám 210 fő. Szeptember 4-én jubileumi kiállítás nyílik a Lenin (Baross) úti Győri Múcsarnokban. Július 1-jével önállósodnak a tanácsi tervezővállalatok. Győrben is ekkor alakul meg a Győr-Sopron Megyei Tanácsi Tervező Vállalat (GYSMTTV). A regionális, de különösen a győri beruházások léptéke nagyságrendi növekedésnek indul a konszolidáció éveiben elsősorban az ipari fejlesztéseknek köszönhetően. Egyúttal kormányhatározat születik a lakásépítési programról, amelynek célja, hogy tizenöt év alatt egymillió lakás épüljön. Megkezdli termelését a győri középblokkgyártó üzem. Ettől kezdve a lakótelepek jóval hatékonyabban, de csupán néhány típusú variálásával épülhetnek. Győrben a legnagyobb ezek közül a Bartók Béla úti lesz (beépítésének tervezője Fátay Tamás). A Győriterv büszke a műszaki könyvtárára: több mint 30 külföldi folyóirat áll a tervezők rendelkezésére.</p>				
<p>Előtérben vannak a műemléki felújítások. Folyamatban van a győri belváros házainak a háború utáni első, átfogóbb jellegű rendbetétele, „sortatarozása” részben a Győriterv, részben a GYSMTTV tervei alapján. Halad a Győriterv valaha volt legjelentősebb műemléki munkájának, a fertődi Esterházy-kastély felújításának kivitelezése. Már negyven kenyérgyár terve készült el. Átadják a Rába Mozit, amelynek terveit Lakatos távozása után Harmati János véglegesíti.</p>				
<p>Hegedüs Ernő másodsorra is befejezi győriterves munkáját, és a TTI élére nevezik ki. Utódja Vincze Kálmán, aki ettől kezdve 23 éven át vezeti a vállalatot. Gözeróval zajlik a győri belváros jelentős új együtteseinek tervezése és építése: átadják az ÉDÁSZ-házat, folyik a Vöröscsillag Szálló rekonstrukciója, és készítik elő a „Sztár Garázs”-t, valamint a Hungária-tömb átépítését. Megtörténnek az első lépések a város déli részére tervezett hatalmas lakótelepi beruházások elkezdéséhez. A neves fővárosi irodákat maga mögé utasítva a Győriterv csapata nyeri az Országos Tervhivatal (OT) székházára kiírt tervpályázatot (Vincze Kálmán, Csiti Jenő, Lang János, Rosta János). A presztízs-megbízás kiviteli tervei is elkészülnek a következő években, de a beruházást végül leállítják. Cserhalmy József Angliában tölt egy évet „munkavállalásos tanulmányúton”.</p>				

1963	1964	1965	1966	1967
<p>Lőrincz József megérkezik a vállalathoz.</p>				
<p>Gedeon Miklós veszi át Pesti Tibortól a főmérnöki posztot. Rögtön alapvető szervezeti változást foganatosít: megszűnik a két iroda, és szakági alapon osztályok szerveződnek. Az építészek vezetője Lőrincz József. Január 1-jével egyesül a Győri Magyar Vagon- és Gépgyár és a Győri Szerszámgépgyár Wilhelm Pieck Járműipari Művek néven, igazgatója Horváth Ede. Elindulnak a gyár beruházásai, amelyek majd negyven éven át a Győriterv legfontosabb megbízásai lesznek. Cserhalmy József és Fátay Tamás elkezdli tervezni a városközponti irodaházat.</p>				
<p>A Győriterv létszáma 332 fő. Felépül a székházépület bővítése a Czuczor Gergely utcában, tervezője Bircher László. Az egyterű irodákkal kialakított épületbe költözve a helyhiány átmenetileg megszűnik. Horváth Andor II. díjat kap az autószervezetek tervezésére kiírt pályázaton, aminek nyomán a következő két évtizedben az AFIT a Győriterv kiemelt megbízójává válik. Lang János elkezdli az új győri stadion tervezését.</p>				
<p>Kísérleti jelleggel bevezetik a teljesítményalapú bérezést Győritervnél. Működik a vállalaton belül egy tizenkét mérnökből álló „agytröszt”, akik előtanulmányok alapján, még a tervezés előtt a beruházóval egyeztetnek, majd ellenőrzik a tervezési és megvalósulási munkákat. Elindul a Győri Nemzeti Színház tervezése Vincze Kálmán vezetésével. Elkezdődik a szovjet rendszerre épülő győri házgyár építése, amelynek ún. „bázistervezői” feladatait a Győriterv kapja. A tömeges lakásépítés már a küszöbön van, de a megrendelések 70%-a ekkoriban még ipari jellegű. A munkaerőhiány enyhítésére hathónapos műszaki rajzoló tanfolyamot indítanak.</p>				
<p>Az országos gazdaságirányításban reformok készülődnek. A rugalmasabb feltételekhez való alkalmazkodás jegyében feltehetően ebben az évben (esetleg a következőben) Gedeon Miklós ismét átstrukturálja a szervezetet: kialakul a „team-rendszer”.</p>				

Bodrossy Attila vezetésével kifejlesztik a System M-120 rendszert a Győrváz korszerűbb alternatívájaként, de széleskörű használatát nem vezetik be. Átadják a Győri Nemzeti Színházat (Vincze Kálmán, Harmati János). Ezzel gyakorlatilag lezárul a győri belváros majd húsz éve elkezdett rekonstrukciója, és lezárul a nagyléptékű, egyedi középület-építések időszaka. Az utolsó tatóngó foghíj felszámolása is elindul: Lőrincz József elkezd tervezni a Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központját a Káptalan-dombra. Újra működhet a vállalat KISZ-klubja, de a zenés programokat beszüntetik, helyette vetélkedők, társasjátékok, beszámolóok, író-olvasó találkozók stb. lesznek.

A második olajválság éve. A lakótelep-építési és városrendezési feladatok mennyisége még stabil, a városrendezési szakosztály a vállalat V. számú irodája lesz. Július 1-jétől a cég neve „Északdunántúli Tervező Vállalat”-ra módosul a „Győriterv” rövid változat megtartásával. Győrött felavatják az ország addigi legnagyobb autószervizét (Horváth Andor), valamint üzembe helyezik a Rába MVG 67 ezer m²-es futóműgyárát (Lőrincz József és mts.).

Az év első napján még kb. 700 főt foglalkoztat a Győriterv, de mivel az előző évben Keszthely várost Zala megyéhez csatolják, így az ottani fiókiroda átkerül a Zalatervhez pár tucat dolgozójával. Érezhető az országos recesszió, de a Győritervhez a típustervezési megbízások még biztató mennyiségben érkeznek. Ennek ellenére központi utasításra 15%-os létszámleépítést kell végrehajtani 1983-ig. Megjelennek az első elektronikus rajzgépek. Elkészül a győri Kálóczy téri nyugdíjsház (Lőrincz József).

A GYÁÉV győri házgyárában készülnek fajlagosan a legolcsóbb házgyári lakások az országban, de ez már nem elég a gazdaságos működéshez. Teret nyernek a magánberuházók, akik viszont érzékenyebbek a minőségre, és megjelenik a fokozott energiatakarékosság követelménye is. A Győriterv és a GYÁÉV közös termékfejlesztő irodájában folyik a házgyári elemkészlet megújítása, bár a gyártástechnológia alapvető módosítására nincsen központi forrás. Tervben van paneles kislakótelepek és családi házak építése, azonban már ekkor látható, hogy a tizemeletesekre méretezett elemek túl drágák ahhoz, hogy ilyen célokra gazdaságosan alkalmasak legyenek.

Elkészül a győri Liszt Ferenc utca 10. szám alatti műemlék ház felújítása, ami többek között a Győriterv városrendezési szakosztálynak ad majd helyet. A házgyári termelő és tervezői kapacitás lekötésére exportmunka szerzésével kísérleteznek, biztató kezdettel: az Algír melletti Blida (más forrás szerint Sidi Moussa) város házgyárának rekonstrukciója, tíz mintalakóház, valamint egy középiskola tervezése az első megrendelés, amelyet azonban több nem követ. Egyre ismertebb és népszerűbb országszerte a Győriterv sátorprogramja, eddig 50 ezer m²-nyi raktár, uszoda, sportcsarnok stb. épült belőle. Ugyanakkor a tervezésük feladatát még ebben az évben átveszi az Agrober. A kisvállalkozások alapításának lehetőségével oldóik az állami tervező- és kivitelező vállalatok monopolhelyezete. A régióban ez először a kivitelezésben érzékelhető: Sopronban, Csornán és Kapuváron nem kérnek többet a házgyári paneles lakótelepekből. A Győriterv Soproni Irodájának egyedi tervei szerint a Fertődi Építőipari Szövetkezet épít ezekben a városokban, „tetszetősebb” épületeket. Ezek közül kiemelkedik a soproni Mikoviny úti társasházak együttese (Vajda Géza). Lőrincz József távozik a Győritervtől.

Megtörtént három év alatt az előírt 15%-os létszámleépítés nyugdíjazásokkal és a keszthelyi iroda kiválásával. A tömeges megbízások csökkenésével előtérbe kerülnek az „aprómunkák”, például a győri belváros műemléki megújítási feladatai: a Győriterv tervezői Bajcsy-Zsilinszky, Czuczor, Baross utca, valamint az Árpád út által határolt terület komplex, tömbmegnyitások rekonstrukcióját. A hasonló feladatok legtöbbje ezzel együtt a GYSMTTV-nél marad. Elkészül a „Modellház” (Cserhalmy József), a Győriterv II. irodája annak negyedik emeletére költözik. Felépül a sorházas Páva utcai paneles mintalakótelep (Jurcsik Károly), átadják a vámoszabadi határátkelőt (Horváth Andor, Jahoda Maya).

A győri központban az ipari beruházások csökkenése miatt az I. irodát a II. számúba olvasztják. Önállóul a Veszprémi Tervező Vállalat mint az ország első állami tervező „kiszállalata”. Lebontják a győri postapalotát, és házi tervpályázaton Bodrossy Attila nyeri az új épület tervezési megbízását. Elkészül az osztrák beruházó és kivitelező miatt „exportmunkának” számító Thermal Aqua Hotel Hévízen, amelyet szintén ő jegyez. A Győriterv megkapja az utolsó jelentős, igaz ismét rekordméretűnek számító megbízását a RÁBA MVG-től, a 100 ezer m²-es új győri motorgyár tervezési feladatát (Bircher László, Horváth Andor).

Vállalati Tanács alakul. Az igazgató, Vincze Kálmán nyugdíjazását kéri, utódja Magyar József. Elkészül a Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központja (Lőrincz József).

A nyugdíjba vonuló Cserhalmy József helyére Bodrossy Attilát nevezik ki a szakfőmérnöki testület építész tagjává, aki pár hónapon belül – tizenöt kollégájával együtt – távozik, és megalapítja a Dimenzió Tervező kisvállalkozást. Év elején megnyílik a szintén Bodrossy által tervezett büki gyógyszálló a stockholmi ABV építőipari vállalat kivitelezésében.

A nagy regionális tervezőirodák válságban vannak. Igazgatóik találkoznak Somogyi László építésügyi és városfejlesztési miniszterrel, hogy tárgyaljanak a problémákról, de ennek érdemi hatása nem lesz.

1988 1989 1990 1991 1992

A megbízások mennyisége drasztikusan visszaesik, csupán kisebb munkák vannak. Leállnak a Rába MVG beruházásai, lezárulóban van a paneles lakótelepek kora. 15 mérnök lép ki, és önállósodik. Továbbra is három műterem van, amelyek tematikus alapon szerveződnek. Az I. irodában az ipari, a II. irodában a lakó-, a III. irodában a középületeket tervezik. Hozzájuk negyedikként társul a városrendezési iroda. A Győriterv megveszi első személyi számítógépét, és vele együtt az első CAD-programját, amelyet paneltípusok adaptálására használnak.

Először van tömeges leépítés a vállalatnál, harminc embernek mondanak fel. Átadják a mátraházi OKISZ-üdülőt (Cserhalmy József, Czigány Tamás).

Magyar József igazgató nyugdíjba megy, egy konfliktusos választás után utódja Rákosi Ferenc lesz. A cég igyekszik pályázatok útján munkákhoz jutni. Fiatal építészek egy csapata, Cserhalmy Győző, Eke Zsolt és Végh Csaba megnyerik az erfurti dóm mögötti Szent András negyed tervezésére kiírt meghívásos tervpályázatot, amelyet megvalósítás azonban nem követ. Elkészül a fővárosban a Győriterv-GYÁÉV talán utolsó házigyári lakótelepe, a Százados úti beépítés. A korábban Rába MVG beruházásában elkezdett szentgotthárdi autógyár tervezését a Győriterv fejezheti be a General Motors részére.

A vállalat létszáma 209 fő. A Vállalati Tanács felmenti az alkalmatlannak talált Rákosi Ferencet, év végéig Palla Dénes lesz a megbízott igazgató. Eladásra hirdetik a Bajcsy-Zsilinszky út 44. szám alatti győri székházépületet.

Január 1-jétől Szemenkár Mihály lesz az igazgató. Az év első felében a vállalat állami alapítású gazdasági társaság lesz, majd még ebben az évben privatizálják, neve: Győriterv Építőipari Tervező és Szaktanácsadó Kft. Eladásra kínálják a Czuczor utcai székház bővítést, valamint a Mosoni-Duna partján a csónakházat.

1993 1995 2007 2012

A vállalat a győri Arany János utcai „Modellház” felső emeletére költözik, minden más ingatlanjától megválnak. Elkészül az utolsó jelentős munka, a győri 100 ezer m²-es motorgyártó csarnok, amelynek tervezését már az Audi számára fejezték be a tervezők.

A győri Simor János püspök tere 2. szám alá költözik a tervtár, ahol még évekig, „utolsó mohikánként” egy egykori munkatárs, a nyugdíjas Molnár József tart ügyeletet. A Győriterv Kft. jogutód nélkül megszűnik.

Volt Győrben egy tervezőiroda
címmel kiállítás nyílik a fővárosi HAP Galériában a Győriterről Winkler Barnabás szervezésében. A tárlatot Győrben is bemutatják.

A Győriterv tervtára bekerül a Lechner Tudásközpont Dokumentációs Központjába. Ma ennek utódjában, az Építésügyi Dokumentációs és Információs Központban kutatható.

Életrajzok és műjegyzékek

Az életrajzok és műjegyzékek összeállításának alapja az egyes alkotók hagyatékában talált önéletrírók és egyéb dokumentumok, valamint az interjúalanyaim szóbeli visszaemlékezése volt, amelyeket a különböző sajtó- és levéltári források adatai egészítettek ki. Lakatos Kálmán esetében – hagyaték híján – csupán egyéb forrásokra (napisajtó, tervtárak, visszaemlékezések stb.) lehetett támaszkodni.

A műjegyzékek évszámait, amennyiben két évszám van, a tervezés kezdetétől az elkészülésig tartó időszakot, amennyiben egy évszám van, az átadás évét jelölik.

Winkler Oszkár

Sopron, 1907. január 19.–
Sopron, 1984. december 19.

Életút vázlat

1907-ben születik Sopronban. 1930-ban szerez oklevelet a Királyi József Műegyetemen, Kotsis Iván tanszékén. Ezután tanulmányútra indul: hat hónapig Németországban utazik, és közben Hans Poelzignél és Bruno Tautnál is tanul, majd három hónapig Olaszországot járja. Szülővárosába 1934-ben tér vissza, ahol megalapítja a világháború végéig működő magánirodáját. Ebben az évben épül fel egyik első önálló alkotása, a Károly-kilátó, amellyel rögtön országos ismertségre tesz szert. Ekkortól számos lakó-, köz-, és ipari épületet tervez elsősorban szülőföldjén, és jó néhány országos pályázaton indul eredményesen. Élete legnagyobb részében a maga által tervezett soproni Vörösmarty utcai házban él, míg irodája – amíg az működött – a szintén ő általa jegyzett Frankenburg utcai lakóház legfelső emeletén volt.

1945-ben kinevezik az Országos Építésügyi Kormánybiztosság soproni körzeti kirendeltségének vezetőjévé, amely tisztséget 1948-ig viseli. Feladata a háborús károk felmérése és a helyreállítás megszervezése. 1948-ban Perényi Imre felkérésére megszervezi az ÉTI soproni kirendeltségét, amely alá kezdetben a győri csoport is tartozik. Miután 1950-ben megalakul a Győriterv, a soproni fiókiroda vezetője lesz 1957-ig. 1949-ben nevezik ki a BME Sopronban működő Bánya-, Kohó-, és Erdőmérnöki Karán az Építéstani Tanszék vezetőjévé. A forradalom után, 1956-ban emigrál, Svájcban próbál szerencsét, de nem tud elszakadni hazájától, így 1957-ben visszajön.

Korábbi pozícióit megtarthatja, igaz a tervezőirodai vezető állásába már nem tér vissza. Továbbra is sokat tervez, de a hatvanas évektől előtérbe kerülnek egyetemi feladatai. 1963-ban az építési tevékenységében is jelentős faipari létesítmények tervezési kérdéseinek témájából írt disszertációja alapján elnyeri a műszaki tudományok kandidátusa tudományos fokozatot. 1964–1969 között a Faipari Mérnöki Kar dékánja. 1975-ös nyugdíjba vonulása után idejét leginkább a tudományos és ismeretterjesztő munkának szenteli. Európéer műveltségét a közéletben is kamatoztatja: kirándulásokat szervez, előadásokat, továbbképzéseket tart országszerte és külföldön is. Jelentős publikációs tevékenységéből kiemelkedik a Bruno Tautról (1980), valamint az Alvar Aalto-ról (1982) írt könyve.

Hagyatékát maga rendezi, és egy válogatást 1980-ban átnéztet a mai MÉM MDK elődjének. 1984-ben hunyt el. Négy fia közül Gábor (1941–2015) és Barnabás (1946) neves építészek lettek, András (1942–2023) többek között a Soproni Egyetem rektora volt 1989–1997 között.

1953-ban első vidéki építészként megkapja az Ybl Miklós-díjat. 1961-ben Alpár-éremmel, 1973-ban a Munka Érdemrend ezüst, majd 1975-ben arany fokozatával tüntetik ki. 1972-ben munkásságát szülővárosa Pro Urbe Sopron díjjal ismeri el.

Fontosabb megvalósult alkotások

1934-től	Számos családi ház és üdülő tervezése Sopronban és környékén.
1934	Károly-kilátó, Sopron, Lőverek
1934	Volt Hatvani turistaház, Sopron, Lőverek
1936	Iskola, Szakony
1936	Menedékház, Sopron, Lőverek
1936	Társasház, Sopron, Frankenburg út 6.
1938	Társasház, Sopron, Vörösmarty utca 10.
1938	Villanymű irodaház, ill. műhelyépület, Sopron, Faraktár utca
1938	Villanymű új transzformátorháza, Sopron, Vitnyédi utca
1939	Iskola, Újkér
1940	Bérház, Sopron, Mátyás király utca
1941	Matematikai és Ábrázoló-geometriai Tanszék épülete a Soproni Egyetemen
1941	Stauffer sajtógyár bővítése, Répcelak
1941–1948	OTI-rendelőintézet, Kecskemét, Piaristák tere (Hegedüs Bélával és Schall Józseffel)
1942 (?)	Evangélikus líceum kollégiuma, Sopron, Hunyadi János utca
1942 (?)	Julianeum, középiskolai diákotthon, Sopron, Szent Margit út
1942	Bérház, Sopron, Ógabona tér és Lechner Kristóf utca sarka
1942	Lelkészlak, Sopronbánfalva

1942 Vasöntöde olajlágyító csarnoka, Sopron, Ágfalvi utca

1942–1943 Sajtgyár, Tét, Győri út és Gyömörei út sarka (lebontva)

1942–1943 Soproni és Újpesti Szőnyeggyárak (Sotex) új festőcsarnoka, Sopron, Baross út

1943 Egyetemi menza és internátus (régii kollégium), Sopron, Ady Endre út

1943 Közúti hídszerű támfal, Kapuvár

1948 Tanácsháza, volt bencés kolostor átalakítása, Celldömölk, Szentháromság tér (Gallus Lászlóval)

1949 Községháza, Szany

1949–1951 Egészségház, Szentgotthárd, Hunyadi út

1950 Iparos tanuló iskola internátus a Gyöngyös parton, Szombathely

1950–1951 Épületasztalosáru-gyár, Sopron, Terv utca

1950–1951 Textilesek (Sotex- vagy Ady Endre) kultúrháza, Sopron (Németh István belsőépítésszel)

1951 Elzett zárgyár kultúrháza, Sopron, Csengery utca

1952 500 személyes előadóterem, konyhaüzemmel, Sopron, Táncsics utca

1952 Erdőgazdaság irodaháza, Zalaegerszeg

1953 Ikarus kultúrház, Budapest, XVI. (Mátyásföld), Margit utca

1954 Művelődési ház a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság részére, 650 személyes előadóteremmel (feltehetően megépült)

1954–1957 Tizenkét tantermes gimnázium, Celldömölk (Németh István belsőépítésszel)

1955 Fűrészüzem, forgácslapgyár, erőmű és irodaház, Szombathely, Zanati út (lebontva)

1955 Lakóépületek gyógyszertárral és filmszínházzal, Zalaegerszeg, Széchenyi tér (Németh István belsőépítésszel)

1958 Nevelőotthon nyolctantermes iskolája, Sopron (Kubinszky Mihállyal)

1958–1960 Lakóházak, Sopron, Lenkei utca

1958–1960 Pártszékház, Zalaegerszeg, Kossuth Lajos utca (Borsa Antal belsőépítésszel)

1960 Fűrészcarnok, Barcs, Nagyhíd utca (kiviteli terv: Vass Dénes)

1960 KISZ-kultúrház, Sopron, Ifjúság tér (Papré) (Kubinszky Mihállyal)

1960 Lakóház, Sopron, Templom utca 23.

1960 Lakóházak, Sopron, Mátyás király utca

1961 Pártszékház, Nagykanizsa, Ady Endre utca

1965–1968 „Patikaház”, Sopron, Deák Ferenc tér

1965–1968 Nyolctantermes általános iskola, Sopron, Kőfaragó tér (Varga Lászlóval)

1966–1969 Lakóház, Sopron, Várkerület 96/a

1967 Kétemeletes lakóház, Sopron, Kőfaragó tér (Varga Lászlóval)

1968 Háromemeletes lakóház, Sopron, Deák Ferenc tér (Varga Lászlóval)

1968 Soproni Egyetem alkotóháza, Keszthely

1972 Soproni Egyetem vitorlásháza és észlelő laboratóriuma a Fertő-parton, Fertőrákos

Fontosabb meg nem valósult tervek, pályázatok

Az 1948 előtti időszakból csupán a legjelentősebbeket emeljük ki.

1937 Közkórház idegosztály épülete, Sopron

1938 Kurucdombi evangélikus templom, Sopron

1939 Ferihegyi repülőtér felvételi épület tervpályázat, Budapest, III. díj

1940 Központi városháza tervpályázat, Budapest, megvétel

1940 Református templom tervpályázat, Budapest, megvétel

1943 Kápolna, Sopronkőhida

1945 Idegenforgalmi hivatal és szálloda, Sopron, Várkerület

1950 Fűrészcarnok, Brennbergbánya

1951 Irodaház, Zalaegerszeg

1954 Művelődési ház, Dunaújváros, tervpályázat, megvétel (Lakatos Kálmánnal)

1955 Három lakóház a soproni Várkerületen, később más tervek alapján valósult meg

1960 Filmszínház típusterve, Budapest, tervpályázat, kiemelt megvétel

1960 Fűrészüzem, Franciavágás

1962 Filmszínház, Nagykanizsa

1964 Filmszínház, Szombathely

1964 Kultúrház, Celldömölk

1965 Gépkocsi szerviz tervpályázat, karbantartó állomás, tervpályázat, megvétel

1965 Tanulmányterv a soproni egyetem bővítésére (Cserhalmy Józseffel)

1974 Általános iskola és művelődési ház közös épületben, tervpályázat, nem díjazott

Lakatos Kálmán

Győr, 1901.–
New York, 1958.

Életút vázlat

1901-ben születik Győrben Lakatos András és Mikolás Karolin fiaként a Kossuth Lajos utca 2.-ben. 1918-ban korengedménnyel érettségizik a Győri Magyar Királyi Állami Főreáliskolában. Miután 1927-ben végez a Királyi József Műegyetemen, Budapesten kezd el dolgozni építésként. 1933-ban tér vissza Győrbe, ahol saját irodát nyit. 1934-ben Gallyas Camilloval megnyeri a győri kultúrház átalakítására kiírt pályázatot, ami után sorra kapja megbízásait: a város elismert és keresett építésmérnöke lesz. Tucatnyi villát tervez prominens polgároknak, 1938-ra pedig felépül két legfontosabb modern felfogású műve, az OTI-rendelőintézet és az IBUSZ-pavilon. 1945-ben kinevezik az Országos Építésügyi Kormánybiztosság győri körzeti kirendeltségének vezetőjévé, amely tisztséget 1948-ig viseli. Feladata a háborús károk felmérése és a helyreállítás megszervezése. Hasonló munkákat vezet Győr város mérnöki hivatalában is ezekben az években. 1948-ban Winkler Oszkár felkérésére megszervezi az ÉTI soproni kirendeltségének győri csoportját. Az 1950. szeptember 1-jén ebből létrejött Győri Tervező Irodában főmérnöki pozíciót kap. Személye meghatározó a formálódó Győriterv szakmai és emberi alapjainak lerakásában. Bár továbbra is vezető szerepet tölt be, kiemelt munkákat tervez és díjakat is kap, a forradalom eseményei után, 1956 novemberében emigrál. Előbb Bécsbe megy, majd az Amerikai Egyesült Államokban él. Feltehetően 1958-ban New Yorkban hunyt el.¹³¹

Munkásságát 1953-ban Szocialista Munkáért érdemrend kitüntetéssel, majd 1955-ben Ybl Miklós-díjjal ismerik el.

131

Halálának éve itthon maradt (ma már nem élő) rokonaitól származó adat, amelyet egykor Winkler Gáborral közöltek. Ez egybevág azzal, amit az Amerikai Magyar Népszavában olvashatunk a New York Our Saviour Lutheran Church szűkszavú hírei között: 1958. március 1-jén temették „Lakatos Kálmán szabadságharcost”. Lakatos evangélikus elköteleződését figyelembe véve nem lehetetlen, hogy csatlakozott ehhez a közösséghez, és a híradás róla szól. Biztosat azonban nem tudunk (Amerikai Magyar Népszava, 1958).

Fontosabb megvalósult alkotások

1934–1935	Kultúrház, Győr, Czuczor Gergely utca (Gallyas Camilloval)
1937	Evangélikus templom külső és belső felújítása, Bezi, Arany János utca
1937	Háromemeletes lakóház, Győr, Szent István út
1937	Ráth Mátyás emlékműve Győrben (1941-re tönkrement, lebontották)
1938	Idegenforgalmi (IBUSZ-)pavilon, Győr, Szent István út és Baross út kereszteződése (lebontva)
1938	OTI-rendelőintézet, Győr, Híd utca
1938	Villa Brenner János számára, Győr, Liezen-Mayer utca
1938	Villa, Győr, Babits Mihály utca
1939–1940	Lakóház, Győr, Bem tér
1940 k.	Lakóház, Győr, Baross Gábor út
1940	Tornácos falusi házak Bőnyrétafalpán újjáépítéséhez (Héjj Gyulával)
1941	Iparostanuló otthon (meglévő épület átalakítása), Győr, Kiss János utca
1944–1949 ¹³²	250 ágyas tüdőszanatórium (TBC kórház) orvosi lakásokkal, Hegyfalva, Kossuth Lajos utca (Erdeős Lászlóval)
1950–1951	Kenyérgyár, Dunaújváros, Kenyérgyári út (Cserhalmy Józseffel)
1951–1954	„Hatemeletes” lakóház, Győr, Szent István út
1952–1953	Kenyérgyár Komlóra, és ekkoriban számos más településre
1952–1953 k.	A Pápai Húsipari Vállalat épületei (dobozsonkagyártó- és hentesárú üzem), Pápa, Kisfaludy utca
1952–1954	Baross úti lakóházak, Győr, Baross út 20., 22., 30.
1952–1955	Malom ligeti lakótelep rendezési terve és B épülete, Győr, Tihanyi Árpád út, Álmos utca
1953 k.	Rendőrség, Győr, Szent Imre út
1953–1954	Szent István (Sztálin) úti lakótelep rendezési terve Győr, Árpád út és Szent István út
1953–1955	Kenyérgyár, Ózd, Zrínyi Miklós út
1953–1955	Lakóház, Győr, Árpád út
1954	A tanítóképző intézet szocreál homlokzata, Győr, Liszt Ferenc utca
1954–1961	Rába Mozi, Győr, Aradi vértanúk útja (Harmati Jánossal)
1955–1958	Számos további kenyérgyár, többek között Ajkára, Siófokra és Várpalotára (Cserhalmy Józseffel)

132

Az épület 1943-tól az OTI tulajdonába került, 1944-ben kezdődött a pavilon és a kúrafolyosó építése, de a kivitelezés hamarosan leállt. 1947-ben indult újra a munka, majd a kész intézményt 1949-ben adták át.

Fontosabb meg nem valósult tervek, pályázatok

- 1929 Evangélikus elemi iskola és templom terve, Győr, tervpályázat, II. díj
- 1935 Bástyasöröző terve, Győr
- 1937 Győr Szabad Királyi Város Tornacsarnokának terve
- 1940 Városháza, Mosonmagyaróvár, tervpályázat, megvétel
- 1940 Győr város üzemi bérpalotájának eszmei tervpályázata, I. díj.
- 1940 Evangélikus templom, Győr, tervpályázat, az eredmény nem ismert
- 1948 Rendőrőrs és kapitánysági épületek tervpályázata, két kategóriában megvétel
- 1953 Sztálin úti irodaház terve, Győr
- 1954 Vagongyári kultúrotthon terve, Győr¹³³
- 1954 Művelődési ház tervpályázat, Dunaújváros, megvétel (Winkler Oszkával)
- 1955 Fehérgyarmati kórház tervezésére kiírt pályázat, megosztott I. díj (Pék Gyulával)

133

Elképzelhető, hogy megvalósult, amennyiben a győri Dunakapu tér 10. szám alatti épület kultúrházzá alakításáról van szó a Rába-gyár számára, de erről semmilyen egyéb információ nem áll rendelkezésünkre. Ld. még: (Tabiczky 1972, 79).

Cserhalmy József

Nagykanizsa, 1922. szeptember 15.–
Győr, 2005. augusztus.

Életút vázlat

Nagykanizsán születik 1922-ben, Sopronban nő fel, majd középiskolába a Győri Bencés Gimnáziumba jár. 1941-ben kezdi meg tanulmányait a Királyi József Műegyetemen. 1944-ben katonai behívóval Németországba kerül az egyetem evakuációja során. 1945 októberében, Csehországon keresztül tér vissza Magyarországra. Tanulmányait befejezve 1947. október 21-ei keltezéssel kapja meg építészmérnöki oklevelét. Feleségével a fővárosban, a mai BAH-csomópont környékén telepedik le. 1947 májusa és 1948 nyara között egy Kertész Pál nevű építész irodájában dolgozik. A cég államosítása után rövid ideig Budapesten talál munkát, majd 1949-ben Győrbe költözik. A Győr vármegyei Építésügyi Igazgatóságnál helyezkedik el, míg végül 1950. március 16-án megérkezik a Váti győri fiókirodájához. Először Lakatos Kálmánnal kenyérgyárakat tervez, majd hamarosan jelentős önálló feladatokat kap. A Győriterv II. számú irodájának vezetőjévé nevezik ki feltehetően 1957-ben. 1962-től egy évet Angliában tölthet „munkavállalásos tanulmányúton”. Goldfinger Ernő közvetítésével itt Coventry város önkormányzatának tervezőirodájába kerül. Angliai útja hatására korábbi „költői” stílusa feszesebbé, merevebbé válik. Hazatérése után is leginkább kiemelt, egyedi munkákon dolgozik. 1972-től az újraszervezett Győriterv szakfőmérnöki testületének építész tagja. Bár utolsó hivatalos munkanapja 1982. december 31-e, 1986-ig megtartja szakfőmérnöki pozícióját, és visszajár az irodába dolgozni. 1988-ban megszerzi magántervezői jogosultságát. Indul még pályázatokon, kap néhány kisebb magánmegbízást, de ekkortól jelentősebb alkotása már nem épül meg. 2005-ben balatoni nyaralójában hirtelen rosszul lesz és meghal.

Fia, Cserhalmy Győző szintén a Győriterv építésze volt a nyolcvanas évek végén.

1961-ben a Munka Érdeméremmel, 1972-ben az Ybl-díj II. fokozatával tüntetik ki.

Fontosabb megvalósult alkotások

1952–1955 k.	Malom liget, A épület, Győr, Tihanyi Árpád út (Lakatos Kálmán rendezési terve alapján)
1953–1956	Vagonszerelő csarnok, Győr, Budai út
1954–1957	Bercsényi ligeti iskola, Győr, Cinka Panna utca
1955–1959	Kenyérgyárak, ekkoriban többek között Ajkára, Aszódra, Siófokra és Várpalotára (1956-ig Lakatos Kálmánnal)
1958 k.	Lakóház, Győr, Bisinger József sétány
1958–1959	34 lakásos társasház, Győr, Bartók Béla út
1959–1962	OTP-lakóház, Győr, Szent István út
1961–1963	Kenyérgyárak, többek között Kazincbarcikára, Salgótarjánba és Vácra
1962	Lakóház, Győr, Lukács Sándor út
1963–1967	Hungária-tömb (I. ütem), lakóház, étterem és irodaház, Győr (Horváth Andorral)
1965–1968	Tízemeletes lakóház, Győr, Árpád út
1968–1971	Városközponti irodaház („Vízügyi Palota”), Győr (Fátay Tamással)
1968–1973	600 ágyas SZOT Üdülő, Sopron, Lővér körút (Hegyi Györggyel)
1970 k.	Hungária-tömb (II. ütem), irodaház, Győr, Czuczor Gergely utca (Vida Károlynéval)
1979–1983	Hungária-tömb (III. ütem), a „Modellház”, Győr, Arany János utca
1982	Honvédszálló, Győr, Bartók Béla utca
1987	OKISZ üdülő-szálló, Mátraháza (Czigány Tamással)

Összesen mintegy 35 kenyérgyárat tervezett az ötvenes évek második feléig, és továbbiakat a hatvanas évek első felében. Ezek pontos felsorolása, valamint datálása további kutatást igényelne. Biztosan közreműködött még a fent felsoroltakon kívül a mátészalkai, gyöngyösi, nagybáttonyi, balatonfüredi, szolnoki és az első szegedi kenyérgyár tervezésénél.

Fontosabb meg nem valósult tervek, pályázatok

1957	Városközpont rendezési terve, Győr, megosztott II. hely, I. díjat nem adnak ki (Hegyi Györggyel)
1959	Sopron, Templom utca 24. szám alatti foghíjtelek beépítése, tervpályázat, nem tudjuk az eredményt, de végül Füredi Oszkár terve épül fel.
1965	Soproni Erdészeti és Faipari Egyetem bővítésének tanulmányterve (Winkler Oszkárral)
1966	Jereván Kioszk vendéglő épülete, Győriterv belső tervpályázat
1966	Balatonfüredi Idegenforgalmi Központ, tervpályázat, I. díj (Lőrincz Józseffel)
1966	Zánka úttörőváros, tervpályázat, I. díj (Rosta Jánossal)
1967	Balatonföldvári kaszinó, tervpályázat, megvétel (Rosta Jánossal)
1968	Ifjúsági ház, Győr, tervpályázat, költségtérítés
1969	Zsinagóga felújítása, Győr, zártkörű tervpályázat, I. díj ¹³⁴
1969	Paneles lakóépületek fejlesztése, tanulmány
1990	Apor Vilmos Iskolaközpont, tervpályázat, nem díjazott

Horváth Andor

Győr, 1929. október 22.–
Győr, 2016. június.

Életútvezet

1929. október 22-én születik Győrben. A harmincas évektől haláláig a győri Babits Mihály utcában, egy Lakatos Kálmán által tervezett villában lakik. Édesapja dr. Horváth József jogász, 1948-ban rövid ideig Győr ügyvezető polgármestere. Horváth Andor ebben az évben érettségizik a Győri Bencés Gimnáziumban. Eredetileg állatorvosnak készül, de édesapja városvezetői szerepvállalása miatt ekkor esélye sincs a továbbtanulásra. Esztergomban dolgozik egy építkezésen, ahonnan végül mint „munkás” beadja jelentkezését a Műegyetem építészmérnöki képzésére. 1955-ben veszi át oklevelét, és még ebben az évben a Győri Tervező Irodához kerül, annak I. számú irodájába, Cserhalmy József vezetése alá. Alkotói függetlenedésére főnökének, egyúttal mentorának egyéves angliai utazása alatt nyílik lehetősége 1962-től. Ekkortól számos pályázaton vesz részt, amelyek közül meghatározónak bizonyul az autószervezetekre kiírt megmérettetés: a hatvanas évek közepétől két évtizeden át dolgozik az AFIT-nak. 1977-re készül el legjelentősebb középülete, a győri Jereván Kioszk. Ezzel együtt meghatározó munkái továbbra is ipari jellegűek. A nyolcvanas évek elejétől számos nagyléptékű munkán dolgozik a Rába MVG számára, amelyek közül a szentgotthárdi autógyárat és a győri motorgyárat már a rendszerváltás után fejezi be nyugati befektetőknek. 1990-ben vonul nyugdíjba, de végleg csak 1995-ben hagyja abba a munkát a Győritervben. Ezzel alkotói munkássága lezárul, 2016-ban hunyt el.

1976-ban Ybl Miklós-díjat kap a győri közraktár és egyéb ipari épületek tervezéséért.

Fontosabb megvalósult alkotások

1959–1960	Szőnyi Kőolajipari Vállalat 500 személyes étterme és konyhája, Szőny
1963	A Győri Célgépgyár gyártócsarnoka, Győr, Csipkegyári út (szerkezettervező: Galambos László)
1963 k.	Szőnyi Kőolajipari Vállalat garzonlakásai, Szőny
1963 k.	Szőnyi Kőolajipari Vállalat kutató laboratóriuma, Szőny
1965 k.	ÁFOR budaörsi propán-bután telep, Budaörs
1963–1967	Hungária-tömb (I. ütem), lakóház, étterem és irodaház, Győr (Cserhalmy Józseffel)
1966–1973	AFIT Autóalkatrész-gyár, Sopron
1974	AFIT irodaház, Győr, Budai út
1972–1975	ÁTI Győri Közraktár, Győr, Kandó Kálmán út
1975	Kenyérgyár, Szeged
1974–1976	Kenyérgyár, Debrecen
1976	Rába Hotel bárhelyiségének belsőépítészeti felújítása, Győr, Árpád út
1966–1977	Jereván Kioszk vendéglő, Győr, Radó sétány
1977 k.	Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár horganyzóüzeme, Mosonmagyaróvár
1976–1978	ÁTI Bajai Közraktár, Baja
1979–1983	„Spirál Szerviz” gépkocsi-karbantartó állomás, Budapest, Szabolcs utca és a Dózsa György út sarka
1980–1983	Határállomás, Vámosszabadi (belsőépítész: Jahoda Maya)
1982–1985	Kenyérgyár, Budapest, Hungária körút és Hős utca sarka
1985 k.	Rába Célgépgyára irodaháza, Győr, Csipkegyári utca
1984–1985	Közlekedési rendőrség épülete, Győr, Zrínyi utca
1982–1992	GM-Rába (Opel) Autógyár (csarnok, iroda-öltöző-konyha épület, étterem), Szentgotthárd (Bircher Lászlóval, aki elsősorban a csarnokot tervezte)
1985–1993	100 ezer m ² -es motorgyártócsarnok a kiegészítő szociális, valamint irodai terekkel (Bircher Lászlóval, aki elsősorban a csarnokot tervezte)

AFIT gépkocsiszervizek: 1970–1980 között 31 darabot tervezett, amelyek közül 1975-ig az alábbiak épületek meg:

Ajka, Budapest (Mozaik utca, Volkswagen szerviz), Budapest (Rákoskeresztúr, A), Cegléd (B), Dombóvár (C), Esztergom, Gyula (C), Kecskemét (B), Komárom (B), Komló (C), Makó (C), Marcali (C), Mohács (B), Pápa (C), Pécs (A), Sárvár, Szentes (C), Vác (A). A zárójelben lévő betű a szervizállomás méretére utal: A: 300 ezer, B: 200 ezer, C: 100 ezer munkaóra/év.

Kenyérgyárak: összesen 14 darabot tervezett 1974–1985 között. A jelentősebbek: Szeged, Debrecen, Keszthely, Budapest–Rákoskeresztúr, Cegléd, Budapest (Hungária körút).

Fontosabb meg nem valósult tervek, pályázatok

1962	Országos Tervhivatal székháza, Budapest, tervpályázat, I. díj (Vincze Kálmánnal, Lang Jánossal, Rosta Jánossal és Csiti Jenővel)
1963	Tisztaüzemű kenyérgyárak, tervpályázat, I. díj
1963	Vegyesüzemű kenyérgyár, tervpályázat, II. díj
1963	Véradóalközpont, tervpályázat, I. díj
1963	Véradóállomások, tervpályázat, I. díj
1964	240 férőhelyes csecsemőotthon, tervpályázat, megvétel
1965	Gépkocsi-karbantartó állomások, tervpályázat, II. díj
1966	Jereván Kioszk vendéglő új épülete, Győriterv belső tervpályázat, I. díj

Lang János

Moson, 1934. február 9.–
Győr, 1996. május 13.

Életút vázlat

1934. február 9-én születik Mosonban. Édesapja kőműves, aki mellett kiskamasz korától kezdve segédkezik. 1954-ben végez a Győri Építőipari Technikumban és felvételt nyer a BME Építésmérnöki Karának tervező építésmérnök szakára. 1959-ben diplomázik a Lakóépülettervezési Tanszéken. Bár hívják a Magyar Televízióhoz díszlettervezőnek, ő nem akar elszakadni szülőföldjétől, így végzésének évében a Győritervben kezd dolgozni. Az I. számú irodában, Fátay Tamás vezetésével szinte nyomban városképi jelentőségű lakóépületek tervezésében vesz részt. Több győriterves kollégával összefogva saját maguknak terveznek házat a Liezen-Mayer utcában, amelybe 1964-ben költöznek be. Feleségül veszi statikus kolléganőjét, Langné Zsuzsát. 1970-ben kollégáival megtervezte a Győrváz oktatási intézmények típuscsaládját, amelyből hozzávetőlegesen száz különböző épület készült el Körmentől Győrön át Budapestig két évtized alatt. 1977-ben elkészül legjelentősebb és egyúttal legkedvesebb alkotása, a Rába ETO Stadion. 1988–1989 körül feleségével átkerül a GYÁÉV termékfejlesztő irodájába, ahol a paneles építésmód korszerűsítésén dolgoznak. 1995-ben vonul nyugdíjba, majd rövidesen rákbetegséget diagnosztizálnak nála. 1996. május 13-án hunyt el.

A stadionért 1977-ben megkapja a Sport Érdemérem arany fokozatát, majd 1978-ban az Ybl Miklós-díjat.

Fontosabb megvalósult alkotások

1960–1961	Tanácsi Csónakház, Győr, Töltésszer (Wyberál Józseffel)
1960–1962	ÉDÁSZ-ház, Győr, Szent István út (Fátay Tamással)
1962	Vásárcsarnok, Győr, Bercsényi liget
1962–1964	Nyolcemeletes lakóépület és irodaház, Győr, Czuczor Gergely utca (Fátay Tamással)
1964	Mazsola cukrászda, Győr, Köztelek utca
1964	Trafóépület Adyvárosban, Győr, Tihanyi Árpád út
1964–1964	Egyedi lakóépület, Győr, Bartók Béla út
1965 k.	Komáromi Vízürendészeti épület, Komárom, Rákóczi Ferenc rakpart
1965–1967	Határállomás, Hegyeshalom
1968	Szénbányászati Tröszt irodaháza, Tatabánya, Népház utca
1968–1976	Rába ETO Stadion, Győr Nagysándor József utca
1970–1971	Vegyes rendeltetésű szolgáltatóépülete, Győr, Török István utca
1970–1973	Pest-Buda Mozi, Budapest, József Attila-lakótelep
1971	Vízi színpad, Győr
1972	Óvoda és bölcsőde, Győr, Tarcsay Vilmos út
1974	Budafok Mozi, Budapest XXII.
1975	Verseny ABC, Győr, Kodály Zoltán út
1976	Étterem és lakóépület („Márka”-ház), Győr, Bajcsy-Zsilinszky út
1978 k.	OTP-lakóházak, Ajka
1980	Nádorvárosi (DAC) stadion, Győr, Pápai út
1980–1985	Általános iskola, művelődési ház és könyvtár (Balázs Béla ÁMK), Győr, Ikva utca
1982	Általános iskola, Tata, Kőkút köz
1983	Thüringia étterem, Győr, Kodály Zoltán út (Jahoda Majával)
1985	Nemzetiségi Iskola, Szentgotthárd, Füzesi út
1985–1986	Oktatási együttes Marcalváros II. lakótelepen (bölcsőde, óvoda, általános iskola és középiskola), Győr, Örkény István utca

1991	ROPS M 30 Szerkezettel épült (téglapaneles) ¹³⁵ lakóépületek, Győr, Pátzay Pál utca
1992	Téglapaneles mini-lakótelep, Győr, Tárogató utca
1992	Volt orosz laktanyai lakások rekonstrukciója, Győr, Szent Imre út
1995	ROPS M 30 Szerkezettel épült (téglapaneles) lakóépületek, Győr, Öveges József-Riesz Frigyes-Függvény-Pátzay Pál utcák által határolt tömb

A felsoroltakon kívül számos, több mint 400 ezer m²-nyi Győrváz szerkezetű iskola országszerte 1975–1990 között.

Fontosabb meg nem valósult tervek, pályázatok

1962	Országos Tervhivatal székháza, Budapest, tervpályázat, I. díj (Vincze Kálmánnal, Rosta Jánossal, Csiti Jenővel és Horváth Andorral)
1966	„Kultúrközpont” terve az egykori kármelita kolostorba, Győr
1979	Körmend városközpont, tervpályázat, megosztott III. díj (Czéhmester Istvánnal)

¹³⁵ 1989–1995 között felépültek „téglapaneles” lakóépületek többek között: Tárogató utca, kísérleti lakóépület, majd lakótelep (Győr, GYÁÉV Termékfejlesztő Iroda, Lang János), Rónai Jácint úti nyugdíjasház (Győr, Dimenzió Tervező Kiszövetkezet, Varga István), Jókai utca–Bajcsy Zsilinszky utca sarokbeépítés (Győr, Hungaroplan GYÁÉV TFI, Heinrich Ferenc), Ergényi út hat lakásos sorház (Győr, GYÁÉV-GYTV Komplex Termékfejlesztő Iroda, Plutzer János), Ravaszd utcai lakótelep, I. ütem, (Sopron, Győriterv Soproni Irodája, Hidasi Jenő), Marcalváros továbbépítése a Öveges József, Riesz Frigyes, Függvény és Pátzay Pál utcákban (Győr, Lang János).

Lőrincz József

Csönge, 1930. december 25.–
Budapest, 1990. augusztus.

Életút vázlat

1930. december 25-én születik a Vas megyei Csöngén, Weöres Sándor szülőfalujában. Édesapja 1942-ben meghal a doni második magyar hadsereg katonájaként. A félárva, példás szorgalmú diák a szombathelyi Premontrei Gimnáziumba kerül. 1949-ben érettségizik, majd a következő évben felvételt nyer a BME Építész-mérnöki Karára, ahol 1955-ben diplomázik a Weichinger Károly vezette Középülettervezési Tanszéken. 1955. február 1-jétől a Lakótervbe kerül Spiró Éva műtermébe. 1958–1960 között elvégzi a MÉSZ Mesteriskolát Zilahy Lajos vezetésével, ahol Finta József, Magyar Géza és Szekeres József a csoporttársai. 1960-ban átveszi Spiró Éva műtermének vezetését. Eközben házasságot köt Galamb Erzsébet építész-mérnökkel, akitől azonban rövidesen elválik. Feleségül veszi a szintén építész Nyíri Verát, a neves tervező, Nyíri István lányát.

A magánéleti újrakezdés döntő szerepet játszik abban, hogy Győrbe költözik, és 1963 szeptemberétől ő és felesége a Győritervnél kezdenek dolgozni. A Botond utcában laknak egy újjépítésű lakóház kétszobás lakásában. Lőrincz rögtön kiemelt munkákon dolgozik, és vezetői pozíciókat kap. 1964-től az építész szakosztály irányítója, 1968–1971 között „team”-vezető, 1971-től rövid időre a II. iroda élén találjuk, majd 1973. január 1-jétől a vállalat műszaki igazgatóhelyettesévé nevezik ki. Ekkoriban már biztosan tagja Győr Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának.

Bár szakmai pályafutása Győrben minden szempontból sikeres, felesége visszavágyik Budapestre. A család már hamarabb visszaköltözik a fővárosba, de Lőrincz csak némi csúszással talál csak a maga számára megfelelő munkát. 1982-ben az OMF-nél műteremvezető, de még abban az évben az Építési és Városfejlesztési Minisztérium Településfejlesztési Főosztályának helyettes vezetője lesz. Ekkorra tervezői munkássága gyakorlatilag véget ér. Aktív ugyanakkor a szakmai közéletben: 1983-tól legkésőbb tagja például a MÉSZ elnökségének, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának, valamint a Budapesti Városszépítő Egyesületnek. 1986-ban Finta József meghívására megpályázza és elnyeri a Lakóterv igazgatói székét. A válságban lévő vállalat átszervezése kemény, zaklatott munkának bizonyul, amelynek egészsége látja kárát. 1990 augusztusának első napjaiban egy reggel rosszul lesz, és tragikus hirtelenséggel meghal. 1991 februárjában életművét bemutató kiállítás nyílik az OMF Táncsics Mihály utcai székházának aulájában.

Számos kitüntetése közül szakmailag a két legfontosabb: 1967-ben a budapesti és győri kereskedelmi és vendéglátóipari épületeiért megkapja az első, míg 1974-ben a Rába MVG-nek végzett munkájáért a második Ybl Miklós-díját.

Fontosabb megvalósult alkotások a Győritervben

1964–1965	Kristály étterem és ABC áruház, Győr, Bartók Béla út
1965–1970 1966–1980	139 lakásos társasház, Győr, Szent István út Rába MVG gyárak és acélcsarnokok (számos munkatárssal)
1967–1969	Turistaszálló (később irodaház), Győr, Honvéd liget
1968–1973 1968–1976 1968–1971	Ifjúsági Ház, Győr, Árpád út Városi Kiállítási és Sportcsarnok Vaskakas Taverna, Győr, Bécsikapu tér (Horváth Istvánnal és Gyüre Zsolttal)
1972	Rába MVG szolgálati lakások, Győr, egykori reptér (Winkler Gáborral)
1974 1975–1980	Európa Szálló, Budapest, Hárshegy MVG önkiszolgáló étterem és konferenciaközpont, Győr, Gyóni Géza sétány (Winkler Gábor előterve alapján)
1977	Grillbár a Kreszta-házban, Győr, Jedlik Ányos út
1977	Kórházi laboratórium és intézeti gyógyszertár, Győr, Zrínyi utca (Józsa Máriaival)
1977–1985	Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központ, Győr, Káptalan-domb
1980 1985	Idősek otthona, Győr, Kálóczy tér Lakóépületek, Győr, Pálffy utca (Bolberitz Henrikkel)
1985	Művelődési Központ és Városi Könyvtár, Mosonmagyaróvár

Fontosabb meg nem valósult tervek, pályázatok a Győritervben

1963	MTA Könyvtár új épülete, Budapest, tervpályázat, megosztott III. díj (Rosta Jánossal, Solt Herberttel, Mányoki Jánossal, Grábics Henrikkel)
1964	Nádorvárosi piac, Győr, tanulmányterv
1965 k.	Győr-Révfalu Duna-parti szakaszának beépítési terve
1965 k.	Üdülőközpont, Hévíz, tanulmányterv, majd egy részének kiviteli terv szintű kidolgozása
1965 k.	Teleki utcai lakótelepes beépítés tanulmányterve, Győr
1965 k.	VTRGY (későbbi Videoton) igazgatási tömb, Székesfehérvár, tanulmányterv
1965–1975	Rába MVG irányítási központ, Győr, tanulmánytervek több változatban
1966	Balatonfüredi Idegenforgalmi Központ, tervpályázat, I. díj (Cserhalmy Józseffel)
1976 k.	„Csónakázó fiú” szobor csigavonalú medencéje, Győr, Radó-sziget
1978	Győri Belváros és Nádorváros közötti közlekedés megtervezése, tervpályázat, II. díj (I. díjat nem adtak ki) (Somfai Andrással)
1982 k.	A Teleki utcai paneles építkezés során előkerült várfal és kazamatarendszer bemutatása, Győr

A Győriterv-Rába MVG csarnokai és gyártelepei

Rába MVG üzem az egykori győri reptér területén:

A felsorolás számai az 3.1.17. képek látható számokra hivatkoznak.

1. Szerszámüzem (tmk), 20 ezer m², Lőrincz József, Bödök Miklós,¹³⁶ 1967–1971
2. Futóműgyártó üzem, 28 ezer m², Lőrincz József, Bödök Miklós, 1966–1967
3. Felületkezelő üzem, 12 ezer m², 1970–1971
4. Acél és szürkevas öntöde, 36 ezer m², Lőrincz József és munkatársai, 1969–1972
5. Kovácsüzem, 22 ezer m², Lőrincz József, Albert Tóth János, 1974–1979
6. Új futóműgyár, 67 ezer m², Lőrincz József, Szigeti Ferenc, Bircher László, Horváth Imre, 1976–1979
7. Új motorgyár, amelyet az Audi fejezett be, 100 ezer m², Bircher László, Horváth Andor, 1985–1990, 1992–1993
8. Konyha és étterem, Winkler Gábor, 1970 (lebontva)
9. Szolgálati lakások, Lőrincz József, Winkler Gábor, 1970 k. (lebontva)
10. Fogadóépület, porta, orvosi rendelő, irodák, Lőrincz József és munkatársai, 1970–1971
11. Meg nem valósult gyárirányítási központ tervezett helyszíne, Lőrincz József tervei az 1968–1975

136

Az itt felsorolt építészekon kívül számos más mérnök: statikusok, gépészek, villamos-, út- és közműtervezők működtek közre a feladatoknál. Legtöbbjük felsorolása a következő forrásokban található meg: Lőrincz 1975; Máté és Szalai 1979, 46; Északdunántúli Tervező Vállalat 1980, 1.

Zöldmezős gyáregyüttes „normális üzem”, Sárvár

építész tervezők: Lőrincz József (építészeti koncepció, vezető tervező), Winkler Gábor (építésztervező)
tervezés: 1968–1969
kivitelezés: 1968 őszi–1971 őszi
gyártócsarnok alapterülete: 15 ezer m²

Vörös Csillag Traktorgyár rekonstrukciója, Budapest

építész tervezők: Lőrincz József (építészeti koncepció), Gallyas Sándor, Albert Tóth János, Szigeti Ferenc
szerkezettervezők: Vida László, Szalai Kálmán, Lang Jánosné, Mészáros Péter
tervezés: 1973–1974
kivitelezés: 1973–1977 (az első csarnok befejezése: 1974)
gyártócsarnokok alapterülete: 14 ezer és 8 ezer m²

Zöldmezős gyáregyüttes, Szombathely

építész tervezők: Solt Herbert és Bircher László (Győriterv II. irodája)
szerkezettervezők: a Győriterv II. irodája
tervezés: teljes együttes: 1975–1977
kivitelezés: 1976–1982 (termelés elindulása: 1977)
gyártócsarnokok alapterülete: 15 ezer m² és 20 ezer m²

Zöldmezős gyáregyüttes, Szentgotthárd

építész tervezők: Horváth Andor, Bircher László
tervezés: 1982–1985, majd 1990 módosítás, bővítés
kivitelezés: 1983–1989 (leállásokkal), GM számára befejezve: 1990–1992
gyártócsarnok alapterülete: 30 ezer m²

További jelentősebb csarnokok

A csarnokcsaládból mindösszesen mintegy 400 ezer m²-nyi épült 1965–1985 között. Jelentősebb, nem a Rába MVG-nek épült üzemek:

1. Ikarus gyártócsarnok és kiegészítő épületek, Székesfehérvár, kb. 20 ezer m², 1968 körül. 8000 m²-es új csarnokkal bővítve 1984 körül. Építész: Bircher László
2. Csepel autógyár új szerelőcsarnoka és szociális épület, Szigetszentmiklós, kb. 20 ezer m², 1968 körül. Építészek: Lőrincz József és Takács József.
3. MÁV Járműjavító, Diesel-csarnok, felületkezelő üzem és szociális épületek, Szolnok, kb. 23 ezer m², 1970–1977. Építész: Bircher László.
4. Graboplast gyártócsarnok, Győr, kb. 8400 m².
5. Futóműmegmunkáló csarnok és kiegészítő épületei, Kapuvár, 1974.
6. Ganz-MÁVAG Vasúti jármű szerelő csarnok, Budapest, 14 ezer m², 1968 körül. Építész: Németh Iván.

Rövidítések

Intézmények, szervezetek neveinek és egyéb korabeli kifejezések rövidítéseinek feloldása:

AFIT:	Autófenntartó Ipari Tröszt
ÁÉTV:	Általános Épülettervező Vállalat
BIB:	Balatoni Intéző Bizottság
BME:	Budapesti Műszaki Egyetem
Délterv:	Szegedi Tervező Iroda, 1958-tól Szegedi Tervező Vállalat, 1979-től Délmagyarországi Tervező Vállalat
DTI:	Dunaújvárosi Tervező Iroda
Erdőterv:	Erdőgazdasági és Faipari Tervező Iroda
Északterv:	Miskolci Tervező Iroda, 1958-tól Miskolci Tervező Vállalat, 1979-től Északmagyarországi Tervező Vállalat
ÉTI:	Építéstudományi és Tervező Intézet
ÉVM:	Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, 1967-ig EM: Építésügyi Minisztérium
FMTI:	Fejér Megyei Tervező Iroda
GMK:	Gazdasági munkaközösség
GYÁÉV:	Győr Megyei Állami Építőipari Vállalat
Győriterv:	Győri Tervező Iroda, 1958-tól Győri Tervező Vállalat, 1979-től Északdunántúli Tervező Vállalat
GYSMTTV:	Győr-Sopron Megyei Tanácsi Tervező Vállalat
IBUSZ:	Idegenforgalmi Beszerzési Utazási és Szállítási Rt.
ICOMOS:	International Council on Monuments and Sites (Műemlékek és Helyszínek Nemzetközi Bizottsága)
Iparterv:	Ipari Épülettervező Vállalat
Keletterv:	Debreceni Tervező Iroda, 1958-tól Debreceni Tervező Vállalat, 1979-től Keletmagyarországi Tervező Vállalat
KGST:	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
Komterv:	Komárom Megyei Tervező Iroda
Közt:	Középülettervező Vállalat
Lakóterv:	Lakó- és Kommunális Épületeket Tervező Vállalat
Mati:	Magasépítési Tervező Intézet
MÉM MDK:	Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
MÉSZ:	Magyar Építőművészek Szövetsége
OMF:	Országos Műemlékfelügyelőség
OTI:	Országos Társadalombiztosító Intézet

Pécsiterv:	Pécsi Tervező Iroda, 1958-tól Pécsi Tervező Vállalat, 1979-től Déldunántúli Tervező Vállalat
Rába MVG:	Rába Magyar Vagon- és Gépgyár
TTI:	Tervezésfejlesztési és Típustervező Intézet
Vasiterv:	Vas Megyei Tervező Vállalat
Váti:	Városépítési Tervező Vállalat
Veszprémterv:	Veszprémi Tervező Vállalat
Viziterv:	Vízügyi Tervező Vállalat
VT:	Vállalati Tanács
VTRGY:	Villamossági Televízió és Rádiókészülékek Gyára
Zalaterv:	Zala Megyei Tervező Vállalat

Szakmai önéletrajz

Születtem: Győr, 1986. november 13.
Elérhetőségek: hartmann.gergely@gmail.com
+36 70 205 7623

Tanulmányok

- 2018 — **Doktori képzés: MOME Doktori Iskola**
Téma: A szocialista állami építészeti tervezés története az Északnyugat-Magyarországon.
Győriterv 1948–1990.
Témavezető: dr. Ferkai András.
Várható befejezés: 2024.
- 2012 **Diploma: BME Építészmérnöki Kar**
Diplomamunka: „FilmKocka”
– a Győri Kekszgyár egykori raktárépületének átalakítása kulturális központtá (Urbanisztika Tanszék, jeles diplomavédés).
- 2005 **Érettségi: Pannonhalmi Bencés Gimnázium**

Oktatási tevékenység

- 2023 — **Széchenyi István Egyetem Épülettervezési Tanszék, tanársegéd**
oktatott témák: építészetelmélet, tervezésmetodika magyar és angol nyelven
- 2023 — **BME DLA (Építőművészeti Doktori Iskola), külsős óraadó (angol nyelven)**
oktatott témák: 20. századi magyar építészettörténet
- 2020 — **MOME Építészeti Intézet, külsős óraadó**
oktatott témák: szaktörténeti stúdiumok, építészettörténet, építészetelmélet
- 2019 — **MOME Elméleti Intézet, külsős óraadó**
oktatott tárgyak: Építészeti Tekhné (építészeti gyakorlat az elméleti képzésben)

- 2016–2018 **Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, külsős óraadó**
oktatott tárgyak: Domus Ecclesiae: templom és építészet
- 2012 — Rendszeres felkérések előadások tartására (BME, SZE),
több szakdolgozat és TDK külsős konzulense, több diplomatervi opponencia.

Építésztervezői tapasztalat

- 2018–2023 **Építész, Per-AA Műterem Kft., Budapest**
Főbb projektek, amelyekben közreműködtem:
Nagyköveti rezidencia, Strasbourg;
Magyarország Nagykövetsége, Tallinn; családi villa a 18. kerületben; sorház Balatonszárszóra; ideiglenes zenei próbahelyek koncepcióterve a PIM számára.
- 2014–2018 **Építész, PALATIUM Stúdió Kft., Budapest**
Főbb projektek, amelyekben közreműködtem:
Pannonhalmi Főapátság, új kertészeti épület és illatmúzeum; Bakonybéli Bencés Monostor összetett fejlesztése; Szent Márton élete kiállítás tervezése, Pannonhalma, Szombathely; M3 metróvonal utastájékoztató és grafikai rendszer; Pannonhalmi állandó kiállítás az Apátsági Majorban, kőtár.
- 2012–2014 **Építész és kiállítástervező, Iparművészeti Múzeum, Budapest**
Az épület megújítására és bővítésére kiírt építészeti tervpályázat, a tervezési folyamat belső koordinálása. Mintegy tíz kiállítás belsőépítészeti tervezése. Főbb munkák:
Bigot Pávilon – szecessziós épületkerámiák Párizsból (Vikár és Lukács Építészirodával); Tiffany, Gallé és a szecesszió mesterei; Iszlám Művészet.

Kiállítások, kurátori tapasztalat

- 2021 **Ipar–Infrastruktúra–Építészet / Győr-Moson-Sopron megyében 1925–1990.**
MÉSZ-székház, Kós Károly-terem
- 2019 **Korszakváltó épületek – Győr és Sopron „bauhaus”-os épületei**
Győr (Rómer F. Múzeum)
- 2018 **Közös Modern? – 20. századi középületek Győr-Moson-Sopron megyéből**
Győr (Rómer F. Múzeum), Budapest (Fuga)
- 2016 **Nyolc évtized otthonai – Győr-Moson-Sopron megye lakóépületei 1910–1990.**
Győr (Rómer F. Múzeum), Budapest (Fuga), Debrecen (Egyetem).
- 2014 **Templomaink tegnap és ma – Győr-Moson-Sopron megye templomépítészete 1896–2014. Győr**
(Rómer F. Múzeum), Budapest (Fuga), Debrecen (Egyetem), Szeged

Díjak

- 2019 **Ezüst Ácsceruza-díj**
- 2019 **Molnár Péter-díj**

Ösztöndíjak, elnyert támogatások

- 2023 **NKA alkotói támogatás**
Dunaújváros modern építésze 1945–1990 című építészeti sétakönyv kéziratának megírására.
- 2022 **NKA alkotói támogatás**
Salgótarján modern építésze 1945–1990 című építészeti sétakönyv kéziratának megírására.
- 2021 **Új Nemzeti Kiválóság Program ösztöndíja**
Téma: Társadalmi és szakmai hozzáállás az 1945 utáni magyar építészet értékeihez: értékmegőrzés, átszabás vagy bontás?
- 2019 **NKA alkotói támogatás**
A Győr-Moson-Sopron megye 20. századi építészeti öröksége című kiállítási katalógus kéziratának megírására.
- 2014 — **A Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara** támogatja Győr és régiójában végzett építészettörténeti kutatásomat.

Nyelvtudás

- angol** Középfokú komplex nyelvvizsga, szakmai szintű nyelvismeret.
- német** Felsőfokú komplex nyelvvizsga, szakmai szintű nyelvismeret.

Válogatott publikációk, előadások, kurátori munkák

A teljes publikációs lista az MTM-ben található:
<http://bit.ly/4beO9pF>.

Könyvek

- 2022: **Salgótarján Modern Építészete 1945–1990.**
Építészeti kalauz, Kedves László
Könyvműhelye, Budapest, 2022.
- 2016: **Templomaink tegnap és ma**
– Győr-Moson-Sopron megye templomépítészete 1896–2014. kiállítás-katalógus,
Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara,
Győr, 2016.

Kiemelt cikkek, tanulmányok:

megjelenés előtt:

Győr belvárosának új épületei 1960–1985
Tanulmány, in: Magyar Építőipar, tervezett megjelenés: 2024. Q3

Győri toronyház-álmok
Könyvfejezet, in: Ferkai 70 tanulmánykötet,
tervezett megjelenés: 2024. Q3

Győr építészete 1945–1990
Könyvfejezet, in: Győr Monográfia, tervezett megjelenés: 2025. Q1

- 2022: **A Győriterv örökségének mai helyzete**
Tanulmány, in: Műemlékvédelem, 66. évf.
(2022) 2-3. 115–128.

**A szabadság intenzív érzete:
Az Építész Mesteriskola szervezeti és
szellemi horizontja 1970 és 1990 között**
Tanulmány, in: Götz, Eszter (szerk.)
Mesteriskola 1953–2023. Építész Mester
Egylet Budapest, 2022, 30–53.

**Reuse, rekonstrukció vagy bontás?
1945 utáni modern épületek sorsa a
műemlékvédelem körein kívül és belül**
Tanulmány, in: Építés - Építészettudomány.
50. évf. (2022) 1–2. 169–207. <https://doi.org/10.1556/096.2021.00059>

2021:

**Othernity: az örökségvédelem
metodikájának taguló körei**
Kritika a 17. Velencei Építészeti Biennálé
Magyar Pavilonjáról, in: Építészfórum.
<http://www.epiteszforum.hu/othernity-az-oroksegevedelem-metodikajanak-tagulo-korei>

**Szuverén illeszkedés – A Szent Margit
Gimnázium új tornacsarnoka**
Épületkritika, in: Octogon Architecture &
Design Magazin, 2020/7. 49–55.

2020:

**„Egy térben minden?”
– Beszéljünk a Fugáról!**
Véleménycikk, in: Építészfórum (<https://epiteszforum.hu/egy-terben-minden--beszeljunk-a-fugarol>), 2020. 10. 01.

**Lebontható-e a Győri Nemzeti Színház?
– Az utópia és valósága**
Véleménycikk, in: Építészfórum. (<https://www.epiteszforum.hu/lebonthato-e-a-gyori-nemzeti-szinhaz--az-utopia-es-valosaga>),
2020. 04. 15.

**Szalonetika: Gondolatok a Műcsarnokban
szervezett II. Nemzeti Építészeti Szalon
kapcsán**
Kiállításkritika, in: Pannonhalmi Szemle,
2020/I. 114–117.

**Korszakváltó épületek – A modern
építészet kezdete és kibontakozása Győrött**
Tanulmány, in: Veöreös András PhD és
Horváth Tamás PhD (szerk.): Kortárs
építészettörténet V. 100 éves a Bauhaus,
Konferenciakötet, e-könyv, Széchenyi István
Egyetem, Építészettörténeti és Városépítési
Tanszék, 2020.

**„Az legyen, aminek a neve mondja”
– A bakonybéli bencés monostor
rekonstrukciója**
Épületkritika, in: Építészfórum (<https://www.epiteszforum.hu/az-legyen-aminek-a-neve-mondja--a-bakonybeli-bences-monostor-rekonstrukcioja>), 2020. 03. 06.

- Egy, de nem ugyanaz – az újjáépített Puskás Aréna**
Épületkritika, in: Építészfórum (<https://www.epiteszforum.hu/egy-de-nem-ugyanaz--az-ujjaepített-puskas-arena>), 2020. 02. 14.
- 2018: **„Ha felemeltem, mindig bevertem a fejem” – Pilt Rudolf (1931–2005): egy építész életútja a Mosoni-Dunától a Rajna partjáig**
Tanulmány, in: Ars Hungarica 44. 2018/2. 193–216.
- Vészesen pusztul a győri orvosi klubház**
Véleménycikk, in: Építészfórum (<http://epiteszforum.hu/veszesen-pusztul-a-gyori-orvosi-klubhaz>), 2018. 11. 22.
- 2017: **Nem otthonos nappali**
Interjú Dr. Albert Gerhards teológussal a kortárs templomépítészet kihívásairól, in: Tervlap.hu (<http://tervlap.hu/cikk/show/id/5414>), 2017. 06. 25.
- A befogadás olvasatai Szentkúton**
Épületkritika a mátraverebély-szentkúti zarándokközpontról, in: Prae.hu (<http://www.prae.hu/article/8980-a-befogadas-olvasatai-szentkuton/>), 2016. 02. 18.
- Az imádság közös terei**
Tanulmány a vallásközien és/vagy ökumenikusan használható csend-terekről, in: Pannonhalmi Szemle XXV/1. 51–61.
- 2014: **Háború utáni építészetünk megkérdőjelezhető bemutatása Bécsben**
Kiállításkritika, in: Prae.hu (<http://prae.hu/prae/news.php?aid=22736&cat=5>), 2014. 04. 08.
- Az örökifjú ifjúsági ház**
A győri Ifjúsági Házzal, in: Prae.hu (<https://www.prae.hu/article/7556-az-orokifju-ifjusagi-haz/>), 2014. 06. 30.
- 2013: **A győri nemzeti lesiklósánc (A Győri Nemzeti Színház építéstörténete)**
in: moderngyor.com és Prae.hu (<http://prae.hu/prae/articles.php?aid=6002&cat=5>), 2013. 04. 09.
- 2012: **Szerzetesek szolgálatában – a pannonhalmi bazilika felújításáról**
Interjú, in: Építészfórum (<http://epiteszforum.hu/szerzetesek-szolgalataban-a-pannonhalmi-bazilika-felujitasarol>), 2012. 05. 03.

- 2011: **Pannonhalma folyamatos jelene – Kortárs építészet Pannonhalmán**
Kiállításkritika, in: Építészfórum (<http://epiteszforum.hu/pannonhalma-folyamatos-jelene-kortars-epiteszet-pannonhalman>), 2011. 04. 11.
- 2009: **A látszat egysége, az egységesség látszata**
Kritika „A Mindenség modellje” c. kiállításról, in: Pannonhalmi Szemle 2009/2. 124–130.

Tematikus honlapok szerkesztése, írása

- 2020–2023: **Budapest Legenda – Budapest kortárs építésze online térképen**
kurátorként és szerkesztőként
<https://budapestlegenda.hu/> (tulajdonos: Budapesti Építész Kamara)
- 2020: **Magyar Modern**
Online adatbázis a hazai 1945 utáni veszélyeztetett építészeti örökségről.
nka.meszorg.hu/magyar-modern (tulajdonos: Magyar Építőművészek Szövetsége)
- 2016 óta: **Retropolisz – Virtuális séták az 1945 utána hazai városépítészetben**
(<https://retropolisz.wordpress.com/>), alapító és szerző Gurdon Balázssal
- 2011 óta: **Modern Győr – Győr építésze 1920–1990**
(<https://moderngyor.com>), alapító és szerző, a Győr-Moson-Sopron Vármegyei Építész Kamara támogatásával

Szakmai lektorként

- 2020: **Othernity – modern örökségünk újrakondicionálása,**
Magyar Pavilon, 17. Nemzetközi Építészeti Biennálé szakmai szövegei (kuratori szöveg, épületleírások)
- 2020: **Branczik Márta: Brutalizmus**
Kedves László Könyvműhelye, Budapest, 2020.

Fordítások

- 2019: **Klemens Richter: Templomtér és egyházkép – a templomtér jelentése egy élő közösség számára**
Könyvfordítás, megjelent: Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2019. Az eredeti mű: Kirchenräume und Kirchenträume – Die Bedeutung des Kirchenraums für eine lebendige Gemeinde, Herder, Freiburg, 1998.)
- 2013: **Hans van der Laan: A formák játéka**
(részlet) Pannonhalmi Szemle, 2013. XXI/1.

Kiemelt konferencia-előadások:

- 2024: **Salgótarján ismeretlen tájain**
Építészeti konferencia – Az 1960–70-es évek modern építészetének öröksége, Miskolc, Városháza, 2024. 02. 15.
- 2023: **„Önként vállalt korlátok közt termékeny a szabadság” – Jánossy Györgyről**
Jánossy-Farkasdy 100 konferencia, Vigadó, 2023. 10. 19.
- Győri toronyház-álmok**
Ferkai 70 konferencia, Budapest, MOME, 2023. 07. 27.
- Győr belvárosának új épületei 1960–1985**
Ekler 70 konferencia, Kortárs Építészettörténet VI., Széchenyi István Egyetem, Győr, 2023. 04. 13.
- 2021: **A Győriterv és amit létrehozott**
XXX. Országos Műemléki Konferencia, 1945 utáni építészetünk védelméért. Salgótarján, 2021. 10. 01.
- Az óriás-csarnokoktól a felhőkarcolóig – Lőrincz József mint a Rába MVG építésze**
Ipari Építészet 4.0 online konferencia, 2021. 06. 04.
- 2019: **A modern építészet kezdete és kibontakozása Győrött**
előadás a „Kortárs Építészettörténet V.” konferencia, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2019. 10. 25.

Párhuzamos fordulat: a Bauhaus hatása Győrben és Sopronban

- előadás a „design DIALOG” és a Design Hét Győr keretében, Rómer Flóris Múzeum, Győr, 2019. 10. 21.
- „Norma és Forma” – egyediség és előregyártás Győrben 1956 után**
előadás, Győr Monográfia szerzőinek részvételével lezajlott „műhelynap” zártkörű konferencia, 2019. 02. 15.
- 2018: **Lehet jól olcsón és gyorsan?**
– **Győri 20. századi lakótelepeiről**
előadás a győri Kisfaludy Károly könyvtár „Életünk utcái, terei” helytörténeti sorozatában, 2018. 10. 17.
- 2016: **Trying to build identity,**
– **Significant projects in Győr 1960–1980**
Second Translations of Modernism Forum – Utopias and Realities: Socialist Modernism, Berlin, 2016. 04. 28. (angol nyelven)
- 2015: **Introducing the Modern Győr website**
Translations of Modernism Opening Conference, Budapest, KÉK, Modern Győr, 2015. 10. 31. (angol nyelven)

Köszönetnyilvánítás

Elsőként Kerékgyártó Bélát kell kiemelnem, akinek az egyetemi éveim alatt nyújtott szakmai útmutatásai és személyes támogatása nélkül aligha indultam volna el az építészet elméleti és történeti szempontú vizsgálódásainak útján. Mindeközben a győri Winkler Gábortól is rendkívül sok segítséget, információt, elérhetőségeket kaptam, amelyek kutatásom nélkülözhetetlen kiindulópontjainak bizonyultak.

Köszönettel tartozom a MOME Doktori Iskolájának, többek között Szentpéteri Mártonnak, Veres Bálintnak és nem utolsósorban Gáspár Júliának. Az iskola rugalmas és nyitott közege felszabadító, ugyanakkor szakmailag is rendkívül inspiráló volt számomra. Az egész doktori kutatásom során pedig elsősorban természetesen dr. Ferkai Andrást, témavezetőmet illeti kitüntetett köszönet: türelmes és stabilitást adó támogatásával, gondosan mérlegelt és pontos szakmai észrevételeivel kísérté végig munkám egész folyamatát.

Kiemelten hálával tartozom az interjúalanyoknak és örökösöknek, akik nagy nyitottsággal válaszoltak akár órákon át kérdéseimre, sőt a féltve őrzött családi hagyatékokba is betekintést engedtek, valamint hozzájárultak mindezek publikálásához. Köszönöm tehát Alexovich László, Bircher Lászlóné, Bodrossy Attila, Eke Zsolt, Cserhalmy Győző, Czigány Tamás, Finta József, Harmati János, Harmati Jánosné, Horváth Ildikó, Horváth Andorné, Lang Jánosné, Nyíri Mária, Palla Dénes, Szakács Jenő, Winkler Barnabás és Winkler Gábor ez irányú segítségét.

A forrásul használt archívumok kutatása nem lett volna lehetséges az ottani munkatársak hathatós közreműködése nélkül. Az Építésügyi Dokumentációs Központban Végh Árpád, a Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Helyismereti Gyűjteményében Antal Szilvia, Győr Város Levéltára Műszaki Levéltárában Pálfi Károly, a Széchenyi István Egyetem Építészettörténeti és Városépítési Tanszékén Veöreös András és Kottmayer Tibor volt elsősorban segítségemre. Köszönöm Kozma Endrének a Régi Győr weboldal szerkesztőjének, akinek képanyaga és tudása sokszor bizonyult hiánypótló kiegészítésnek.

A Győr-Moson-Sopron Vármegyei Építész Kamarának, különösen Tutervai Mátyás elnök úrnak, valamint Korinek Judit kamarai titkárnak a sokrétű, lelkes és nagyvonalú támogatása tette lehetővé, hogy 2014 óta kutatási eredményeimet a szélesebb közönség számára is bemutathassam.

Kiemelten hálás vagyok Kozma Dánielnek a könyv kötetének és grafikájának önzetlen tervezési munkájáért. Együttal köszönöm Tarcsa Rebekának a tördelés hatalmas feladatának elvégzését, valamint Szántó Lillának a rendkívül igényes könyvkötészeti munkát.

Végezetül – immár elsősorban személyes szempontból – köszönettel tartozom Nagymamámnak és párjának, hogy gyerekkoromban oly sokszor elvittek például a Győri Nemzeti Színházba, és számos alkalommal járták velem Győr utcáit történeteket mesélve. Nélkülözhetetlen volt pannonhalmi tanárainak, kiemelten Csertán Károlynak és Varga Mátyásnak egykori bátorítása és útmutatása arra vonatkozóan, hogy az elemző, mérlegelő gondolkodást és az írást is gyakoroljam.

Végezetül és mindenekelőtt pedig családomat illeti a köszönet. Édesanyámnak hálás vagyok a folyamatos biztatásért, Anyósomnak pedig kiemelten azért, hogy alaposan átolvasta és nyelvileg javította a szövegemet. Feleségemnek, a most másfél éves, valamint az éppen várt kisfiamnak pedig a sok-sok felszabadított órát, de leginkább a hatalmas türelmet, elfogadást és a feltétel nélküli bizalmat, amellyel ezen a hosszú úton támogattak.

Eredetiségi nyilatkozat

Alulírott Hartmann Gergely

[REDACTED] a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
Doktori Iskola doktorjelöltje kijelentem, hogy a „Betonba
álmódni a holnapot” című doktori értekezésem saját művem,
abban a megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan
részt, amelyet a szó szerint vagy azonos tartalommal, de átfo-
galmazva más forrásból átvettem, egyértelműen, a forrás meg-
adásával megjelöltem.

Kijelentem továbbá, hogy a disszertációt saját szellemi alkotá-
somként kizárólag a fenti egyetemhez nyújtom be.

Kelt: Budapest, 2024. április 26.

Hartmann Gergely

Budapest, 2024

Grafikai tervezés: Kozma Dániel, Tarcsa Rebeka
Könyvkötés: Szántó Lilla, Lapozó
Nyomtatás: EPC Nyomda

■ 1. Intézménytörténet ■

I.01.

I.02.

- I.01. A Győriterv soproni irodájának fejbélyegzői
A vállalat neve és szervezeti formája számos alkalommal változott. A soproni fejbélyegzők sorozata e folyamat 1950–1975 közötti időszakának lenyomata.
- I.02. A Győri Tervező Vállalat logója a hatvanas években

- I.03. Irodai életkép az ötvenes évek második feléből
A fotó bal és jobb szélén két testvér, Bircher Oszkár, illetve Bircher László építészek állnak. Az asztalra Géczy Miklós támaszkodik, míg ülve Dér Antalt láthatjuk. Ők mindketten szerkesztőként dolgoztak a Győritervben. Főleg utóbbit, az idősebb és a kivitelezői gyakorlatból érkező szakembert feltétlen tisztelet övezte az irodában közel két és fél évtizedes működése során.
- I.04. A Győriterv egyik kiállítása 1960 körül
A helyszín, az időpont és a fotón szereplő tervek sem azonosíthatóak be egyértelműen. Egyedüli kivételt képez ez alól a jobb alsó sarokban lévő fotósorozat, amelyen a Cserhalmy József által tervezett, 1957-re elkészült Bercsényi ligeti iskolát láthatjuk.

I.03.

I.04.

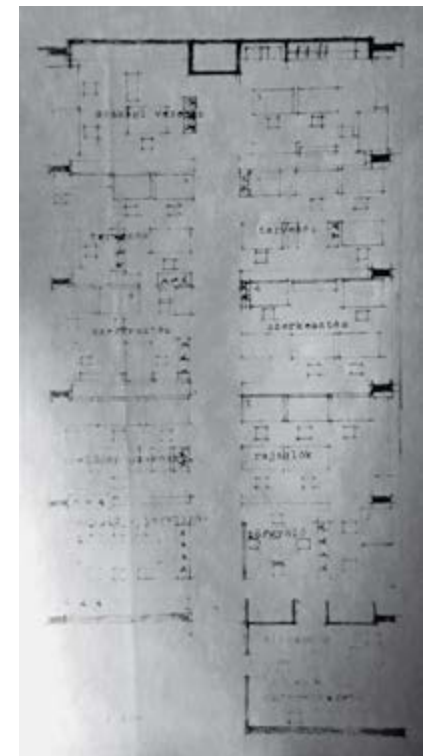
I.05.

I.06.

I.07.

I.08.

I.05–0.8.

A Győriterv székháza

A vállalat központja 1958-ban költözött a győri Bajcsy-Zsilinszky út 44.-be [I.05.]. 1965-re épült fel a székház bővítése a Czuczor Gergely utca felé Bircher László tervei szerint [I.06.].

A korszerűnek számító, egyterű irodákban kezdetben szintenként egy műterem kapott helyet [I.07.]. Az alaprajzi sémán egy ilyen irodaszint vázlatos elrendezését, ülésrendjét láthatjuk [I.08.].

I.09.

I.10.

I.11.

I.12.

I.09–12.

A Győriterv központi székházának egyterű irodájában még teljes leterheltséggel dolgoznak a tervezők, szerkesztők és rajzolók a hetvenes évek derekán [I.09–11.], de a kilencvenes évek legelején már szinte több a megüresedett, mint a foglalt rajzasztal [I.12.].

I.13.

I.14.

I.15.

I.16.

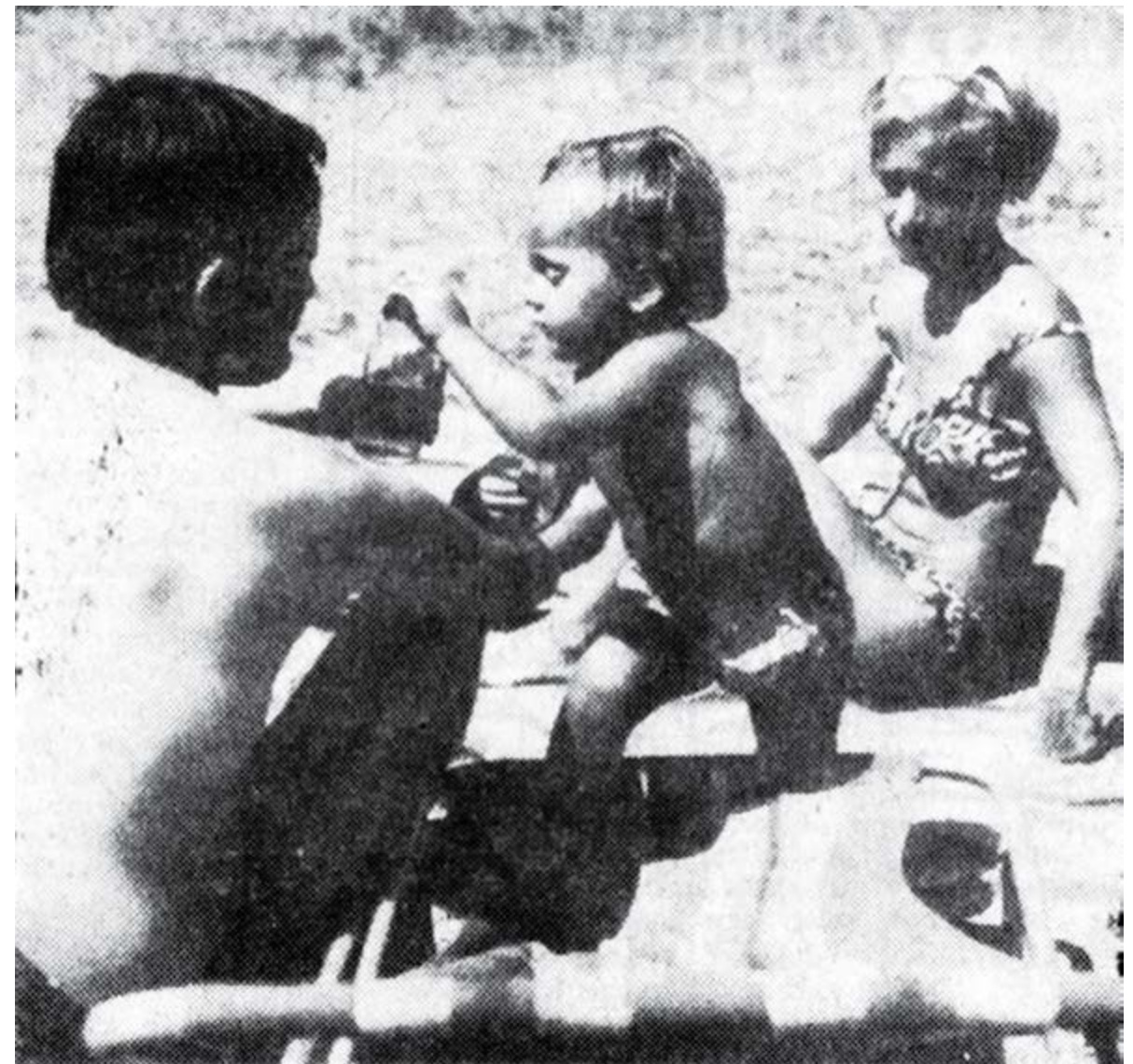
I.13–16.

A tervezők munkáját számos „szolgáltatás” segítette. Győrben működött például a Dunántúl legnagyobb műszaki könyvtára [I.16.]. A makettkészítő műhelynek szintén kiemelt szerepe volt. Láthatjuk, ahogyan Adyváros egy 1968 körül készült tervváltozatának makettjét mutatják be büszkén az alkotók [I.14.]. Balról jobbra haladva Alexovics László (modellező), Fátay Tamás (vezető tervező), Cseke Rudolf (modellező), valamint Hofmann Antal (földmérő) szerepel a képen.

I.17.

A dolgozók körében évtizedeken át népszerű helynek számított a vállalat csónakháza a győri Mosoni-Duna partján. Itt éppen Bodrossy Attilát és családját láthatjuk 1971-ben.

I.17.

I.18.

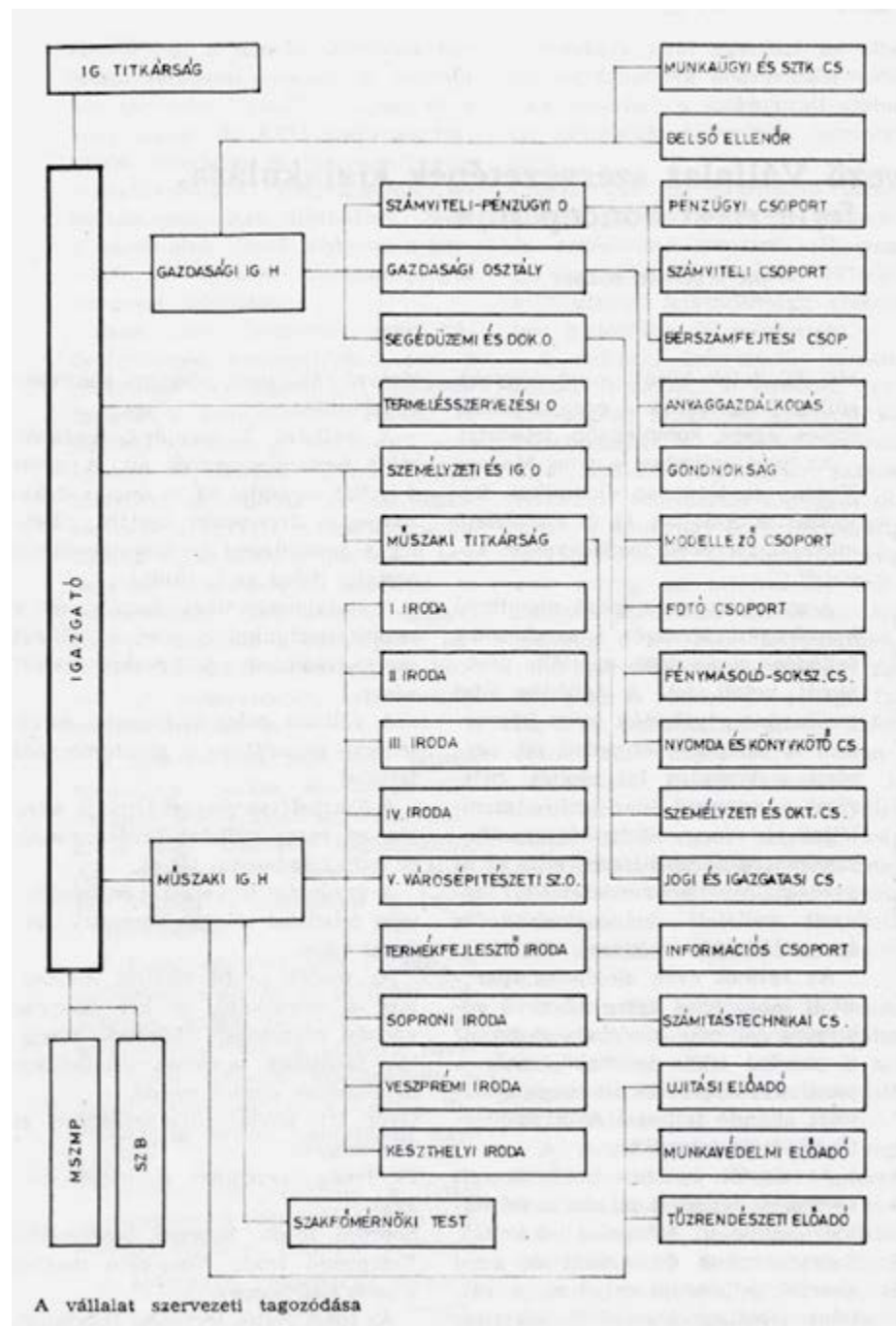
I.19.

I.20.

I.18–20.

Győritervek nyilatkoznak a rádióknak 1972-ben: bal oldalon Fátay Tamást, középen Gedeon Miklós főmérnököt, jobbján pedig Wyberál Lászlót, a GYÁÉV műszaki igazgatóhelyettesét látjuk [I.18.]. 1978-ban ünnepelte a vállalat 25 éves fennállásának évfordulóját [I.19., I.20.]. Vincze Kálmán igazgató mond beszédet a győri városháza tanácstermében összegyűlt alkalmazottaknak.

I.21.

I.22.

Év	Váll. létszám	Megyei irodák	Összesen
1950. X. 1.	58	—	58
1951. átlag	98	141	239
1952. átlag	110	175	285
1953. átlag	143	194	337
1954. átlag	163	—	163
1955. átlag	169	—	169
1956. átlag	169	—	169
1957. átlag	164	—	164
1958. átlag	182	95	277
1959. átlag	189	193	382
1960. átlag	210	198	408
1961. átlag	216	—	216
1962. átlag	220	—	220
1963. átlag	266	—	266
1964. átlag	297	—	297
1965. átlag	332	—	332
1966. átlag	343	—	343
1967. átlag	350	—	350
1968. átlag	393	—	393
1969. átlag	430	—	430
1970. átlag	480	—	480

I.21-22.

A vállalat 1972-ben kialakult intézményi struktúrájának diagramja 1978-ból, illetve létszámadatai az 1950-1970 közötti időszakból.

I.23-26.

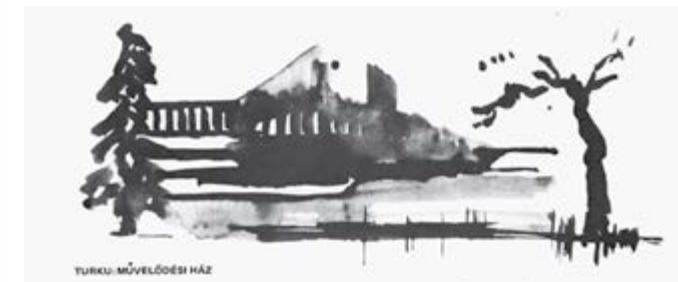
Finnországi benyomások

1977 októberében az ÉVM szervezésében Helsinkiben nyílt kiállítás több hazai tervezővállalat munkájából, amelyen a Gyóriterv is bemutatkozhatott. Stark György, a személyzeti osztály vezetője utazhatott ki ez alkalmából Finnországba, aki a benyomásait akvarelleken és grafikákban rögzítette. A kiállításról sajnos nem maradt fenn fotóanyag.

I.23.

I.24.

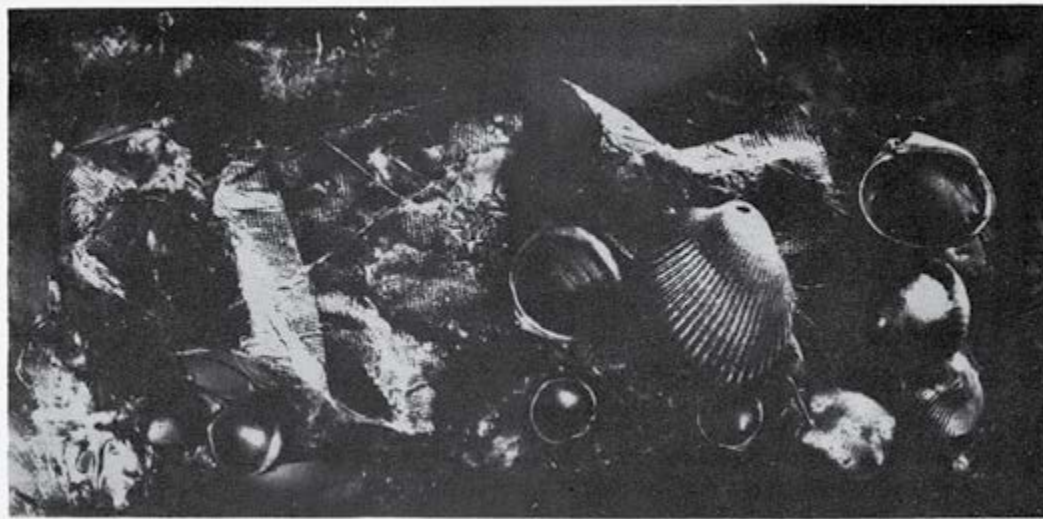

I.25.

I.26.

PAJOR TAMÁS: TENGER (KOMPOZÍCIÓ)

I.27.

I.29.

I.28.

I.30.

I.27–30.

Győritervesek kiállítása 1978-ban
A vállalat tizennyolc „amatőr művész” munkatársának mintegy 80 alkotásából nyílt kamaratárlat Győrben 1978-ban. Érdekes, hogy a kiállítók között alig találunk építész; legtöbbjük szerkesztő, rajzoló vagy éppen adminisztratív alkalmazott volt.

■ 2.1.

Winkler Oszkár ■

2.1.01

2.1.01.

Károly-kilátó (1934)
Winkler Oszkár pályázaton nyerte el a soproni Károly-magaslatra felépítendő új kilátó tervezésének a megbízását. Az alkotás megvalósulása után egy csapásra ismert és keresett tervező lett szülővárosában, és országosan is felkeltette maga iránt a figyelmet.

2.1.02–05.

Épületei az 1940-es évekből

Számos családi ház és ipari épület mellett jelentős középületek tervezésére is megbízást kapott a negyvenes években. Kiemelkedő építészeti alkotása a Matematikai és Ábrázológeometriai Tanszék épülete a Soproni Egyetemen 1941-ből [2.1.02.]. A domonkosok diákotthonát 1943 év végén adták át a soproni Lőverekben [2.1.03.]. A háború miatt húzódott a kecskeméti OTI-rendelőintézet átadása 1948-ig, amelyet még 1941-ben tervezett Hegedüs Bélával és Schall Józseffel [2.1.04., 2.1.05.].

2.1.02.

2.1.03.

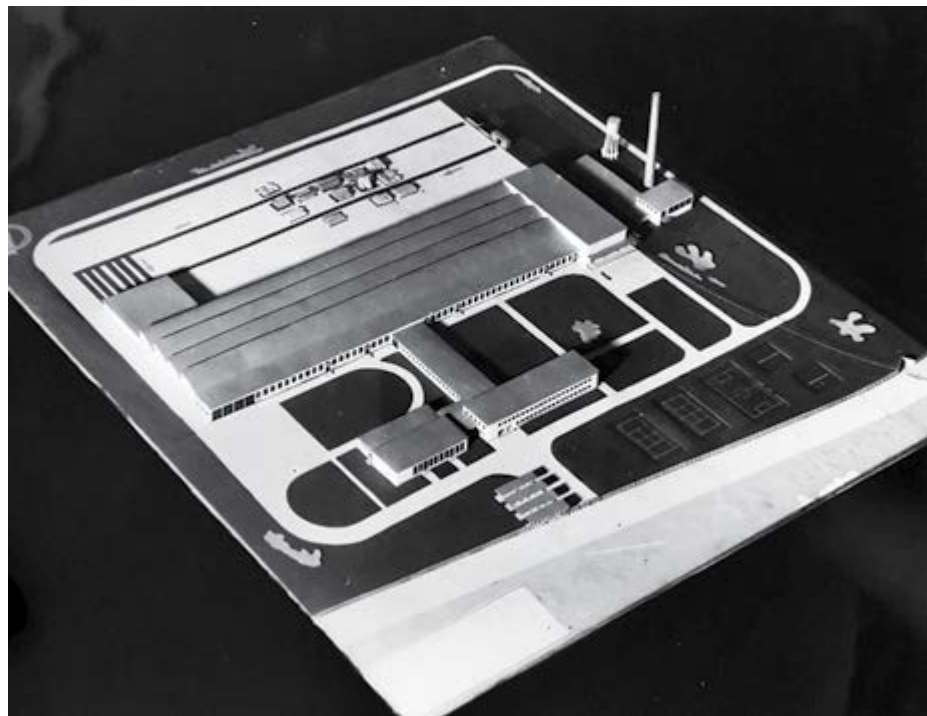

2.1.04.

2.1.05.

2.I.06.

2.I.07.

2.I.08.

2.I.06–08. Épületesztalosáru-gyár, Sopron (1950–1951)
 A soproni tervezőiroda fontos és rendkívül komplex korai megbízása volt az épületesztalos termékeket gyártó üzem tervezése. Az üzem csarnoka helyszínen előregyártott vasbeton elemekből épült fel. Az ezt kiszolgáló iroda- és öltözőépület mellé egy színpaddal ellátott „kulturterem” is felépült.

2.I.09.

2.I.I0.

2.I.II.

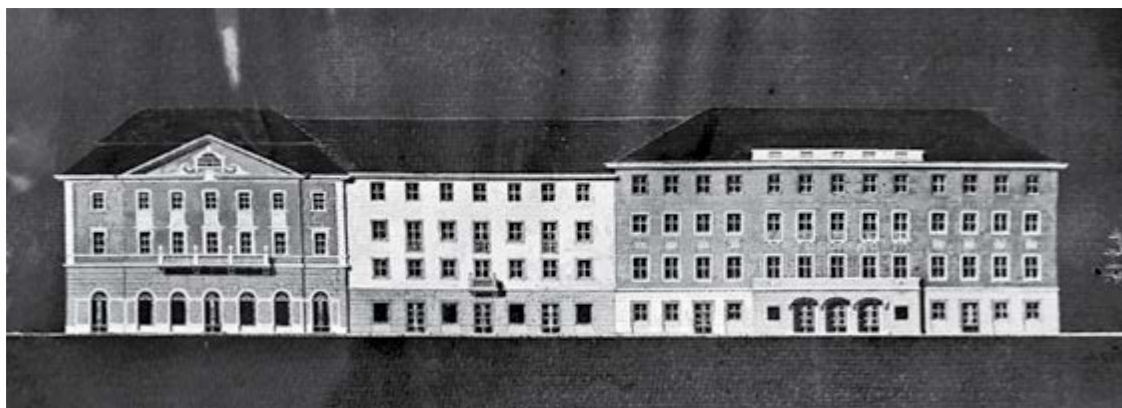
2.I.I2.

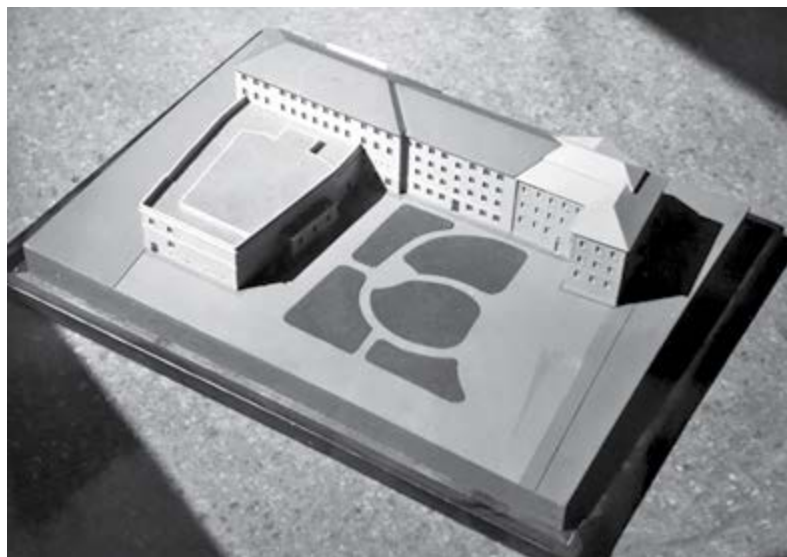
2.I.09-12.

Textilesek Kultúrháza, Sopron (1950-1951)

Winkler meghatározó középülete már a szocialista realista korszakba átnyúlva készült el. Külső megjelenése azonban inkább eredeztethető a negyvenes évekre is jellemző stílusából, mint a bizonyos építészeti elemek kényszerű alkalmazásából. Mindez a Németh István által tervezett enteriőrje már kevésbé mondható el.

2.I.13.

2.I.14.

2.I.13–14.

Lakóépületek gyógyszertárral és filmszínházzal, Zalaegerszeg (1955)
A már javában a szocreál időszakban tervezett épület homlokzata Winklerre nem jellemző módon nem tükrözi a terv „belső tartalmát”: bár egy ütemben épült, három háznak mutatja magát, miközben a (maketten jól kivehető) mozi jelentőségéhez mérhető középületként való megjelenése is elmaradt.

2.I.15.

2.I.15.

Tizenkét tantermes gimnázium, Celldömölk (1954–1957)
A gimnázium épületének megjelenése rendkívül szűkszavú, mégis megfelel a szocreál formálás elvárásainak, miközben szinte funkcionalista módon tükrözi az alaprajzot: a homlokzatról egyértelműen leolvasható például az ablakok négyes csoportosításának köszönhetően a tizenkét darab tanterem helye.

2.I.16.

2.I.17.

2.I.18.

2.I.19.

2.I.16–19. Winkler néhány épülete a hatvanas évekből
Pártszékház Zalaegerszegen (1958–1960) [2.I.16.], illetve Nagykanizsán (1961) [2.I.17.],
KISZ-kultúrház Sopronban (1960) [2.I.18.], valamint egy nyolctantermes általános
iskola szintén Sopronban (1965–1968) [2.I.19.].

2.I.20.

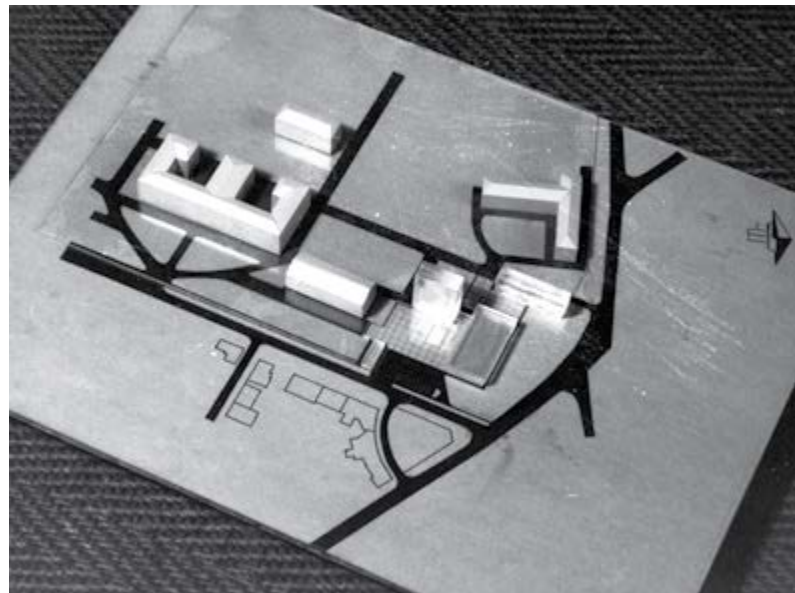

2.I.20.

Csoportkép a soproni egyetem oktatóival és hallgatóival
Winkler Oszkár az ülő sorban balról a negyedik.

2.I.21.

2.I.22.

2.I.21–22.

A soproni egyetem fejlesztési terve (1964)
Az Erdészeti és Faipari Egyetem fejlesztésére Cserhalmy Józseffel
közösén készített tanulmányterv oktatási és adminisztratív épülettel,
kollégiummal és könyvtárral egészítette volna ki a kampuszt.

2.I.23–25.

Várkerület 96/a szám alatti OTP-lakóépület, Sopron (1966–1969)
A ház tervezése során számos kompromisszumot kellett Winklernek meghoznia: az épület
a beruházó elvárásai mentén túl zömökké és darabossá vált, és bütühomlokzata is túl
sematikusra sikerült. Mindeközben Winkler eleve nem értett egyet a bombatalálat miatt
megszakadt házornak a csak részleges visszaépítéséve. A város kívánsága volt, hogy az
előkerült ún. „Nagyrondelta” szabadon érvényesülhessen.

2.I.26.

Winkler Oszkár nyugdíjas éveiben.

2.I.23.

2.I.24.

2.I.25.

2.I.26.

■ 2.2.

Lakatos Kálmán ■

2.2.01.

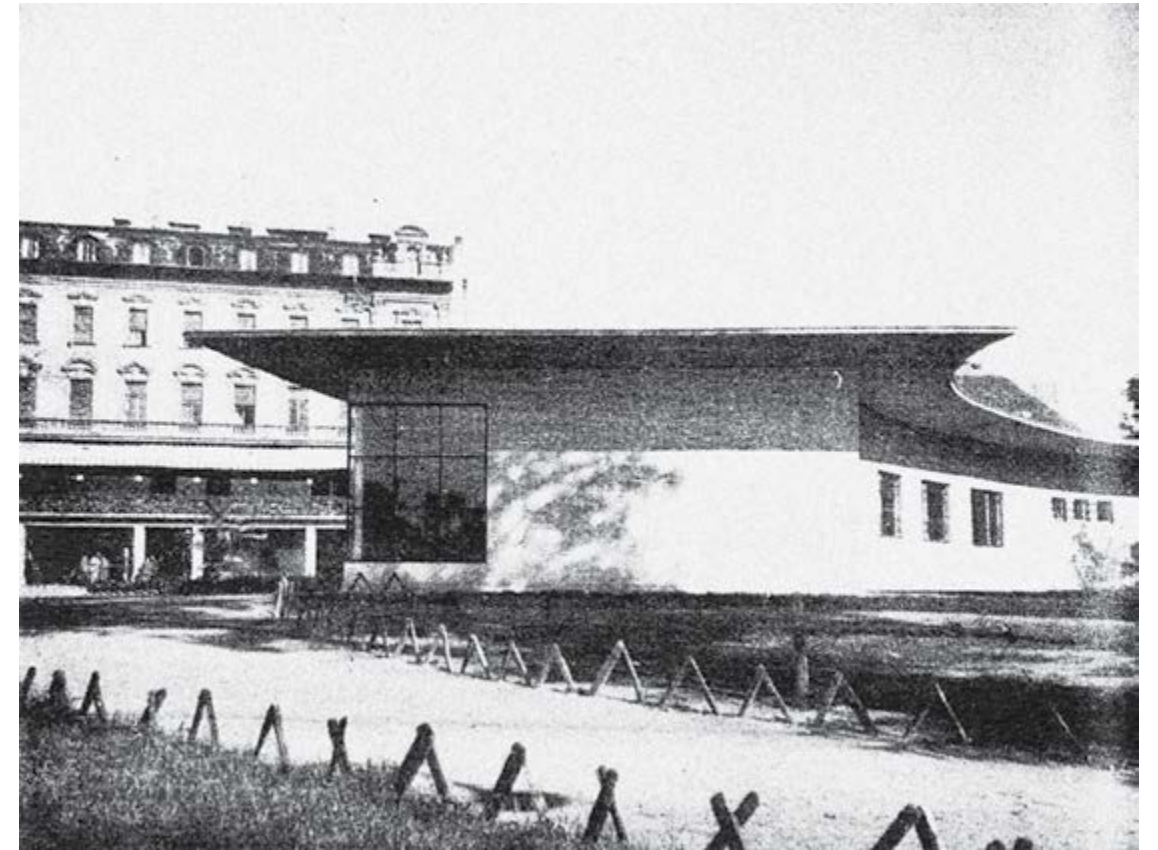

2.2.02.

2.2.03.

2.2.04.

2.2.05.

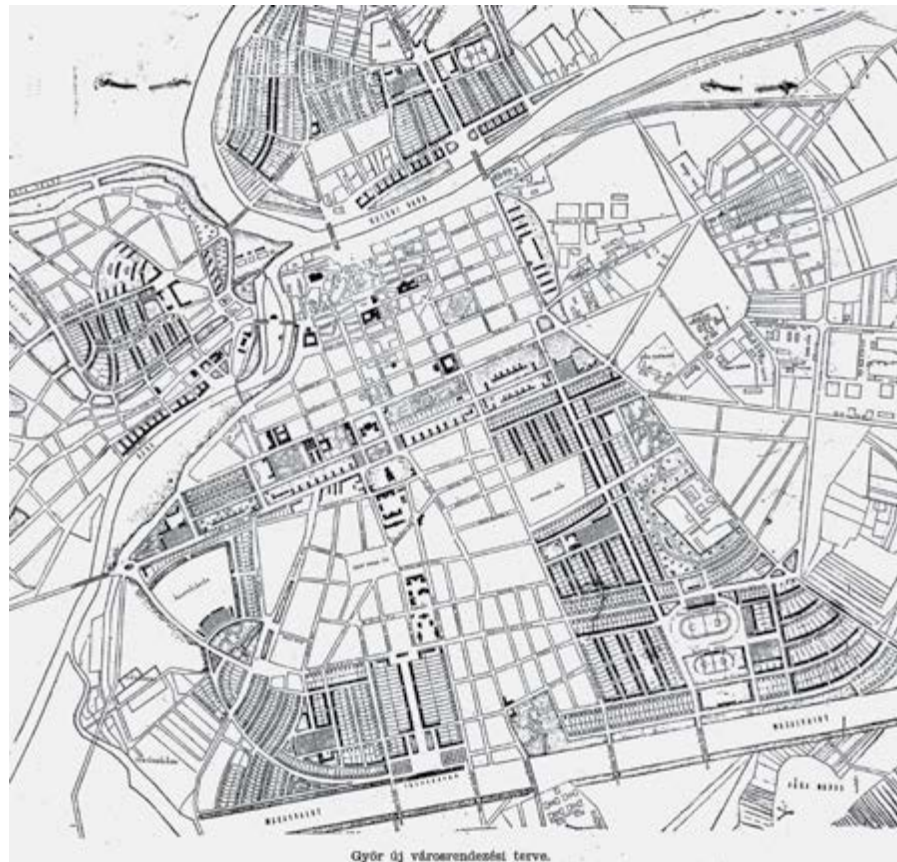
2.2.01. Lakatos Kálmánról ma számunkra csupán ez az egy fotó ismert, amely 1956-ban készült az Ybl-díj elnyerésében alkalmából.

2.2.02–05. Két meghatározó munka 1938-ból Ugyanazon évben készült el az OTI győri rendelőintézete, valamint az IBUSZ idegenforgalmi pavilonja. Lakatosnak e két modern épülete helyben szemléletformáló volt, sőt mit több, a könnyed, elegáns pavilont ma minden bizonnyal korának országosan is kiemelkedő alkotásaként tartanánk számon, ha 1971 körül le nem bontják.

Budapest—Bécs új műútja
100.000 lakosú város központja

2.2.06.

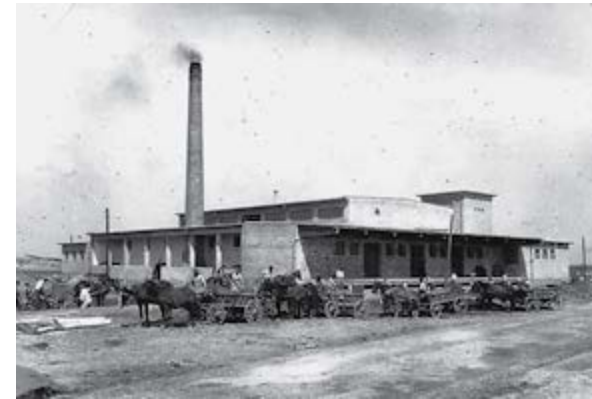
Győr új városrendezési terve.

2.2.07.

2.2.06–07. Győr nagyszabású rendezési terve 1947-ből
Az elképzelés számos izgalmas pontja közül kétségtelenül a leglátványosabb a várost átszelő vasúti pálya délebbre helyezése, valamint az így felszabaduló területen egy új városközpont létesítése lett volna. Mindez nem valósult meg, de a terv magas minőségén múlt, hogy Győr – a vidéki városok közül egyedülként – helyben tarthatta városrendezésének feladatát 1948 után.

2.2.08–10. Az ötvenes évek kenyérgyárai

A Győritervben Lakatos feltehetően már az alapítás évében elkezdett dolgozni kenyérgyárak tervezésén. Az első dunaújvárosi üzem [2.2.08.] 1951-es átadása után épült még néhány hasonló méretű és kialakítású, például 1952-ben Komlón [2.2.09.], 1955-től új, nagyobb léptékű és igényesebb megjelenésű gyárak típusterve készült el. Ilyen volt például siófoki is, amelyet építészeti értékei és helyi védettsége ellenére a közelmúltban lebontottak [2.2.10.].

2.2.08.

2.2.09.

2.2.10.

2.2.II.

2.2.I2.

2.2.I3.

2.2.I4.

2.2.II–I4.

Szent István úti lakótelep (1951–1952)

Lakatos beépítési terve alapján a lakótelep 1950–1952 körül épült fel különböző építészek (típus) terveinek felhasználásával. Közülük építészeti szempontból kiemelkednek a terület északi részén felépült lakóházak, amelyek tervezője ma még ismeretlen [2.2.I2.]. A Schall József és munkatársai által tervezett egyik „bivaly” típusú terv előtt Wagner László köz és gőzfürdőjét (1948–1951) is láthatjuk [2.2.I4.]. A rendezési terven a lakótelepet körülvevő, soha meg nem valósultak elemek a leginkább figyelemre méltóak: például a nagyvonalú parkrendezés, valamint a felette futó, lábakra állított, modernista városi autótűt, amelyek fesztelensége ráadásul szöges ellentétben áll a kép felső részén megjelenő, szocreál homlokzatú házak monoton sorával [2.2.II.].

2.2.I5–I6.

Malomligeti lakótelep (1952–1955 k.)

A három épületből álló kislakótelep beépítési terve, valamint a B jelű épület kialakítása fűződik Lakatos nevéhez. Ez utóbbit számos szocreál elemmel díszítette, amelyek közül talán a Corvin utca tengelyébe került „huszártorony” a legemlékezetesebb. A parkot körülvevő lakótelep egyébként kifejezetten városias, jó hangulatú mind a mai napig. Fátay Tamásnak az alig öt évre rá, 1960-ra elkészült „hétemeletes”-ével összevetve kifejezetten feltűnő a két korszak közötti gyors váltás.

2.2.I5.

2.2.I6.

2.2.17.

2.2.18.

2.2.19.

2.2.17–19.

Belvárosi foghíjbeépítések (1952–1955)

A győri korzón, a Baross utcán egymás mellett álló, nagyjából azonos kialakítású 20., 22. számú, valamint kissé arrébb a némileg nagyobb 30. számú lakóépületek lapostetős, egyszerű tömegükkel minden feltűnést kerülve simulnak a házsorba [2.2.17–18.]. Az 1955-re az innen nem messze, az Árpád úton elkészült, jóval nagyobb léptékű lakóház érdekessége, hogy annak dacára, hogy típustervet használt fel, Lakatos az utcasarokra elhelyezett egy, a győri belvárosra jellemző sarokerkélyt [2.2.19.].

2.2.20–21.

Két homlokzatterv (1951)

A mai Szent István út északi házsorának beépítését Lakatos öt-, illetve hatemeletes, a szocreál elvárásoknak megfelelő, nagyléptékű lakó- és irodaházak monoton sorával képzelte el. Ezek közül két épületet dolgozott ki részletesebben. Az 1951 körül tervezett irodaház nem valósult meg [2.2.20.], de a „hatemeletes” lakóház felépült. Ez utóbbi homlokzatáról készült, kb. 50x20 cm-es papírmakettjét máig őrzi a győri Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum [2.2.21.].

2.2.20.

2.2.21.

2.2.22.

2.2.23.

2.2.24.

2.2.22–24.

A „hatemeletes” lakóház (1951–1954)
A mai Szent István út északi oldalát korábban jellemzően földszintes és egyemeletes házak sora szegélyezte. Ezek bontásával készült el az új lakóépületek sora, amelyek közül elsőként Lakatos „hatemeletes” épült fel. Kialakítása meghatározta a későbbi beépítés léptékét és módját.

2.2.25–27.

A „hatemeletes” lakóház (1951–1954)

Mind az IBUSZ-pavilon [2.2.27.], mind a „hatemeletes” lakóház Lakatos terve. A könnyed eleganciát a szigorú zártság és a monotonitás váltotta: talán nem is lehetne nagyobb az ellentét két épület között. A korabeli karikatúra azt a kritikát illusztrálja, miszerint annyi ablak és ajtó nyílt a konyhából, hogy azt lehetetlen volt bebútorozni.

2.2.25.

2.2.26.

2.2.27.

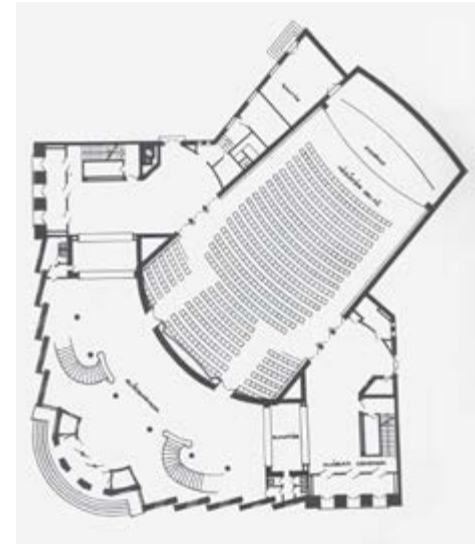
2.2.28.

2.2.28.

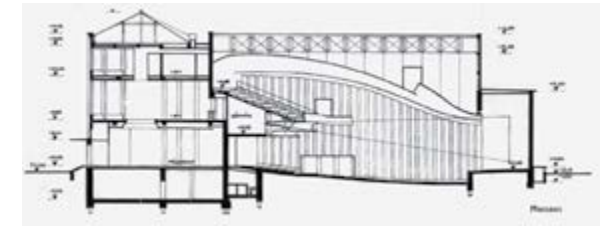
Rendőrség, Győr (1953 k.)
Az Államvédelmi Hatóság egykori épülete a (mai nevükön) Szigethi Attila és Szent Imre út sarkán épült fel. Egyszerű geometriájú, kis léptékében is zárkózott, szigorúságot sugárzó épület, amely ma rendőrségként működik.

2.2.29–32. Filmszínház (1954–1961)

A mozi eredeti terveit Lakatos Kálmán dolgozta ki 1954-re, azonban 1956-os emigrálásáig nem kezdődött el az építkezés. Az általa elképzelt eredeti szocreál megjelenést [2.2.31.] végül Harmati János „modernizálta”. A kis telket mesterien kihasználó alaprajzi elrendezés feltehetően Lakatos elképzelései mentén valósult meg.

2.2.30.

2.2.29.

2.2.31.

2.2.32.

2.2.33.

2.2.34.

2.2.33–35

Filmszínház (1954–1961)

Kis alapterületük ellenére mind az előcsarnok, mind a nézőtér kifejezetten nagyvonalú terek. Az emeletre felvezető két íves lépcső nem csak látványos, de statikai szempontból is érdekes szerkezet. Simó József Győr történetét ábrázoló kerámiaalkotását sajnos a 2001-es felújítás óta gipszkarton fedí, de szerencsére a nézőtér enteriőrje jórészt megmaradt. Az épület ma koncertteremként üzemel.

2.2.35.

■ 2.3.

Cserhalmy József ■

2.3.01.

2.3.02.

2.3.03.

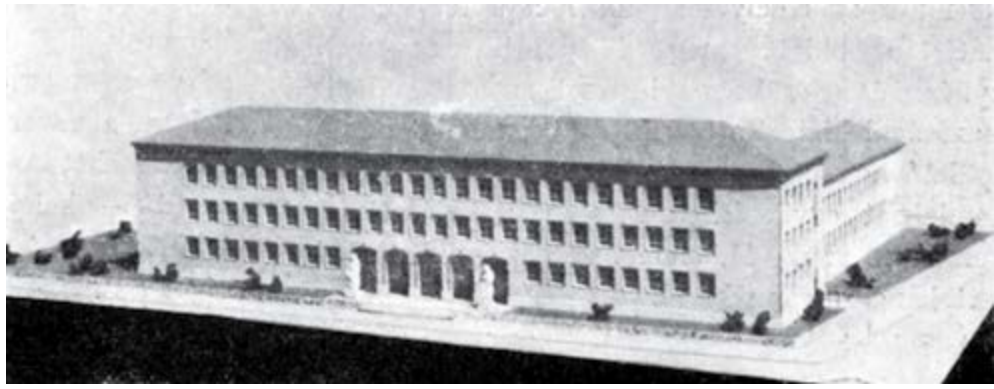
2.3.04.

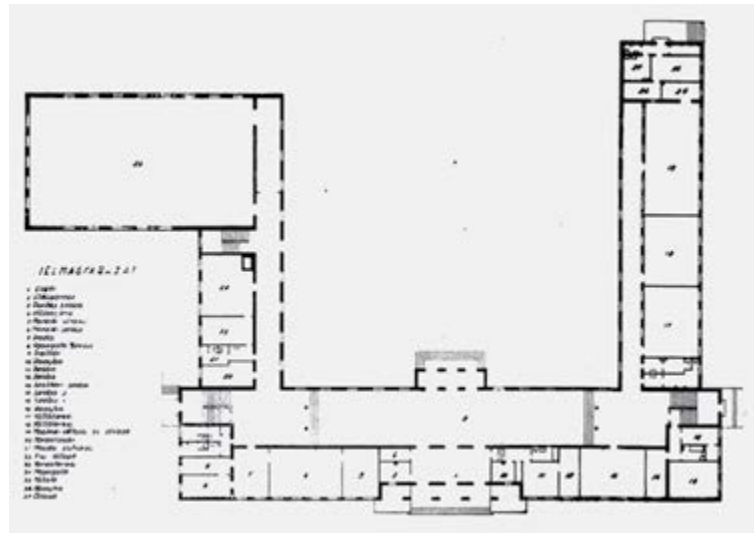
2.3.05.

- 2.3.01. Cserhalmy József és felesége a negyvenes évek legvégén
2.3.02. Malomligeti lakótelep (1952–1955 k.)
A Malomliget A épületét tervezte Cserhalmy, aki mesteréhez, Lakatoshoz képest jóval visszafogottabban alkalmazta a szocreál díszítőelemeket. Épülete a kép bal szélén látható.

- 2.3.03–05. Vagonygyári szerelőcsarnok (1953–1956)
Nem csak Cserhalmy József, de a fiatal Győriterv számára is hatalmas kihívás volt az új vagongyári csarnok megtervezése. Az igényes homlokzatburkolattal kialakított és vasbeton szerkezete miatt is figyelemre méltó alkotást 2003-ban bontották le.

2.3.06.

2.3.07.

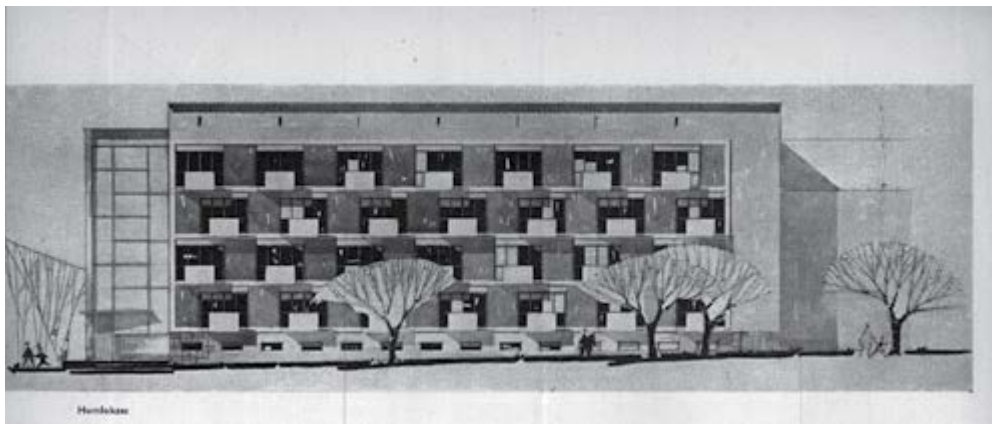

Köszönjük építő munkádat!

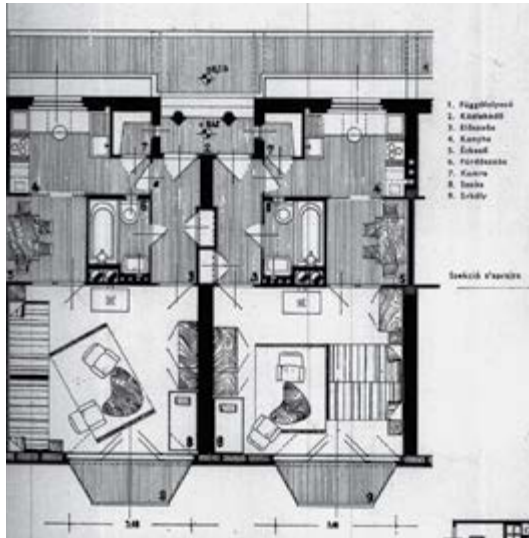
Bercsényi ligeti iskola
tanulói

2.3.08.

2.3.06-08. Bercsényi ligeti iskola (1954–1957)
Az eredetileg egy szinttel magasabbra, és két hátranyúló szárnyal tervezett iskola [2.3.06–07.] végül szerényebb programmal valósult meg [2.3.08.]. Ezzel együtt Cserhalmy kiemelkedő alkotása, amely bár a szocreál időszakban készült, pontosan mérlegelt, emberközeli arányaival, józanul alkalmazott díszítéseivel, valamint minőségi anyaghasználatával a korszak funkcionálisan is kiemelkedően jól sikerült példája.

2.3.09.

2.3.10.

2.3.II.

2.3.09-II.

34 lakásos társasház (1958–1959)
A hatvanas évek optimista könnyedségével megfogalmazott épület talán Cserhalmy legfelszabadultabb alkotása, amelynek alaprajzi elrendezése is előremutató.

2.3.12-13.

OTP-lakóház (1959–1962)

1962-re épült fel arra a telekre, ahová Lakatos Kálmán eredetileg szocreál irodaházat tervezett. A mai Szent István útra néző oldala higgadságával és jó arányaival tűnik ki, amelyet funkcionálisan és formailag is jól kiegészít a hátsó homlokzat mozgalmasabb megjelenése.

2.3.12.

2.3.13.

2.3.14.

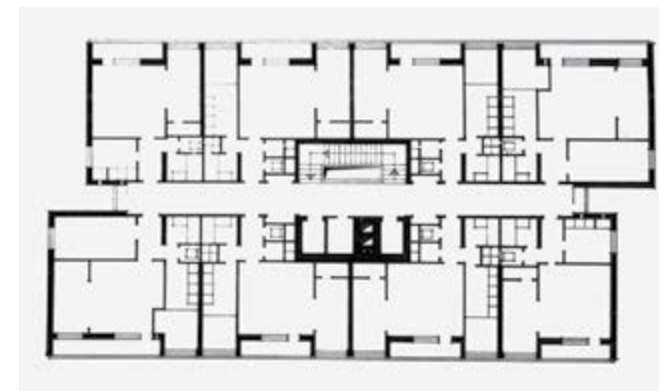
2.3.15-18.

Tízemeletes lakóház (1965-1968)

Cserhalmy ezen a tízemeletes lakóépületén tudta leginkább előnyére fordítani angliai útjának tapasztalatait. A ház karakán megjelenését a jó arányban szerkesztett homlokzati ritmusok rendje fogja össze. Az alsó szint nyerstéglából, valamint az oldalbütük deszkaszalus látszóbetonból készült felületeiben még az angliai brutalizmus legjobb hagyományaira is ráismerhetünk.

2.3.15.

2.3.16.

2.3.17.

2.3.18.

2.3.14.

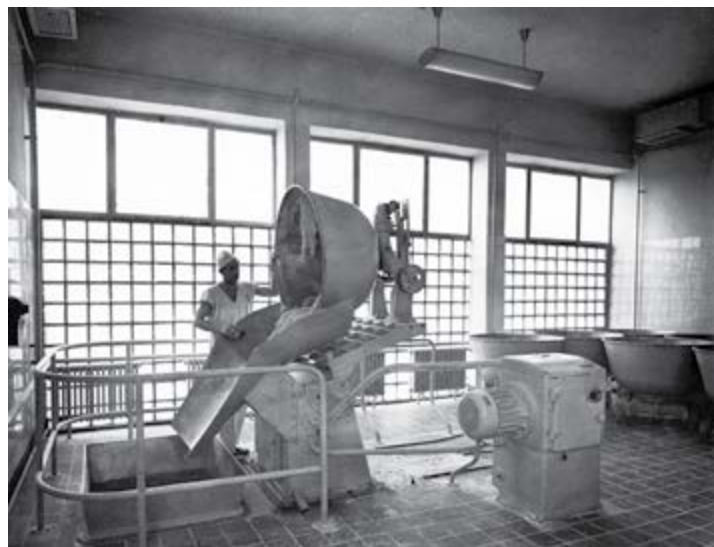
Lakóház a Csaba utcában (1964)
Az eredetileg Horváth Andor által készített tervekét Cserhalmy némileg átdolgozta, miután megvette a ház egyik lakását. Családjával itt lakott egészen élete végéig.

2.3.19.

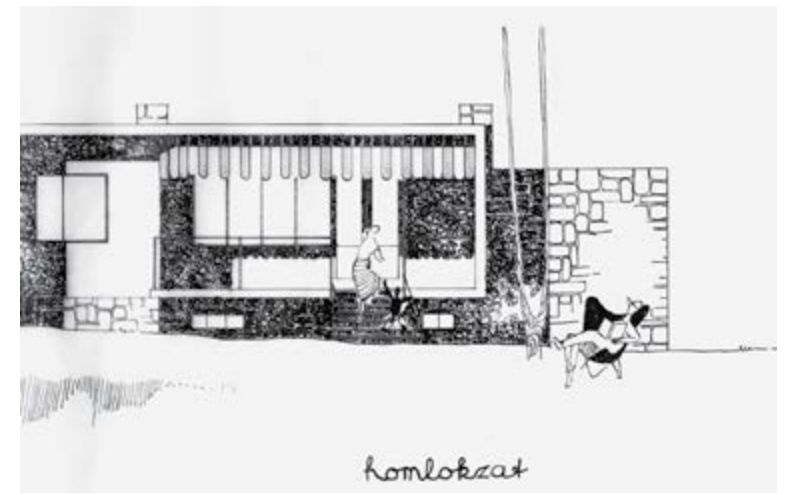
2.3.20.

2.3.21.

2.3.19–21.

Kenyérgyárak a hatvanas évek első felében
A Győritervben készült mintegy másfél száz sütőüzem terve közül építészetileg talán ez a típus a legizgalmasabb. Salgótarjánban [2.3.19.], Vácott [2.3.20.] és Kazincbarcicán biztosan felépült ez a változat. Ekkora a kenyér már legnagyobb részben a Pék Gyula gépész által kidolgozott automatizált technológiai soron készült.

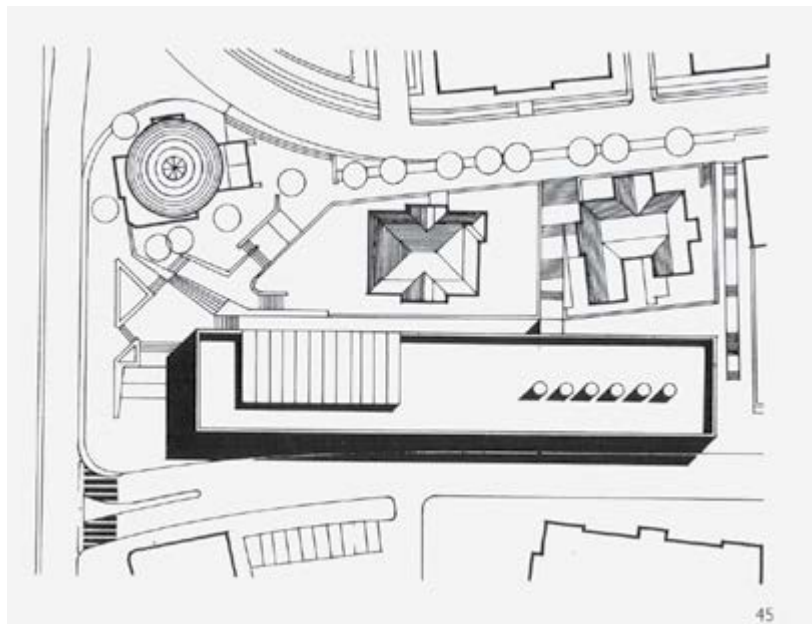
2.3.22.

2.3.23.

2.3.22–23.

Nyarló a hatvanas évekből
Cserhalmy egész szakmai életútját a Győritervben töltötte, magánmegbízásokat szinte egyáltalán nem vállalt. Kivételnek számít ez a révfülöpi nyarló, amelynek terve és fényképe fennmaradt a hagyatékában. Építésének éve nem ismert.

2.3.24.

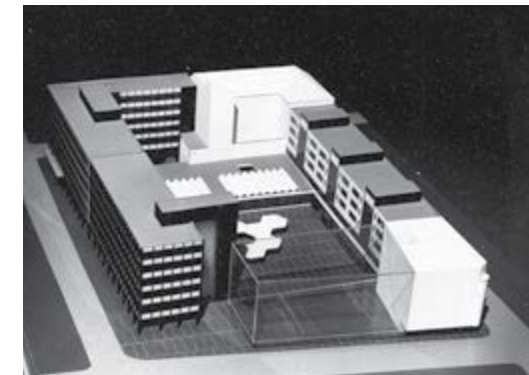
2.3.25.

2.3.24–25.

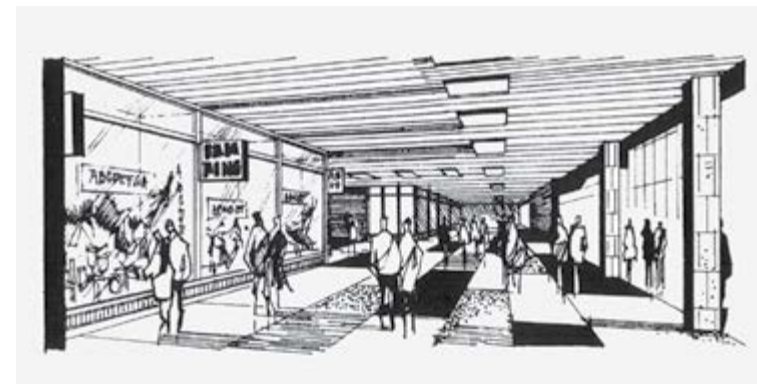
Balatonfüredi Idegenforgalmi Központ (1966)
Lőrincz Józseffel közösen készített tervpályázatuk ugyan első díjat kapott, de megvalósítására nem került sor. A fennmaradt terveken Cserhalmy „költőibb” építészeti nyelvezetét hiába keressük, azon inkább Lőrincz konokul horizontális világát ismerhetjük fel.

2.3.26–29.

A Hungária tömb I. és II. ütemű rekonstrukciója: lakóház, étterem és két irodaház (1963–1967)
A Horváth Andorral, majd Vida Lászlónéval közösen jegyzett épületegyüttes egy teljes belvárosi tömb újjáépítésével készült el. A Baross utcára néző lakóházon Cserhalmy megpróbálta az angliai útján, az újjáépülő Coventryben szerzett tapasztalatait Győrbe átültetni. Többek között a raszterhomlokzat monotonitása, vagy az árkádsor jelenléte ugyanakkor a győri belváros történeti közegében erősen megkérdőjelezhető végeredményt hozott.

2.3.26.

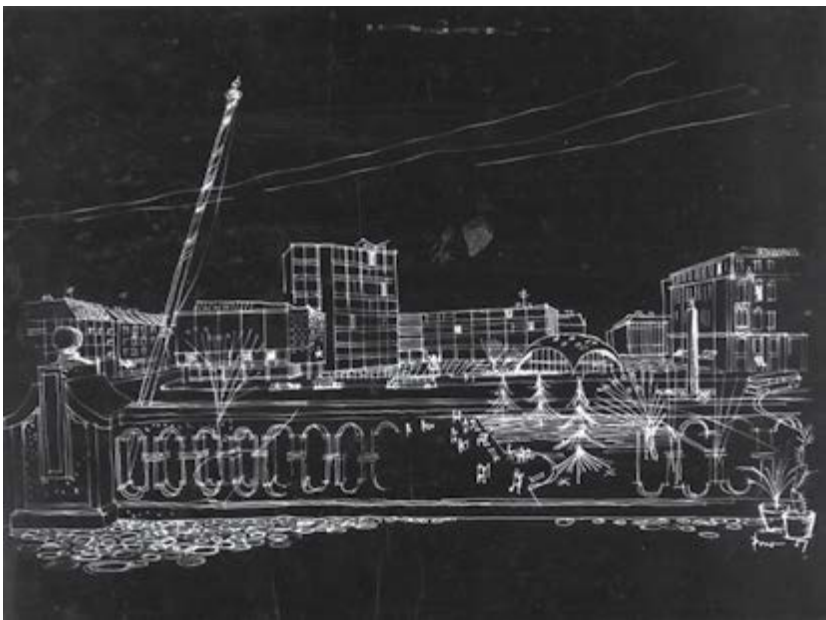

2.3.27.

2.3.28.

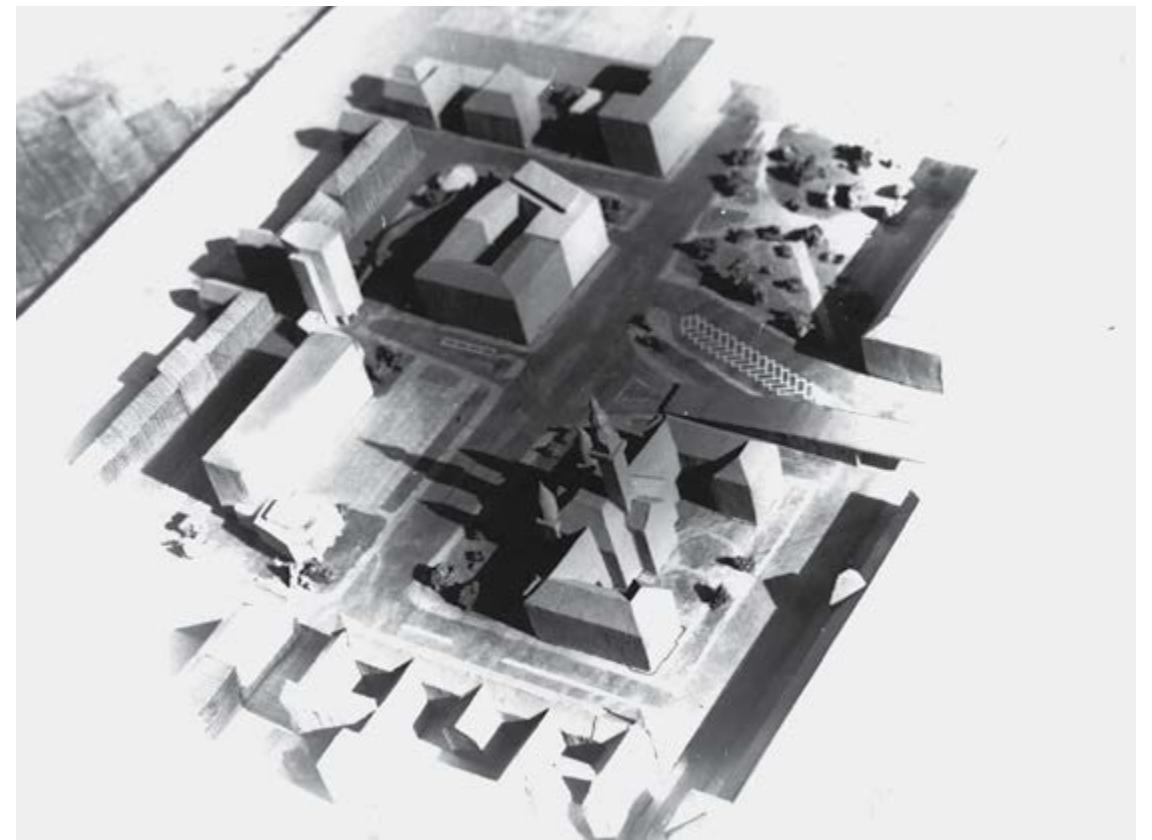
2.3.29.

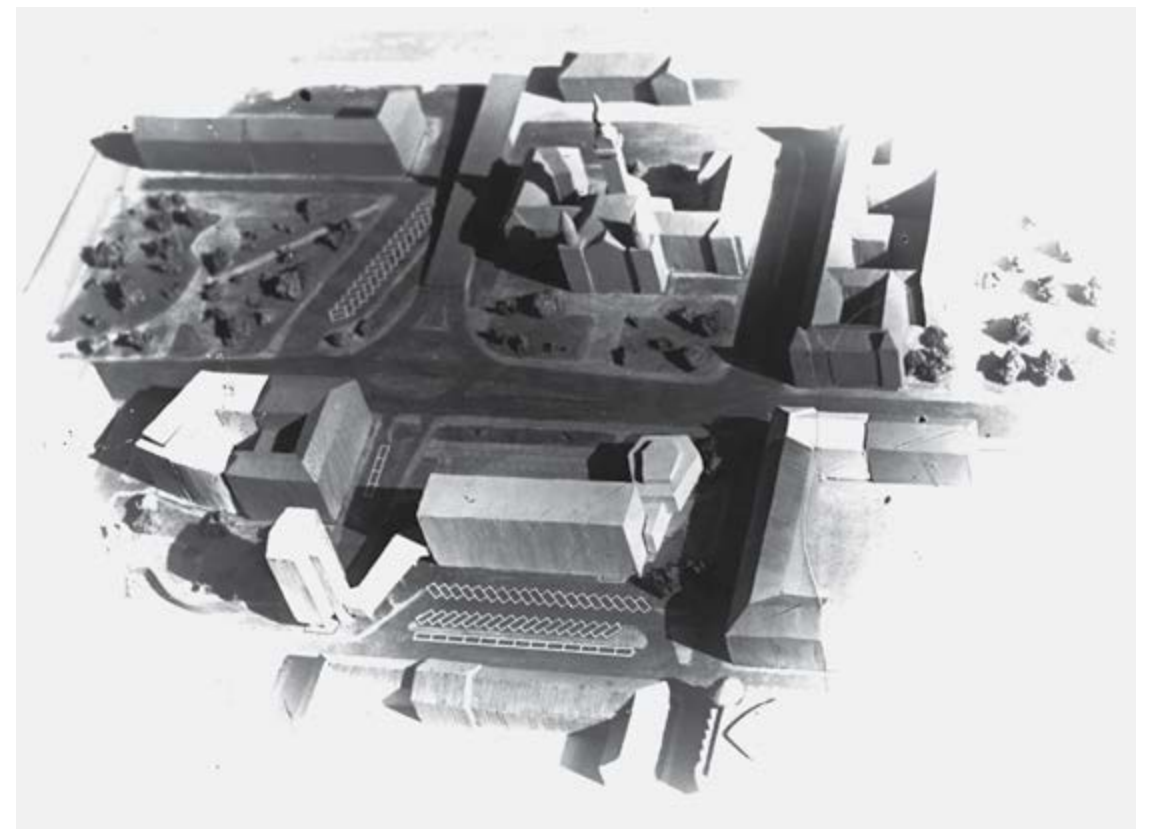
2.3.30.

2.3.31.

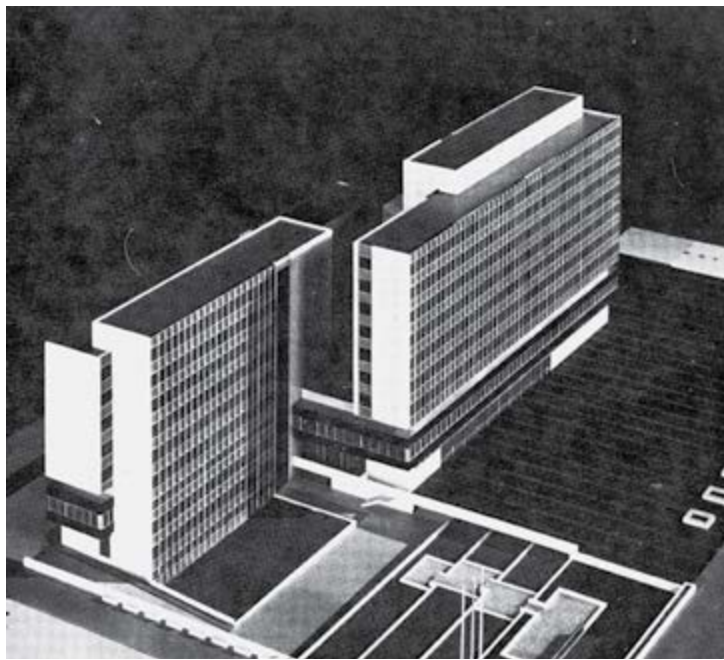

2.3.32.

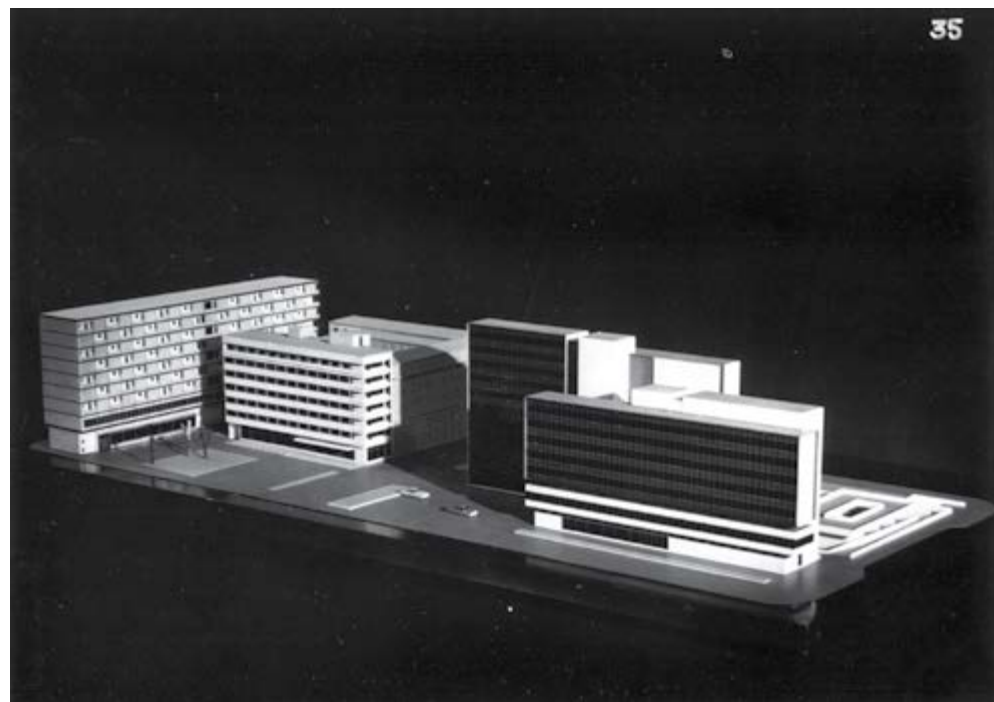

2.3.33.

2.3.30–33. A győri városközpont rendezésének tervpályázata (1957)
 Az építészeti megmérettetésen első díjat ugyan nem adtak ki, de két tervet egyaránt másodikként rangsoroltak. Borvendég Béla és Ulrich Ferenc (Szegedi Tervező Vállalat) terve leginkább építőművészeti kvalitásaival [2.3.30–31.], míg Cserhalmy József és Hegyi György javaslata egyéb értékei mellett főként a forgalmi rend megoldásával emelkedett ki a mezőnyből [2.3.32–33.]. Utóbbi terven számunkra a Baross utca felé tervezett magasház elképzelése különösen is figyelemre méltó.

2.3.34.

2.3.35.

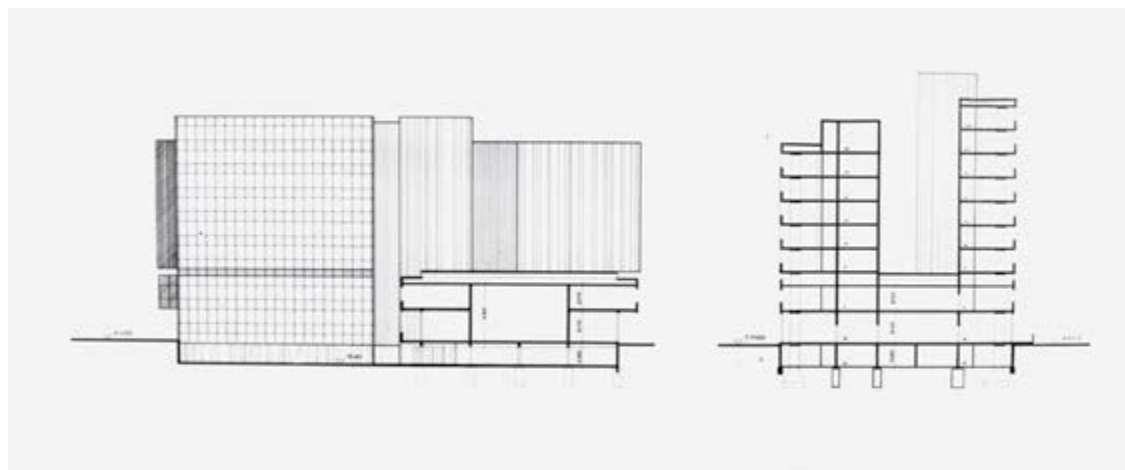
2.3.36.

2.3.37.

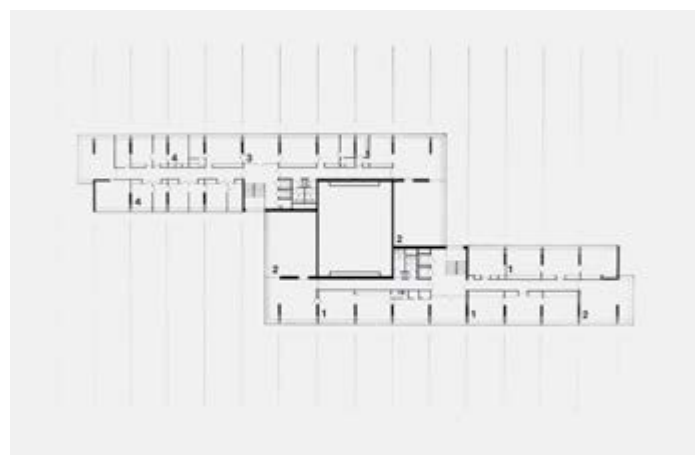

2.3.34-37.

A városközpont irodaháza (1968-1971)
 A városházával szemben lévő tömbök átépítésével képzelték el mind az építészek, mind a városvezetők Győr új, korszerű centrumának kialakítását. Ennek legfőbb eleme a városközponti irodaház, amelyet Cserhalmy mellett a terület városrendezését irányító Fátay Tamás tervezett.

2.3.38.

2.3.39.

2.3.40.

2.3.41.

2.3.42.

2.3.43.

2.3.44.

2.3.38–44.

A városközpont irodaháza (1968–1971)

A Megyei Tanács és a Vízügyi Igazgatóság költözött a két részre tagolt épületbe. Külső megjelenésének legjellegzetesebb eleme a Fémmunkás Vállalat függőyfala, amelyet kék színű, Belgiumból importált üvegtáblákkal tettek egyedivé. Belső tereibe számos képzőművészeti alkotás készült. Az épület előtt kialakult terebélyes fórum máig nem kapcsolódott be a város vérkeringésébe.

2.3.45.

2.3.45.

Az új győri városközpont légifelvételen
Az 1972 körül készült felvételen a mai Szent István út mentén
teljesen újjáépült belvárost láthatjuk középen a leghangsúlyosabb
elemmel, a városközponti irodaházzal.

2.3.46.

Cserhalmy József 1972-ben. A kép feltehetően az Ybl-díj átvételekor készült.

2.3.46.

2.3.47.

2.3.48.

2.3.49.

2.3.50.

2.3.47-50.

SZOT Üdülő, Sopron (1968-1973)

A hotel gigantikus hajóként horgonyzik a soproni Lőverek lábánál. A homlokzat jellegzetességét a szobák előtti erkélyek vízszintesen futó mellvédsávjai adják, a tömeget pedig a hegyoldal felőli lépcsőzetes kialakítás teszi minden mással összetéveszthetlenné.

2.3.51-52.

„Modellház” (1983)

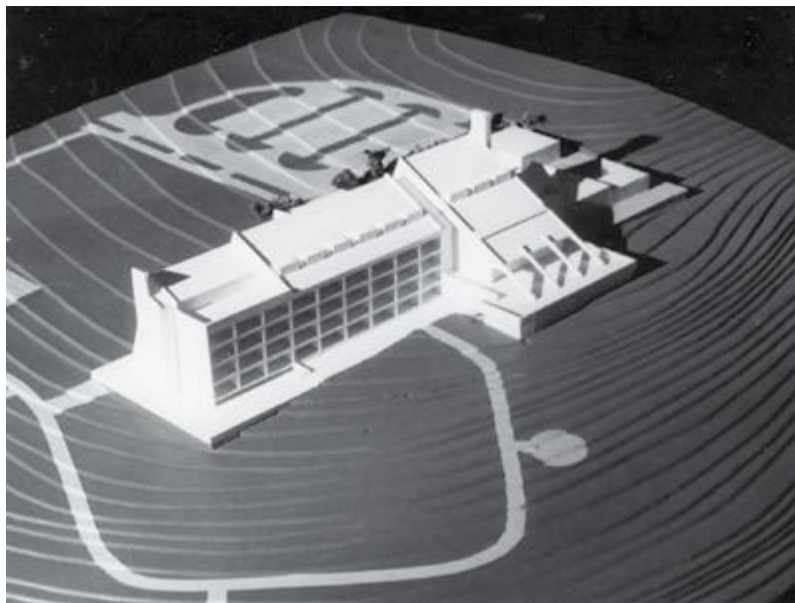
A Hungária-tomb átépítésének utolsó eleme az 1983-ban átadott „Modellház” volt. Nevét az emeleten található ruhaüzletről kapta. A földszintjén lévő Merkur üzletben autókát lehetett vásárolni, míg negyedik emeletére a Győriterv II. számú irodája költözött. Ez lett egyúttal a Győriterv legtovább fenntartott helyszíne is, ahová az egyre inkább a zsugorodó cég 1992-ben visszavonult.

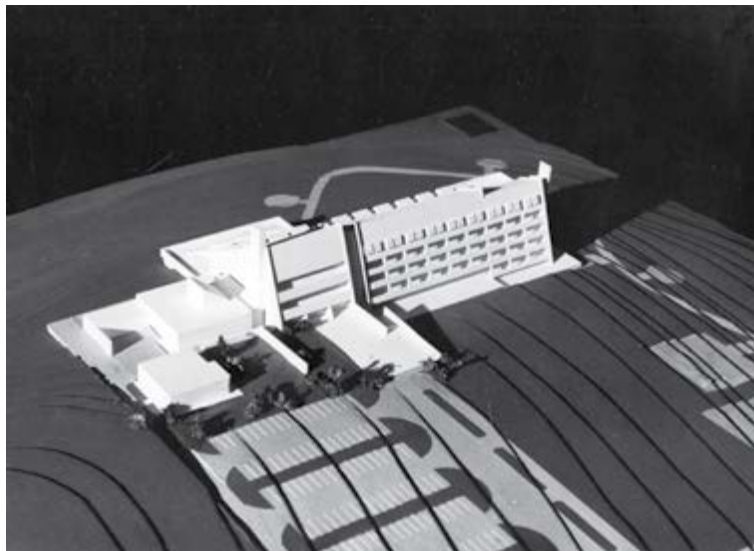
2.3.51.

2.3.52.

2.3.53.

2.3.54.

2.3.55.

2.3.53-55. OKISZ-üdülő Mátraházán (1987)
Cserhalmy már nyugdíjba ment, amikor utolsó győriterves munkája felépült a Mátrában. A 254 vendég fogadására alkalmas, medencével is rendelkező hotel tervezésében az idősödő mester munkatára Czigány Tamás volt.

2.3.56-57. Cserhalmy József portréja és névjegykártyája a nyolcvanas évekből

2.3.56.

2.3.57.

■ 2.4.

Horváth Andor ■

2.4.01.

2.4.01.

Horváth Andor, feltehetően egyetemista éveiben (1954 k.), a képek jobb szélén látható. A legelső fotón a Life magazin 1940. július 1-jei számának borítója, és rajta a „Red Cross Girl” látható.

2.4.02.

Horváth Andor diplomaterve (1955), a „800 személyes mozi” feltehetően az utolsó szocreál ihletettséggű terve, hiszen mire diplomázása után a Győritervbe került, már megszűnt a stíluskényszer.

2.4.02.

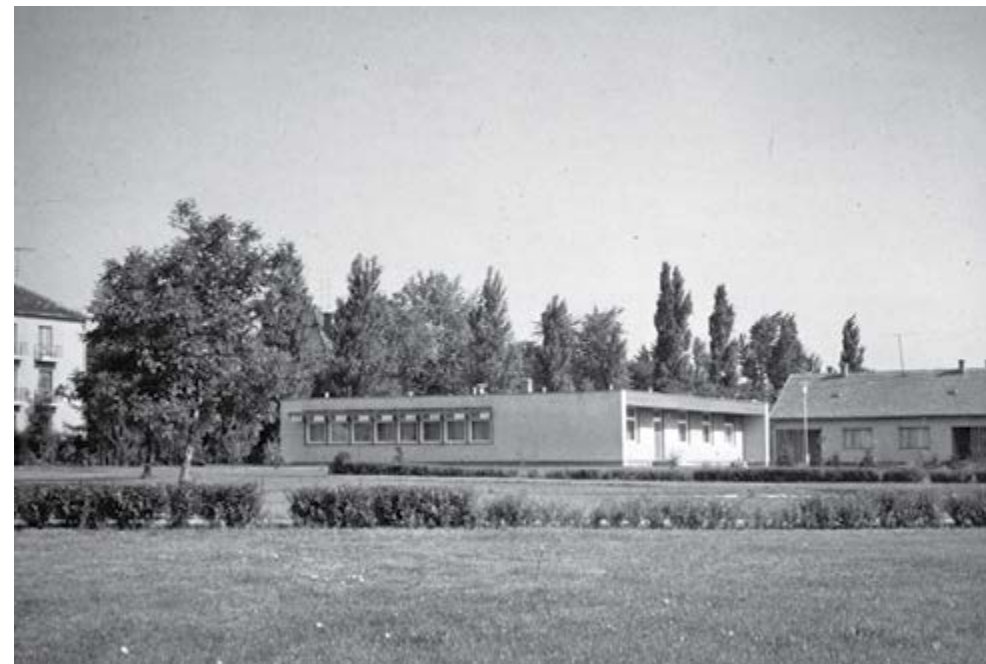

2.4.03.

2.4.04.

2.4.05.

2.4.06.

2.4.03–06. Lakó- és középületek a Szőnyi Kőolajipari Vállalat számára (1959–1963 k.) Szőnyre a Győriterv számos ipari épületet, valamint a gyárat kiszolgáló egyéb házat tervezett. Horváth tőle szokatlan fesztelenséggel formálta meg az étterem épületét [2.4.03.], míg a garzonlakások [2.4.04.], valamint az orvoslakás és a rendelő épülete ilyen tekintetben szerényebb és racionálisabb kialakítású alkotások [2.4.05–06.].

2.4.07.

2.4.07.

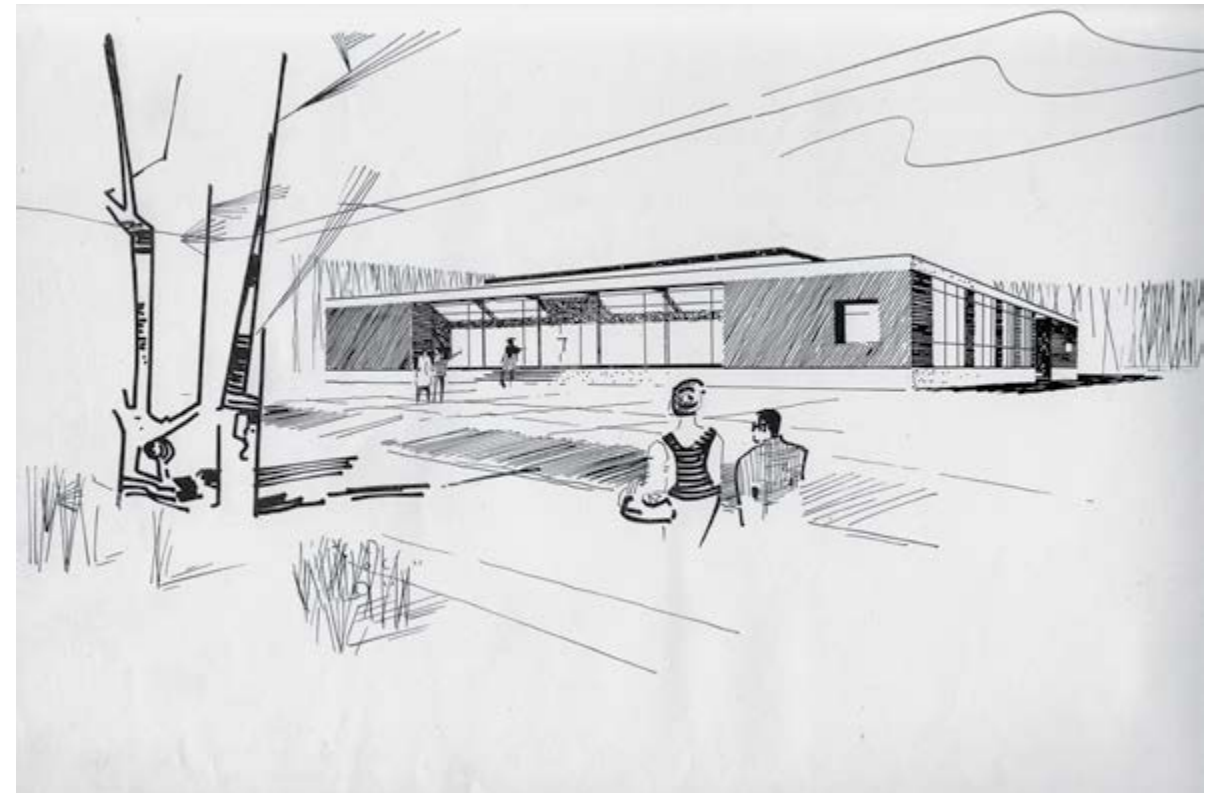
Győri Célgépgyár gyártócsarnoka (1963)
A háromhajós csarnok különlegessége a teljesen előregyártott íves sédtetős felszerkezet, amely a maga nemében egyedülálló volt mind a Győriterv, mind a kivitelező GYÁÉV addigi történetében. Külön érdekessége a cszerkezetének, hogy a fordított U keresztmetszetű gerendákat alulról lezárták, így egyúttal légszűrőként is szolgáltak.

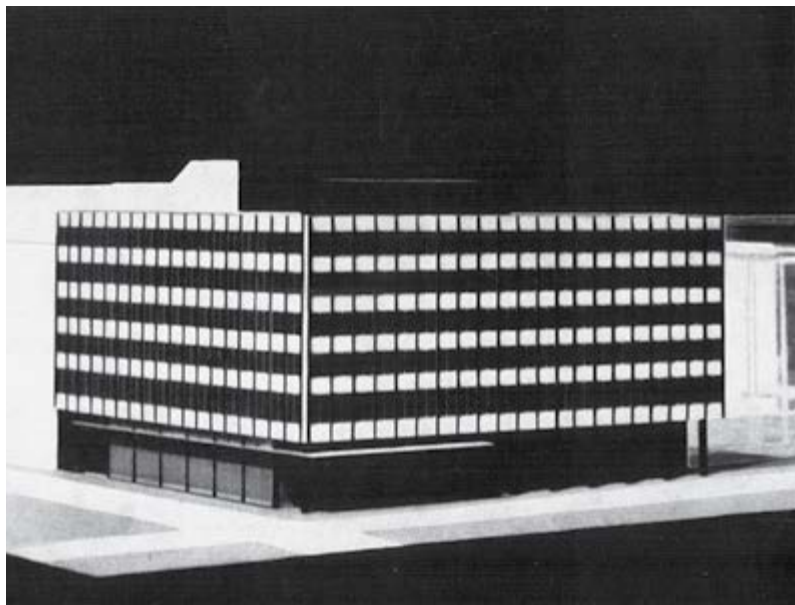
2.4.08.

Véradóállomás pályázati terve (1963)

Horváth 1963-1965 körül számos tervpályázaton indult sikerrel, aminek nyomán rátalált saját feladatira és építészeti identitására. A Véradó állomásokra kiírt országos pályázatot bár megnyerte, azt megvalósulás nem követte.

2.4.08.

2.4.09.

2.4.10.

2.4.09–10. A Hungária tömb I. ütemű rekonstrukciójának irodaháza (1963–1967)
 A Cserhalmy Józseffel közösen jegyzett tömbújjaépítésben Horváth a győri Czuczor Gergely utca és Bajcsy-Zsilinszky út sarkán lévő irodaház terveit rajzolta. Itt jelent meg a városban először a Fémmunkás Vállalat függönyfala. Az irodaépület nem a történeti belvároshoz, hanem már a vele szemközt megépítendő tervezett színház jövőbeli léptékéhez igazodott.

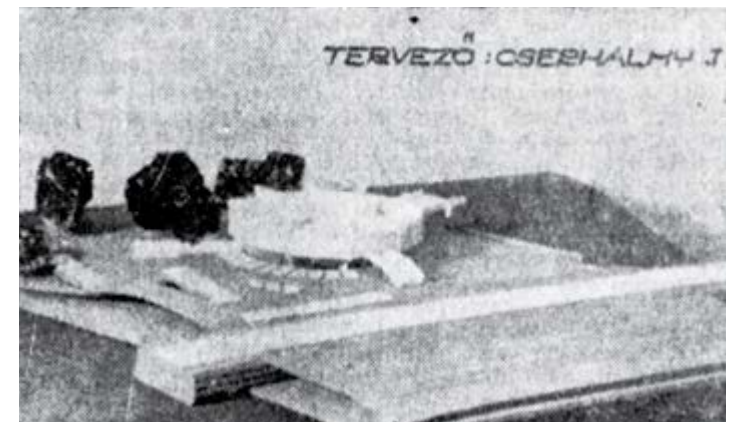
2.4.II–14.

Tervpályázat az új győri Kioszkra (1966)

A hatvanas években lebontott szecessziós Kioszk helyére felépítendő új étteremre belső tervpályázaton három győriterve építész készített terveket. Horváth Andor és Cserhalmy József tervének feltűnő hasonlósága az alaprajz kör alakú szerkesztése. Az egyezés vitát is kiváltott a két, egyébként barátságban lévő építész között. A pályázat végül Horváth számára megnyugtató eredménnyel zárult: a megbízást ő kapta meg.

2.4.II.

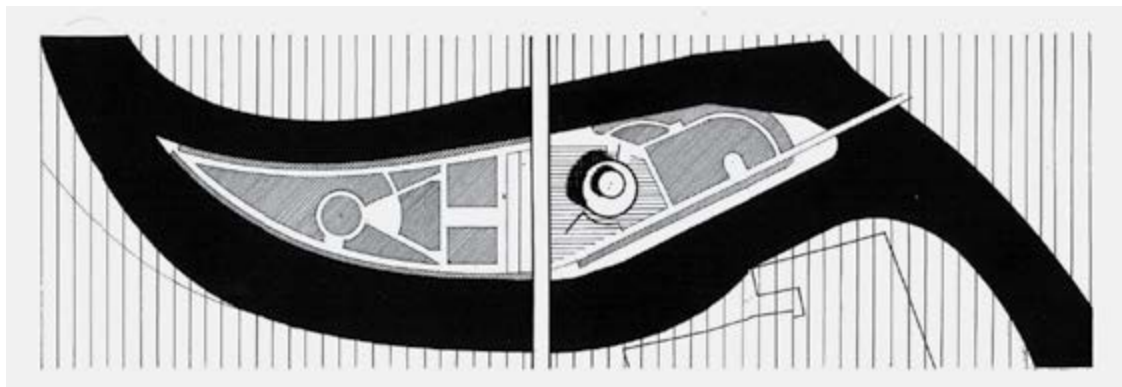
2.4.I2.

2.4.I3.

2.4.I4.

2.4.15.

2.4.16.

2.4.17.

2.4.15–17. Az új győri Kioszk tervei (1967, 1972)
 Az eredetileg tervezett, excentrikusan szerkesztett, kör alakú épületet megvalósulása esetét minden bizonnyal a korszak kiemelkedő építészeti eredményei között tartanánk ma számon [2.4.15–16.]. A nagyvonalú elképzelést ugyanakkor egyszerűsíteni kellett feltehetően a kivitelező nyomására, igaz a végeredmény így is kifejezetten izgalmas, egyedi lett [2.4.17.].

2.4.18–21. Az új győri Kioszk (1977)
 A terv egyszerűsítése ellenére – a rendkívül hosszan elhúzódó tervezési és építési folyamat után – Győr egy figyelemre méltó építészeti alkotással, és egy közkedvelt, a gyönyörű természeti környezetben máig működő étteremmel lett gazdagabb.

2.4.18.

2.4.19.

2.4.20.

2.4.21.

2.4.22.

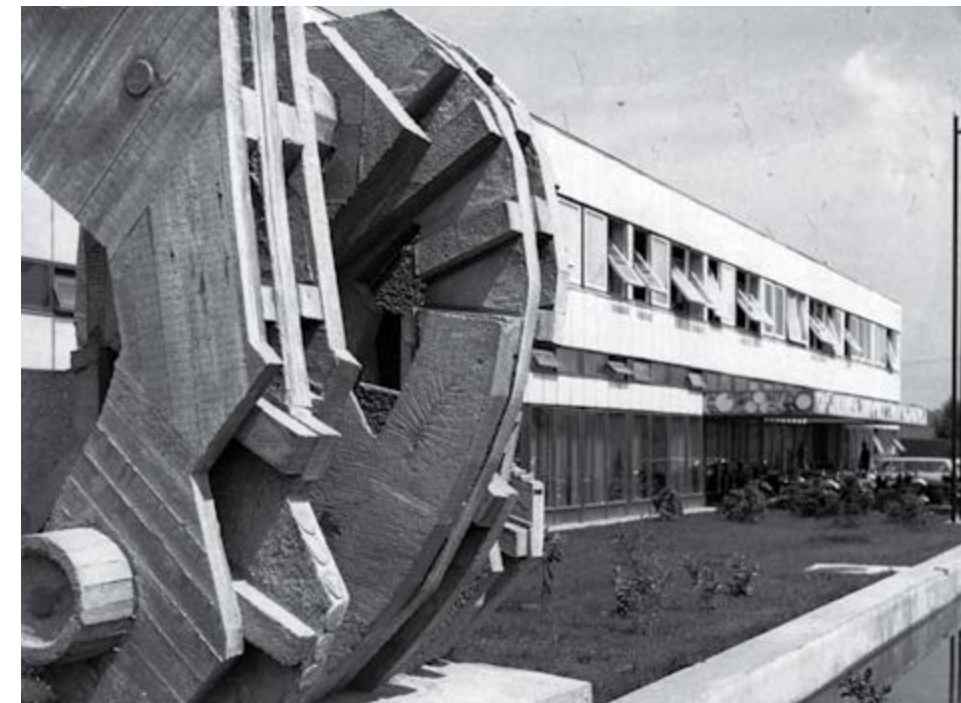

2.4.23.

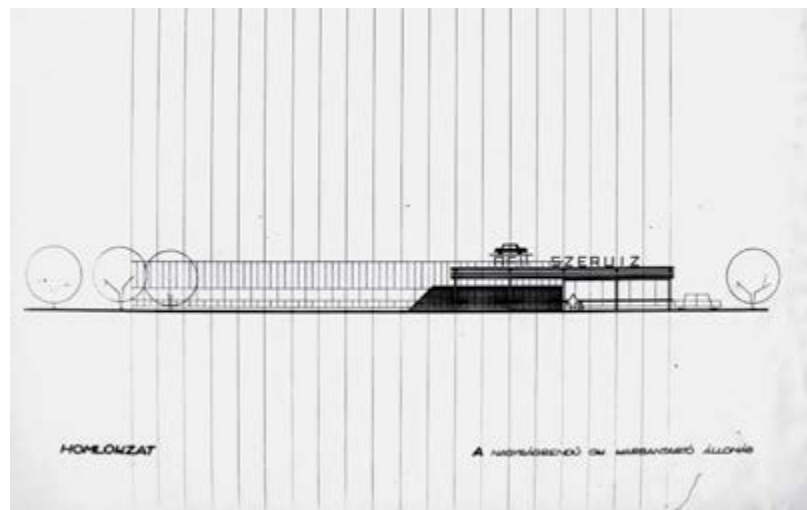
2.4.24.

2.4.25.

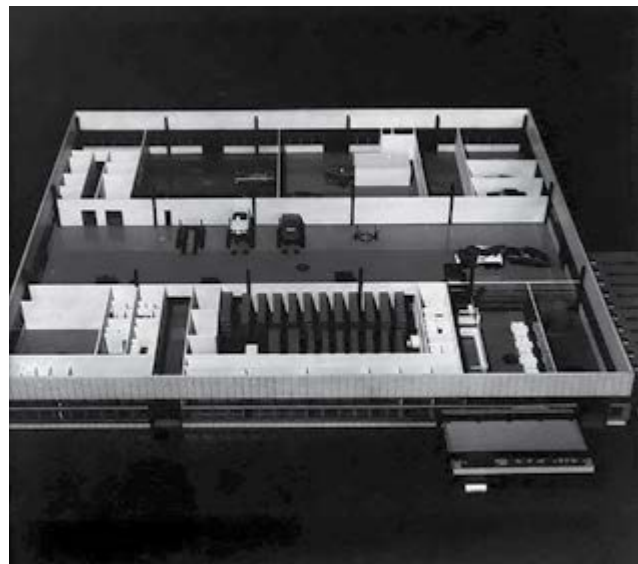

2.4.22–25.

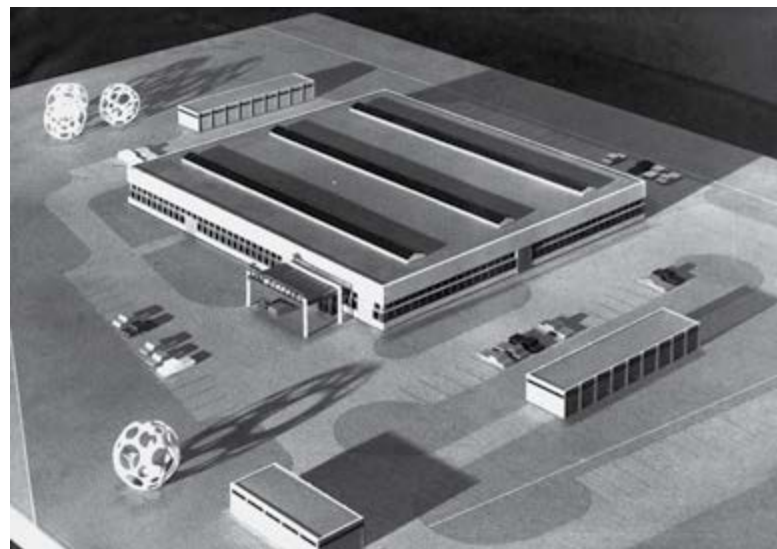
A soproni AFIT Autóalkatrészgyár (1966–1973)
 A korábban szétszórtnan működő üzemeket egy új, rugalmasan átrendezhető csarnokba helyezte el a terv. A bejárat környezetét számos képzőművészeti alkotás díszítette, amelyek közül a leglátványosabb talán Schrammel Imre nyersbeton plasztikája.

2.4.26.

2.4.27.

2.4.28.

2.4.26–28. AFIT szervizek típustervének homlokzati vázlata és makettjei (1970–1980)
Mind homlokzati vázlaton mind a belső teret mutató maketten jól látszik az a modulháló, illetve raszterrendszer, amely a típustervcsalád minden elemét meghatározta: a tartószerkezettől kezdve a homlokzatburkolat kiosztásán át a belsőépítészig.

2.4.29–32. AFIT szervizek országszerte (1970–1980)
Országszerte mintegy harminc szerviz épült fel Horváth tervei alapján különböző méretekben, de egységes szerkezeti rendszerrel, technológiai felszereltséggel és építészeti arculattal.

2.4.29.

2.4.30.

2.4.31.

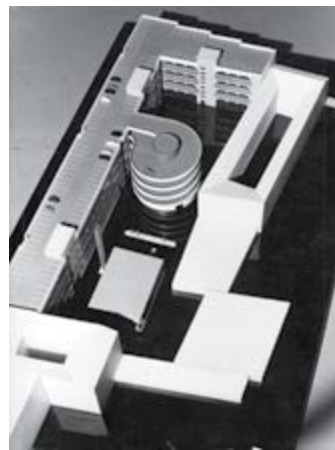

2.4.32.

2.4.33.

2.4.34.

2.4.35.

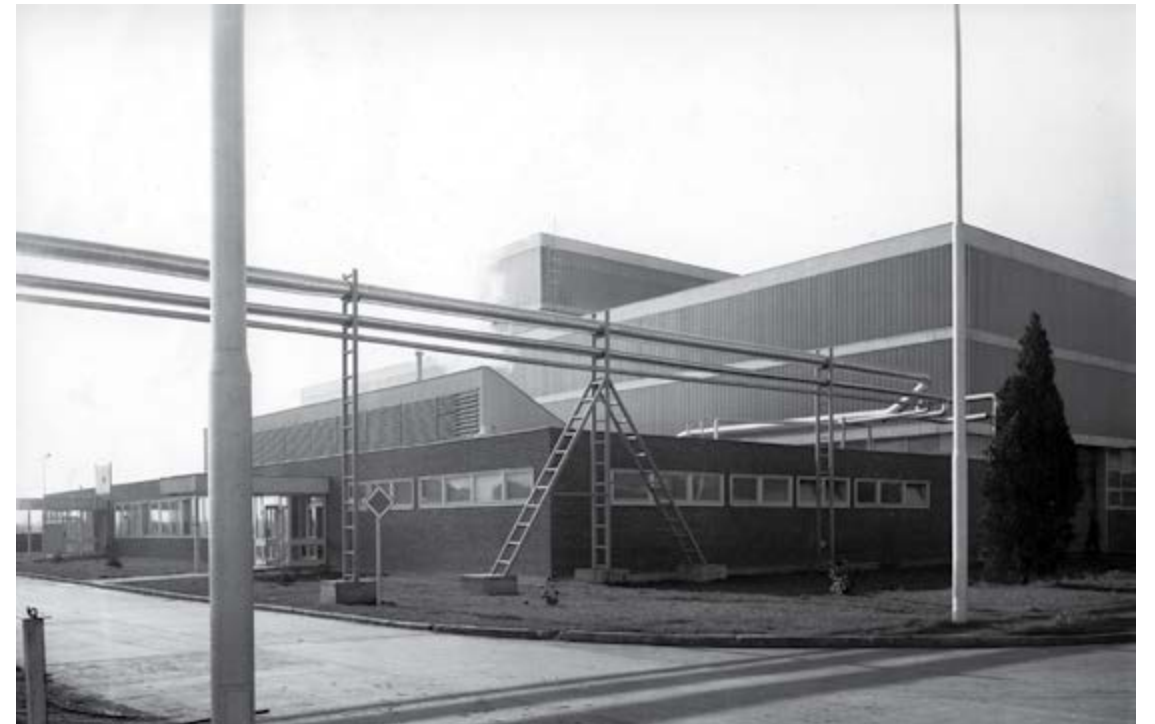

2.4.36.

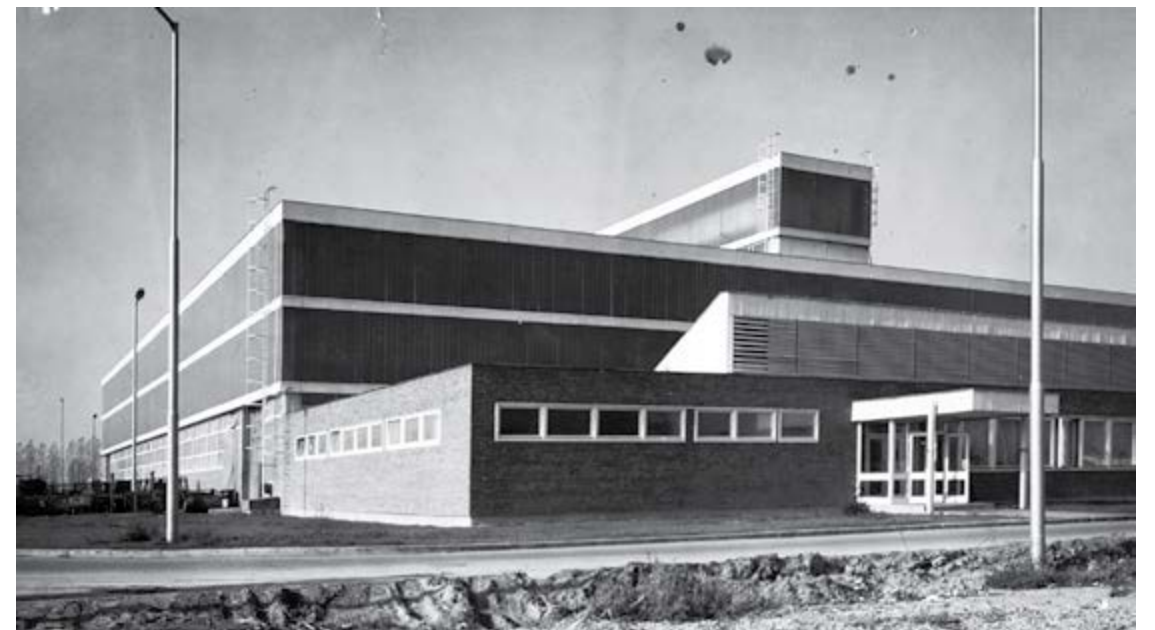
2.4.33–36. Spirál Szerviz Budapesten (1985)
 A fővárosban épült fel a legnagyobb, egyben az utolsó jelentős állami autószervez a Szabolcs utca és a Dózsa György út sarkán. Elnevezését a spirális rámpa adta, amelyre azért volt szükség, mivel a szűk telek miatt a javítás különböző tereit csak egymás fölé lehetett elhelyezni. Az elkészült autók a tetőparkolóban várták tulajdonosaikat.

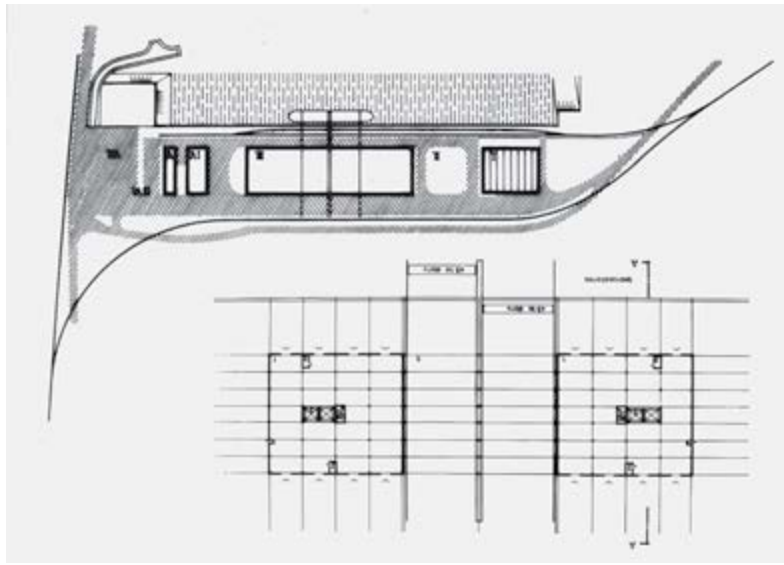
2.4.37–38. Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár horganyzóüzeme (1977 k.)
 A Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár új horganyzóüzemére egy hatalmas, a Szovjetunióból érkező, tyűkretrecekre vonatkozó megrendelés miatt volt szükség. A Horváth által tervezett üzemnek különleges karaktert ad a téglá, kopolitüveg és fehérre festett fémburkolatú felületek, valamint az ezekből képzett tömegek jó arányú kompozíciója.

2.4.37.

2.4.38.

2.4.39.

2.4.40.

2.4.39-42.

ÁTI Győri Közraktár (1972-1975)

Horváth ipari épületeket tervező karrierjének egyfajta csúcspontját jelentette ez az épület, amelyre Ybl-díjat is kapta 1976-ban. A víz fölé látványosan kilógó vörös darupályák egyszerre kötik össze a vízi, közúti és vasúti szállítás lehetőségét a raktározás terveivel. Az építmény erőnyeit nem a részleteiben, hanem a már-már tökéletesre csiszolt alaprajzi, szerkezeti és formai összképében kell keresnünk.

2.4.41.

2.4.42.

2.4.43.

2.4.44.

2.4.45.

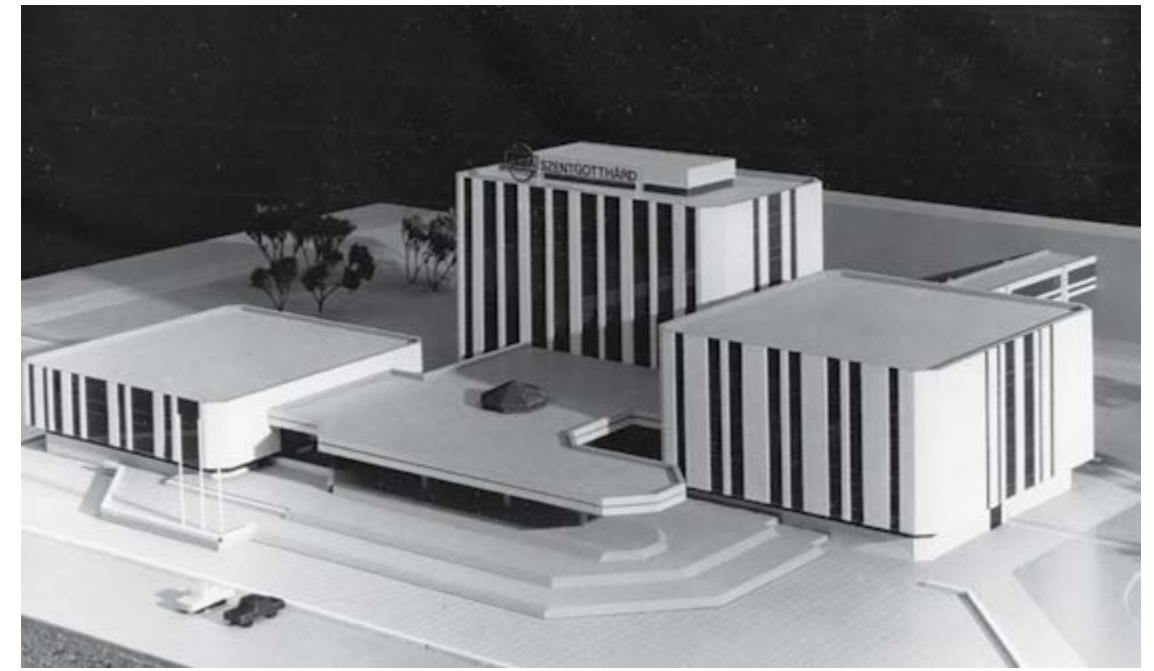
2.4.46.

2.4.47.

2.4.43–47. Kenyérgyárak (1974–1985)
 Horváth összesen 14 kenyérgyár tervét készítette el országszerte. A szinte egy időben, 1974–1975 körül épülő szegedi [2.4.43.] és debreceni [2.4.44–46.] között feltűnő a szerkezet változása: utóbbin jól megfigyelhető az előregyártott, bordás vasbetonelemek használata, valamint az, hogy a vasbeton silókat acéltartályok váltották le. A legnagyobb sütőüzem, amely a fővárosi Hungária körúton készült el 1985 körülre, talán tíz évet sem működött mielőtt bezárták, majd lebontották [4.4.47].

2.4.48–49. A Rába MVG, majd a GM szentgotthárdi autógyára (1982–1992)
 A Horváth által tervezett kiszolgálóépületek irodákat, öltözőket, valamint a menzát fogadták be. A hozzájuk acélhíddal kapcsolódó csarnokot Bircher László jegyezte.

2.4.48.

2.4.49.

2.4.50.

2.4.51.

2.4.52.

2.4.50–52.

Horváth két kései épületén, a győri irodaházon [2.4.50.] (1985) és a határátkelőn [2.4.51–52.] (1983) már későmodern elvek doktriner alkalmazásának oldódását vehetjük észre: 45°-ban lecsapott sarkok, „műemlék” palával burkolt homlokzat, sőt imitált magastető, falécek a homlokzaton stb. A határátkelő Jahoda Maja által tervezett enteriőrjének formagazdag kialakítása különösen is érdemes a figyelmünkre.

2.4.53–54. Horváth korai skicce saját balatoni nyaralójáról, amelynek teraszán, egy padon ülve láthatjuk. „Légy alázattal a feladat iránt, és akkor megtalálod benne az örömet” – szölt ars poeticája.

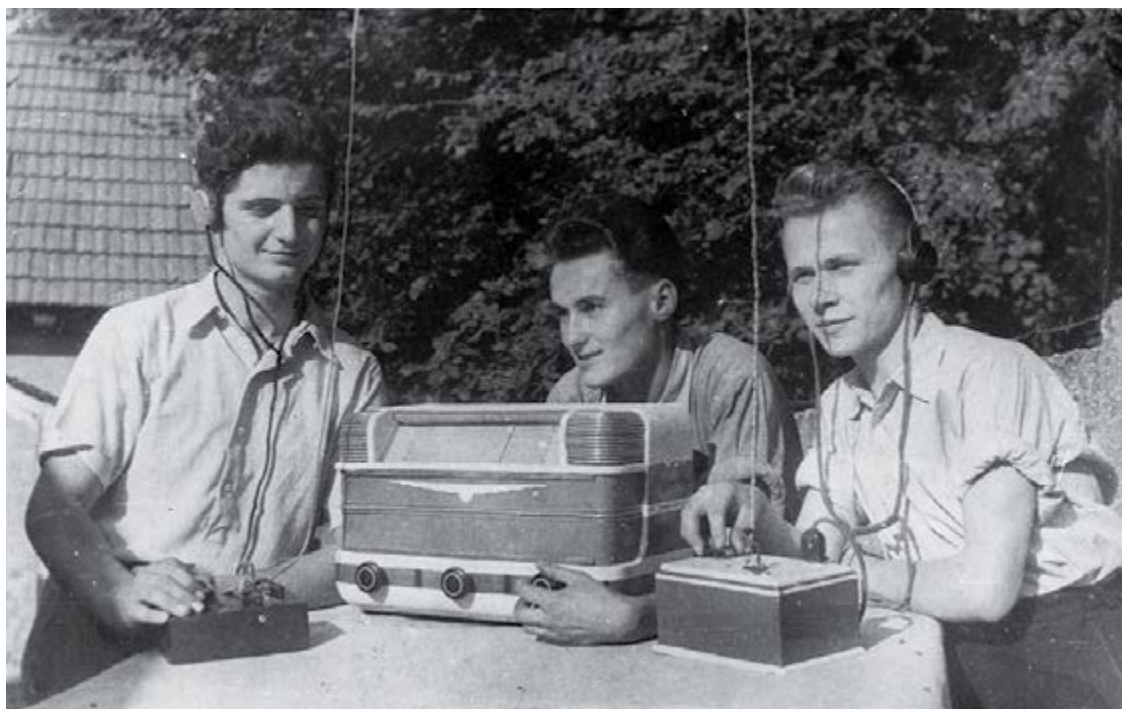
2.4.53.

2.4.54.

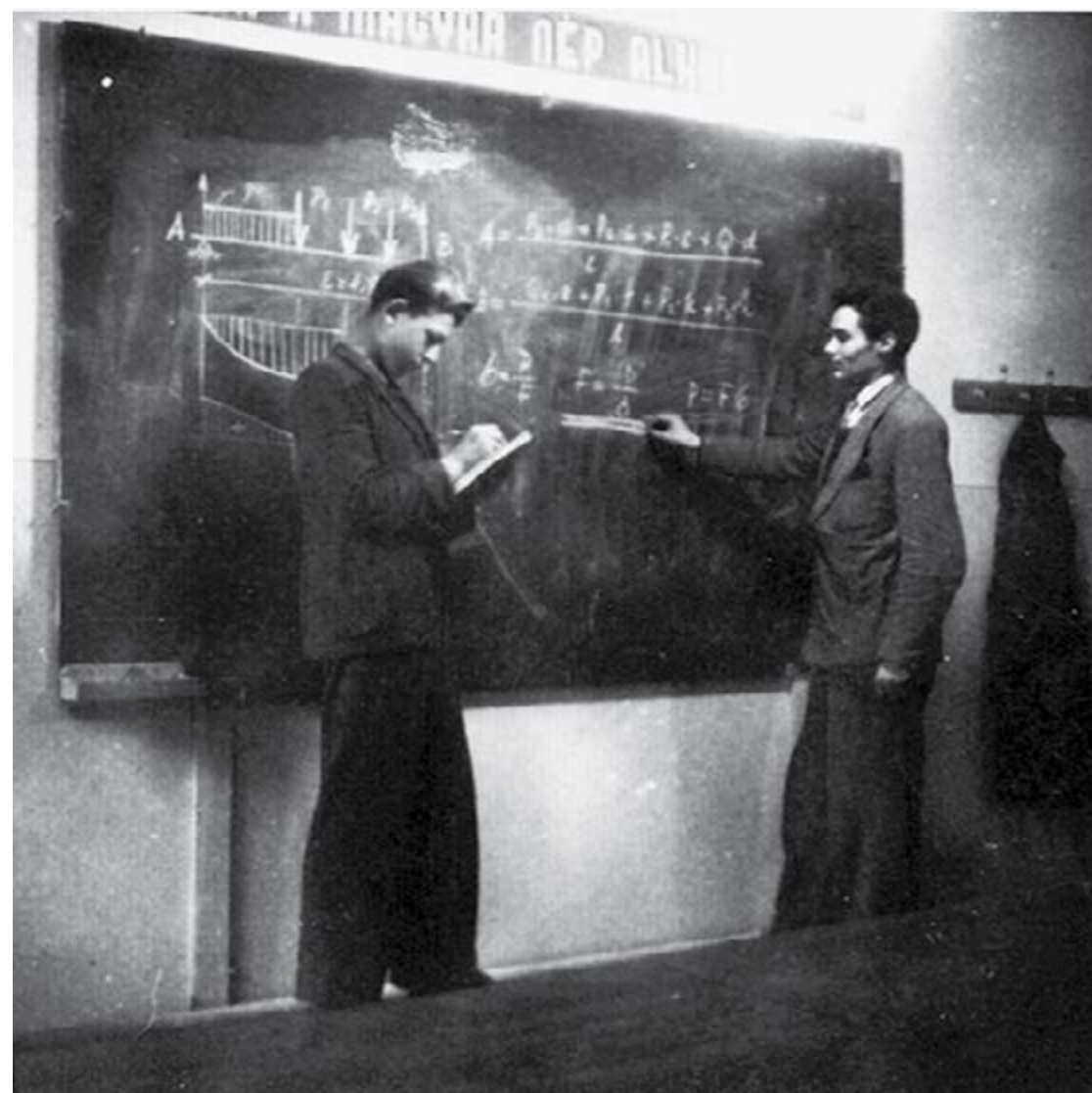

■ 2.5.

Lang János ■

2.5.01.

2.5.02.

2.5.03.

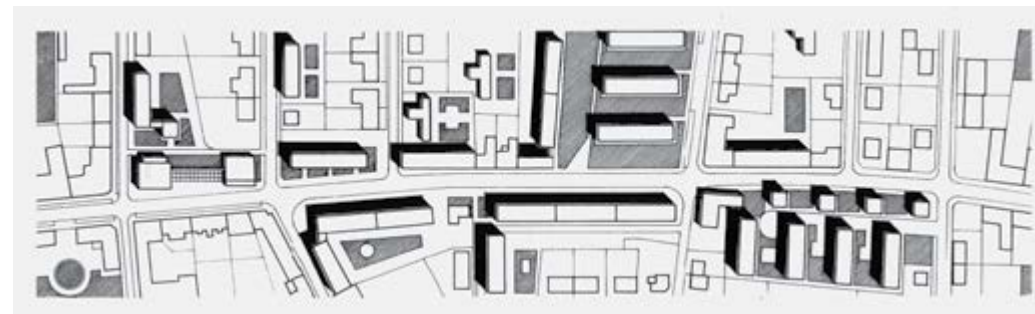
2.5.01-03. Lang János fiatalon
Barátaival rádiózva középben, valamint feltehetően a Győri Építőipari
Technikum diákjaként 1950 körül, illetve diplomázásakor.

2.5.04.

- 2.5.05-06. Bartók Béla úti egyedi lakóépület (1964)
A kevés típusválasztékkal rendelkező blokkos títustervekből újjáépülő városrészben megkíméltek egy platánfát, amely mellé Lang János tervezhette meg a negyed egyetlen egyedi épületét.

2.5.05.

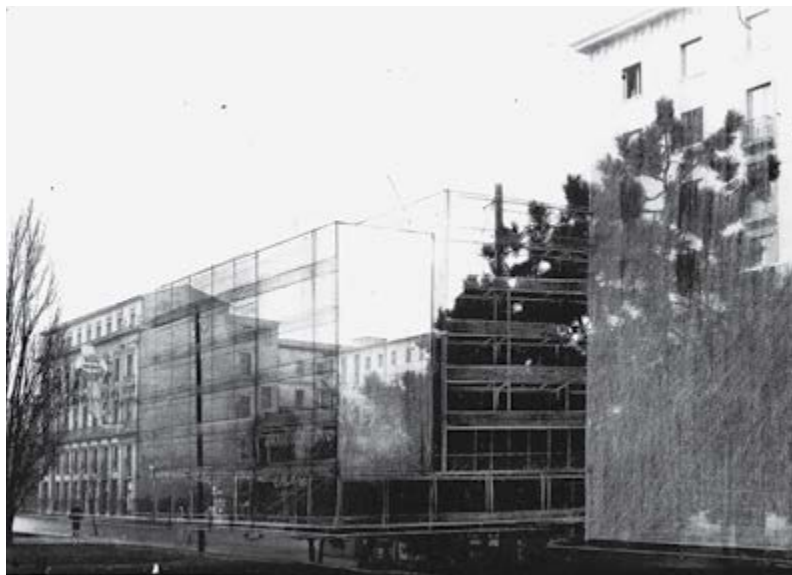

2.5.06.

2.5.04.

ÉDÁSZ-ház (1960-1962)
Egyik legelső munkája a Fátay Tamással közösen jegyzett győri ÉDÁSZ-ház. Modern, lapostetős tömege ellenére arányaival, visszafogott igényességével inkább összhangra mintsem kontrasztra törekszik a történeti belváros meglévő architektúrájával.

2.5.07.

2.5.08.

2.5.09.

2.5.10.

2.5.07–10. „Nyolcemeletes” lakóépület (1962–1964)
Lakatos Kálmán „hatemeletes” mellett épült fel a „nyolcemeletes” lakóház Lang és Fátay Tamás tervei szerint. A Szent István út házsorának egyetlen, az utcára merőlegesen forduló épületét eredetileg hatemeletesre tervezték, ahogyan az a korabeli skiccen is látszik. A körülményes alapozás miatti költségnövekedés miatt kellett két szinttel növelni a magasságát.

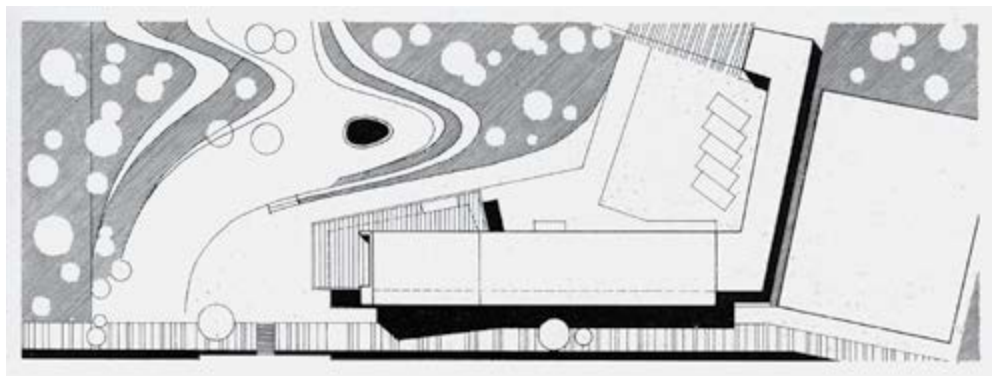
2.5.II.

A győritervesek lakóháza (1964)

A Lang Jánosnak is otthon adó háromszintes, hatlakásos épület hat győritervek kolléga összefogásával, vállalati kölcsönt felhasználva készült el. A házat máig ezek a családok vagy örököseik lakják. Az második emeleti erkélyen a Lang-családot láthatjuk.

2.5.II.

2.5.12.

2.5.13.

2.5.14.

2.5.15.

2.5.12–15.

Tanácsi Csónakház (1960–1962)

Az egyébként sokszor inkább precíz, lelkiismeretes és józanul a földön járó tervezőként megjelenő Lang már ezen a korai épületén bizonyította, hogy építőművészi kvalitásoknak sincsen híján. A csónakház könnyed, vidám tömege egy vízen sikló motorcsónak képét is felidézheti bennünk [2.5.14.]. Még mintha a meg nem valósult kertterv is a hajó haladása nyomán kialakuló hullámokat formázná [2.5.12.]. Nem véletlen, hogy erre a korai alkotására mindvégig büszke volt.

2.5.16–17.

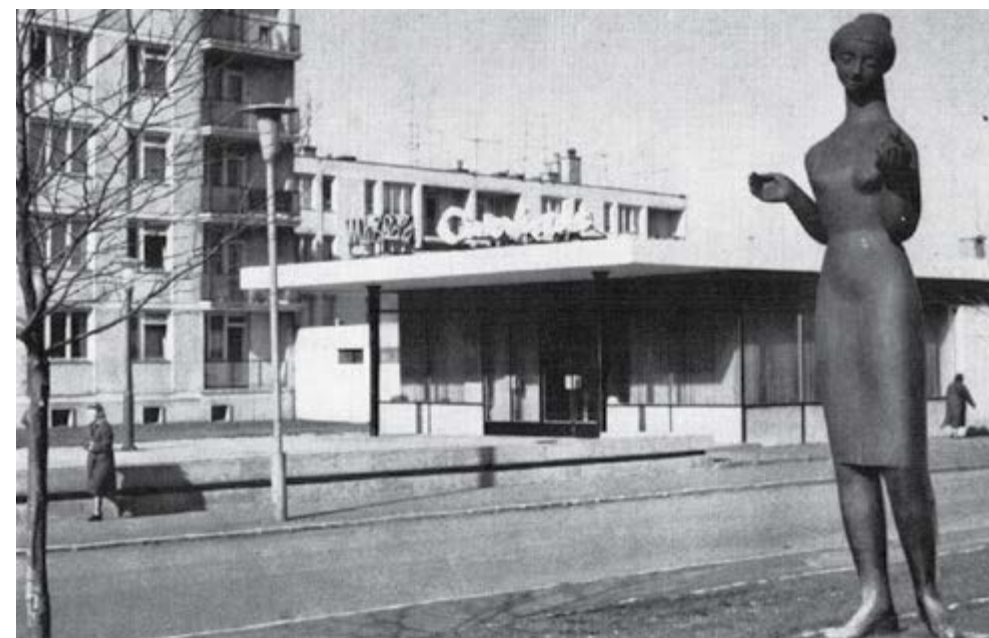
Korai lakótelepi középületek (1961–1964)

Győr-Sziget és -Újváros a korai lakótelepi beruházások helyszíne volt. Lang János tervezte a Rábca egykori medrébe 1962-re felépült, mára lebontott, egykor egyszerűségében nagyvonalú vásárcsarnokot [2.5.16.]. Szintén az ő alkotása a benne folyó nagyvilági élet miatt hírhedté vált, 1964-től működő „zenés, táncos” Mazsola Cukrászda épülete is [2.5.17.].

2.5.16.

2.5.17.

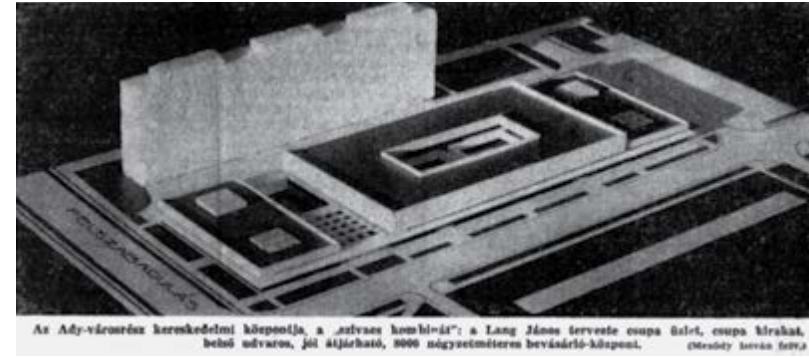
2.5.18.

2.5.19.

2.5.18–19. Középületek az Ady Endre-lakótelepen (1970–1972)
Lang János számos középületet tervezett a 1968–1977 Adyvárosba is. 1971-re épült fel például egy számos üzletnek, büfének és egyéb szolgáltatásnak helyet adó szolgáltatóháza [2.5.18.], 1972-ben pedig a Tarcsay Vilmos utcai óvodáját adták át [2.5.19.].

2.5.20–22. Középületek az Ady Endre-lakótelepen (1975–1983)
A városrész eredetileg egy összetett funkciójú, fedett és nyitott terek szövedékéből álló, 8000 m²-es kereskedelmi központot kapott volna Lang tervei alapján, amelyet 1969-ben „szivacs kombinát”-nak nevezett el a sajtó [2.5.20.]. Az elképzelés az idők során egyre szerényebb méreteket öltött, míg végül a területre a – régióban még így is rekord méretű – Verseny ABC épült fel 1975-re [2.5.21.]. Mellette a szintén hatalmas, mintegy 2000 m²-es Thüringia étterem és söröző nyitott meg 1985-ben [2.5.22.].

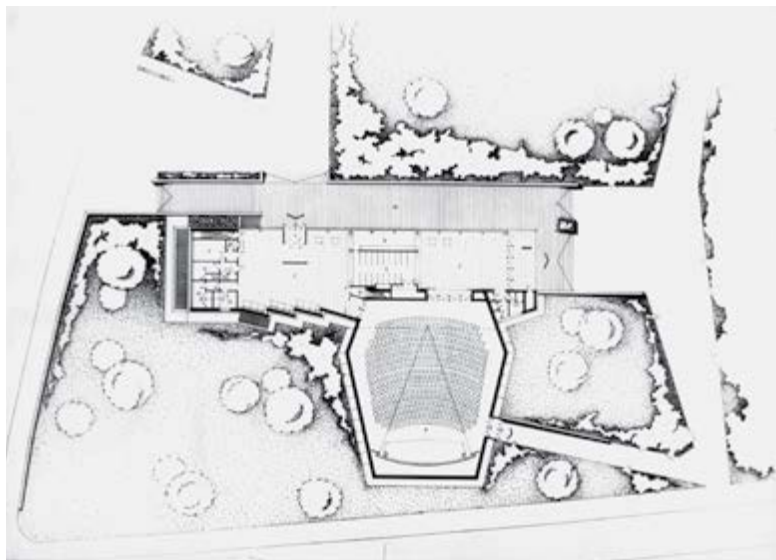
2.5.20.

2.5.21.

2.5.22.

2.5.23.

2.5.24.

2.5.23–24. Pest-Buda Mozi (1970–1973)
A főváros első lakótelepi moziját Lang János tervezte. A munkához Vincze Kálmán 1965 körülre megvalósult tatabányai Turul Mozijának koncepcióját vette alapul. Az 1973-ban LGT koncerttel megnyíló, kultikussá vált filmszínház 1990-ben zárt be.

2.5.25–26. Határállomás, Hegyeshalom (1965–1967)
Magyarország „nyugati kapujának” szerkezetileg és formailag is legizgalmasabb eleme a cikkcakkos kialakítású vasbeton lemezből készült tetőszerkezet. Ma félig romosan, elhagyatva áll.

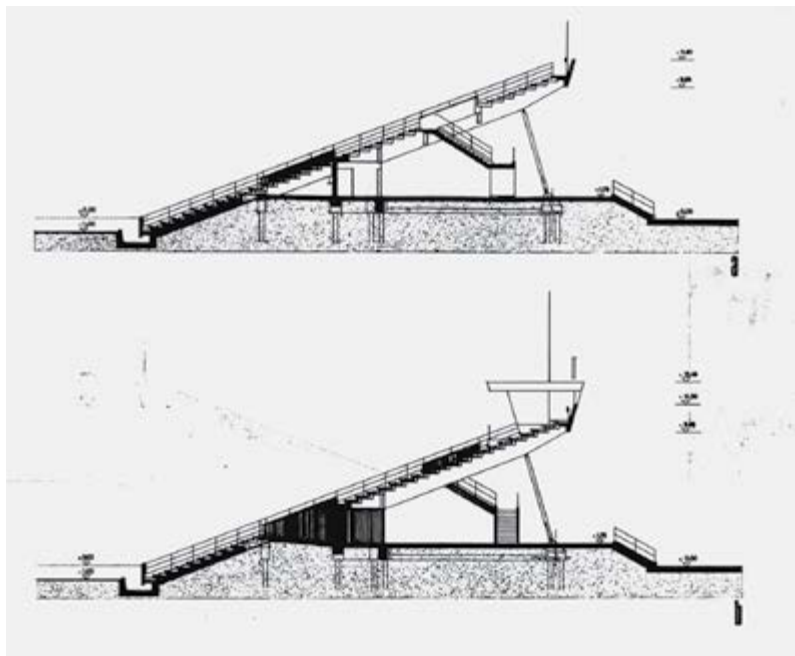
2.5.25.

2.5.26.

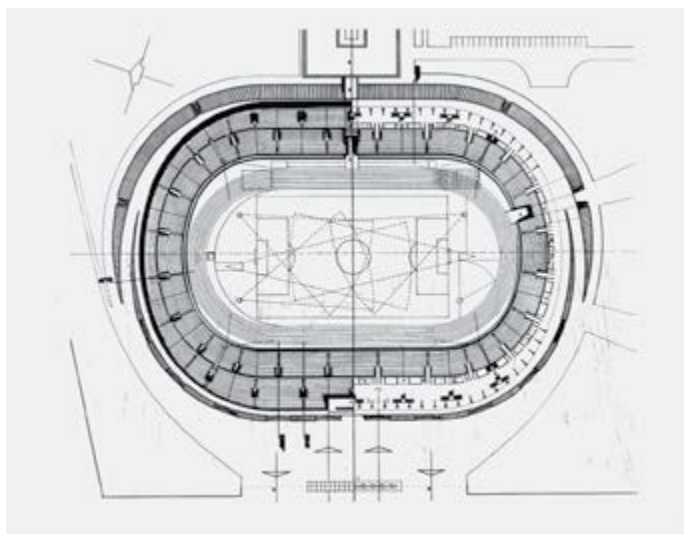

2.5.27.

2.5.28.

2.5.29.

2.5.27–29. Rába ETO Stadion (1968–1976)
A Rába ETO Stadion Lang János főműve. A metszeteken jól látszik, hogy lelátók részben földfeltöltésre épültek, felső részüket pedig filigrán acéloszlopok támasztották alá. Az épület különleges formáját a lelátók karéjának változó magassága adta.

2.5.30–33. Rába ETO Stadion (1968–1976)
A stadionban egyszerre 25 ezer néző élvezhette a labdarúgó és atlétikai sporteseményeket különleges, karfás székeken ülve. A pályát megvilágító, egykori harckocsik anyagából összehegesztett világítási oszlopok messziről hirdették az ETO focicsapatának korabeli sikereit.

2.5.30.

2.5.31.

2.5.33.

2.5.32.

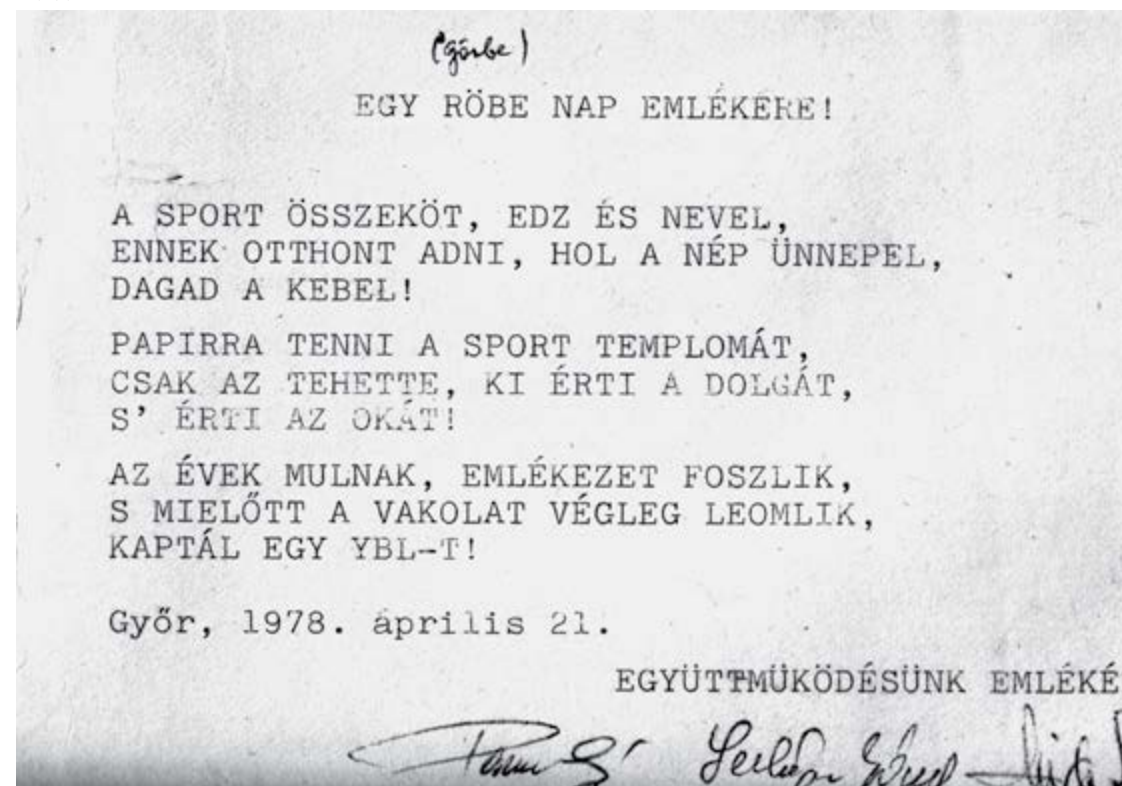

2.5.34.

2.5.34-35.

Lang a stadion tervezéséért megkapta a Magyar Népköztársasági Sportéremrend arany fokozatát, amelyet 1977 októberében vehetett át. 1978-ban a legmagasabb szintű szakmai elismeréssel, az Ybl-díjat is kitüntették, amelynek alkalmából kollégái verssel köszöntötték.

2.5.35.

(Győrbe)

EGY RÖBE NAP EMLÉKERE!

A SPORT ÖSSZEKÖT, EDZ ÉS NEVEL,
ENNEK OTTHONT ADNI, HOL A NÉP ÜNNEPEL,
DAGAD A KEBEL!

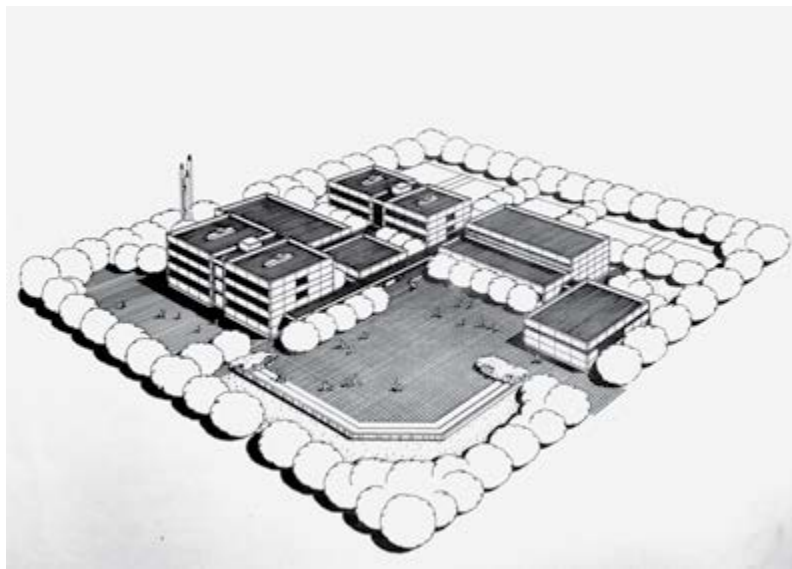
PAPIRRA TENNI A SPORT TEMPLOMÁT,
CSAK AZ TEHETTE, KI ÉRTI A DOLGÁT,
S' ÉRTI AZ OKÁT!

AZ ÉVEK MULNAK, EMLÉKEZET FOSZLIK,
S MIELŐTT A VAKOLAT VÉGLEG LEOMLIK,
KAPTÁL EGY YBL-T!

Győr, 1978. április 21.

EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK EMLÉKÉF

[Handwritten signatures]

2.5.36.

2.5.37.

2.5.38.

2.5.39.

2.5.36–39.

Győrváz szerkezetű oktatási intézmények (1975–1990)
Lang és munkatársai 1975-ben dolgozták ki a GYÁÉV Győrváz szerkezetének felhasználásával, a relatíve rugalmasan, a megbízók igényei szerint alakítható oktatási intézmények tervcsaládját. Győrben a Kun Béla-lakótelepen (ma Marcalváros) készültek először ilyenek. Lang nem csak a külső, de a belső színezésre is különleges hangsúly fektetett.

2.5.40–43.

Győrváz szerkezetű oktatási intézmények (1975–1990)
Másfél évtized alatt több mint 400 ezer m²-nyi épült fel a típustervcsaládból. Lang nem csak lelkiismeretesen, de kifejezetten kedvvel végezte ezt a munkát. Az elkészült együttesek közül kiemelhetjük az új tatai általános iskolát (1982) [2.5.40–41.], valamint a szentgotthárdi Nemzetiségi Iskolát (1985) [2.5.42–43.].

2.5.40.

2.5.41.

2.5.43.

2.5.42.

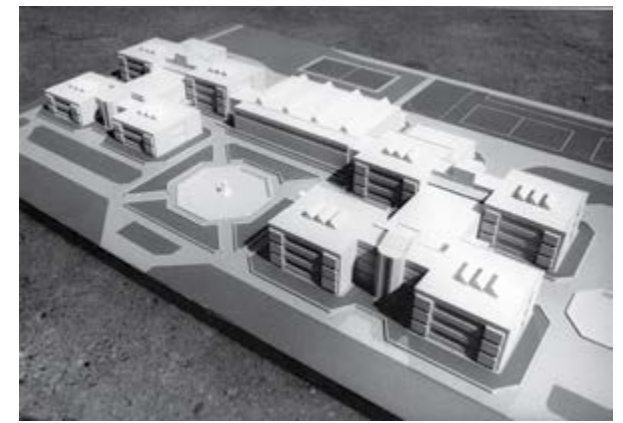

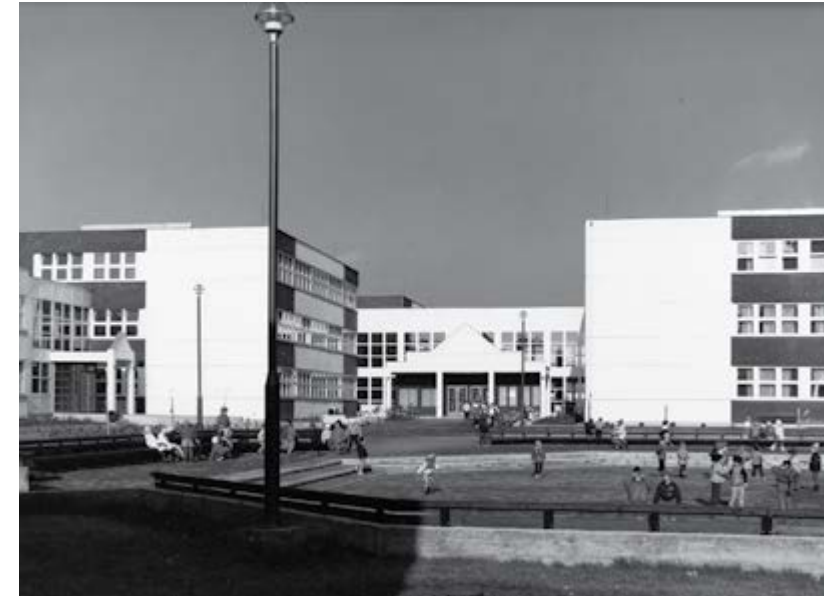
2.5.44.

2.5.45.

2.5.46.

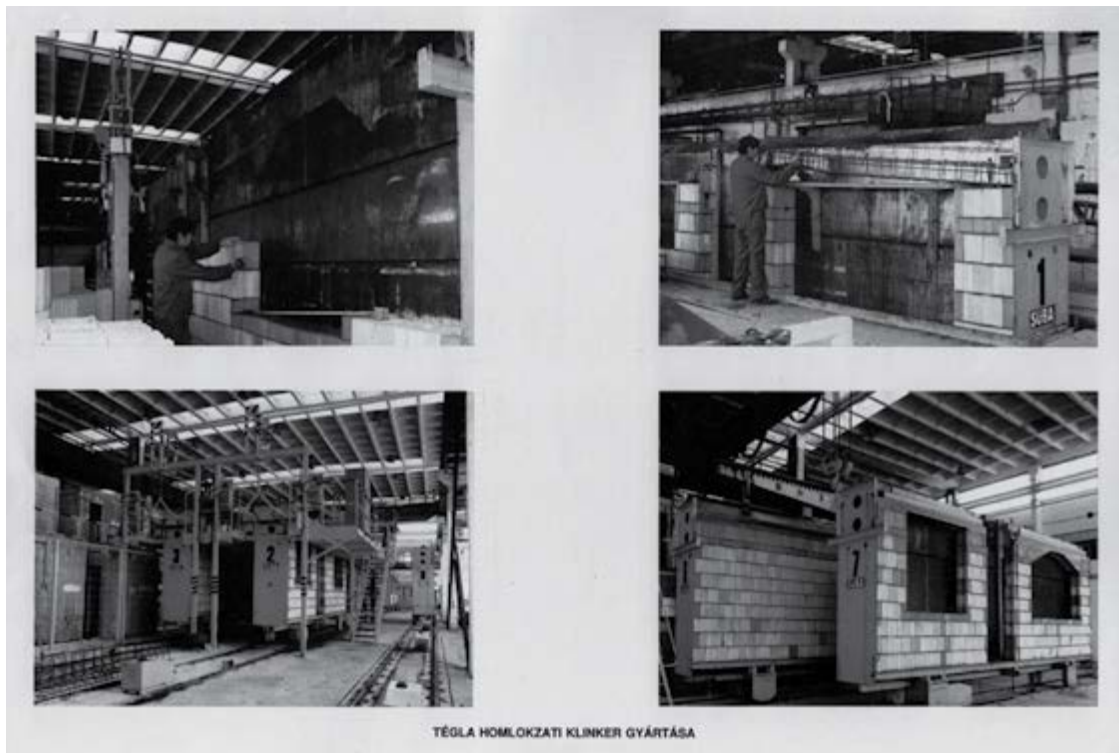

2.5.47.

2.5.48.

2.5.44–48. Győrváz szerkezetű oktatási intézmények (1975–1990)
 A nyolcvanas évektől központilag is szorgalmazták az összevont oktatási és kulturális kampuszok létesítését, amelyeket – a diákok mellett – a városrész lakói is használhattak. Győr-Ménfőcsanakban évtizedekig ilyen módon működött 1985-től a Balázs Béla ÁMK [2.5.44–45.]. A Marcalváros II.-n 1986-ra megvalósult oktatási együttes ugyan nem fogadott be külső programokat, de integrált intézményként mind funkcióját, mind méretét tekintve figyelemre méltó [2.5.46–48.].

TÉGLA HOMLOKZATI KLINKER GYÁRTÁSA

2.5.49.

2.5.50.

2.5.49–53.

ROPS M 30 Szerkezettel épült (téglapaneles) lakóházak (1989–1995)
 Lang János volt építészként a vezetője annak a csapatnak, akik a rendszerváltásra kifejlesztették az ún. „téglapanel” rendszert, amely – bár házgyári előregyártáson alapult – a korábnál jóval formagazdagabb és rugalmasabb kialakítású épületek tervezését tette lehetővé. 1992-re épült fel egy mintalakótelep a győri Tárogató utcában [2.5.50.], majd többek között Győr-Ménfőcsanak befejezése is részben ilyen szerkezetű épületekkel történt meg [2.5.51–53.]. Érzékelhető, hogy az új rendszer valóban lehetőséget adott az építészek, így Lang számára is az évtizedeken át elnyomott „formálási vágy” kielésére.
 A rendszer azonban nem volt kifizetődő, gyártását 1995-ben leállították.

Ötvenhárom lakásos épületet emel idén negyedik negyedévi befejezéssel az Integrál-Győrber-Komplex Lakás-építő Kft. a megyeszékhelyen a Marcalváros területén.

2.5.51.

2.5.52.

2.5.53.

■ 2.6.

Lőrincz József ■

2.6.01.

2.6.02.

2.6.03.

2.6.01–03.

Lőrincz József néhány terve első Lakóterves időszakából
Első megvalósult alkotása az 1960 körül tervezett tatabányai strandfürdő [2.6.01.].
A síófoki kertészeti telep, avagy a „virágyár” terve nem valósult meg [2.6.02.].
Lőrincz József több oroszlanói munkán dolgozott együtt Körner Józseffel. Egyik
itteni önálló alkotása, a tanácsháza 1965-re készült el [2.6.03.].

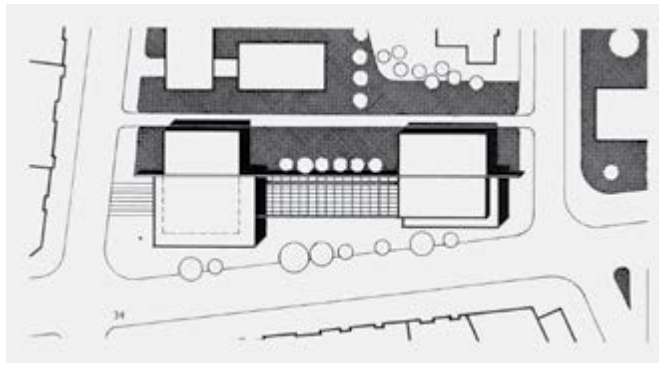
2.6.04–05. Az ABC Nagyáruház, valamint a Sirály étterem a fővárosi József Attila-lakótelepen (1963–1964)
A József Attila-lakótelep központjának két, akkoriban úttörő megoldásokat,
valamint addig nem tapasztalt méreteket felmutató szolgáltató épületét Lőrincz
még a Lakótervben töltött első éveiben tervezte.

2.6.04.

2.6.05.

2.6.06.

2.6.07.

2.6.08.

2.6.09.

2.6.06–09. A győri Bartók Béla úton felépült Kristály Étterem és ABC Áruház (1964–1965) A funkció és az építészeti formavilág is hasonló Lőrincz fővárosi étterméhez és üzletéhez. Ugyanakkor itt egymással összekapcsolva készültek el: az étterem teraszát egy egyedi beton elemekből álló fal kíséri [2.6.09.], amelyet ma már nem láthatunk.

2.6.10–13. Turistaszálló (1967–1969)
Az 1969-ben átadott hotel kispénzű turistáknak épült fel a vasútállomás és a belváros közötti területen. Egyedi eleme a kortársakat a Corbusier-féle „brise soleil”-re emlékeztető homlokzati vasbetonrácsozat. A ceruzával készült, finoman kidolgozott látványrajzot Lőrincz maga rajzolta [2.6.12.]. Ez a rajz tűnik fel azon a sajtófotón is, amelyen a homlokzat makettjével maga a tervező látható [2.6.13.].

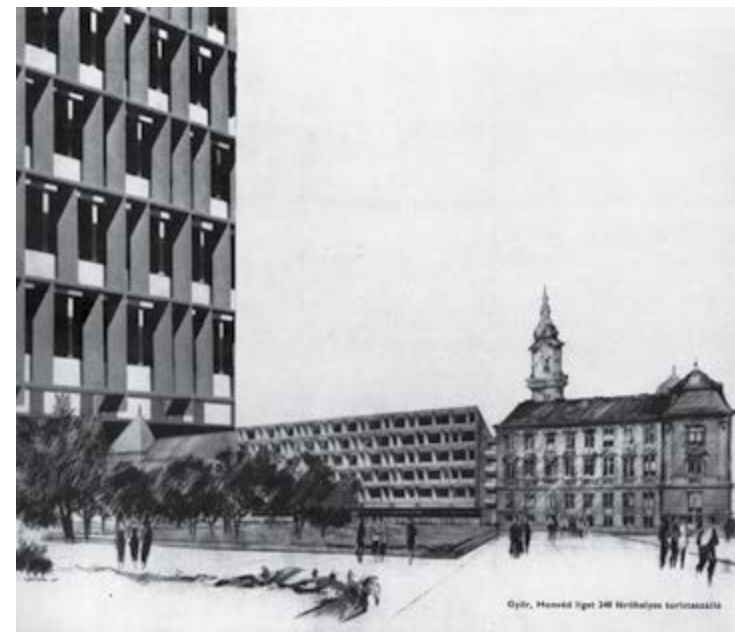

2.6.10.

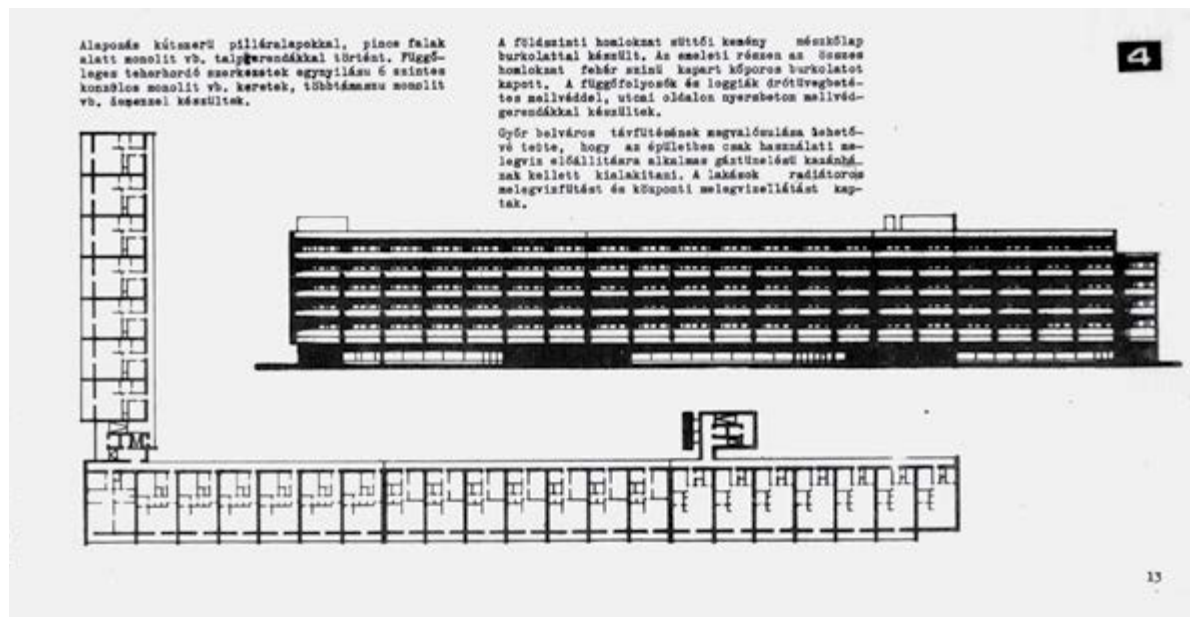
2.6.11.

2.6.12.

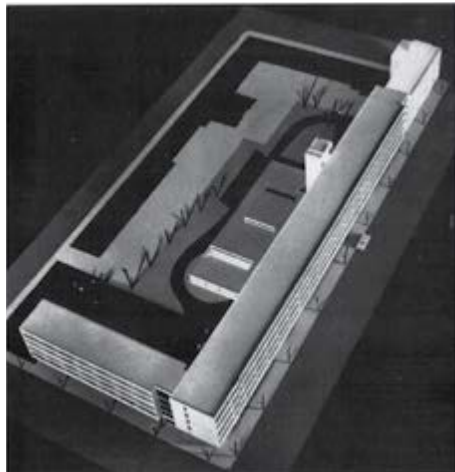

2.6.13.

2.6.13.

2.6.15.

2.6.14.

2.6.16.

2.6.13–16.

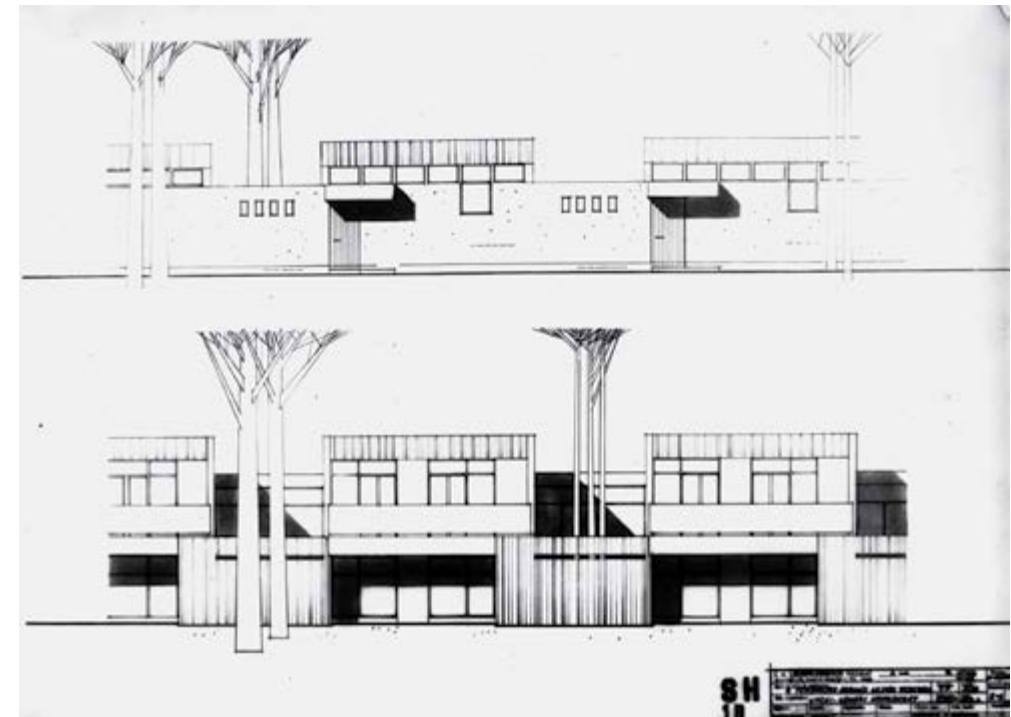
139 lakásos lakóépület a Szent István úton (1970)

„A ház a Jókai utcánál csak azért áll meg, mert kereszteződés van. Különben elment volna a Rábáig” – élcelődtek a tervezővel egykori kollégái. A maketten látszik, hogy eredetileg négyemeletesre tervezte Lőrincz a lakóépület, de városvezetés utasítására egy szinttel meg kellett toldani a házat, így mérete még nagyobb lett.

2.6.17–18.

Rába MVG szolgálati lakások 1972

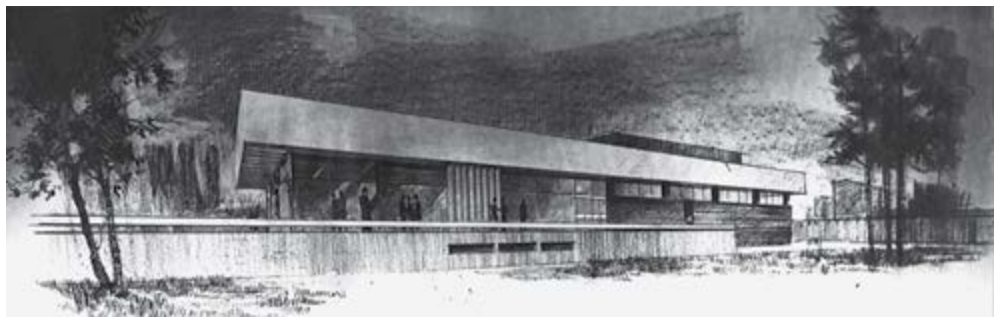
Három egységben összesen 21 darab szolgálati lakás készült el a Rába MVG reptéri területén sorházas elrendezésben. A kor viszonyaihoz képest kifejezetten nagyok számító, 90 m²-es alapterületükkel kellemes és tágas környezetet biztosítottak lakóiknak. A sorházakat az Audi-gyár terjeszkedése miatt lebontották a kilencvenes években.

2.6.17.

2.6.18.

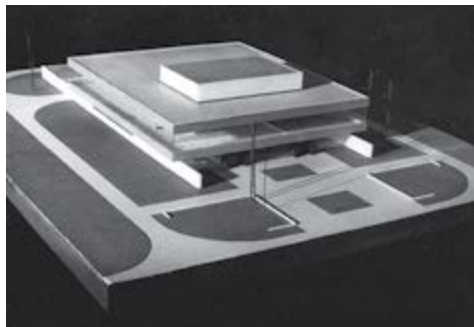

2.6.19.

2.6.20.

2.6.21.

2.6.22.

2.6.19–22.

Rába MVG reptéri étterem és konyha (1970)
Lőrincz József fiatal kollégájával, Winkler Gáborral tervezte meg az ugrásszerűen fejlődő gyár 1970-ben felavatott 1800 adagos konyháját és 600 férőhelyes éttermét. Az első tervváltozat földszintes elrendezéssel számolt [2.6.19.], amelyet rövidesen a fajlagosan ugyan költségesebb, de hatékonyabban működő kétszintes változat váltott fel. A maketten, valamint Winkler Gábor rajzán már ezt a változatot látjuk.

2.6.23–27.

Rába MVG Budai úti étterme és konferencia-központja 1980
A reptéri étterem és konyha tervének adaptációjával készült el egy újabb hasonló funkciójú, de konferencia központtal is kiegészített épület 1980-ra. A gyár Budai úti területén ma utolsó mohikánként, romosan álló ház különleges értéke Józsa Bálint és Kovács Ferenc mintegy 40 m²-es márvány, valamint Franc Ferenc krómáccél alkotása.

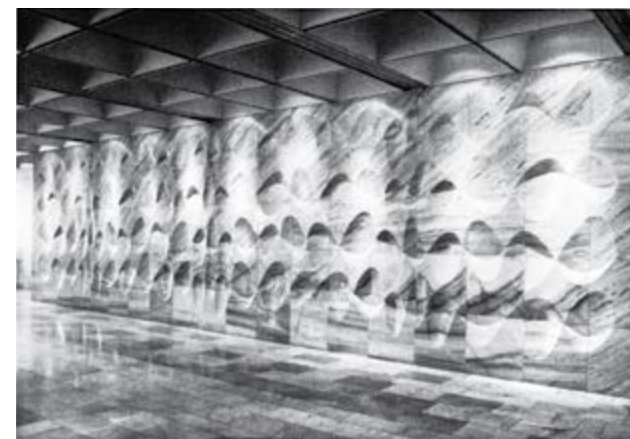

2.6.23.

2.6.24.

2.6.26.

2.6.25.

2.6.27.

2.6.28.

2.6.29.

2.6.30.

2.6.28–31.

Vaskakas Taverna étterem (1968–1971)

A győri vár kazamatarendszerének egy szakaszában Lőrincz kezdeményezésére alakították ki a város egyik legkülönlegesebb, „mesevilágra” emlékeztető atmoszférájú éttermét 1971-ben. Az étterem mára bezárt, az enteriőr és elemeinek sorsa nem ismert.

2.6.32.

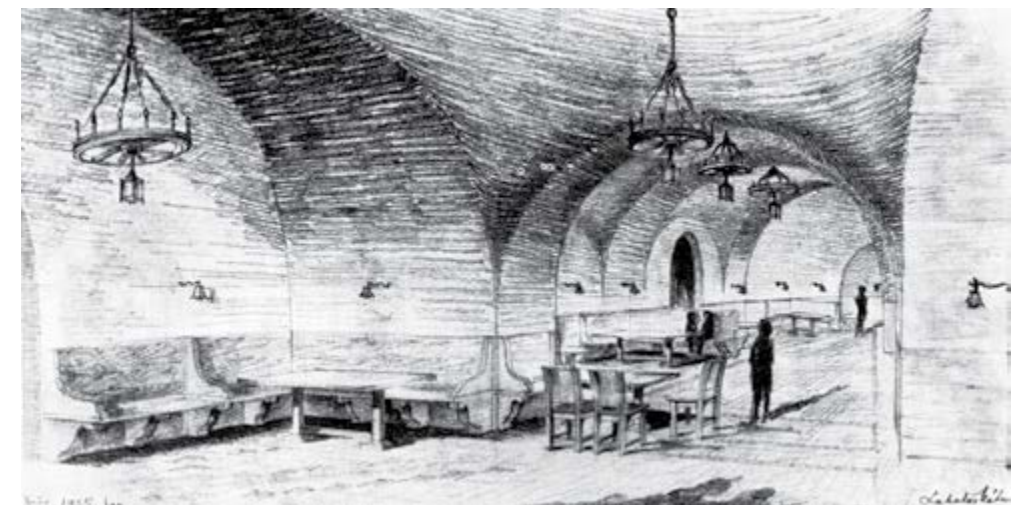
„Bástyasöröző” terve (1935)

Lakatos Kálmán az ugyanerre a helyszínre készítette vázlatterve hasonlóan középkorias hangulatot áraszt.

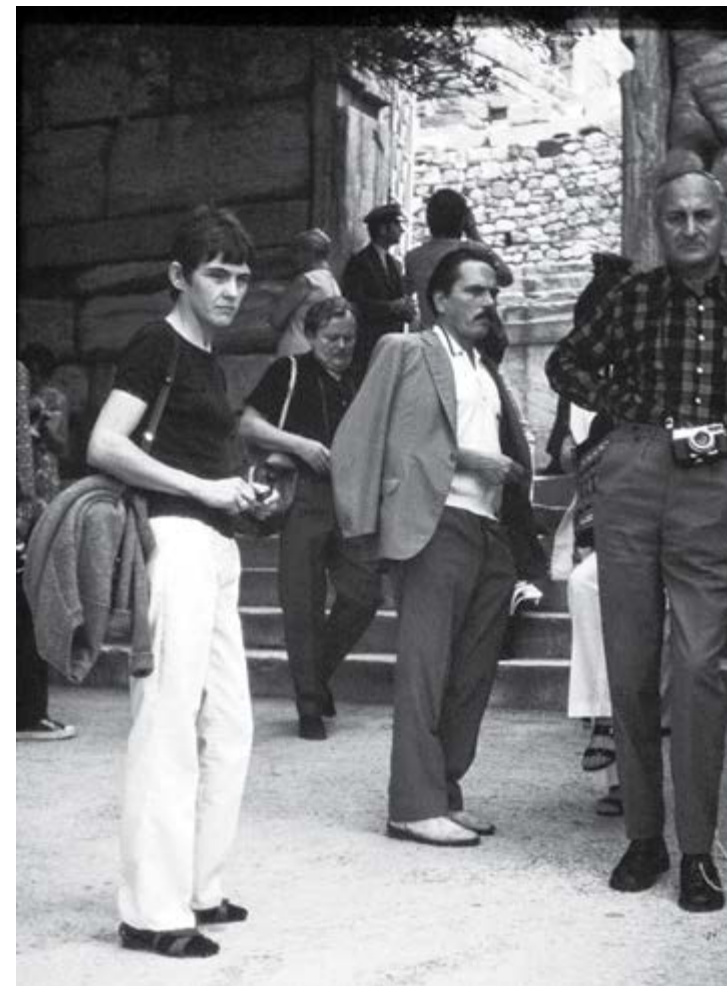
2.6.31.

2.6.32.

2.6.33.

2.6.34.

2.6.35.

2.6.33.

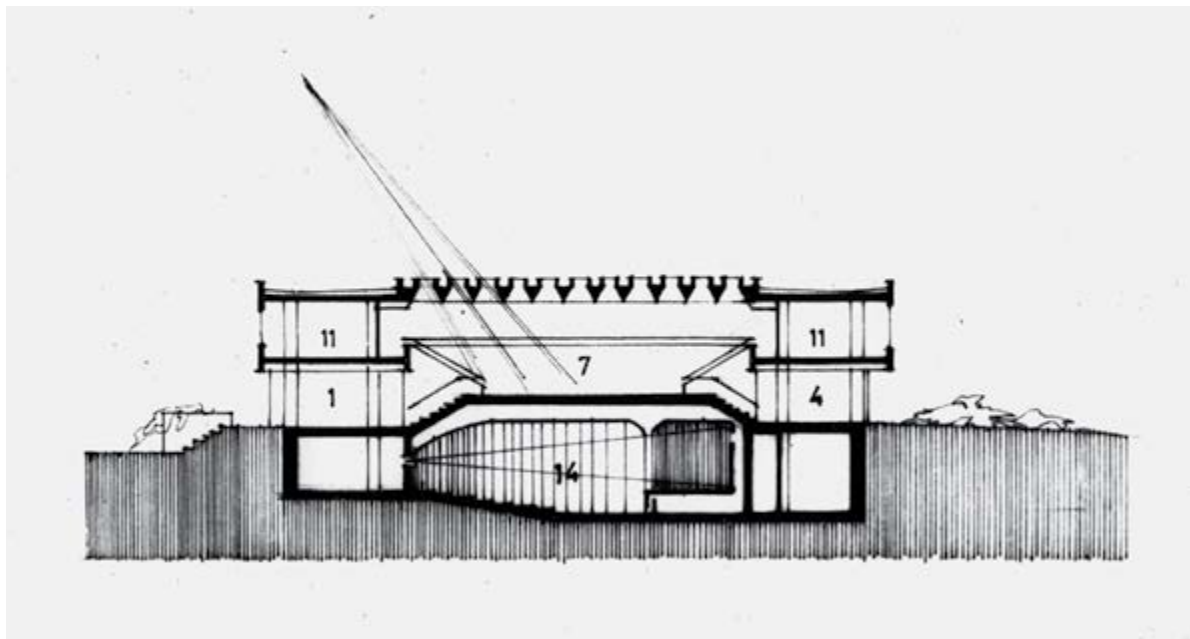
Grillbár a Kreszta-házban (1977)
Az ezozinmázás Zsolnay kerámiával burkolt pult mögött működött a látványkonyha. A háttérben Bálványos Huba faintarziája látható. A különleges hangulatú hely 1978 és 1995 között működött.

2.6.34.

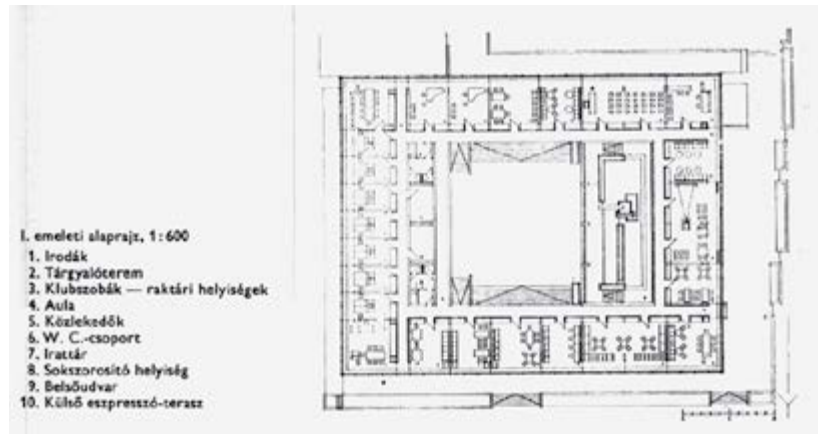
Lőrincz mint a Fiatal Építészek Körének (FÉK) mestere, részt vett 1972-ben a Görögországba szervezett tanulmányúton. Az előtérben Csomay Zsófiát, Lőrincz Józsefet, valamint Szendrői Jenőt, a FÉK vezetőjét láthatjuk.

2.6.35.

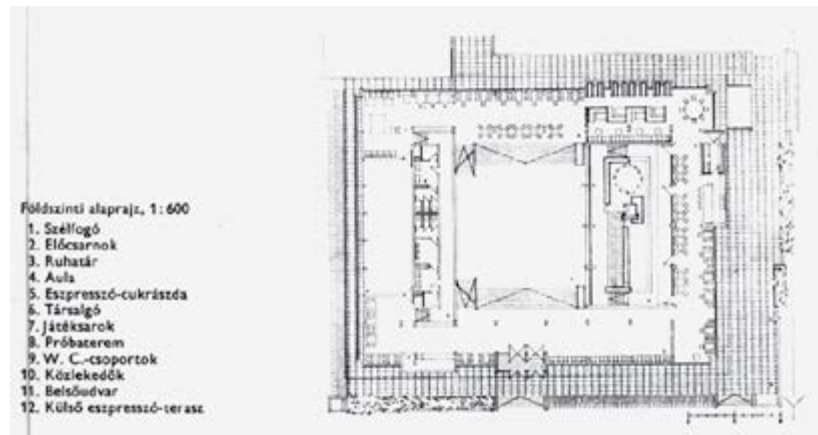
Lőrincz József díjat vesz át. Feltehetően a hetvenes évek közepén készült a felvétel, de az alkalom, a helyszín és a pontos időpont nem ismert.

2.6.36.

2.6.37.

2.6.38.

2.6.36–42.

Ifjúsági Ház (1968–1973)

A győri alternatív kulturális életnek is sokáig helyet adó intézmény átriumos elrendezéssel épült fel. Lapos tömege a Cserhalmy József által tervezett tízeleletes lakóépülettel alkotott kiegyensúlyozott kompozíciót [2.6.39.]. A belsőudvaros elrendezés lehetővé tette, hogy az ott lévő, akkoriban majd félmillió éves vadgesztenyefa is a ház szerves részét képezze. Amikor az épületet 2015-ben lebontották, a „körbeépített” fát sem kímélték.

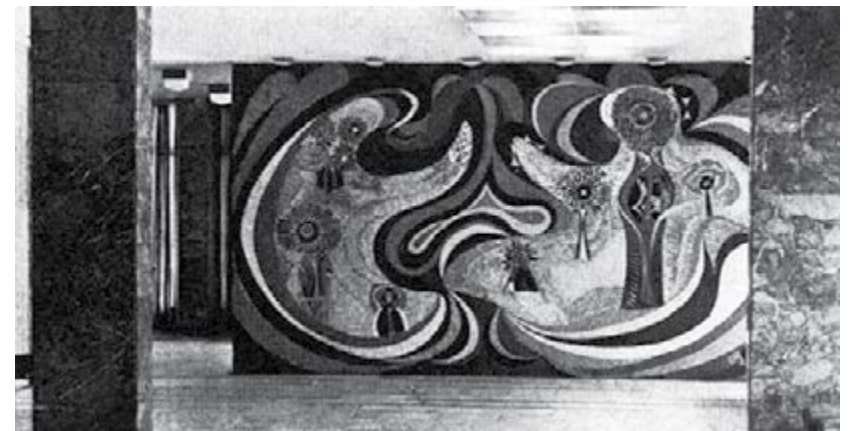
2.6.39.

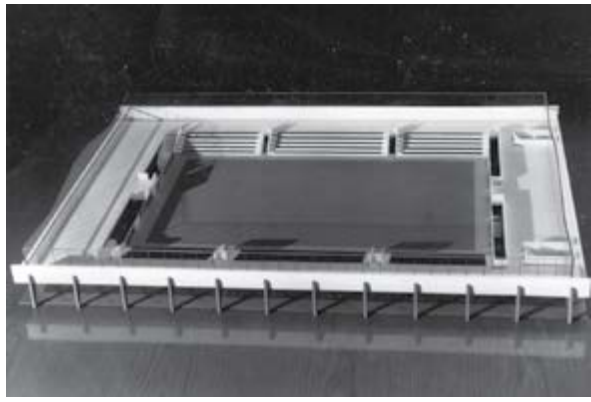
2.6.40.

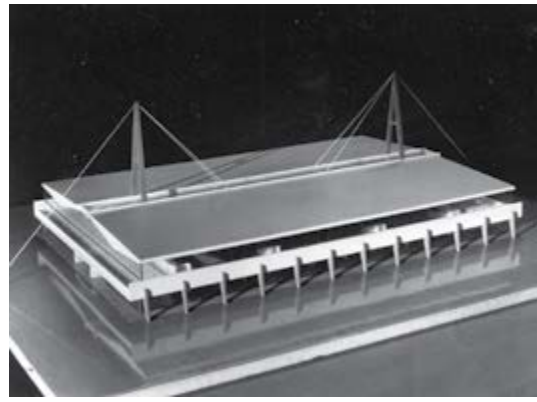
2.6.41.

2.6.42.

2.6.43.

2.6.44.

2.6.45.

2.6.46.

2.6.47.

2.6.48.

2.6.43–48. Győri Kiállítási és Sportcsarnok (1968–1976)
 Az épületben példászerűen valósult meg az építészeti, gépészeti, de legfőképpen a tartószerkezeti tervezés harmóniája. A Pongrácz István által tervezett és a Rába MVG hídüzeme által kivitelezett függesztett tetőszerkezet eleganciája és statikai megoldása országosan is felhívta magára a figyelmet. A széles folyosók szolgálták volna eredetileg kiállítások rendezésére, amely funkciójukat azonban soha nem töltötték be.

2.6.49.

2.6.50.

2.6.51.

2.6.52.

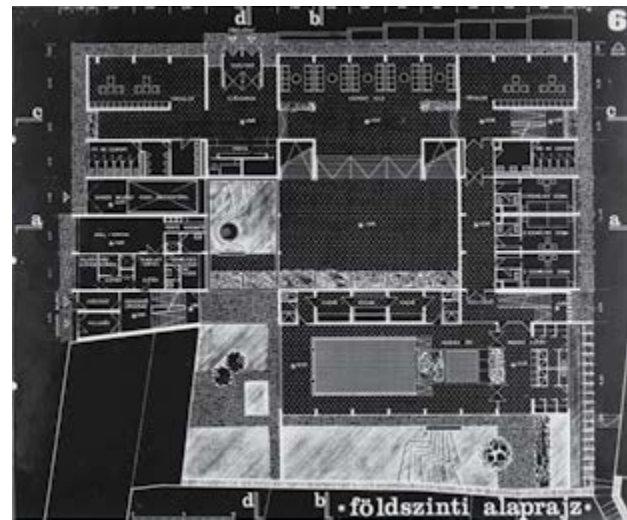

2.6.53.

2.6.49–53. Kései győritervek alkotások (1981–1985)
 Lőrincz végig kiemelt és a legkülönfélébb beruházásokat tervezte Győrben 1982-es távozásáig, de még ezután is nyomon követte sorsukat. A győri „szociális komplexum” (elkészült 1981-re) számos szolgáltatásával túlmutat egy egyszerű nyugdíjsház funkcióján [2.6.50.]. Szintén különféle intézmények egymást erősítő integrációját valósította meg Lőrincz és tervezőtársa, Papp Lukács az 1984-re elkészült mosonmagyaróvári Művelődési Központban [2.6.52.]. A győri Teleki utca környékének rekonstrukciója részeként megépülő házsor (1985 k.) már a hagyományosabb, zárt sorú, városias beépítés újraértelmezésére tett kísérlet [2.6.53.].

2.6.54.

2.6.55.

2.6.56.

2.6.57.

2.6.58.

2.6.59.

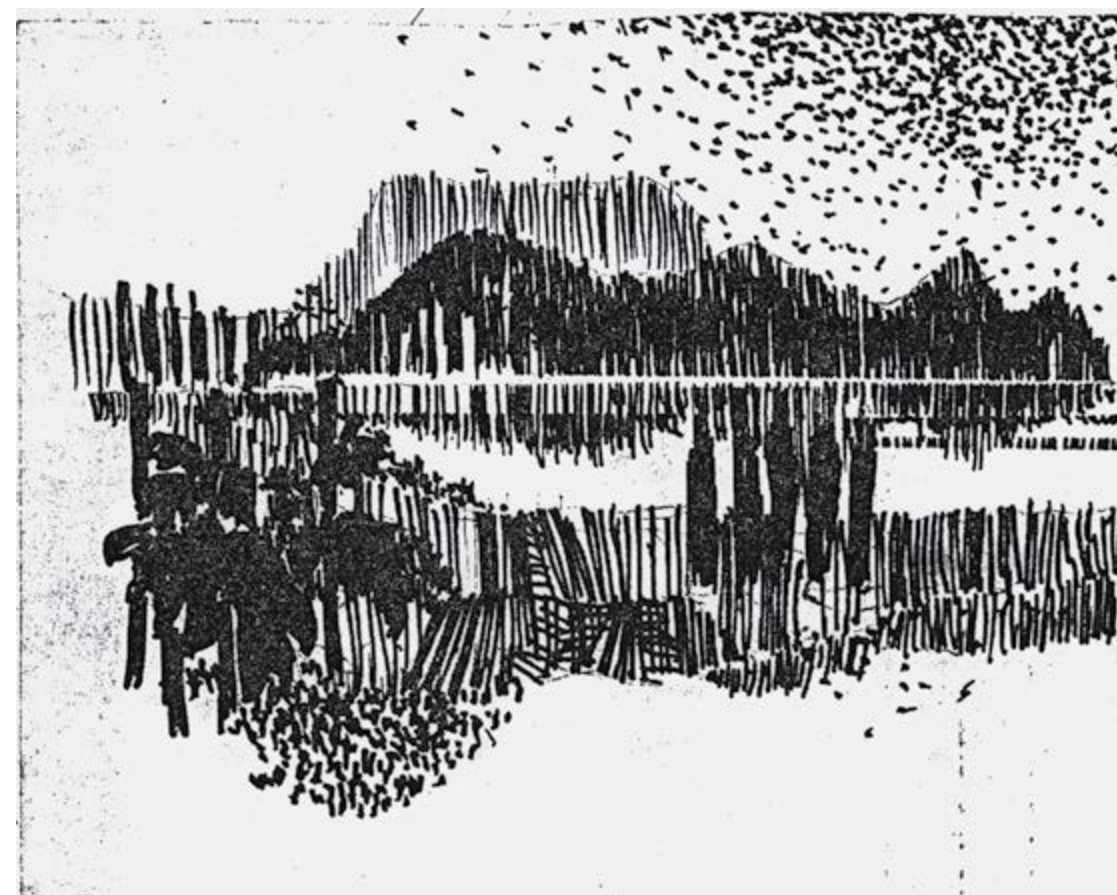

2.6.60.

2.6.54–60. Rába MVG Kereskedelmi és Konferencia Központ (1977–1985)
 1985-re készült el a győri belváros városképéig talán legkényesebb pontján, a székesegyház szomszédságában. A Rába MVG időt és pénzt nem kímélve hozta létre a világszínvonalúnak szánt vendégházát, ahol Lőrincz mint valódi „sztárépítész” szinte korlátok nélkül alkothatott. A korszakban fényűzőnek számító belsőépítészeti Schinagl Gábor (Közt) munkája. Mind az épület, mind enteriőre máig jórészt eredeti állapotban van.

2.6.61.

2.6.63.

2.6.62.

2.6.61-63.

Lőrincz József 1982-ben elhagyta Győrt, és a fővárosban különböző hivatali állásokat vállalt. Láthatjuk a saját magáról rajzolt karikatúrán a korabeli „kastély-program” billegő, groteszk építményén egyensúlyozni, valamint egy műemléki egyeztetésen tárgyalni [2.6.62. bal szélén]. Nyugalmat egyedül balatonedericsi nyaralója jelentett neki ezekben az években. Hajszolt életmódja végzetesnek bizonyult: 1990-ben, hatvanévesen elhunyt.

A mindennapok
feladata: A Rába

■ 3.1.

MVG gyárai ■

3.I.01.

3.I.02.

3.I.01-02. A Győri Magyar Vagon- és Gépgyár a II. világháború előestéjén az ország egyik legnagyobb hadiipari üzemévé vált, így a bombázások során szinte teljes egészében elpusztították.

3.I.03-07. Az újjáépítés rohamtempóban indult el, amelyben az ilyen típusú beruházásokra létrehozott fővárosi Iparterv mellett a Győriterv is részt vett. Az íves irodaépület [3.I.03.], valamint az asztalosműhely [3.I.04.] tervei az Iparterven készültek (1950 k., ill. 1956). Az új irodai és orvosi szárny [3.I.06-07.] azonban már Hegyi György győriterves építész műve, ahogyan a hőkezelő üzem vasbeton csarnoka is [3.I.05.] (1964, ill. 1960).

3.I.03.

3.I.04.

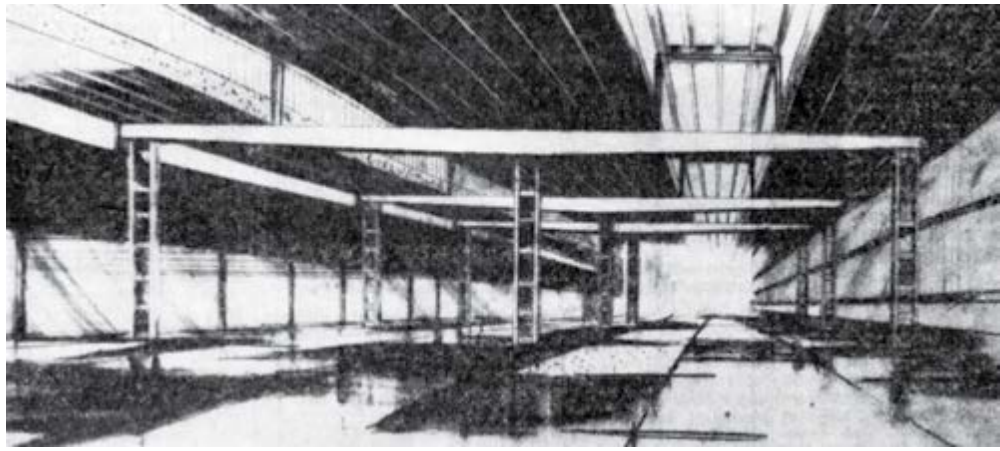
3.I.05.

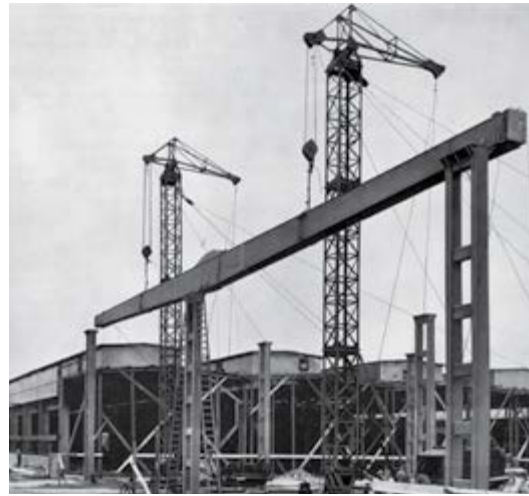
3.I.06.

3.I.07.

3.I.08.

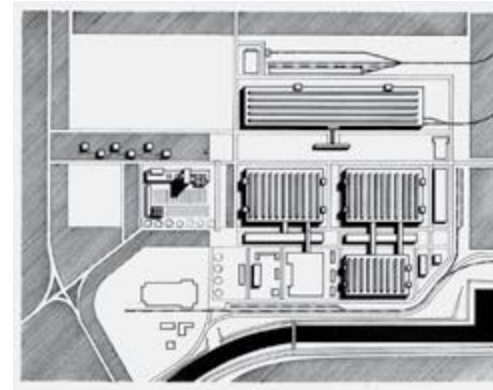
3.I.09.

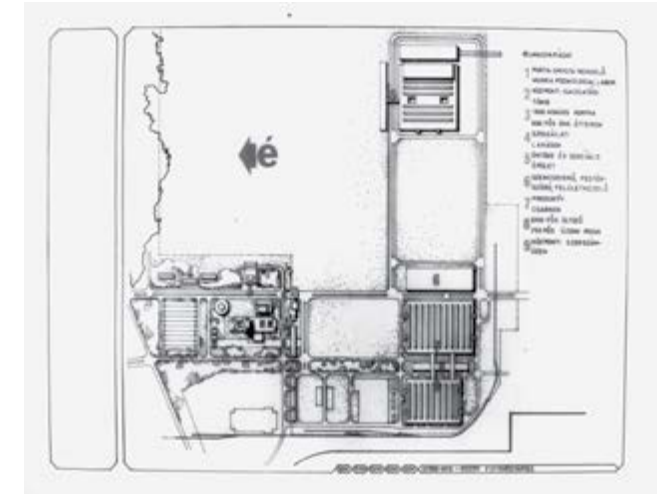
3.I.10.

3.I.08–10. A „jövő csarnoka” (1965)
Az 1963-tól induló motor- és futóműgyártási program indulása után a Rába MVG úgy döntött, hogy saját acélszerkezet-gyártó kapacitására alapozva építi fel az új, több tízezer négyzetméteres alapterületű csarnokait. Ennek prototípusa, valamint az új motorgyár még a gyár saját tervezésében készült el 1965-től.

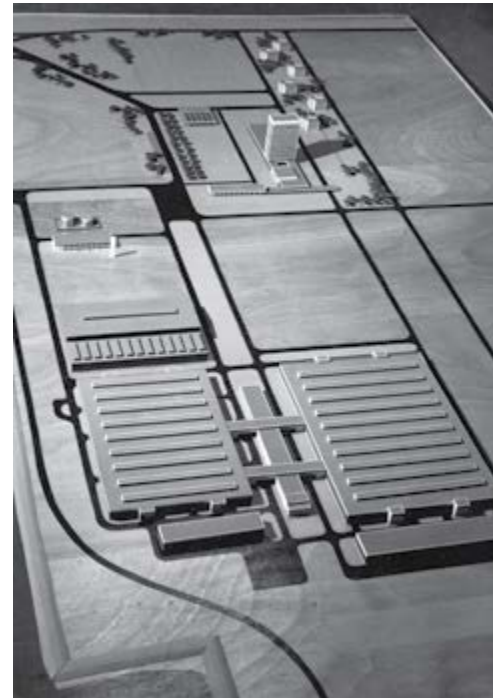
3.I.II–15. A Rába MVG győri reptéri gyáregységének tervei (1965–1975)
Az futóműgyártás új csarnoka, valamint a hozzá kapcsolódó létesítmények egy zöldmezős beruházásként az egykori győri reptéren épültek fel. Ennek különböző tervfázisait láthatjuk a rajzokon illetve a maketteken.

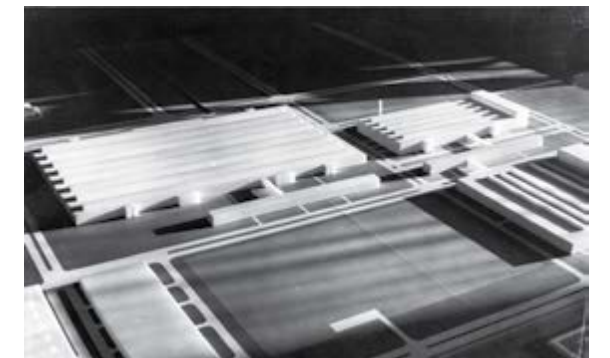
3.I.II.

3.I.I2.

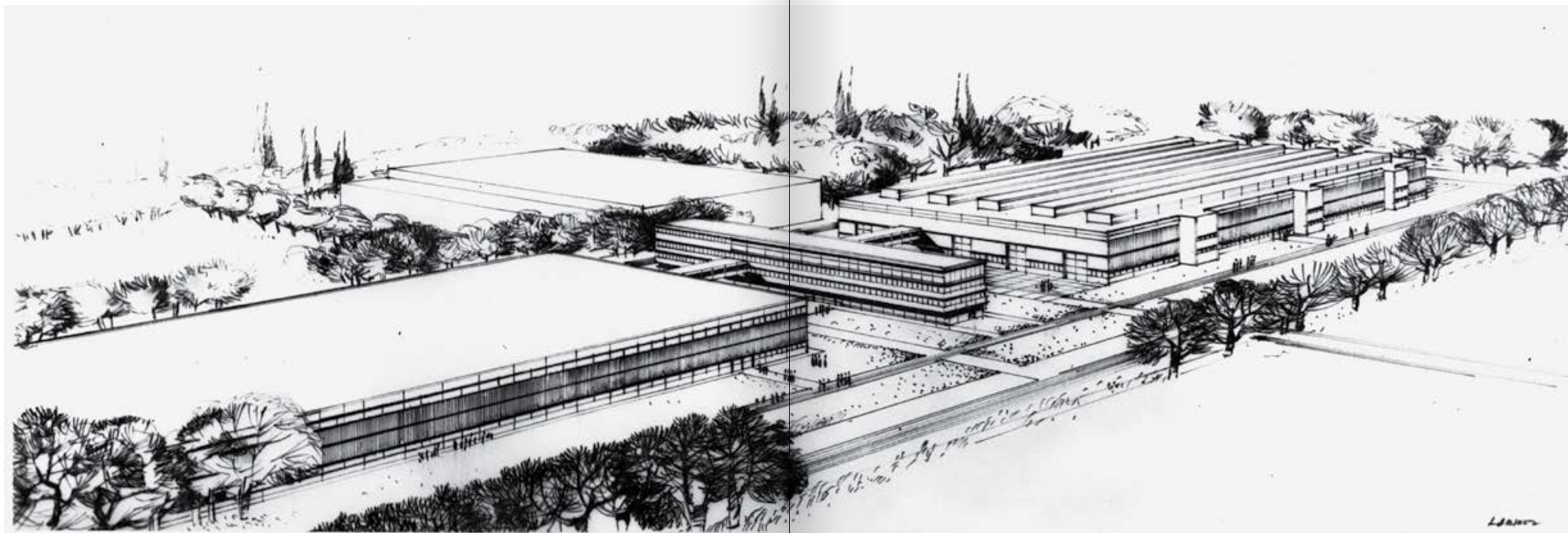
3.I.I3.

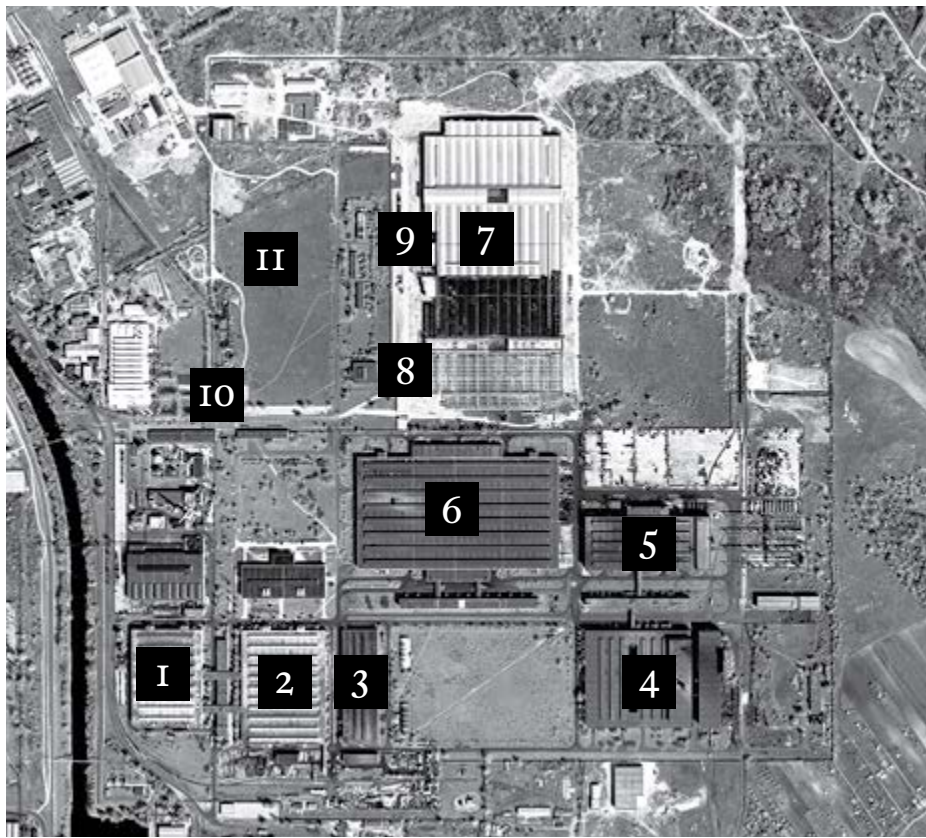
3.I.I4.

3.I.I5.

3.I.16.

3.I.17.

3.I.17.

- A Rába MVG teljesen kiépült győri reptéri gyáregysége 1993-ban
1. Szerszámüzem, 20 000 m², 1967–1971
 2. Futóműgyártó üzem, 28 000 m², 1966–1967
 3. Felületkezelő üzem, 12 000 m², 1970–1971
 4. Acél és szürkevas öntöde, 36 000 m², 1969–1972
 5. Kovácsüzem, 22 000 m², 1974–1979
 6. Új futóműgyár, 67 000 m², 1976–1979
 7. Félbehagyott új motorgyár, amelyet az Audi fejezett be, 100 000 m², 1985–1990, 1992–1993
 8. Konyha és étterem, 1968–1971
 9. Szolgálati lakások, 1970 k.
 10. Portaépület orvosi rendelővel és irodákkal, 1970–1971
 11. Meg nem valósult gyárirányítási központ tervezett helyszíne

3.I.18–22.

Futóműgyártó csarnok (1966–1967)

Elsőként a mindaddig példátlan méretű, 28 ezer m²-es futóműgyártó csarnok épült fel, ráadásul a beruházó, a kivitelező és a tervezők szoros együttműködésének köszönhetően rekordidő alatt. Itt valósult meg elsőként az a példás, letisztult rend, amely mindvégig jellemző maradt a Rába MVG beruházásaiban készülő együttesekre. Az acélcsarnokokat vasbeton hidak kötik össze az őket kiszolgáló szociális épületekkel.

3.I.18.

3.I.19.

3.I.20.

3.I.21.

3.I.22.

3.I.23.

3.I.25.

3.I.24.

3.I.26.

3.I.27.

3.I.28.

3.I.23–26.

Acél és szürkevas öntöde (1969–1972)

A gyár fokozódó mértékű nyugatra irányuló exportja egyre inkább megkövetelte az egyenletes és kiszámítható anyagellátást, amelyet a Rába MVG saját üzemekkel biztosított. Az öntöde komplexebb épület a többi csarnoknál, mivel három különböző egységre tagolódik: a mintegy 11,5 m belmagasságú hidegüzemi, valamint a 22 m belmagasságú melegüzemi részre, illetve a külön épült, 15 m belmagasságú zárt anyagtérre. Belső terében az építészetnél minden bizonnyal látványosabb a lenyűgöző méretű technológia megjelenése.

3.I.27–28.

Kovácsüzem (1974–1979)

A kovácsüzem az öntöde „ikercsarnokok”, amelyek immár acélhidakkal csatlakoznak a közös szociális és irodai épülethez [3.I.26., 3.I.28.].

3.I.29.

3.I.30.

3.I.31.

3.I.29–31.

Új futóműgyár, avagy a „67 ezres” csarnok (1976–1979)
A gépipari csarnok önmagában is egy komplett gyár. Homlokzata vízszintes sávokra tagolódik. Déli irányból légi acélszerkezetű hidakon közelíthető meg az elnyújtott (mintegy 240 m hosszú) hasáb alakú, háromszintes szociális épület, amelynek véghomlokzatát bronz színű alumínium lécek burkolják.

3.I.32–34.

Új futóműgyár, a „67 ezres” csarnok (1976–1979)

A csarnok óriási belső terében üde színlétként jelennek meg a Lőrincz által tervezett belső szociális egységek. Összesen négy, térbe úsztatott, élénk színű „tízóraizóhely” [3.I.32–33.], valamint két mosdóblokk készült [3.I.34.].

3.I.32.

3.I.33.

3.I.34.

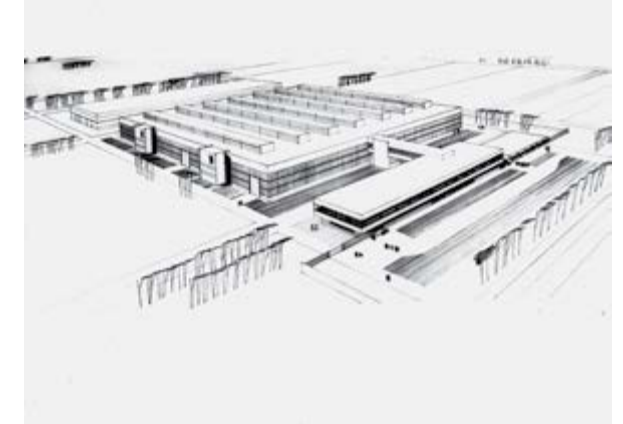
3.I.35.

3.I.35.

A Rába MVG gyáregységei
A gyáróriás legnagyobb kiterjedését 1980-1982 körül érte el, amikor Szentgotthárdtól a fővárosig voltak üzemei.

3.I.36-38.

Sárvári gyáregység („normáliaüzem”) (1968-1971)
A 15 ezer m²-es csarnokhoz híddal kapcsolódik a főút felé néző fejpület, amelyben az irodák, öltözők, valamint a menza is helyet kapott.

3.I.36.

3.I.37.

3.I.38.

3.I.39.

3.I.40.

3.I.42.

3.I.41.

3.I.39-42. A Vörös Csillag Traktorgyár rekonstrukciója (1973-1977)
 A veszteségesen üzemelő gyárat a Rába MVG-hez csatolták 1972-ben. A vezetés döntése értelmében a régi csarnokokat lebontották [3.I.39.], és új, acélszerkezetű üzemek épültek a nyugati licenc alapján gyártott traktorok készítéséhez. 1977-re a márvánnyal burkolt szociális és igazgatási épületek is elkészültek.

3.I.43-45.

A szombathelyi futóműgyár (1976-1982)
 Szombathely iparosításában szintén kiemelt szerepe volt az új helyi Rába MVG gyárnak. A két acélszerkezetű csarnok hasonlóképpen híddal csatlakozik az iroda- és öltözőépülethez, mint győri társaik. Az együttes vezető építésze ezúttal már nem Lőrincz József, hanem Bircher László volt. Formálásában kiemelkedik a különállóan felépített étterem, amelyet Solt Herbert tervezett [3.I.43-44.].

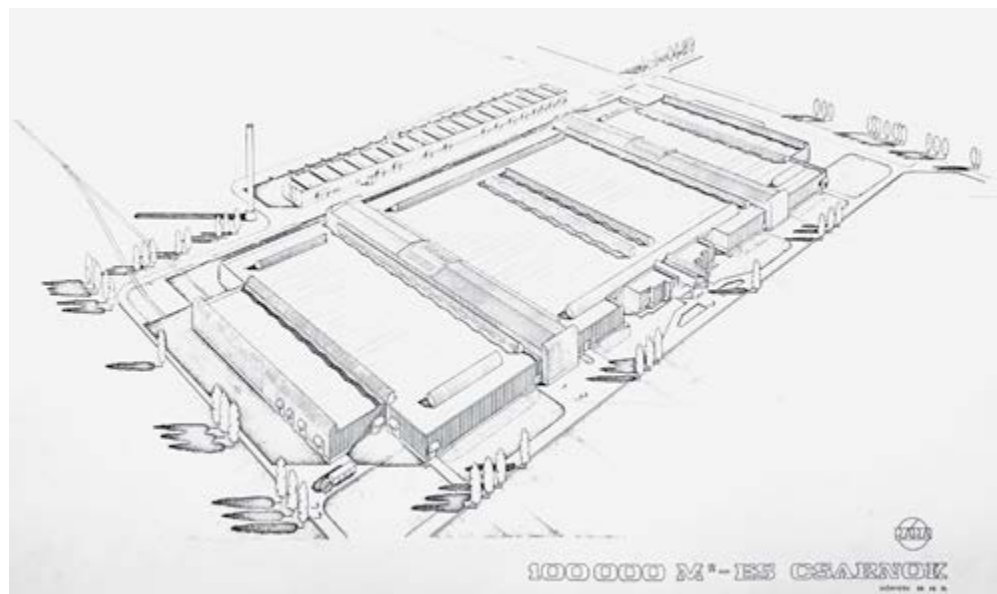
3.I.43.

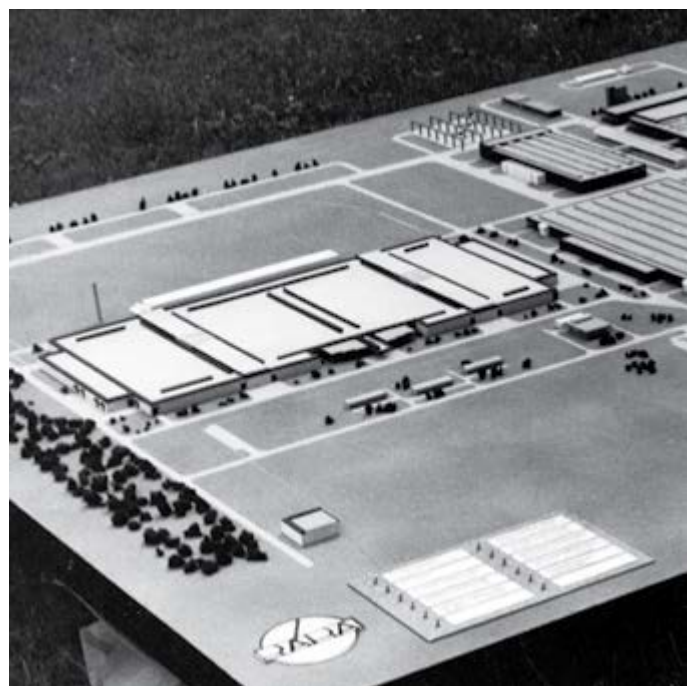
3.I.44.

3.I.45.

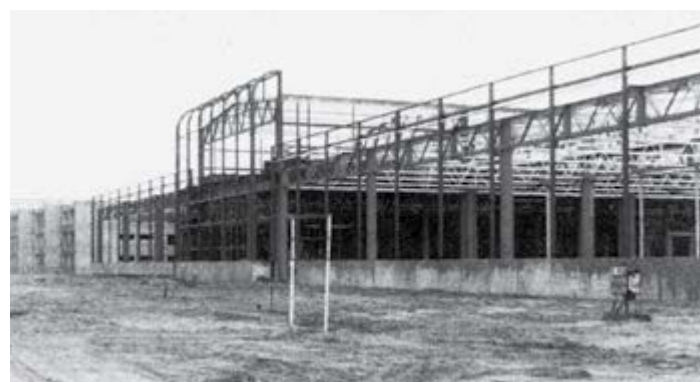

3.I.46.

3.I.47.

3.I.48.

3.I.49.

3.I.50.

3.I.51.

3.I.46–51.

Az új győri motorgyár (1984–1993)
 A Győriterv legnagyobb volumenű és egyben utolsó megvalósult épülete az új győri motorgyár volt. A belső teret mutató perspektíván [3.I.49.] még a korábbi csarnokoknál is alkalmazott acélszerkezet tűnik fel, de a részletesen kidolgozott maketten már az új, rácsostartós rendszert láthatjuk [3.I.51.]. Az építkezés a rendszerváltással félbemaradt, azt már nem a Rába MVG, hanem az Audi fejezte be.

■ 3.2.

A főmű: A Győri
Nemzeti Színház ■

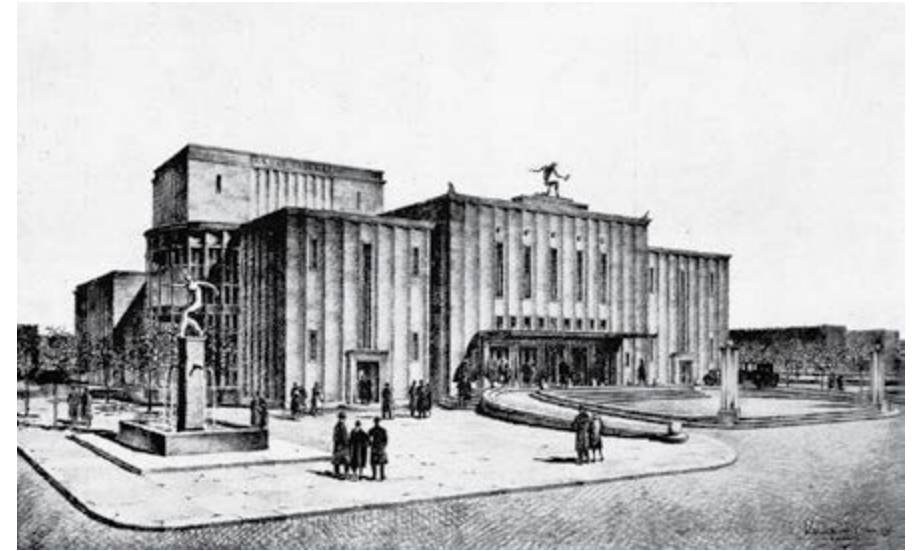

3.2.01.

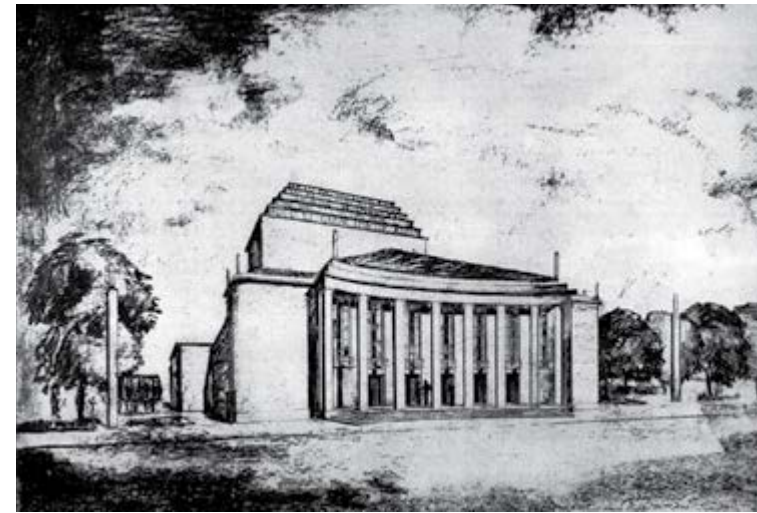
3.2.01.

A régi győri színház a Radó-szigeten
A többször átalakított épület már nem felelt meg az igényeknek, és az árvíz is sokszor károsította, ezért az 1930-as évek elején lebontották.

3.2.02–04. Tervek az 1929-es pályázat anyagából
1929-ben országos tervpályázatot írtak ki az új győri színházra. Bár az első díjat Körmeny Nándor kapta [3.2.02.], a zsűri döntését a város végül felülírta, és Stolzer Jenőt, akinek tervét harmadikként rangsorolták [3.2.03.], és a megvételt nyert Árkay Aladárt [3.2.04.] bízták meg a tervezéssel. A munka azonban a világgazdasági válság miatt abbamaradt.

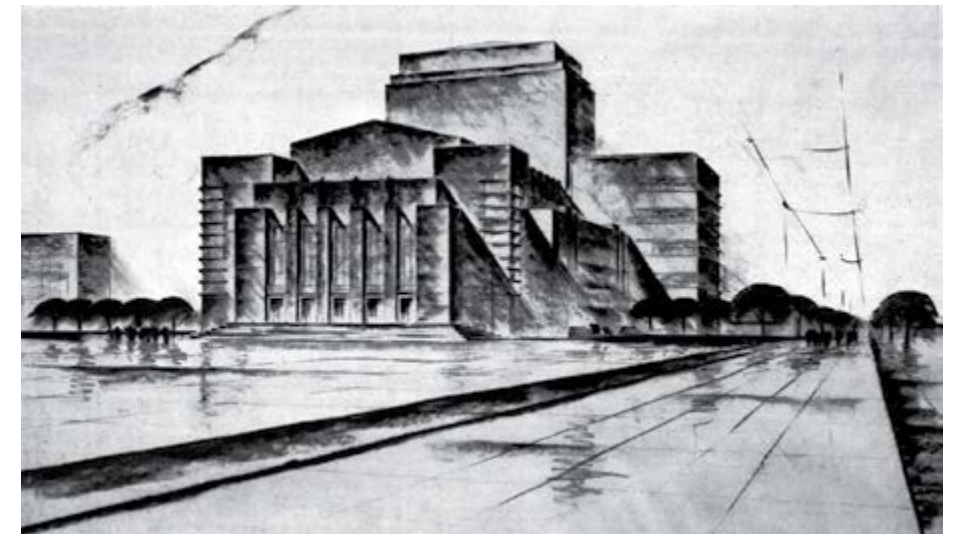

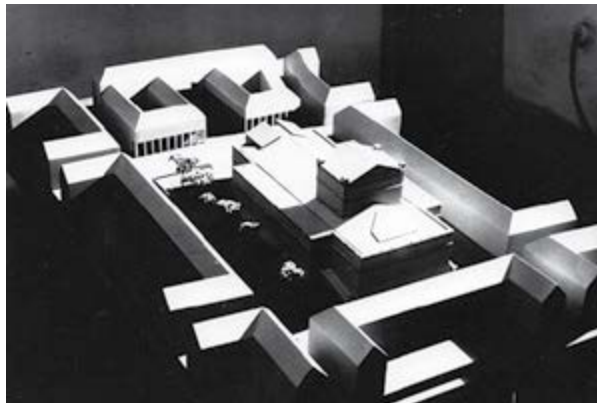
3.2.02.

3.2.03.

3.2.04.

3.2.05.

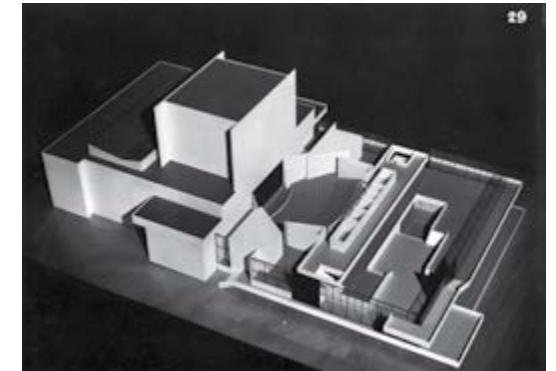
3.2.06.

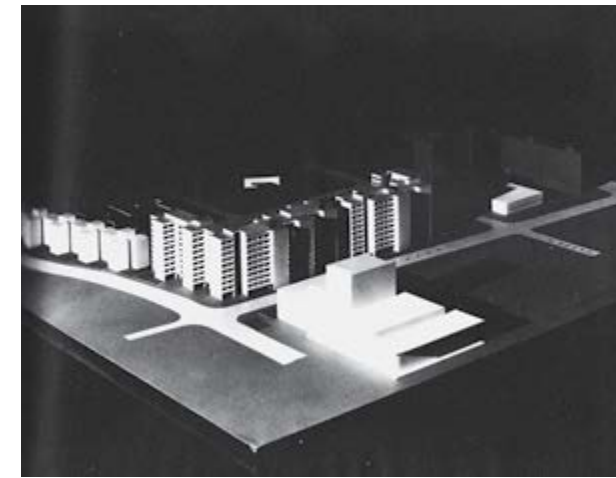
3.2.07.

3.2.05-07. Gádoros Lajos terve (1952)
A Köztiben egy izig-vérig szocialista realista, neobarokkos tanulmánytervet dolgozott ki Gádoros Lajos, amelynek nem lett folytatása.

3.2.08-10. Az első tervváltozat (1966)
A Győritervben Vincze Kálmán igazgató vezetésével készülő első elképzeléseken még egy lapostetős épület szerepelt. A két maketten láthatjuk a belső elrendezését, illetve a mögötte felépítendő lakóteleppel való viszonyát is. Elképzelhető, hogy a látványos perspektívát Lőrincz József rajzolta, aki, bár nem vett részt a tervezésben, kiváló grafikai adottságokkal rendelkezett.

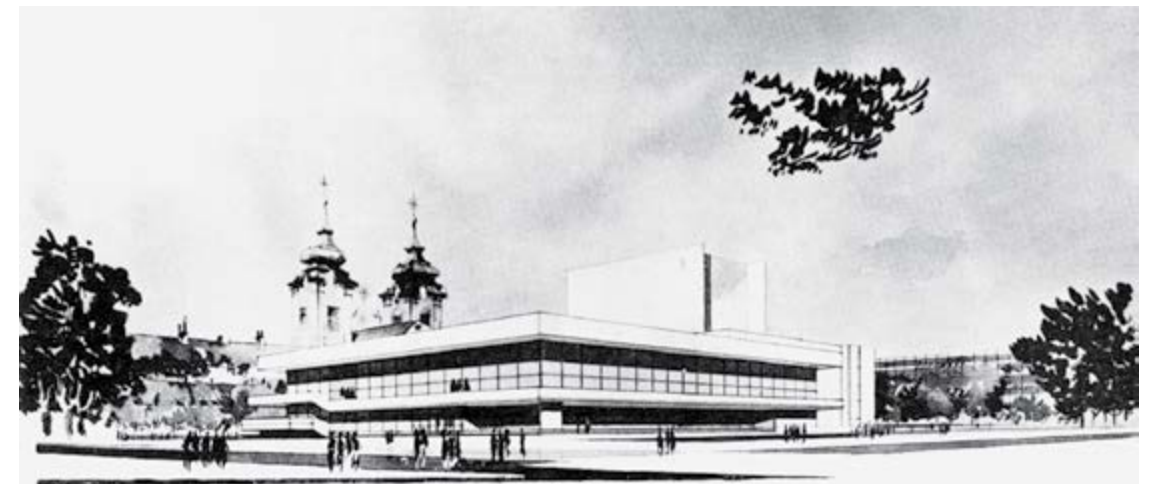

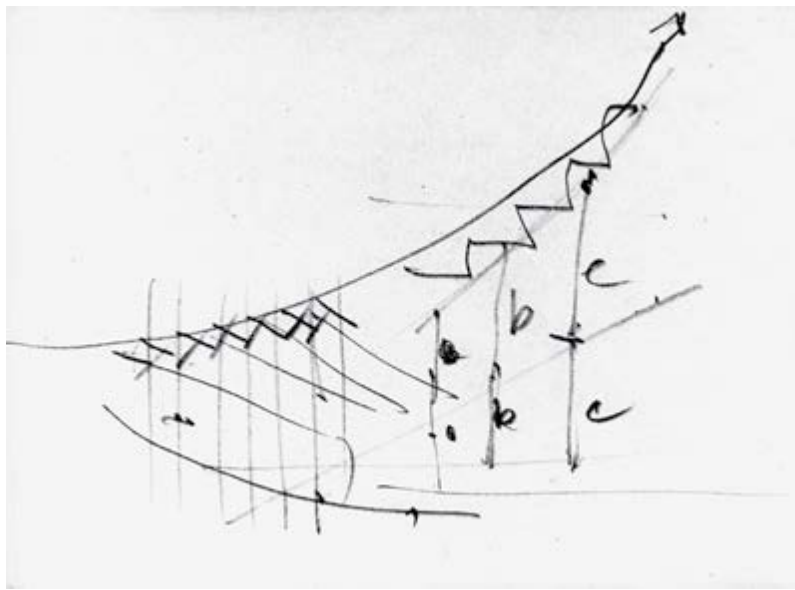
3.2.08.

3.2.09.

3.2.10.

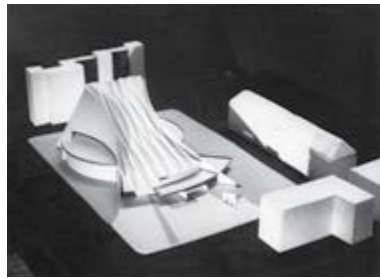
3.2.II..

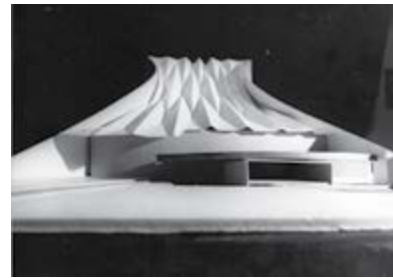
3.2.I2.

3.2.I3.

3.2.I4.

3.2.I5.

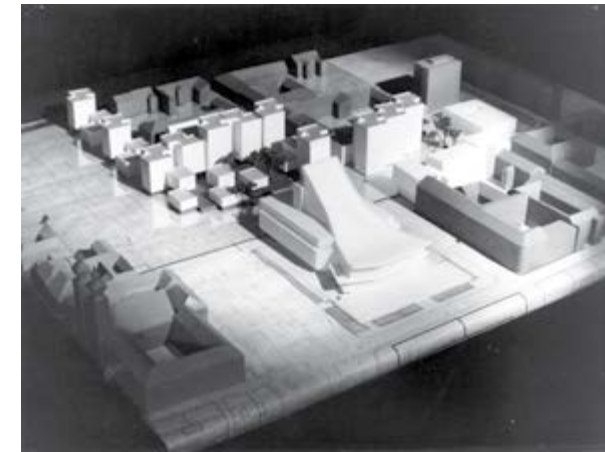
3.2.I6.

3.2.II-16.

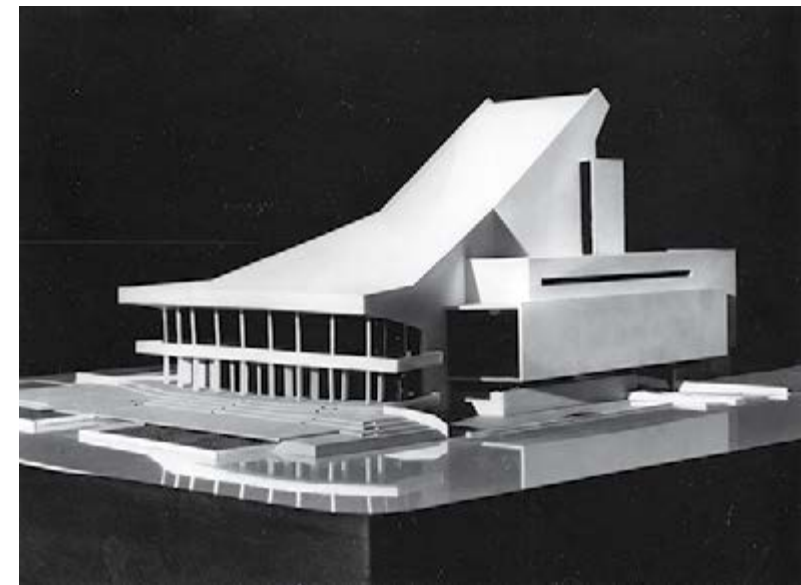
Kábeltetős tervváltozatok (1970-1971)
 1970-ben átdolgozták a terveket, akkor jelent meg a később ikonikussá vált kábeltetős lefedés. Vincze Kálmán ezt felvázoló skicce 1969-ből való. A további makettfotókon e megoldásnak különböző tervváltozatait láthatjuk. Felfigyelhetünk rá, hogy magát az alaprajzot is ívesre, körformára tervezték át. Ennek kivitelezését a GYÁÉV nem vállalta, így a tömeget „kiegyenesítették”.

3.2.I7-19.

A végső tervváltozat (1971-1972)
 1971-1972 között készültek el a már végleges változat kiviteli tervei. Felfigyelhetünk rá, hogy az oldalhomlokzatokra a tervezők eredetileg egy-egy betonplasztikát képzeltek el [3.2.I9.].

3.2.I7.

3.2.I8.

3.2.I9.

3.2.20.

3.2.21.

3.2.22.

3.2.23.

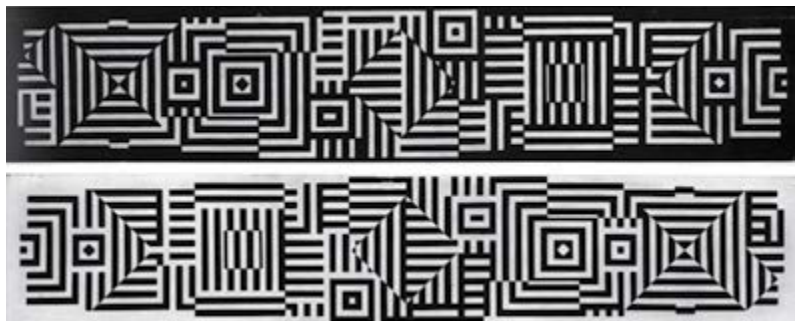

3.2.24.

3.2.20–24. A színház építése (1972–1978)
A területen eredetileg álló Teleki-laktanyát lebontották [3.2.20.], majd elindult a színház
betonmonstrumának kivitelezése. Az új lépték, amelyet a belvárosba behozott a távolról
készült felvételeken érzékelhető igazán [3.2.22., 3.2.24.]

3.2.25.

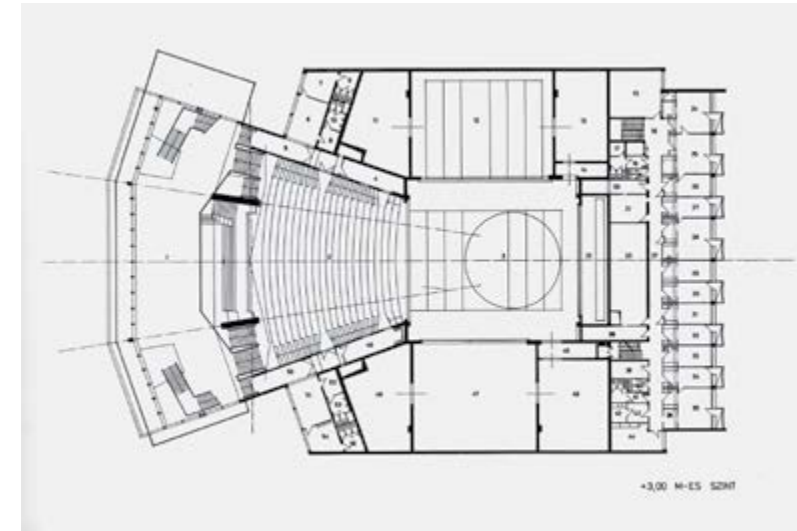
3.2.26.

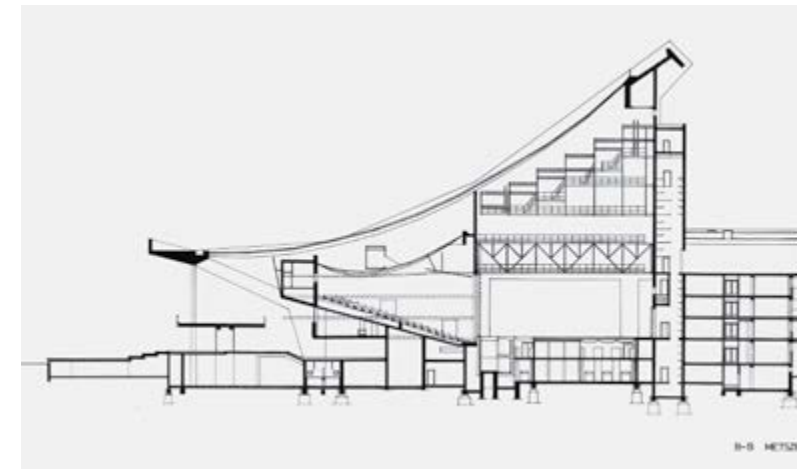
3.2.27.

3.2.25–27. Victor Vasarely Győrben
A magyar származású mester elvállalta a színház két oldalhomlokzatának díszítését, amelynek okán 1975 körül Győrbe látogatott. A két, egyenként mintegy 500 m²-nyi, Zsolnay kerámiából készült alkotás 1978-ban került fel az épületre.

3.2.28–30. A színház rajzai
A kábeltető egy „mozdulattal” fedi le az előcsarnokot, a nézőteret és a hatalmas méretű színpadot, miközben a zsinórpadrásnak is helyet ad. A metszeten, de a részletesebb belsőépítészeti tervlapon is jól kivehetőek a hatalmas vasbeton gerendák, amelyekhez az acélsodronyokat rögzítették. A belsőépítészeti terveket Horváth István készítette.

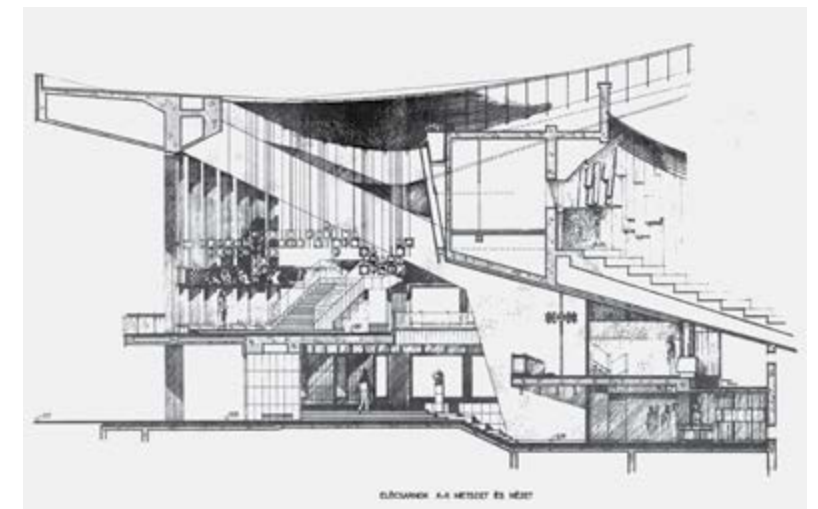

3.2.28.

3.2.29.

3.2.30.

3.2.31.

3.2.32.

3.2.33.

3.2.31-33.

A Kisfaludy Károly Színház (1978)
A nemzetközi kooperációban felépült teátrum végül 1978-ban nyílt meg. Formája, anyaghasználata és bizonyos funkcionális hiányosságai is kritika tárgyát képezték, de azt még a fanyalgók is elismerték: egy sokat tudó, heroikus erőfeszítéssel felépült színházzal gazdagodott nem csak a város, hanem az ország. 1911 és 2002 között ez az egyetlen új színház épült fel Magyarországon.

3.2.34-37.

A Kisfaludy Károly Színház (1978)

Az acélpázmákból álló kábelszerkezet az egyébként márvánnyal burkolt előtér mennyezeteként is megjelenik, illetve egy belső kábellefedést a nézőtérben is elburkolatlanul hagytak a tervezők. A legfeljebb közel hétszáz főt számláló közönség egyetlen, osztások nélküli, meredeken emelkedő székmezőben foglalhat helyet. Az ország második legnagyobb színpadát egy függőleges irányokba nyíló, rézborítású vasfüggöny választja el a nézőtértől.

3.2.34.

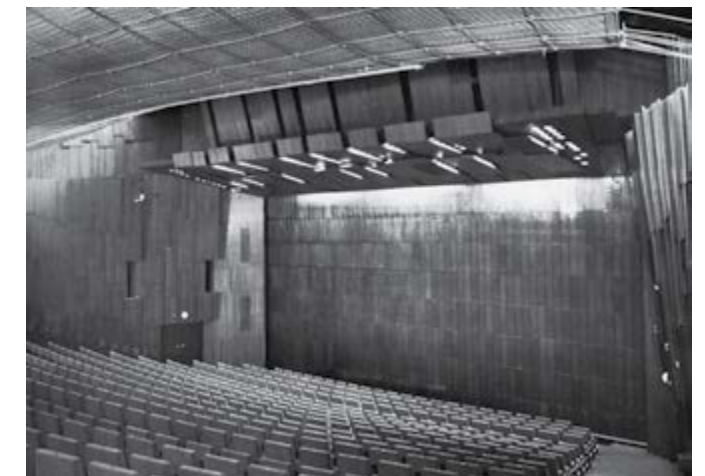

3.2.35.

3.2.36.

3.2.37.

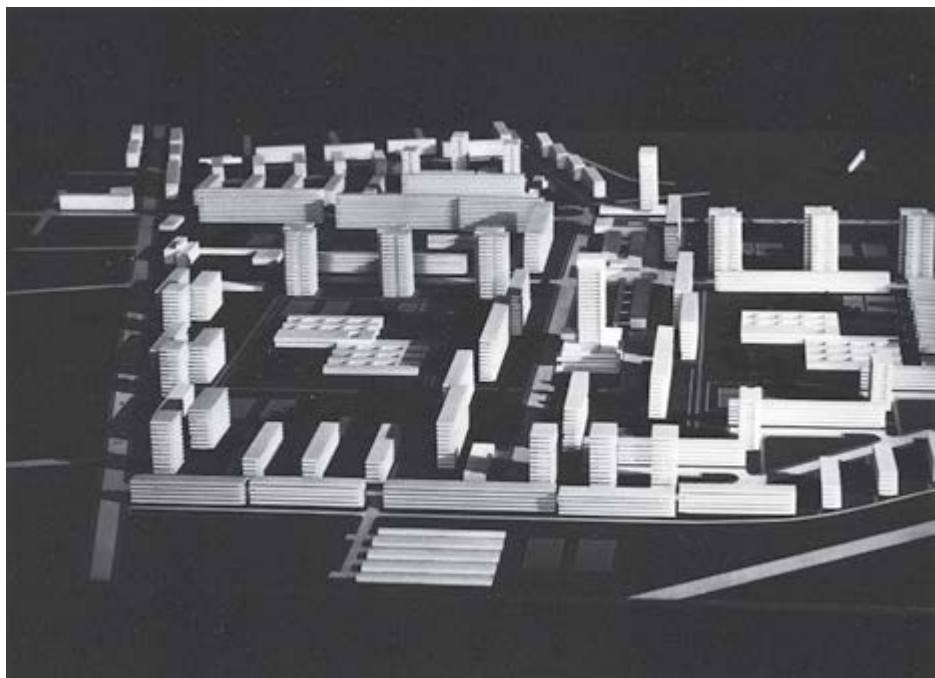
A vízió: Győri magasházálmok

■ 3.3.

1957–1975 ■

3.3.01.

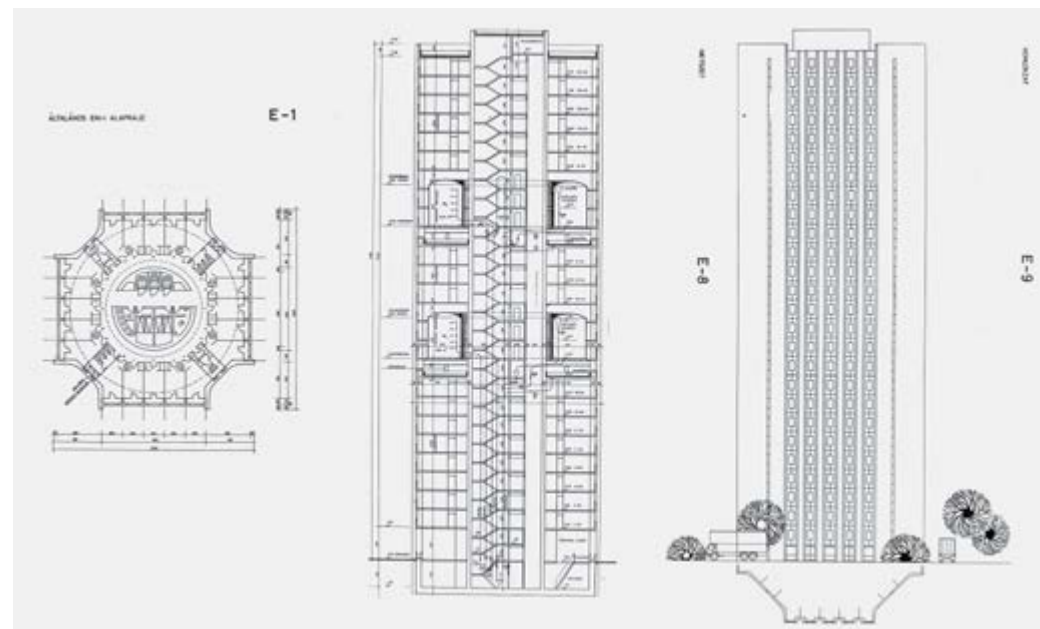
3.3.02.

3.3.01-02.

Győr-Adyváros beépítési tervei (1964-1968 k.)
 A fenti makettekben számos meg nem valósult toronyház tűnik fel. Az 1964-es első tervváltozatban a központi kereskedelmi egység körül láthatunk öt ilyen épületet [3.3.01.]. A későbbi, 1968 körüli terv ezen a területen már csak egy magasházzal számol, ugyanakkor további hat lakófunkciójú, valamint egy irodatornyot vehetünk még észre a maketten [3.3.02.].

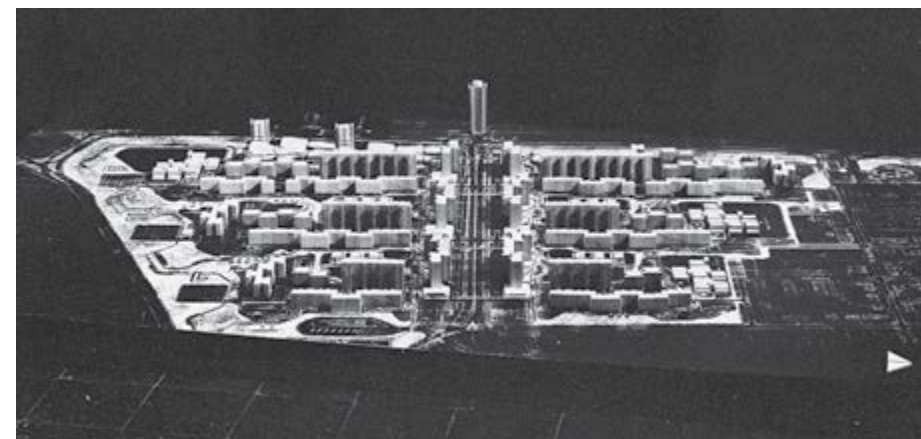
3.3.03-04.

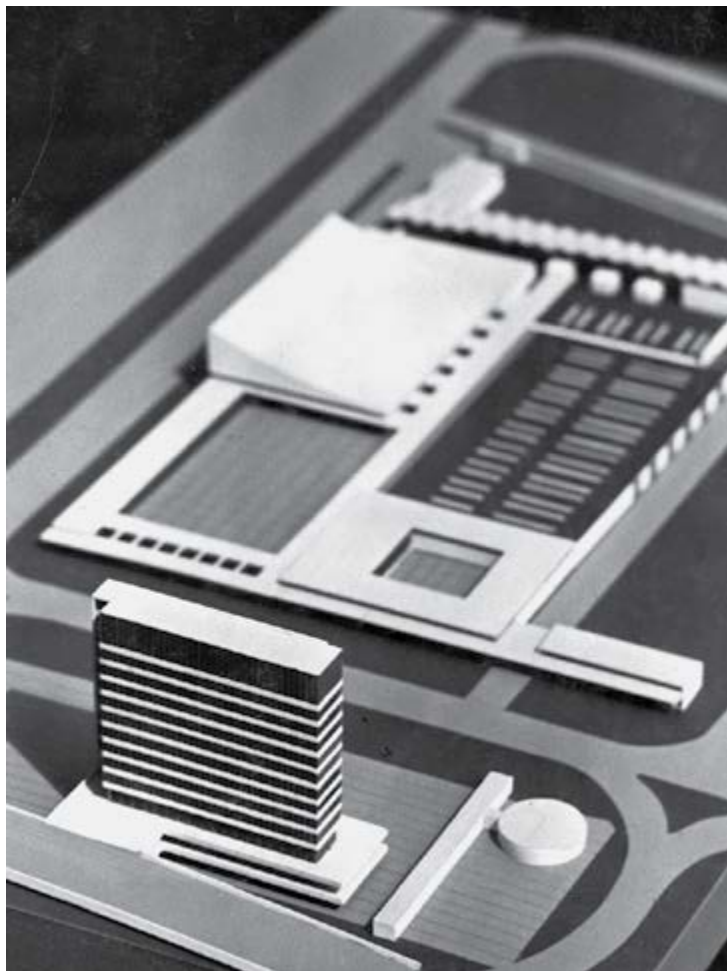
Víztározós magasház terve a Kun Béla-lakótelepen (1974)
 A tanulmányterv szinten kidolgozott, garzonlakásokat és víztornyot egyaránt befogadó épület az egyébként semmibe vezető, de rendkívül hangsúlyos tengelyként megjelenő Lajta utca végpontjában állt volna [3.3.04.]. A koncepció több javaslatot tartalmazott, itt a 80 métert majdnem elérő, magasabb változatot láthatjuk [3.3.03.]. Jól kivehetőek a víztartályok, amelyeknek a különböző szinteken való elhelyezésére technológiai okokból volt szükség.

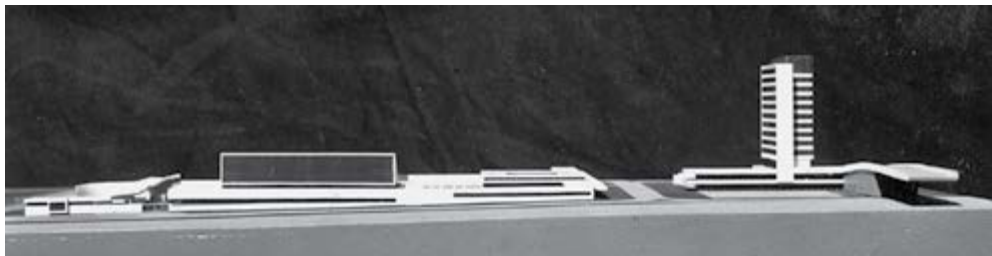
3.3.03.

3.3.04.

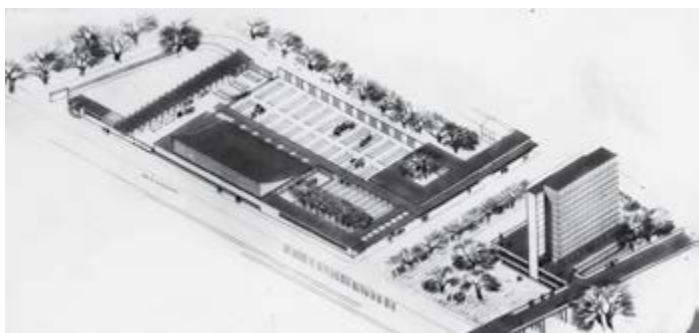

3.3.05.

3.3.06.

3.3.07.

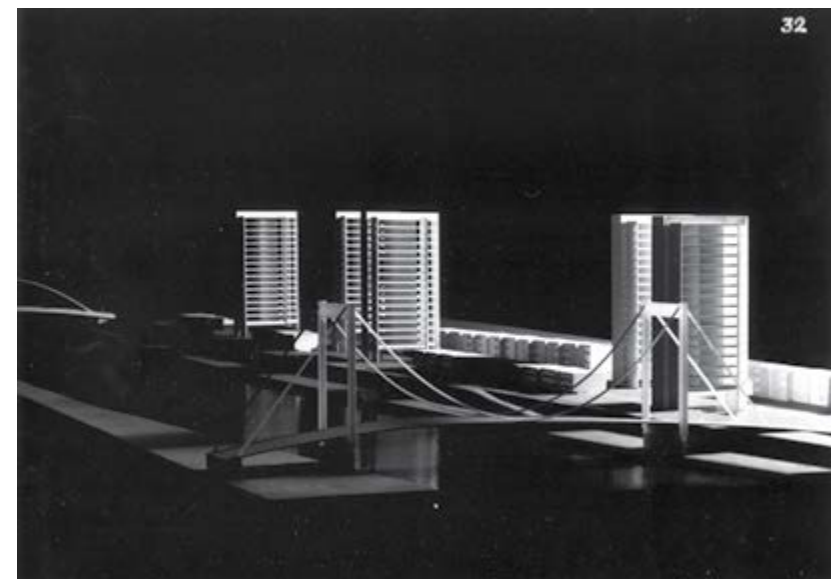
3.3.05-07. Az új győri piac és vásárcsarnok terve egy 14 szintes irodaházzal
Az ívelt lefedésű piaccsarnok önmagában is figyelemre méltó alkotás, de Lőrincz – az eredeti megbízáson túlmutatóan – egy magasházat is tervezett a városnak erre kitüntetett, de máig rendezetlen pontjára. Az 1964-ben készült programtervet nem követte megvalósítás.

3.3.08-09. Toronyházak a Mosoni-Duna partjára (1965 k.)
Révvalu átépítésének részeként tett Lőrincz József (balra) és Bődök Miklós (jobbra) javaslatot látványos magasházak létesítésére a vízpart sávjában. A tervtovábbi látványos eleme a folyó fölé tervezett függőhíd, amely – legalábbis ilyen formában – szintén csak elképzelés maradt.

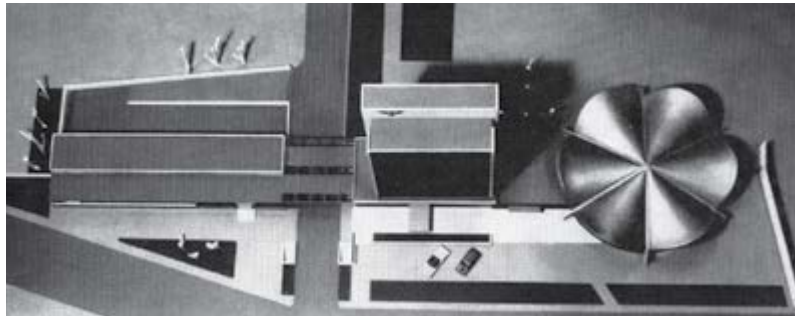
3.3.08.

3.3.09.

3.3.I0.

3.3.II.

3.3.I0-II.

A VTRGY (Videoton) igazgatási tömbje, Székesfehérvár (1965 k.)
Lőrincz tizenkét szintes toronyépületet, valamint egy többszörösen hajlított lemezművel fedett gyűléstermet tervezett a székesfehérvári üzem számára. Elsősorban utóbbi lett volna kétségkívül izgalmas építészeti alkotás, amennyiben megvalósul.

3.3.I2-15.

Hotel Európa (1974)

Lőrincz József és a Győriterv egyetlen megvalósult magasháza a fővárosban épült fel. Az elkészült együttes bizonyos részein a hetvenes évek nagyléptékű tengerparti szállodáinak hangulata dominál [3.3.I4.], máshol, például a borozóban kifejezetten romantikus belső világra bukkanunk [3.3.I5.], míg a hotel melletti kemping faházai már-már mesház-szerű kialakítást kaptak [3.3.I2-13.].

3.3.I2.

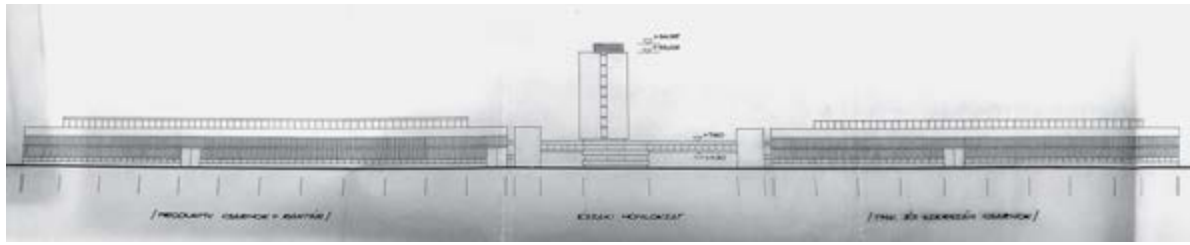
3.3.I3.

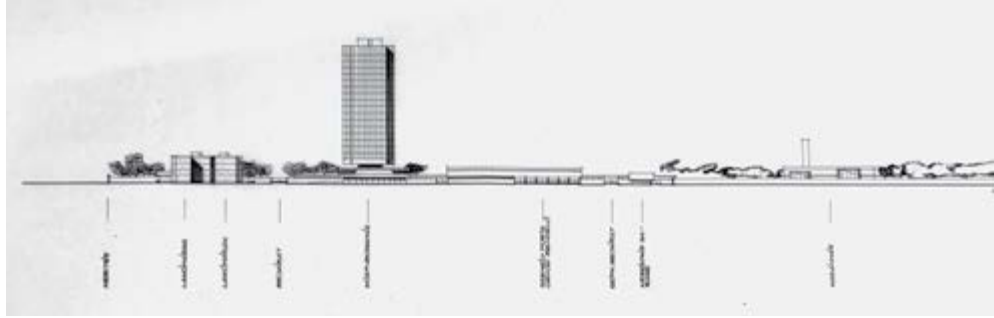
3.3.I4.

3.3.I5.

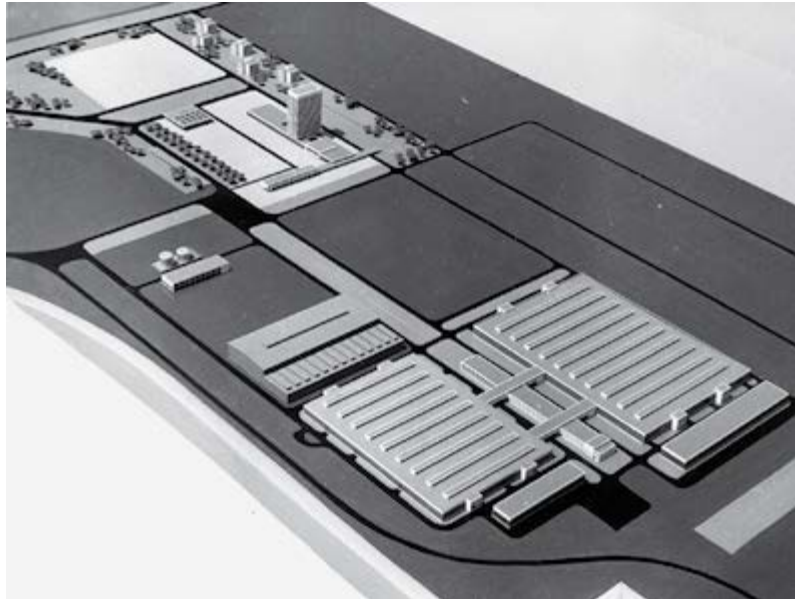

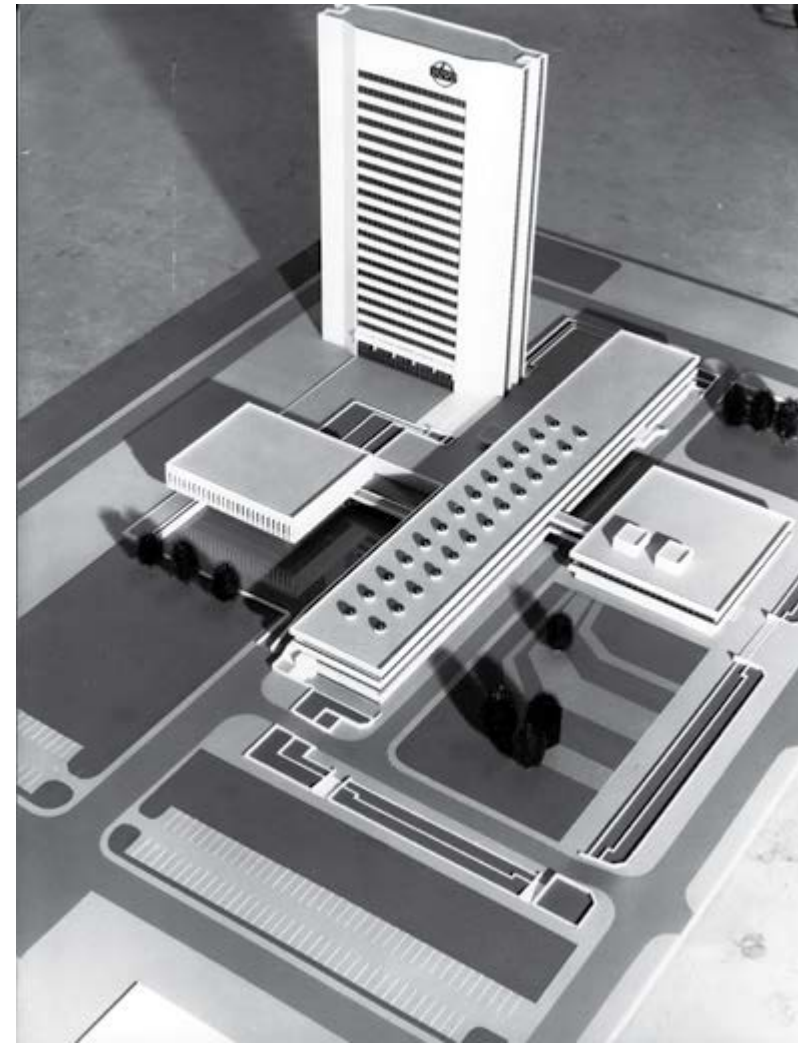
3.3.16.

3.3.17.

3.3.18.

3.3.19.

3.3.20.

3.3.16–20.

A Rába MVG Irányítási Központjának tervei (1974)
 Lőrincz József a győri reptéri gyáregyüttes új irodaépületét először a csarnokok közti szociális blokkra „ültetve” képzelte el 1965 körül [3.3.20.]. Az ekkor még szerényebb méretű, mintegy 30 m magas tornyot 1968-ban egy különálló igazgatási központ váltotta fel, amelynek szervező eleme egy immár húszemeletes toronyház lett volna [3.3.17–18.]. A terv legkiérleltebb változata 1975 körülre készült el [x, x]. Az ekkorra már több mint 90 m magas épület makettjéről jól leolvasható különleges statikai kialakítása: a két oldalsó tömör sáv oszlopként tartja a felül megjelenő gerendát, amelyről a szintek födémei függesztett szerkezetként lógnak alá [3.3.19–20.].

3.3.21.

3.3.21.

A színház „sílesiklósánca” mint 20. századi várostorony?

Furcsa ellentmondás, hogy azok a győri építészek, akik szerették volna Győr sziluettjét toronyházakkal gazdagítani, nem kaptak erre lehetőséget, míg akiknek ez más formában megadatott, mintha nem számoltak volna éppen annak városképalakító erejével: „Győrnek nagyon szép tornyai vannak, és az általunk választott forma nem növelte városunknak ezt a szépségét” – ismerte el utólag Harmati János, a színház társtervezője. Mindenesetre a „sílesiklósánc” mára Győr ikonikus városképi elemévé vált.